

63.3 (4 чор.)
Г. 15

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

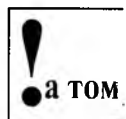

3'1999

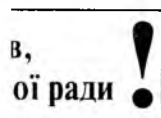
Засновник: Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Історичний факультет

Головний редактор: Микола Кугутяк
Відповідальний секретар: Ігор Райківський
Редакційна рада: Володимир Грабовецький
Василь Грещук
Леонід Зашкільняк (м. Львів)
Олександр Карпенко
Володимир Качкан
Віталій Кононенко
Юрій Лащук
Володимир Матвіїшин
Тарас Салига (м. Львів)
Михайло Станкевич (м. Львів)
Петро Федорчак
Михайло Фіголь
Мирон Черепанин
Раїса Чугай (м. Львів)

Літературний редактор: Гафія Василевич
Художник: Мирослав Гаталевич
Комп'ютерне оформлення: Марія Бонлапенко

63 12 14 10

Реєстра

Часопис
з наступі

України
тво.

ГАЛИ

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

3'99

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове

м. Івано-Франківськ

З М І С Т

ІСТОРІЯ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

**УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ КІНЦЯ ХVІІІ –
ПОЧАТКУ ХХ ст. В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ:
ВИТОКИ, ЗМІСТ, ПЕРІОДИЗАЦІЯ 4**

Микола КУГУТЯК

**УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ:
АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОСИЛЕННЯ ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНИХ ВПЛИВІВ (1928-1930 рр.) 24**

Анатолій ГРИЦАН

**“ПРОСВІТА” В БОРОТЬБИ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ
ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИКАРПАТТІ
В 1920-1939 РОКАХ 35**

ДО 70-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ ОУН

Віталій ХОДАК

**ДЕРЖАВОТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ ОУН
(1929-1939 рр.) 39**

Тарас ФЕДОРІВ

**СТЕПАН БАНДЕРА: ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ, ПОЧАТОК
ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1909-1933 рр.) 45**

Микола ЛЕСЮК

БАНДЕРА – ЦЕ ПРАПОР (до етимології прізвища) 52

ГАЛИЦЬКІ ІСТОРИКИ

Євген БАРАН

**ІСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ –
ВЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ 58**

Ісидор НАГАЄВСЬКИЙ

**УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД І ЙОГО ЦЕРКВА
НА СХОДІ ЄВРОПИ 62**

Ігор КОВАЛЬ

**ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК – ОСНОВОПОЛОЖНИК
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ АРХЕОЛОГІЇ 66**

Степан БОРЧУК

**ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА
КНЯЖОГО ГАЛИЧА В ПРАЦЯХ ІСИДОРА ШАРАНЕВИЧА . . . 71**

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

Степан Кобуга

**РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ НА ПРИКАРПАТТІ
В 1989 - 1990 РОКАХ** 76**РЕЛІГІЄЗНАВСТВО**

Ігор ЛЮБІНЕЦЬ, Мечислав ФІГЛЕВСЬКИЙ

МИТРОПОЛИЧИ НАМІСНИКИ В ГАЛИЧИНІ 95**СОЦІОЛОГІЯ**

Валерій ШТЕРН

**СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА (соціологічний аспект)** 104**ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

Тарас САЛИГА

ЄВГЕН МАЛАНЮК І ГАЛИЧИНА 111

Володимир КАЧКАН

**УКРАЇНСЬКИЙ ДУХ СКРІПЛЮВАЛИ ПОЕТИ!
(Творець шелеврів усусусів – Лев Лепкий)** 117

Ярослава ВАСИЛИШИН

**ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ КАТАРСИСУ І
СМЕРТІ В ТВОРЧОСТІ МАРКА ЧЕРЕМШНИНИ Й БОГДАНА
ЛЕПКОГО (проблеми національної ідентичності)** 127**НАУКОВА БІБЛІОТЕКА****ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ ЩУРАТА У
КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ** ... 132**ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ**

Іван ДРОБОТ

**УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ГАЛИЧНИНИ В
МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1920-1939 рр.):
ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД** 137**ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ**

Богдан СТУПАРИК, Ірина ВОРОБЕЦЬ

ОСВІТА ДОРОСЛИХ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД 144

Тетяна ЗАВГОРОДНЯ

**“ВИХОВНИК НАРОДУ В ШИРОКОМУ РОЗУМІННЮ”
(Іван Ющишин про українського вчителя)** 152**МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО**

Дмитро СТЕПОВИК

**ВАСИЛЬ СТЕФУРАК – МАЙСТЕР ВІДНОВЛЕНОЇ
ІКОНОТВОРЧОСТІ** 158

Богдан КІНДРАТЮК

**ЛІТОПИСНІ ЗГАДКИ ПРО МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ** 162

Петро КУЗЕНКО

**НАДМОГИЛЬНІ ХРЕСТИ ПРИКАРПАТТЯ
(XVIII – перша половина XX ст.)** 171

Михайло ГНАТЮК

ШКОЛА ДЕРЕВНОГО ПРОМИСЛУ В КОЛОМИЇ 174**НАУКОВИЙ ДЕБЮТ**

Борис ХРУСЛОВ

**ПОЛІТИКА УНДО НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ (1938-1939 рр.)** 181**БІБЛІОГРАФІЯ**

Борис САВЧУК

**ІСТОРІЯ ГАЛИЧНИНИ В АНГЛОМОВНИХ ВИДАННЯХ
(до 1939 р.)** 189**НАШІ АВТОРИ** 194

Ігор Райківський

Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація

XIX століття – порівняно малодосліджений період в українській історії. Дослідники часто обминали увагою проблематику національного руху, який становив головний зміст явища, що в працях найвидатніших представників вітчизняної історичної науки XX ст. М. Грушевського, Д. Багалія, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича було назване українським відродженням. Увівши в науковий обіг це поняття, вчені розуміли його як комплекс подій і явищ, пов'язаних з процесом формування національної самосвідомості, піднесення усіх галузей культурного життя українців, на основі чого, власне, й розвивалася історія українського національного руху¹. Розглядаючи історію українського відродження в європейському контексті, відомий українсько-діаспорний учений І. Лисяк-Рудницький стверджував, що розвиток державності України, як і інших східноєвропейських країн, на відміну від Західної Європи, відзначався браком тягlosti, дисконтинуїтетом. Така перерва виникла не тільки після ліквідації козацької України наприкінці XVIII ст., а й після Люблінської унії в XVI ст.²

Дореволюційна українська історіографія насамперед висвітлювала проблеми періоду козаччини, в якому шукала славні сторінки історичного минулого народу. Цензурні переслідування і неможливість доступу до багатьох джерел у Наддніпрянській Україні під владою російського царизму ускладнювали працю дослідників, особливо з історії сучасності. Після 1917 року, коли в історіографії з утвердженням тоталітарної державної системи запанувала вузькокласова радянсько-марксистська методологія, утверджувалася теза про українство як вияв "буржуазного націоналізму", притаманний з другої половини XIX ст. Термін "українське відродження" не вживався, діяльність багатьох українських діячів спотворювалася, а то й просто замовчувалася. Більшовицький режим дав змогу науково вивчати процес українського відродження XIX ст., головним чином, лише в 1920-ті рр., в період проведення політики "українізації" та послаблення тоталітаризму, а також за часів "хрущовської відлиги". Загалом у радянській історичній науці розроблялися проблеми, що були пов'язані з розвитком капіталізму та діяльністю загальноросійських політичних партій і рухів в Україні: декабристів, революційних народників, робітничих соціал-демократичних організацій. Наукові здобутки істориків української діаспори стали доступними вітчизняним фахівцям порівняно недавно, але на них позначився брак доступу до першоджерел. У зв'язку з проголошенням і розбудовою незалежної демократичної української держави нарешті з'явилася можливість широко досліджувати історію національного руху в XIX ст. Це має не тільки наукове, а й суспільно-політичне значення, оскільки розглядаються питання генези, історичних коренів модерного українства. Враховуючи вищесказане, автор поставив за мету розкрити у загальних рисах витоки, зміст та етапи українського національного відродження в європейському контексті.

* * *

Нова геополітична ситуація в Центральній та Східній Європі, що виникла наприкінці XVIII – на початку XIX ст., суттєво позначилася на долі українських земель. Російський уряд за часів Катерини II остаточно ліквідував залишки козацької автономії на Лівобережній і Слобідській Україні, завоював чорноморське узбережжя і здійснив колонізацію Південної України. Перестала існувати могутня колись Річ Посполита, а українські землі, якими вона володіла, були поділені між Росією (Правобережна Україна) та Австрією (Галичина). Ліквідація Української гетьманської держави супроводжувалася змінами в соціальній сфері: запроваджено кріпосне право на московський лад, а козацький старшині надано права російського дворянства. Отже, територію України було розшматовано між двома імперіями – Російською, до складу якої увійшло близько 90% земель і населення, та Австрійською. Це започаткувало перехід, за висловом І. Лисяка-Рудницького, "до нової історичної епохи – XIX століття", котре "як окремий

період української історії...тривало приблизно від 1780-1790-х років до 1914 року"³. Поняття "українське XIX століття" в сучасній вітчизняній історіографії обмежують хронологічними рамками від кінця української козацької державності (80-ті рр. XVIII ст.) до початку Першої світової війни. Українська національно-демократична революція, що почалася в 1917 р., стала закономірним результатом процесу українського культурного і політичного відродження, означала вступ нації в період державотворення.

Під тиском колонізаторської політики російського та австрійського урядів на рубежі XVIII – XIX ст. посилювався занепад українського культурного життя. Україна через несприятливі історичні обставини втратила свої вищі верстви, нащадки яких зросійщилися або спольщилися. Українська національність була практично зведена до селянства. Наддніпрянську Україну охопила хвиля русифікації, коли, за словами М. Грушевського, "змосковщилося все, що підіймалося над масою народною", тоді як "в Західній Україні все покрила Польща". У зв'язку з цим народна маса, "придавлена кріпацькою неволею, лежала мовчазною, нерухомою, мертвою, і здавалося, що вже не встане – прийшов останній кінець українському життю..."⁴. Важке становище українського народу поетичним словом передав Т. Шевченко:

...Заснула Україна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.
А надію...
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла⁵.

У той час, коли український народ, здавалося б, неминуче зникне з історичної арени, повністю денационалізується, з кінця XVIII ст. в обох частинах України почалося національне відродження. Воно, "як і відродження інших слов'янських народів, приспаних лихою історичною долею, – писав Д. Дорошенко, – мало своє джерело, з одного боку, в історичній традиції, а з другого – в пробудженні почуття своєї народності"⁶. Безперечно, потужний імпульс до свого розвитку українське національне відродження одержало ззовні, завдяки ідеям європейського Просвітництва і романтизму. На зміну середньовічним уявленням про світ прийшла безмежна віра у перетворювальну силу людського розуму й освіти, прагнення поширювати наукові знання, що мало сприяти досягненню людством рівності, братерства і свободи. Романтизм зруйнував старе зверхнє ставлення до народної культури як до чогось явно нижчого, вульгарного, підкресливши, що кожний народ, його творчість, побут і традиції є джерелом для духовного збагачення світу. Концепції Й. Гердера, європейських романтиків обстоювали необхідність пошуків "місцевого колориту", оригінального в людях та їхньому побуті.

Національне пробудження сталося під впливом Великої французької революції 1789-1794 рр., яка ліквідувала владу монарха і старої аристократії. Водночас носієм національної самобутності оголошувався увесь народ, а не панівна верства (згадаймо, як в абсолютистській Франції державність персоніфікувалась у королі, династії: "державна – це я"). Процес становлення нових європейських націй, який динамізувався в період другої половини XVIII – першої половини XIX ст., можна вважати епохальною зміною в розвитку людської цивілізації. Нація являла собою тип етносу, історично сформовану соціально-економічну і духовну спільноту людей з певною психологією та самосвідомістю. Розвиток націотворчого процесу супроводжувався зростанням ролі народних мас, коли пробуджувалася їх самосвідомість, виникали громадські рухи за національне й соціальне визволення проти абсолютистських режимів. Французька революція поклала початок епосі формування ідеї національної держави, що базувалася на славнозвісному принципі, сформульованому італійським революціонером Мадзіні: "кожній нації – (своя) держава"⁷. Цікаво, що такий підхід не був цілком новий, оскільки ще за часів козаччини, в гайдамацькому русі поширювалася думка, що влада повинна належати черні, а не лише старшині-панству (ідеологія І. Брюховецького, П. Іваненка та ін.)⁸.

Проблема національного визволення і ліквідації кріпосництва стала на початку XIX ст. найбільш актуальною в суспільному розвитку на сході Європи. Демократичні гасла про рівність усіх народів, волю та право на щастя кожної людини призвели до появи прогресивних національних рухів серед слов'ян, поневолених Російською,

Австрійською, Османською та Пруською імперіями. Особливо піднімався слов'янський світ у зв'язку з національно-визвольною боротьбою південнослов'янських народів на Балканах, після того, як у 1830-х роках звільнилися від турецького гніту і проголосили незалежність серби. Протягом XIX століття динамічно зміцнювалися західнослов'янські національні рухи, насамперед чеський і польський⁹. Порівняльні дослідження кількох зарубіжних вчених, зокрема М. Гроха, Ю. Хлебовчика, Е. Нідергаузера та ін., виявили, що існують явні паралелі між національними відродженнями недержавних народів у різних частинах Європи: фламандців, норвежців, фіннів, чехів, литовців, словенців тощо. Сюди ж можна віднести український народ, відродження якого мало багато спільного з іншими¹⁰.

Історична заслуга у відновленні національної свідомості належала інтелігенції. Нова соціальна група, до якої увійшли люди творчої розумової праці, з'явилася у Східній Європі в кінці XVIII — на початку XIX ст. у зв'язку з відкриттям перших вищих навчальних закладів. Саме інтелігенція з метою поліпшення культурного, соціального й політичного становища народу, передусім селянства, почала продукувати передові ідеї, поширила із Заходу концепцію нації. Щоправда, чисельність української інтелігенції, що походила з різних прошарків населення, була спочатку незначною. Зокрема, в першій половині XIX ст. у Наддніпрянській Україні з'явилось лише два університети — Харківський (1805 р.) та Київський (1834 р.), що спромоглися підготувати до 1861 р. всього 4300 дипломованих фахівців, але навіть з них далеко не всі цікавилися українською проблематикою. Відкриття Харківського університету стало можливим завдяки грошовим жертвам місцевого дворянства й міщанства. Від самого початку його завданням було, за оцінкою Д. Багалія, "працювати на користь тієї країни, де він заснувався, для того населення, яке зробило такі величезні жертви для можливості мати вищу школу у своєму рідному краю..."¹¹.

Сучасні вітчизняні й зарубіжні дослідники виділяють **три етапи національного відродження** усіх народів Східної Європи, що перебували під імперським поневоленням. На першому, науковому етапі окремі вчені або ентузіасти збирали культурну спадщину даного народу, досліджували його мову та історичне минуле. При цьому дослідники часто не вірили, що самобутність народу збережеться в майбутньому. Показово, наприклад, що автор першої наукової граматики української мови (виданої 1818 р.) О. Павловський, вважаючи "малоросійское наречие" зникаючим, не бачив можливостей і потреби для творення ним літератури. Друга стадія — це організаційний (культурний) період, коли інтелігенція проводила через різні організації культурно-освітню роботу серед народу, щоб підняти рівень національної самосвідомості; одночасно намітилося дедалі ширше використання місцевих мов у літературі та освіті. У зв'язку з ліквідацією феодално-кріпосницької системи національний рух розширив свою соціальну базу, патріотичне відродження почало охоплювати широкі маси. Нарешті, на третьому, політичному етапі виникають і поступово посилюються національно-патріотичні угруповання, партії, які поряд із культурницькими завданнями починають висувати політичні вимоги. Водночас була обґрунтована ідея політичної самостійності народу, що започаткувало боротьбу за самоврядування на етнічній території, сформувалася партійно-політична структура суспільства. Зрозуміло, що цей поділ умовний, оскільки в рамках однієї стадії могли співіснувати елементи того чи іншого етапу національного відродження¹².

Еволюція української національної свідомості логічно вписується в загальну модель розвитку національних рухів на Сході Європи в XIX — на початку XX ст. Національне відродження України слід розглядати як два потоки — однакові за змістом, паралельні за напрямком, приблизно одночасні в хронологічних межах, але розмежовані територіально: один протікав у Наддніпрянській Україні під владою Російської імперії, а другий — на західноукраїнських землях у складі Австрійської (пізніше — Австро-Угорської) імперії. Треба мати на увазі, що події нашого сьогодення майбутніми історіографами, можливо, визначатимуться як ще одне українське відродження чи його початок, пов'язаний з проголошенням і розбудовою на уламках радянської імперії української державності¹³.

Періодизацію українського відродження кінця XVIII — початку XX ст. в загальних рисах розробив корифей вітчизняної історіографії М. Грушевський. У своїх працях він закликав покінчити з традиційним підходом до багатомітової історії східного слов'янства, яка розглядалася, головним чином, як історія Росії. Беззаперечно стверджувалося, що

"общерусской" історії не може бути, як немає й "общерусской" народності, тому треба науково вивчати історію українського народу, як і двох інших східнослов'янських народів — російського та білоруського. Назвавши XIX століття в історії України добою національного відродження, вчений у статті, надрукованій в "Літературно-науковому віснику" за 1907 р., запропонував періодизувати його через призму розвитку "ідей націоналізму", тобто в аспекті утвердження національної самосвідомості. Він поділив "українське XIX століття" на три стадії: першу доводив до кінця 40-х рр., другу — до 70-х, а третю вважав тоді ще не завершеною.

Перша стадія, яка закінчується утворенням Кирило-Мефодіївського товариства, отримала назву "провансальська" (від розташованого на території Франції регіону Прованс з відмінними від загальнофранцузьких культурою, мовою, менталітетом населення). Вона характеризувалася тим, що інтелігенція проявляла поглиблений, проінтий ідеалізацію української минувшини, інтерес до прикмет народного побуту, етнографії та історії ("народних святощів"). На другій стадії, що визначалася діяльністю "братчиків" до і після їх арешту, відбулася "соціалізація" українства, тобто передові представники інтелігенції розробляли актуальні завдання розвитку українського суспільства. І, нарешті, третя стадія українського відродження почалася з 80-х рр. XIX ст., коли вирішення національного питання інтелігенція перевела з утопічної всеслов'янської федерації на ґрунт реальних відносин на території українського народу (в складі Російської та Австро-Угорської імперій). Одночасно розгорнулася боротьба за забезпечення українському громадянству права на вільний розвиток як народу, нації в різних аспектах — культурному, соціально-економічному, політичному, тобто в усій широті понять про національне життя. Цю стадію можна назвати загальнонародною, виходячи з підкреслення М. Грушевським ролі в ній народу, хоч сам науковець не вживав цього терміну. В історико-регіональному аспекті, вважав М. Грушевський, національне відродження започаткувала Слобожанщина зі своїм Харківським університетом; наступний етап був пов'язаний з Києвом після відкриття місцевого університету; далі, з кінця 50-х і початку 60-х рр. XIX ст., центром українського руху став Санкт-Петербург, а з 1890-х рр. його основний осередок перемістився в Галичину¹⁴. Зроблені вченим висновки лягли в основу хронологічної схеми історії українського національного руху з кінця XVIII ст. до перших десятиріч XX ст., яка була більш детально розроблена в працях відомих діаспорних і вітчизняних істориків І. Лисяка-Рудницького, П. Магочія, О. Прицака, В. Сарбея та деяких інших.

І. Лисяк-Рудницький запропонував внутрішню періодизацію українського відродження, яка в багатьох рисах збігається з концепцією М. Грушевського, але хронологічні рамки другої стадії продовжено на десятиліття, до 1880-х років. "Для цих трьох періодів пропонуємо наступні назви: шляхетська, народницька та модерністична епохи", — писав він. На першому етапі переважало дворянство козацького походження на Лівобережжі й польсько-українська шляхта на Правобережжі, що, незважаючи на зросійщення або полонізацію, в глибині душі зберегли "український "територіальний" патріотизм і навіть певні автономістичні змагання". Другий етап був характерний тим, що "на провідне місце суспільного життя вибивається демократична інтелігенція, опанована ідеєю "служіння народові", скристалізувалася концепція про Україну як "етнічну національність". На третьому ж етапі "український рух від інтелігенції починає проникати в маси". Це стало особливо помітним після 1905 року, коли почалася перша російська революція, що продемонструвала поступове "відродження України як соціально здиференційованої та політично самосвідомої модерної нації". Свою хронологічну схему вчений побудував на основі розвитку Наддніпрянської, підросійської України, але вона може бути прикладена й до Галичини в складі Австрії. Так, "шляхетський" етап у національному відродженні Галичини характеризувався гегемонією греко-католицького духовенства. "Народницька" доба найбільш виразно проявилася в зародженні й розвитку народовського руху. Початок третьої, "модерністичної" епохи був пов'язаний з так званою "новоєрівською" політикою в 1890-х роках, невдалою спробою польсько-українського порозуміння. Боротьба навколо "нової ери" сприяла кристалізації української спільноти в Галичині, спонукала галицько-українське громадянство перейти до свідомого політичного життя.

І. Лисяк-Рудницький звернув увагу на "паралелізм історичних процесів у Східній та Західній Україні", що свідчило про внутрішню єдність українського народу. Щоправда, "ритм розвитку на Наддніпрянщині був більш уривчастий", ніж у Галичині, виникали

перерви між етапами національного відродження. Коли самодержавно-бюрократичний режим Миколи I, аграрна реформа 1861 р. та польське повстання 1863 р. завдали удару по дворянсько-шляхетському стану, з'явилося українське народництво, яке, однак, не виходило "з традиції шляхетської доби". Перерва між народницькою та модерністичною епохами була менш різка, але застій у розвитку українського руху в 1880-ті роки призвів до відчуження між молодим поколінням, що вийшло на громадську арену на зламі століть, та "українофільськими батьками". Натомість етапи українського відродження в Галичині "не були відмежовані чіткими гранями, ...зливалися в одну тяглу лінію". Зокрема, з появою галицького народовства стара провідна верства не була вилучена з української спільноти, навпаки, відбувся певний компроміс між світською й духовною інтелігенцією. Відомо, наприклад, що в рядах народовців перебували представники духовенства, того прошарку, який очолював національне відродження на попередньому етапі, "збирання спадщини". Перехід від стадії народництва до модернізму також супроводжувався синтезом ідей народовського та радикального напрямків, у результаті чого на початку ХХ ст. в краї виникла фактично двопартійна система. Провідна роль центристської Національно-демократичної партії, що об'єднала в собі "омолоджених" народовців з поміркованим крилом радикалів, стимулювалася й врівноважувалася опозицією лівої Української радикальної партії¹⁵.

Протягом ХІХ століття між окремими регіонами України залишалися певні відмінності. І. Лисяк-Рудницький виділяє такі основні регіони, де розгорнувся національний рух: Лівобережжя, Слобожанщину, Південну (Степову) Україну та Правобережжя в Росії, а також Галичину й Буковину в Австрії. Слобожанщина, й особливо Лівобережна Україна стали географічним ядром українського руху. "Жодна інша частина України не давала стільки національних провідників", — стверджував учений. Внесок Півдня України в національне відродження був відносно незначним, але, водночас, його колонізація, заснування чорноморських портів відкрили шлях до господарської інтеграції українських земель. У зв'язку з цим торгівля на українській етнічній території, що раніше була пов'язана на схід від Дніпра з Росією, а на захід — з Польщею, переорієнтувалася у спільному, південному напрямку. Поступово Південь перетворився в найбільш строкатий з етнічного погляду регіон. Особливість національного розвитку Правобережжя України визначалася домінуванням нечисельної польської шляхти (близько 5% місцевого населення), яка сподівалася прилучити край до відновленої Речі Посполитої і взяла активну участь у польських повстаннях 1830 та 1863 рр. Спроби повстанців здобути підтримку українського селянства не мали успіху, а польсько-український конфлікт став яскравим прикладом несумісності "історичної" (польської) та "етнічної" (української) національної ідеї, що послабило сили обох народів у боротьбі проти спільного ворога — царської Росії. Водночас протистояння між польськими та російськими впливами на Правобережжі зміцнювало національне самоусвідомлення корінного українського етносу. Найбільш характерною рисою в національному відродженні Галичини стала "унікальна" роль греко-католицької церкви. Крім основних, було виділено "побічні" або "маргінальні" українські землі, що залишалися пасивними в націотворчому процесі: Кубанщина на Північному Кавказі, Холмщина та Карпатська Україна (Закарпаття). Підкреслювалося, що "тенденції розвитку всіх українських земель прямували до їхнього злиття в одне ціле"¹⁶. Наголошуючи на співпраці двох частин України в справі піднесення української національної самосвідомості, І. Лисяк-Рудницький стверджував: "Галицький ґрунт був духовно радше яловий. Ідеї, що служили надхненням для українського відродження в Галичині, майже без винятку походили з Наддніпрянщини"¹⁷.

Характерно, що хронологічна схема історії українського національного відродження має спільні риси з періодизацією загальноросійського визвольного руху, розробленою в працях радянських дослідників. Визвольний рух проти самодержавства в Росії ХІХ — початку ХХ ст. поділявся на три етапи: дворянський, започаткований діяльністю передових дворян і повстанням декабристів 1825 р.; різночинський, що продовжувався від аграрної реформи 1861 р. і був пов'язаний з виступом революційних народників; пролетарський, який тривав від середини 1890-х років, коли засновано "Союзи боротьби за визволення робітничого класу" й почалася підготовка до створення російської соціал-демократичної партії, до революції 1917 р.¹⁸ І. Лисяк-Рудницький справедливо вважав, що ця схожість не була випадковим явищем, оскільки український національний рух розвивався в тісному взаємозв'язку із загальноросійським і польським визвольними рухами. "...Ми

не зуміємо історично збагнути зародження новітньої української нації, якщо зосередимо увагу виключно на національному русі в вузькому значенні слова", — писав він. Тому необхідно враховувати "інші сили", зокрема "діяльність українських віток різних "всеросійських" революційних організацій, починаючи з декабристів, через народників, аж до марксистських і робітничих гуртків на переломі століття. Всі вони принесли свій вклад у формування модерної України"¹⁹.

Серед сучасних істориків поновився інтерес до проблеми руху українського національного відродження кінця ХVІІІ — початку ХХ ст. в часі й просторі. Українсько-канадський дослідник П. Магочий висловив дискусійну точку зору, протиставивши українські землі під владою Російської та Австрійської імперій на трьох етапах національного відродження. Підкреслювалося, що перші переважали за кількістю населення і територією, тоді як другі (особливо Галичина) "відіграли важливу, а то й вирішальну роль у вирішенні напрямку українського національного відродження"²⁰. Періодизуючи національний рух, П. Магочий відзначив, що порядок і хронологія у розвитку його етапів були різними для двох територій.

Національне відродження в Наддніпрянській Україні поділяється на стадії за традиційною схемою: перша — з 1780-х до 1840-х рр., коли з'явилося Кирило-Мефодіївське товариство, друга — до 1900 р., тобто до виникнення Революційної української партії (відмінність лише в хронології, бо цей етап продовжено на десятиліття), третя — до революційних подій 1917 р. Водночас на західноукраїнських землях, вважає дослідник, кожна стадія "повніше розвинена, і їх порядок не такий, як у Російській імперії". У зв'язку з реформаторською діяльністю австрійського уряду наприкінці ХVІІІ ст. українське відродження "вийшло в другу, або організаційну, фазу перед тим як завершило фазу збирання спадщини". Проте внаслідок зміни цієї політики західноукраїнському національному відродженню на початку ХІХ ст. довелося наново починати. Етап збирання спадщини П. Магочий традиційно завершує революційними подіями 1848 року. Друга стадія тривала тільки до 1861 р., коли внаслідок утворення провінційних сеймів в Австрії, до яких обиралися українські депутати, почався наступний, політичний етап. В умовах демократичного парламентаризму з'явилися перші політичні групи (москвофільська Руська рада, народовська Народна рада), а потім і партії, які висували українське питання. Завершення третього етапу пов'язувалося з кінцем Першої світової війни²¹.

Проте структура П. Магочия викликала критику серед сучасних вітчизняних дослідників. По-перше, не можна розривати та протиставляти процес українського національного відродження по обидва боки російсько-австрійського кордону, по-друге, головні явища становлення національної самосвідомості проявилися не в Галичині, а у Наддніпрянській Україні. Заперечення викликає також теорія "природної ієрархії численних лояльностей", за допомогою якої робиться спроба виправдати існування малоросіяництва, рутенства, русинства, що нібито не суперечать українському національному рухові²².

В. Сарбей періодизував історію українського руху кінця ХVІІІ — початку ХХ ст. в зв'язку із загальноросійським і польським визвольними рухами. Він виділяє такі три етапи національного відродження: дворянсько-шляхетський (з кінця ХVІІІ ст. до середини 1840-х рр.), різночинсько-народницький (до кінця 80-х років ХІХ ст.), загальнонародний (з 1890-х рр. до 1914 або 1917 р.)²³. Як видно, ця схема майже збігається з концепцією І. Лисяка-Рудницького, М. Грушевського.

Сучасні українсько-американські історики О. Прицак та Д. Решетар в англійській статті "Україна і діалектика національного будівництва" (опублікована 1984 р. в збірнику статей Гарвардського університету) зробили спробу періодизувати національне відродження в Україні за історико-регіональним критерієм. Вони виділили п'ять стадій: 1) Новгород-Сіверська наприкінці ХVІІІ ст., з середовища якої, як вважається, вийшла "Історія русів"; 2) Харківська на початку ХІХ ст., пов'язана з відкриттям Харківського університету і розвитком нової української літератури; 3) Київська, після заснування "Університету св. Володимира", що дало поштовх до першого прояву політизації та літературного піднесення українського руху в особі кирило-мефодіївців, Т. Шевченка, журналу "Основа", громад 1860-х рр.; 4) Женевська, започаткована в 70-х рр. ХІХ ст. діяльністю М. Драгоманова за кордоном, коли український рух набув явно політичного характеру; 5) Галицька, що почалася зі створення в 1890 р. першої політичної партії — Русько-української радикальної партії — і знайшла свій вияв у оформленні партійно-політичної системи українського суспільства. Щоправда, не зрозуміло, чому автори,

відзначивши роль Женеви у національному русі, не виокремили не менш важливі зарубіжні центри: Москву, Санкт-Петербург, Відень. Методологічна стаття О. Прицака, що побачила світ 1983 р. у США в науковому збірнику "Культурний націоналізм XIX століття у Східній Європі", виділила шість культурних зон в українському національному відродженні XIX ст. (Слобідська Україна, Гетьманщина, Нова Росія, Правобережжя, Галичина та Буковина, Закарпаття). Ця схема має статичний характер, зате вона дає змогу відзначити плідний внесок усіх регіонів у розвиток українського відродження. У своїй англійській публікації середини 1970-х рр. на сторінках наукового збірника, підготовленого в Гарвардському університеті, О. Прицак висловив цікаву думку, що Слобідська Україна стала колискою українського культурного відродження, оскільки вона, на відміну від Гетьманщини, не була пов'язана автономістичною традицією. Справа в тому, що козацький становий устрій став у XIX ст. анахронізмом, внаслідок чого сподівання на історичний легітимізм на базі Переяславської угоди не мало перспективи. Інший українсько-американський історик Р. Шпорлюк у книзі "Україна: коротка історія" (Детройт, 1982) справедливо, на наш погляд, зауважив, що в Наддніпрянській Україні, на відміну від Галичини, друга, "культурна" фаза так і не була завершена до революції 1917 р. через переслідування урядом українського національного руху. Очевидно, це не значить, що цей рух не вступив у політичну фазу, бо ж його політизація почалася ще діяльністю кирило-мефодіївців²⁴.

Таким чином, українське відродження кінця XVIII – початку XX ст. пов'язують з соціотворчим процесом формування національно свідомої інтелігенції. Одночасно набрав сили націотворчий процес, у результаті якого етнічноромовна спільнота перетворювалася на самосвідомий політичний і культурний організм. "Якщо знищення козацької державності й русифікація козацької аристократії вивели були Україну з числа націй і знизили її до рівня політично аморфної етнографічної маси, – зауважив І. Лисяк-Рудницький, – то тепер з цієї маси починає підійматися нова українська нація". Але через ряд несприятливих внутрішніх і зовнішніх чинників шлях національного відродження України був більш тривалим і важким порівняно з іншими народами Центральної та Східної Європи, що вирішували аналогічні завдання²⁵.

Першим осередком українського національного відродження була Слобідська й Лівобережна Україна, яка зберегла історичну традицію самоврядування – політичну і культурну автономію, що існувала до останньої третини XVIII ст. Формування автономних чинників внаслідок Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. призвело до появи власної освіченої верстви, котра й стала провідною силою у національному відродженні XIX ст. "Навіть пани українські, взявши вдячно, що їм дав царський уряд, – писав М. Грушевський, – таки не перестали жалувати за гетьманським урядом і старою автономією"²⁶. На думку І. Лисяка-Рудницького, "весь літературний і культурний рух аж до виступу Шевченка та Кирило-Методіївського братства в 1840-их роках можна вважати за своєрідний продовжений епілог козацької доби". Патріотично настроєне дворянство мислило "не етнічними, а історично-правними категоріями", сподіваючись повернути права та вольності, гарантовані Переяславським договором²⁷. Отже, нащадки колишньої козацької старшини, що були перетворені на російських дворян і поступово русифікувались, все ж пам'ятали про славі козацькі часи та Гетьманщину, не втратили національного духу. Інтерес до історичного минулого України підсилювався практичними потребами, тому що козацька старшина мала документально підтвердити своє походження від давніх шляхетських родин часів Речі Посполитої. Так почався рух по збиранню історичних документів, а пізніше з'явилися перші узагальнюючі праці з історії України (історично-публіцистичний твір "Історія русів", "Історія Малої Росії" Д. Бантиш-Каменського в 1822 р., "Історія Малоросії" М. Маркевича у 1842-1843 рр., книжки О. Рігельмана, Я. Марковича та ін.). Історико-краєзнавчі проблеми досліджувало відкрите 1839 р. в Одесі "Товариство історії і старожитностей російських".

Одночасно з відтворенням національної історії сформувалися окремі галузі українознавства – фольклористика, що знайшла своє відображення насамперед у вивченні селянських звичаїв, традицій, пісень, та мовознавство, яке започаткувало наукове дослідження української мови. Зокрема, фольклор і етнографію українського народу досліджували М. Цертелєв, М. Максимович, І. Срезневський, П. Лукашевич, М. Костомаров та багато інших, які опублікували десятки збірок, наукових праць про народну творчість. Перші мовознавчі розвідки з'явилися завдяки зусиллям О. Павловського,

І. Войцеховича, І. Срезневського та ін. Протягом XIX ст. з літературною мовою розвивався український правопис, в якому історично-етимологічні засади замінювалися фонетичними, за принципом "пиши як чуєш, а читай як бачиш". Популяризація нової системи українського правопису, що став основою для сучасної орфографії, була здійснена П. Кулішем у 1850-1860-х рр. (так звана "кулішівка")²⁸.

Особливе значення у національному пробудженні відіграла нова українська література, котра почала розвиватися в перші десятиліття XIX ст. Якщо народознавство дало розвиток раціональним сферам буття українського населення, то твори національних літераторів впливали на емоції. "Національна свідомість обіймає не тільки систему ідей більш-менш раціональної, пізнавальної природи, – підкреслював І. Лисяк-Рудницький, – але також емоційне захоплення, що його стимулюють радше поети й письменники, ніж учені"²⁹. Першим твором новочасної літератури стала поема І. Котляревського "Енеїда", написана в 1798 р. живою народною мовою і просякнута народним змістом та духом. Письменник вперше, за словами В. Антоновича, звернувся "до народу його рідною мовою"³⁰. Початки українського національного відродження традиційно пов'язують саме з появою "Енеїди". Найвидатнішими наддніпрянськими письменниками в перші десятиліття XIX ст. стали І. Котляревський, "батько" української прози Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка та ін. Українській літературі, за оцінкою вітчизняного літературознавця О. Білецького, "не довелося бути тільки "містечком слова", вона була...зразком політично-трибуною, публіцистикою, філософією, криком, гласом, стогоном преневоленої народної маси"³¹. Сприймавши демократичні гасла свого часу, нова література перейшла на розмовну народну мову і художньо висвітлювала життя народу, розвивалася на національній основі. Щоправда, опора виключно на розмовну бесіду сільського люду Подніпров'я, що ставала книжною мовою, призвела до втрати виробленої протягом століть української наукової термінології. По-іншому розвивалася модерна літературна мова росіян: через влиття народних мовних елементів у церковнослов'янські рамки, успадковані від давньоруського часу. В XIX ст. літературу можна вважати головним проявом українського відродження, вона мала вирішальний вплив на зростання національної самосвідомості українського народу³².

Отже, в першій половині XIX ст. українознавство перетворилося в науку, що досліджувала такі неповторні риси етнічної спільності, як історія, фольклор, мова. Національна самобутність проявилася в процесі становлення нової української літератури, яка перетворювала народну мову на літературну.

На перших порах наукова та літературна діяльність української інтелігенції поєднувалася, як правило, з лояльністю до імперських структур влади, не проявляла інтерес до становища народних мас. З іншого боку, російське самодержавство толерантно ставилося до проявів українського культурного відродження кінця XVIII – початку XIX ст., в яких бачило нешкідливі провінційні почуття. Але з часом передова інтелігенція усвідомила необхідність боротьби за демократизацію суспільного ладу, поширення освіти і культури серед селянства, почала виступати за самостійне політичне існування рідного народу. Поштовхом до зацікавлення долею творця культурних цінностей – народної маси, – писав І. Крип'якевич, – був "і безпосередній контакт з народом, який мала інтелігенція, і демократичні ідеї, що напливали з Заходу. Пристосовуючи своє поняття народності до західноєвропейських теорій, тогочасні діячі мусили поширити своє зацікавлення з літературно-мистецького поля на соціальне і політичне"³³.

Антикріпосницькі та антимоноархічні настрої в Україні поширювалися після перемоги російської армії над Наполеоном. Опозиційні ідеї в формі масонського руху почали проникати на територію України ще з середини XVIII ст. безпосередньо з Західної Європи, через Польщу і Росію*. Діяльність масонів відчутно активізувалася в другій половині 1810-х – на початку 1820-х рр., коли виникли таємні масонські ложі у Києві ("З'єднані слов'яни"), Одесі ("Понт Евксинський", "Три царства природи"), Кам'янці-Подільському ("Озиріс до полум'яної зорі") та ін. Масонство зі своєю містичною обрядовістю і втаємниченістю мало космополітичний релігійно-етичний характер. Воно виступало за духовне самовдосконалення людей, щоб зробити суспільство "корисним і приємним

* Початки масонства сягають середньовічних мулярських гільдій, воно почало поширюватися в різних країнах світу з Англії в перші десятиліття XVIII ст.

для всіх", без огляду на соціальне походження та національну належність. Водночас насильство як засіб соціальних перетворень заперечувалося. Будучи з походження чужим, масонський рух на українському ґрунті змушений був рахуватися з місцевими особливостями, окремі організації в контексті своєї діяльності висували національну проблему (наприклад, "Любов до істини" в Полтаві, "Малоросійське товариство", яке поставило вже політичні вимоги). Опозиційність соціальній політиці царизму та зростання впливів призвели до заборони масонства по всій Російській імперії в 1822 р. Впродовж XIX століття діяльність масонських лож в Україні продовжувалася нелегально, але вони, на відміну від західноєвропейської "гілки" масонів, були значно слабшими і не спромоглися виконати об'єднавчу, консолідуючу місію в громадсько-політичному житті³⁴.

Одночасно створювалися і діяли з середини 1810-х рр. таємні дворянські організації у військах Російської імперії, які склалися в основному з кадрових офіцерів, а їхні учасники увійшли в історію під назвою "декабристи". Багато з них рідше були масонами і стали на більш радикальні позиції. Царське самодержавство та кріпосницькі порядки Російської імперії вони намагалися ліквідувати шляхом революційного перевороту лише силами війська. Декабристський рух був загальноросійський, що охопив і Україну, де приєдналися до нього близько 200 офіцерів. Зокрема, в декабризмі брали участь вихідці з родових гнізд козацької старшини, два з трьох товариств у 1820-х роках — Південне і Товариство об'єднаних слов'ян — розгорнули діяльність на українських землях, а "Руська правда" П. Пестеля стала найважливішим і найбільш революційним програмним документом декабристів. Проте, діючи в Україні, декабристи у своїй програмі зовсім не розглядали українського національного питання, що свідчило, наскільки далеко зайшла русифікація місцевої еліти. Збройне повстання Чернігівського полку наприкінці грудня 1825 р. — на початку січня 1826 р. зазнало поразки, але діяльність таємних військових організацій мала важливе історичне значення, бо поклала початок політичній боротьбі проти російського царизму³⁵.

Першою українською організацією, яка виступила проти самодержавно-кріпосницького режиму в Росії і поставила національно-політичні вимоги, стало таємне Кирило-Мефодіївське товариство в 1846-1847 рр. Його утворення було обумовлене, з одного боку, посиленням колонізаторської політики російського царизму на Україні після розгрому повстання декабристів у грудні 1825 р. — січні 1826 р., а з іншого, — кризою феодально-кріпосницької системи. Безперечно, на формування ідеології товариства вплинули основні лозунги декабризму. Разом з тим програма кирило-мефодіївців містила поєднання національної і християнської ідей. Цю формулу вони запозичили у західнослов'янських інтелектуалів, насамперед з твору видатного польського поета і громадсько-політичного діяча А. Міцкевича "Книги народу польського і палігримства польського", виданого в 1832 р. Однак написана М. Костомаровим "Книга буття українського народу" ("Закон Божий") є оригінальним документом, у якому кирило-мефодіївці розвинули ідею панславізму, що була поширена серед передових слов'янських діячів першої половини XIX ст. Підкреслювалося, що саме український народ мав відіграти провідну роль у створенні слов'янського союзу і стати своєрідним месією слов'ян. "І встане Україна з своєї могили, — говорилося в "Книзі буття...", — і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа... Україна буде непадлеглою Річчю Посполитою (республікою — *І. Р.*) в союзі слов'янським³⁶. "Братчики" спиралися на традиції визвольної боротьби українського народу, ідеалізували козацтво. Ґрунтуючись на засадах християнської моралі, товариство ставило за мету домогтися глибоких соціально-політичних перетворень, пов'язаних з ліквідацією кріпацтва, знищенням самодержавства і встановленням республіканського ладу, засобами мирної пропаганди, через культурно-освітню роботу (написання і видавництво популярних книжок, відкриття народних шкіл, лекції тощо). Отже, в результаті синтезу українолюбства і демократично-ліберальних поглядів виникло політично свідоме українство³⁷.

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства стала рубіжною подією в українському національному відродженні, яке перейшло від етапу збирання спадщини на вищій, організаційній рівень. На суспільну арену вийшло нове покоління українських діячів, яке намагалося не лише науково досліджувати спадщину, а й покращити становище рідного народу, поєднати національну культуру з політичною ідеологією.

"Братчики" виступили проти конформістської моделі "малоросійства", що ґрунтувалася на лояльності до імператора і пов'язувала "Малу" та "Велику" Русь у нероздільне ціле. Товариство складалося безпосередньо з дванадцяти осіб (а всього з ним мали зв'язки близько 100 чол.), серед яких були провідні діячі української культури М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко, М. Гулак, В. Білозерський та ін. За соціальним складом воно стало різночинним, більш демократичним порівняно з дворянами-декабристами. У загальноєвропейському контексті кирило-мефодіївці поєднали національні гасла з ідеєю демократії, що було спільним для націоналістичних організацій, які в 1830-х — 1840-х роках виникали по всій Європі ("Молода Італія", "Молода Німеччина", "Молода Польща", "Молода Ірландія" та ін.). Такі організації утворювалися у зв'язку з поширенням антимоноархічних настроїв та ідей романтизму. Кирило-Мефодіївське товариство було розгромлене царськими властями в 1847 р., після чого розгорнувся наступ антиукраїнської політики в Російській імперії.

Не стало випадковістю, що перший прояв політизації українського руху відбувся під знаком ідей панславізму. Враховуючи, що майже усі слов'янські народи, за винятком російського, не мали власної державності, а також у них була неповна соціальна структура (зокрема практично відсутній свій феодальний клас), процес національного відродження ускладнювався і гальмувався. Тому ідея всеслов'янської демократичної федерації як запорука національного визволення почала поширюватися серед учасників слов'янських національних рухів, у тому числі й українців³⁸.

Найвизначнішою постаттю серед діячів національного відродження був Тарас Шевченко. Вийшовши з кріпацького стану, він піднявся до вершин світової культури і став національним поетом, основоположником нової української літератури та української літературної мови. "Це був великий духовний провідник свого народу, що його можна порівняти з древніми єврейськими пророками", — відзначав І. Лисяк-Рудницький. — Його творчість вперше перейшла за рамки "малоросійського регіоналізму"³⁹. З виходом у світ Шевченкового "Кобзаря", в якому з неперевершеною художньою силою змальовано минуле й сучасне життя українського народу, утверджувалася думка, що Україна "при сумну долю воскресне".

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава Україні!⁴⁰

Любов Т. Шевченка до рідного народу і прагнення до самовизначення України поєднувалися з обуренням соціальною несправедливістю, реаліями самодержавно-кріпосницького ладу. З особливою гостротою поет писав про зрадників батьківщини, українське панство, яке стало на службу російському царизму: "Гірше ляха свої діти її розпинають", це "раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття". Т. Шевченко врип, що народ "розвіє тьму неволи", в майбутньому буде побудоване справедливе суспільство, "без хлопа й пана". В. Стефаник влучно назвав Т. Шевченка першою селянською силою, яка, набравши розуму в панському середовищі, обернула його на захист селянського світу⁴¹.

Порівняно з Наддніпрянською Україною розвиток національного руху на західноукраїнських землях, що опинилися в складі Австрії, відбувався на перших порах значно повільніше. Галицькі русини-українці з-під влади Речі Посполитої перейшли в денационалізованому стані, за висловом відомого українського літературознавця М. Возняка, "без ознак свого окремого національно-культурного життя"⁴². "В Західній Україні не було того піднесення своєрідного українського патріотизму, який пережила Гетьманщина по інерції автономного життя...XVIII ст., — відзначав М. Грушевський. — Всі вищі прошарки суспільства були цілковито денационалізовані..."⁴³. Українське населення було представлено майже виключно селянством, що перебувало в тяжкій панцизній неволі.

Перші прояви українського національного відродження в Австрійській державі відбулися значною мірою завдяки реформаторській політиці уряду. Реформи Марії-Терези та Йосифа II наприкінці XVIII ст., що проводилися в дусі освіченого абсолютизму задля модернізації феодального суспільства, дещо покращили становище українського населення, найбільш упослідженого в імперії. Особливе значення в національному пробудженні мало підвищення статусу греко-католицької церкви, зокрема після 1808 р.,

коли відновлено Галицьку митрополію. Внаслідок заснування нових навчальних закладів, насамперед Руського інституту при Львівському університеті (діяв до 1809 р.) та греко-католицької семінарії у Львові, був відкритий шлях для освіти греко-католицького духовенства, тісно пов'язаного з сільським оточенням. Отримавши освіту, ознайомившись з передовими ідеями свого часу, священники переймалися етикою служіння народові. Отже, на відміну від Наддніпрянської України, де переважала світська інтелігенція, провідником національного руху галицьких і прикарпатських русинів у XIX ст. була греко-католицька церква. М. Грушевський писав, що "українська уніятська церква націоналізувалась", і духовенство "потягло до народу, до активнішої участі в його політичній та національній руху..."⁴⁴. На думку І. Франка, "говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини..., то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції у нас просто не було..."⁴⁵. Можна припустити, що українське національне відродження мало розпочатися навіть без австрійських нововведень, але воно б розвивалося набагато повільніше і, напевно, набуло б інших форм. Йосифінські реформи уявляли й активізували механізми, які були вже закладені в суспільстві⁴⁶.

Реформаторська діяльність збудила серед українців почуття глибокої вдячності до імператора, що стало ґрунтом для формування реакційного рутенського світогляду, австрофільської ідеології. Внаслідок цього послабилися зв'язки між селянами і частиною духовенства, яка почала шукати підтримки у віденських урядових колах, стверджуючи нібито про окремішність галицьких русинів, що не мають нічого спільного з Україною. Психологія рутенства поширювалася в середовищі західноукраїнської еліти і сповільнювала процес формування національної самосвідомості⁴⁷. Після смерті Йосифа II більшість реформ були зведені нанівець, а польська шляхта поступово повернула собі панівні позиції, становище західноукраїнського селянства на початку XIX ст. знову погіршилося.

Стадію збирання спадщини (науковий етап) у Галичині можна чітко поділити на два етапи: кінець XVIII ст. – 1820-ті роки і 30-ті – середина 40-х років. Перший з них проходив під знаком ідей Просвітництва, другий – романтизму, коли соціальне обличчя та ідеологія національного руху все більше демократизувалися⁴⁸. На першому етапі головний осередок західноукраїнського національного відродження був розміщений у Перемишлі, який став центром греко-католицької єпархії, та Львові. Під покровительством перемишльського єпископа М. Левицького у 1816 р. засновано перше в Галичині культурно-освітнє товариство священників. Всупереч опору місцевої адміністрації провідні українські діячі приступили до видавництва шкільних та загальноосвітніх книжок для народу, запроваджували початкові школи з українською мовою навчання. Але помилково вважалося, що поряд з народною необхідно розрізняти літературну мову як суміш місцевої говірки з церковнослов'янською мовою.

Під впливом нових інтелектуальних течій із Заходу, за прикладом наддніпрянських вчених і літераторів західноукраїнська інтелігенція почала досліджувати різні сторони життя народу. Серед галузей українознавства найбільш плідною в Західній Україні була фольклористика. Народнопісенна творчість українців регулярно висвітлювалася на сторінках польськомовних часописів, альманахів, а також у збірках В. Залеського, Й. Лозинського, Ж. Паулі, З. Доленги-Ходаковського та багатьох інших. М. Костомаров змушений був визнати, що галичани навіть перевершили наддніпрянських українців у вивченні пам'яток українського фольклору. З'явилися також перші мовознавчі дослідження в українознавстві (І. Могильницького, Й. Левицького, І. Лаврівського, М. Лучкая та ін.). Натомість порівняно з Наддніпрянщиною набагато слабше виглядала історична наука, що можна пояснити відсутністю в Галичині традицій козацького самоврядування. Показово, що найвизначніший східногалицький історик Д. Зубрицький так і не наважився писати свої розвідки українською мовою⁴⁹.

Переломною подією в процесі українського пробудження стала діяльність "Руської трійці" у Львові, куди в 1830-х рр. перемістився центр народознавчого руху. Вихованці духовної семінарії, студенти Львівського університету, сини сільських священників М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич взяли за збирання усної народної творчості й підготовку до друку фольклорно-літературного альманаху українською мовою. Вихід "Русалки Дністрової" у Будапешті в 1837 р. започаткував нову українську літературу на західноукраїнських землях. Книжка проинята щирою турботою про рідний народ. "Мали і ми наших півців і наших учителів, але найшли тучі і бурі – тамті зазімали, а народові і словесності надовго ся здрімали, – писалося в передмові. – Однак ж язик

і хороша душа руська була серед Слов'янщини..."⁵⁰. Незважаючи на порівняно невисокий літературний рівень збірки, вона мала революційне значення в тому, що ввела народну мову галицьких русинів у літературу. Стало зрозумілим, що галицькі та наддніпрянські українці розмовляють по суті однією мовою, вперше було висунуто ідею возз'єднання українських земель. Австрійська влада конфіскувала майже весь тираж альманаху, вчинила розправу над "Руською трійцею", що призвело до сповільненого розвитку національного відродження в наступне десятиліття⁵¹.

Діяльність "Руської трійці" завершила в 1846 р. стаття Я. Головацького "Становище русинів у Галичині". У ній автор засудив сваволю польських дідичів, показав низький рівень народної освіти і культури. Він став першим відвертим прихильником ідеї політичного українського австрофільства, яке в тій чи іншій формі проіснувало аж до 1918 р. Зокрема, пропонувалося Відню взяти під протекцію національний розвиток галицьких українців взамін за їхню лояльність і непаддатливість на революційну польську пропаганду⁵². "Трійця" мала суперечливу долю: після смерті М. Шашкевича в молодому віці Я. Головацький перейшов на москвофільські, проросійські, а І. Вагилевич – на полонофільські позиції.

Поступово західноукраїнський національний рух почав проявляти тенденцію до політизації. Бажаючи покращити становище народу, керуючись ідеалами демократизму і слов'янського братерства, українська молодь вступала в польські таємні революційні організації, які виникли у Галичині напередодні та після польського повстання 1830-1831 років. Боротьба поляків за національну незалежність прискорила формування української національної ідеї. Але досвід переконував, що польська революційна демократія не визнає самобутності українського народу, доводячи, ніби галицькі українці є етнографічним різновидом польської національності. Це змусило передову українську молодь розірвати з польським політичним і культурним середовищем. Отже, проблема польського впливу на галицьких "будителів" повинна розглядатися з двох боків. "Європейські вільнодумні ідеї досягали українців того покоління переважно через польські канали, – стверджував І. Лисяк-Рудницький. – З другого боку, самоствердження окремої української національності неминуче передбачало боротьбу проти традиційної польської гегемонії"⁵³.

Українське питання в Австрії як політична проблема вперше постало в період Європейської демократичної революції 1848 року, яка розбудила всі поневолені імперією народи. Скориставшись з проголошення політичних свобод, національно свідомі інтелігенція створила в травні 1848 р. першу українську політичну організацію – Головну руську раду, що організувала згодом мережу повітових рад. Вона домагалася поділу Галичини на Східну (українську) і Західну (польську) частини та утворення з українських земель Австрії окремої провінції. Однак ця вимога галицьких українців не була втілена в життя аж до розпаду імперії в 1918 р. Головна руська рада у своїй відозві виразно задекларувала, що українці Галичини й Наддніпрянської України – це один-єдиний п'ятнадцятимільйонний народ, який має славне історичне минуле: "Наш народ був колись самостійний, рівнявся в славі з наймогутнішими народами в Європі..., через непривітні умови й політичні нещастя...стратив свою самостійність і прийшов під чужу владу". Але тепер, коли для всіх блиснуло сонце волі, "пробудився і наш український лев... Будьмо тим, чим бути можемо, будьмо – Народом!"⁵⁴. Було відновлено національну символіку часів Галицько-Волинського князівства (зображення золотого лева на голубому тлі як герб і синьо-жовтий прапор).

"Весна народів" 1848 р. найбільше здобутків для українців принесла в культурно-освітній сфері: започатковано національний театр, вихід української преси (газетою "Зоря галицька"), читальні, розпочато діяльність у Львові видавництва "Галицько-руська матиця", організовано з'їзд українських учених. Крім того, на вимогу Головної руської ради дозволено урядом навчання українською мовою в початковій і середній школах, відкрито кафедру української мови та літератури у Львівському університеті тощо. Ліквідація кріпацтва і запровадження конституційного правління в імперії зумовили демократизацію політичного процесу, в зв'язку з чим на західноукраїнських землях, як і загалом у центрально-східній частині Європи, розпочалося становлення громадянських суспільств. Водночас вузьким місцем у діяльності Ради стало нехтування соціально-економічними проблемами, консерватизм і провінційність її лідерів, які практично не піднімали питання про становище Наддніпрянської України, взаємовідносини двох частин народу, розділеного між імперіями.

Український національно-визвольний рух наштовхнувся на шовінізм польської шляхти, котра розглядала всю Галичину як плацдарм для відбудови польської держави. Щоб протистояти цим намірам, Рада почала шукати допомоги в союзі з династією Габсбургів, що не було чимось унікальним: хорватські керівництва, наприклад, аналогічно поступило у боротьбі проти угорських державних планів. Базуючись на етнічному розумінні національності, новітній український національний рух від самого початку вступив у конфлікт із концепцією історичної (навіть зреформованої) Речі Посполитої. Лінія, проведена між українцями і поляками в Галичині, відмежовувала світи візантійської та римської цивілізацій. Вона була більш чітка, ніж міжнародна межа "українець-росіянин" на Наддніпрянщині, оскільки проходила через віросповідання: українці ототожнювалися з греко-католиками, а поляки — з римо-католиками. Різна конфесійна приналежність полегшувала національну самоідентифікацію західних українців, відмінну від польської⁵⁵.

Першим східногалицьким речником політичної самостійності України був сільський священик В. Подолинський, якого спонукала до дії атмосфера "весни народів". У брошурі "Слово перестороги" в 1848 р. він обґрунтував неминучість національного визволення українського народу при умові його підтримки польським народом і заснування демократичної федерації рівноправних слов'янських республік. "Так, ми — русини, — заявив автор, — і віримо твердо у воскресіння вільної, незалежної Русі... Ніщо не може здержати нас від стремління, загальної для цілої Європи... Усі ми хочемо бути вільними разом з іншими народами... Хочемо бути народом і будемо ним неодмінно..."⁵⁶. Отже, національна незалежність русинів-українців розглядалася у загальноєвропейському контексті, в тісному зв'язку з демократичними рухами в тодішній Європі, на відміну від Кирило-Мефодіївського товариства, яке пов'язувало її тільки із слов'янським світом. Можна погодитися з М. Лозинським, який вважав, що за тогочасних реальних обставин "ідеал самостійності України", сформульований кирило-мефодіївцями та "чисто українською" політичною течією в Галичині періоду "весни народів", "був тільки дуже далеким ідеалом, швидше політичною мрією, ніж політичною програмою"⁵⁷. Крім "чисто української", до якої сам безпосередньо належав, В. Подолинський виділив серед галицьких українців ще три течії чи "партії": "польсько-українську", "австрійсько-українську" і "російсько-українську". Ідею політичної самостійності українського народу в формі слов'янської федерації або навіть повної національної державності з центром у Києві, ймовірно, підтримали лише кілька чоловік⁵⁸. Революційні події 1848 р. уряд зумів придушити, після чого Австрія знову стала абсолютистською монархією, в якій автономія окремих народів не забезпечувалася.

Таким чином, на першому етапі національного відродження, який продовжувався до кінця 40-х років XIX ст., невелика група дослідників почала вивчати спадщину народу. Одночасно зі становленням українознавства як науки формувалася нова українська література. Характерно, що збиранням спадщини займалася інтелігенція світського походження в Наддніпрянській Україні і духовного — на західноукраїнських землях. Найважливішим здобутком першої стадії відродження слід вважати постановку і розв'язання завдань наукового та культурно-мовного характеру, а саме: обґрунтування окремішності українського народу з його власною мовою, історією, фольклорною спадщиною, усвідомлення етнічної, мовної і культурної єдності українців по обидва боки російсько-австрійського кордону. Звідси витікала думка, що український народ має право на самостійне існування і культурний розвиток, що й стало науково-теоретичною основою для організаційної (культурної) та політичної діяльності в рамках нових стадій національного руху, коли ставилися соціально-економічні й політичні завдання⁵⁹.

У цілому національне відродження українського народу, як і всіх "недержавних" народів Центральної та Східної Європи, почалося "знизу" через відсутність доступу національно свідомої творчої інтелігенції (письменників, філологів та істориків) до політичної влади. Натомість у Західній Європі модерний націоналізм утверджувався переважно державними політиками. Національні "будителі" протягом першого півстоліття XIX ст. науково обґрунтували концепцію української національної ідентичності, оперту на народну основу. Відомий історик минулого Б. Ольхівський справедливо зауважив, що висунення на перший план "мужицького" етнографізму і демократичного народництва стало єдиним порятунком для національної ідеї, тому що стара еліта була величезною засимільована і втрачена для українства. Український національний рух, який дослідники умовно відносять до категорії "неісторичних", в XIX ст. змушений був наново формувати власну провідну верству, яка могла піднести "природну" етнічну спільноту до рівня політично свідомого національного існування⁶⁰.

Другий, організаційний етап українського національного відродження, започаткований діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства, після невеликої перерви у Наддніпрянській Україні розгорнувся в період лібералізації царизму наприкінці 1850-х років. Після скасування кріпосного права в 1861 р. та здійснення деяких інших соціально-політичних реформ народницька інтелігенція дістала ширші можливості для розгортання роботи в селянських масах. Колишні кирило-мефодіївці з приходом до влади Олександра II отримали амністію і більшість з них з'їхалася до столиці Російської імперії Санкт-Петербурга, що став центром політичного життя. Тут було створено першу українську громаду, згуртовану навколо редакції журналу "Основа" (виходив у 1861-1862 рр.). Непівлегальні культурно-освітні організації, так звані громади, виникли в кінці 50-х — на початку 60-х рр. XIX ст. також у багатьох містах України — Києві, Полтаві, Харкові, Чернігові та ін. Загальна чисельність членів громад у 1860-1880-х роках водночас не перевищувала кількох сотень осіб, хоча й помітно зросла у порівнянні з добою кирило-мефодіївців. Найвпливовіша з них київська громада, створена в 1861 р. (часом твердять, що вона існувала раніше — в 1859 або навіть 1858 р.), налічувала не більше 250-300 осіб. Громадівці* ставили за мету поширення національної української ідеї на демократичному ґрунті, але свою діяльність обмежували суто просвітницькими заходами серед народу: видавали українські книжки, проводили вечори, заснували понад сто невеликих шкіл по всій Україні тощо. Ідеологія громадівців поєднувала любов до народних мас, селянства, що проявлялася у прагненні до всебічного народолюбства, до зближення із простолюдом, зі щирим українським патріотизмом — українолюбством. Навколо громадівства пореформеної доби об'єдналися провідні діячі української науки, літератури та мистецтва, наприклад, у київській громаді — історики В. Антонович і М. Драгоманов, філологи П. Житецький і К. Михальчук, етнографи й фольклористи Ф. Вовк, О. Русов і П. Чубинський, економіст Т. Рильський, письменники І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, композитор М. Лисенко та ін., полтавській — педагоги О. Кониський, Д. Пильчийков, О. Стронін та ін., харківській — етнограф П. Єфименко, письменник і перекладач М. Лободовський, філолог О. Потебня, правник А. Шиманов та ін., чернігівській — письменник Л. Глібов, фольклорист О. Маркович, лікар і етнограф С. Ніс та ін., елісаветградській — письменник і драматург І. Карпенко-Карий, театральні діячі М. Кропивницький, М. Садовський та ін.⁶¹

Українське народолюбство найсильніше проявлялося на Лівобережжі, але водночас знайшло прихильників серед правобережного польсько-українського суспільства у вигляді так званого "хлопоманства". Одну з течій у громадівському русі представляли "хлопомани" — група студентів Київського університету, що вийшли з польської та спольщеної шляхти Правобережної України і вирішили зближуватися із селянством, щоб відстоювати його соціальні інтереси, утверджувати національну самосвідомість. Напередодні польського повстання 1863 р. ідеолог "хлопоманства" В. Антонович у памфлеті "Моя сповідь" відкрито порвав з польським суспільством. Він разом з товаришами перейшов на бік українського народу, який "полюбив більше своїх шляхетських звичок і своїх мрій". Бажаючи краце пізнати народ, поширювати серед нього освіту і піднести культурний рівень, багато студентів-громадівців регулярно стали відвідувати села. Саме громадівці на рубежі 50-60-х рр. XIX ст. започаткували "ходіння в народ", яке здійснювалося в "осілій" та "летючій" формах. Пізніше, в 1870-х роках, воно широко проводилося з метою соціально-революційної пропаганди в Україні російськими народниками⁶².

Громадівський рух у 1870-х рр. активізувався і був зосереджений в основному навколо наукової та видавничої діяльності. Громадівці активно проводили українознавчі дослідження через створений у 1873 р. в Києві Південно-Західний відділ Всеросійського географічного товариства. Зокрема, було опубліковано наукові роботи з різних галузей народознавства (особливо з української етнографії: два випуски "Народных южнорусских сказок" і "Чумацкие народные песни", два томи "Исторических песен малорусского народа" з примітками та коментарями В. Антоновича і М. Драгоманова, сім томів "Трудов етнографическо-статистической экспедиции в Чубинскій округ"), проведено перепис населення Києва та околиць, відкрито Музей і Зоологіку, засновано газету "Киевский телеграф", організовано в Києві Історико-філологічний гурток, під час якого українські вчені продемонстрували високий науковий потенціал української науки в 1873 р.

* Крім назви "громадівці", в історичних джерелах і літературі зустрічаються й інші, що відбивають одне і те ж історичне явище: "малорусофіли", "українолюбці", "українофіли", "українські народовці", "хохлоmani" тощо. Український національний рух другої половини XIX ст. сучасний вітчизняний дослідник С. Світленко ідентифікує з терміном "українське народолюбство".

громадівцями Історичне товариство Нестора-літописця згуртувало вчених, які вивчали історію рідного краю. Вийшла друком серія українських популярних книжок, що масово (в десятках тисяч примірників) поширювалися серед селянства.

Поряд із поміркованим крилом, так званими "старими громадами", що обстоювали ліберально-демократичну тенденцію, в національному русі в 1870-х рр. почала формуватися соціально-політична течія з досить виразним радикально-демократичним спрямуванням. Представники молодого покоління громадівців працювали не лише з метою піднесення національної свідомості українського народу, а й цікавилися популярними тоді соціалістичними теоріями західноєвропейських мислителів. Так, економічне і філософське вчення німецького революціонера-соціаліста К. Маркса популяризували відомі громадівці М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолинський (автор першої української нелегальної брошури соціально-революційного змісту "Парова машина", написаної і виданої в 1875 р.) та ін. Щоправда, вони не сприймали політизовані положення марксизму щодо диктатури пролетаріату і класової боротьби як нібито рушійної сили історії, а також ігнорування ним національного питання. Підкреслювалося, що запорукою суспільного прогресу був реформістський шлях розвитку, а матеріальний добробут усіх прошарків населення мала забезпечити кооперація, оперта на місцеве самоврядування і добровільну самодіяльність. Отже, частина громадівців пішла шляхом пошуку соціального ідеалу на принципах західноєвропейської соціалістичної думки, спираючись на народнопопулярні традиції громадського життя в Україні. Характерно, що російська преса писала про діячів київської громади, які носять в одній кишені писання "батька Тараса" (Шевченка), а в іншій — "Капітал" К. Маркса, з'явилися навіть відповідні терміни: "українофіли-соціалісти", "українофільський соціалізм" тощо⁶³.

Найбільш виразно національне питання з соціалізмом намагався поєднати М. Драгоманов — основоположник нової радикальної течії в українському суспільно-політичному русі. Він послідовно обстоював необхідність організаційної незалежності та політизації українського руху, який розвивався, на його думку, в напрямку загальнолюдського прогресу — повної заміни авторитарних, ієрархічних режимів на добровільні асоціації вільних і рівних людей. Погляди М. Драгоманова були співзвучні ідеям європейського анархічного соціалізму, що заперечував ортодоксальний марксизм і в центр уваги ставив свободу особистості. Засуджуючи будь-які вияви централізму, він захоплювався федеративним устроєм на зразок США, Швейцарії, який міг забезпечити українським землям автономні права у випадку демократизації та федералізації обох імперій. Але вчений скептично ставився до ідеї національної державності, вважаючи, що український народ зможе обминути стадію політичного усамостійнення й відразу перейти до "безначальних і бездержавних" порядків⁶⁴. Така позиція ґрунтувалася на хибному розумінні ідеї свободи, нібито будь-яка державність і свобода — це суперечні в своїй суті поняття. Оригінальна теорія "громадівського соціалізму" передбачала ліквідацію приватної власності на засоби виробництва і формування громад вільних осіб, об'єднаних для спільної праці. Отже, М. Драгоманов першим сформулював програму соціально-політичних перетворень, у якій завдання національного і соціального визволення українського народу, переважно селянського за соціально-класовою структурою, практично збігалися. Позитивно, що своїм баченням М. Драгоманов охоплював усі етнічні українські землі, зокрема Галичину, що мала стати центром всеукраїнського руху, та Закарпаття, яке він вперше відвідав як національний лідер. В українському національному відродженні його місце, за слушною характеристикою І. Лисяка-Рудницького, «посередині між поколінням Кирило-Мефодіївського братства 40-х років XIX ст. — першим виявом модерної української національної свідомості — і поколінням, покликаним будувати незалежну українську демократичну республіку в 1917 році»⁶⁵.

Активізація українського національного руху, що почав зміцнювати свою соціальну базу, поширюватися з вузького прошарку інтелігенції в маси, стривожила царські власті. Щоб перешкодити розвитку українства, що в перспективі загрожувало існуванню імперії, її територіальній цілісності, російський уряд здійснив жорсткі репресивні заходи. Гоніння на українство було пов'язане з польським повстанням 1863 р., яке викликало хвилю підозрливості до всього неросійського і переконало чиновників у необхідності розірвати зв'язок між українською інтелігенцією та народом. Поширювалася думка, нібито український рух є наслідком "польської інтриги" з метою ослаблення Росії, а українське "наріччя" — це зіпсута польськими впливами російська мова. Водночас офіційно вважалося, що українці становлять "малоросійську" племінну гілку триєдиної руської

("загальноросійської") нації. Вже у червні 1862 р. повсюдно закрито недільні школи. Валуєвський циркуляр 1863 р. (майже на десятиріччя) і особливо Емський указ 1876 р. законодавчо оформили заборону українства в Російській імперії. Так, за останнім указом царя заборонялося не лише друкувати рідною мовою оригінальні та перекладні твори, а й навіть ввозити україномовну літературу з-за кордону, не дозволялися театральні вистави і публічні виступи українською мовою, навчання нею будь-яких шкільних дисциплін, закрито київську філію географічного товариства й газету, що перебували під впливом українофілів, тощо. При цьому антиукраїнські акції проводилися не з ідейних причин, оскільки абсолютна більшість українських діячів займалася культурно-просвітницькою діяльністю і неодноразово запевняла уряд у своїй лояльності, а через формальну мовну ознаку. Український народ найбільше постраждав від імперської політики російського самодержавства. Для порівняння, навіть у період суворих антипольських переслідувань у Росії після повстання 1863 р. не заборонялося друкувати польські книжки та газети⁶⁶.

Царський гніт викликав позитивний резонанс у російському суспільстві. І ліберальні, й революційні російські інтелігенти, за окремими винятками (О. Герцен, О. Пипін, Ф. Корш та ін.), неприхильно, а то й вороже поставилися до національних прагнень українців. Свого часу тон виступам задав відомий російський ліберал, західник В. Белінський, який різко висловлювався проти Т. Шевченка і кирило-мефодіївців. Отже, російська громадська думка не сприймала ідеї, що українці є окремою нацією, а не регіональним підрозділом нації всеросійської. Сподіваючись на українсько-російську співпрацю, українські патріоти другої половини XIX — початку XX ст. пов'язували головні надії з російськими радикальними та революційними силами, незважаючи на домінування серед них інтелектуальних послідовників П. Пестеля — прихильників централізованої революційної диктатури⁶⁷.

Емський указ помітно загальмував розвиток українського національного руху. Частина громадівців, серед якої були відомі діячі М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Зібер, Ф. Вовк та інші, виїхали в еміграцію. На кошти Київської громади вони наприкінці 70-х — на початку 80-х рр. XIX ст. налагодили в Швейцарії друкування збірника, а потім і журналу під назвою "Громада". Створивши вперше українську позацензурну пресу, М. Драгоманов з товаришами відкрито пропагували громадівські ідеї і намагалися спрямувати національний рух на шлях політичної боротьби проти самодержавства. Але ці заклики не знайшли відгуку в Україні, здалися наддніпрянським громадівцям надто радикальними, не придатними до місцевих умов.

Розвиток українського руху після 1876 р. вступив у стадію поміркованості, аполітизму, що дало підстави характеризувати наступне десятиліття в історії національного відродження як "мертві роки", коли українство потрапило немов у "зимовий сон". Більшість громад-гуртків припинили свою роботу, а громадівці, які продовжували діяти, мали безідейне культурно-просвітницьке спрямування. Провідники старих громад В. Антонович, П. Житецький, О. Кістяківський та інші підкреслено відмежувалися від політичних питань, прагнули формувати національну свідомість українців легальним шляхом, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього. М. Костомаров закликав вдовольнитися "літературою для хатнього вжитку", щоб російська влада припинила переслідування і примирилася з українським рухом. Серед здобутків громадівського руху в 80-ті роки XIX ст. можна виділити видавництво (з 1882 р.) єдиного на теренах Наддніпрянщини українознавчого журналу "Киевская старина", наукову діяльність Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті, прихід нових талановитих сил в українську літературу в особі Б. Грінченка, В. Самійленка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших, піднесення українського театрального мистецтва. "Театр був єдиною національною установою, що діяла на маси, — зауважив І Крип'якевич, — вчила їх української мови, нагадувала про історичні традиції, будила пошану до української культури — і тим протидіяла русифікації..."⁶⁸. Продовжувала розвиватися вітчизняна історична наука, російськомовна, але українська за змістом, значною мірою завдяки зусиллям учнів професора В. Антоновича. Наприкінці 1880-х рр. ідейні розходження між "культурниками" і "політиками" в українському русі поглибилися настільки, що київські громадівці розірвали співпрацю з М. Драгомановим, зневірившись у соціалістичному напрямку видавничої діяльності за кордоном⁶⁹.

Перебільшення місця і ролі національно-культурних та недооцінка політичних завдань, нерозуміння більшістю українолюбців необхідності їх гармонійного поєднання

можна пояснити, насамперед, такими причинами: провінціалізмом життя, репресіями російського царизму і браком стосунків з більш передовою європейською наукою, письменством, політикою. Основний загал українського національного руху поступався в теоретичній підготовці своїм лідерам. М. Драгоманов якось зізнався, що на 100 українофілів ледве два-три читали європейські книги, більша частина навіть українських письменників не знала жодної європейської мови⁷⁰.

Громадівський рух був частково пов'язаний з антиімперською визвольною боротьбою, яку розгорнули в 1870-х рр. російські революційні народники в Україні. Їх діяльність стала складовою частиною загальноросійського визвольного руху, започаткованого декабристами в першій чверті XIX ст., була не органічною для українства, а привнесеною ззовні. Так, за належність до російського народництва, яке вчинило "державні злочини" в імперії, від 1875 по 1880 рр. було обвинувачено понад 2200 чол., з них вихідці з південних, переважно українських губерній становили 440 осіб або майже 20% від загальної кількості⁷¹. Народницьке "ходіння в народ", на відміну від громадівського кінця 50-х – початку 60-х років, мало революційну мету: підняти селянство на боротьбу проти російського царизму і перейти через сільську общину до соціалізму. При цьому народництво в Росії, представлене різночинною інтелігенцією, як і рух дворян-декабристів, обстоювали пріоритет соціальних та політичних проблем, практично не ставили українське національне питання. Незважаючи на різні стратегічні завдання, між народниками і молодими громадівцями, що почали виявляти інтерес до політичної та соціальної проблематики, часом простежувалася тактична співпраця. Схожість таких світоглядних цінностей, як орієнтація на народ, ідеали селянського демократизму й соціалізму, бажання покращити становище селянства тощо, породжувала дуалізм низки діячів визвольного руху, які брали участь і в українських громадах, і в російських радикальних гуртках. Як приклад, можна навести взаємодію київських молодогромадівців і місцевих російських радикалів у 1876-1877 рр., діяльність Ф. Волховського, Ф. Вовка та ін. Все ж відмінності між двома самостійними народницькими потоками мали принциповий характер. Українські народолюбці обстоювали національно-демократичні ідеї, еволюційність розвитку, віддавали пріоритет культурницькій діяльності серед селян, тоді як російські народники, навпаки, схилилися до радикально-демократичних змін соціального й політичного змісту, проявляли антикультурницьке, терористичне та державницько-централістичне спрямування⁷².

Водночас частина молодого української інтелігенції, зокрема В. Дебогорій-Мокрієвич, Я. Стефанович, С. Перовська (правнучка останнього гетьмана України К. Розумовського), М. Кибальчич, С. Кравчинський та багато інших, потрапила під вплив космополітичних і соціально-революційних ідей. Порівняно з громадівським рухом, який був аполітичний та культурницько-обмежений, ідеологія російського народництва приваблювала героїкою, революційним романтизмом. Здавалося, що зі встановленням політичної свободи і соціальної рівності в Росії неминуче буде розв'язано українське питання. Україномовна література ставала тільки засобом для полегшення революційної пропаганди серед українського народу, яка проводилася в чисто великоруському трактуванні. Нащадки колишньої козацької старшини з Лівобережної України відіграли важливу роль у загальноросійському революційному русі, що можна вважати одним із наслідків русифікації старої української еліти. Так, наприкінці XIX ст. українську мову рідною визнавала лише чверть спадкового дворянства України (56,8 тис. чол. разом з членами родин), але мало хто навіть серед них цікавився національною справою⁷³.

Певний вплив на розвиток українського національного руху мало запровадження земського (1864 р., крім Правобережжя, де реформа проведена в 1911 р.) та міського (1870 р.) самоврядування в рамках часткової демократизації суспільного устрою Росії в 60-70-х роках XIX ст. Завдяки цензовій системі виборів у земських органах переважали дворяни, що, як відомо, прохолодно ставилися до українства, а разом з тим відстоювали непорушність самодержавно-бюрократичного режиму, та темне, несвідоме селянство. А муниципальні установи склалися з представників зросійщеної міської буржуазії й несвідомого, політично інертного дрібного міщанства. Як наслідок, українські національні інтереси майже не було кому захищати на рівні державної управлінської системи імперії. Водночас земства і міські управи, незважаючи на повний контроль за їх діяльністю з боку царської адміністрації, мали змогу впливати на таку важливу галузь культурного життя, як освіта, бібліотечна справа. Поступово, з великими зусиллями в них почала пробиватись українська течія, що проявилася, зокрема, у боротьбі земців та міських

гласних за навчання рідною мовою, підвищення грамотності серед народу шляхом організації початкових шкіл, бібліотек, видавництва підручників, підготовки учительських кадрів та ін. Більше того, найбільш радикальні земські діячі, особливо на Чернігівщині, наприкінці 1870-х років почали домагатися від уряду широкого місцевого самоврядування, демократичних поступок. Обмежуючись легальною, мирною опозицією самодержавству, земці-ліберали мали взаємини з українськими народолюбцями і одночасно зробили спробу перетягти на свій бік частину революційних народників. Але ця спроба не принесла успіху: ліберально-опозиційний та революційний табори загальноросійського визвольного руху пішли різними шляхами. Після вбивства народолюбця царя-реформатора Олександра II в 1881 р. під тиском урядових репресій занепадають і російське народництво, й опозиційна діяльність земств⁷⁴.

Загалом у громадівському русі запанувала народницька ідеологія, що тісно пов'язувала національні та соціальні інтереси народу і вважала єдиним носієм національної ідентичності селянство, сповнене високих моральних якостей на протигагу зросійщеному панству. "Ідеологічне та організаційне оформлення українства відбулося під знаком не історичного легітимізму, а народництва, – писав І. Лисяк-Рудницький. – Лівобережне дворянство не мало досить сили й солідарності, щоб визначити курс національного відродження, ...втрачає значення в другій половині століття". У розвитку народницької доби вчений виділяє два послідовні етапи: "романтичний" (покоління кирило-мефодіївців) та "позитивістичний" (покоління старої громади). Для першого характерна ідеалізація колишнього козацького ладу (не тільки з національних, а й із соціальних мотивів як ретроспективної утопії рівності та братерства), релігійний світогляд і нахил до демократично-федералістичного панславизму, зокрема в ранній творчості Т. Шевченка, "Книзи буття..." М. Костомарова. Другий етап, що почався у 1860-х, і особливо в 1870-х роках, пов'язаний з новим поколінням, яке наполягало на силі критичного пізнання. Козаччина вже не ідеалізувалася, становий інтерес козацької старшини протиставлявся інтересам простолюддя, а на місце слов'янофільства поступово прийшов "європеїзм", тобто орієнтація на демократично-радикальні рухи тодішнього Заходу⁷⁵. Отже, національне відродження з кінця 1850-х років очолила різночинська інтелігенція, тоді як українські дворяни, за окремими винятками (Г. Галаган, В. Тарновський, Є. Милорадовичка та ін.), відійшли від керівництва національним рухом. Радикально-народницькі гасла відштовхували від українського руху поміщиків і чиновників, які виявляли почуття територіального "малоросійського" патріотизму й могли прислужитися українству через фінансові можливості та політичні зв'язки. Водночас українські історики-народники ідеалізували народні маси, часто вихваляли соціальні бунти низів проти старшини, не усвідомлюючи того, що через розкол у новонародженому суспільстві козацької України відбулося руйнування загальнонаціональних здобутків еліти. Будучи тісно пов'язана з сільським середовищем, українська інтелігенція практично не звертала уваги на роботу серед нових класів – буржуазії і пролетаріату, що зароджувалися в ході промислового перевороту та індустріалізації України після аграрної реформи 1861 року.

Обмеженість народницької ідеології, яка зводила українство суто до селянства й узаконювала соціальну неповноту української нації, підмітив колишній кирило-мефодіївець П. Куліш. Письменник висловлювався проти ідеалізації народу, зокрема "мужицького стилю" в національній літературі, пов'язаного з вимогою писати про селянське життя і безумовно служити народові. Однак він не міг запропонувати конструктивної альтернативи народництву, а різкий і непривабливий стиль полеміки тільки сприяв його ізольованості. Кулішева критика означала спробу критичного переосмислення славної козацької сторінки історії рідного народу, що стала однією з основ формування національної самосвідомості в XIX ст. "Коли Шевченко ридає, згадуючи діла незабутні дідів наших, і готов би віддати веселого віку половину, щоби їх забути, д. Куліш попросту плює на ті діла і на всю нашу минувшість"⁷⁶, – так порівнював І. Франко ідеологію двох видатних діячів українського національного відродження.

В цілому діяльність демократичної інтелігенції на організаційному етапі національного відродження в Наддніпрянській Україні була пов'язана з простим народом, який ототожнювався з українською нацією. Порівняно з етапом збирання спадщини громадівці діяли більш організовано, намагалися не лише проводити народознавчі дослідження, а й всіляко піднімати просвітній рівень селянства, збудити його національну самосвідомість. Своїми науковими розвідками члени громад беззаперечно довели

існування українського народу з глибоким історичним корінням і окреслили етнічні межі України. При цьому в громадівському русі об'єдналися українські діячі з різних регіонів — Лівобережжя, колишньої Гетьманщини, та Правобережжя, що після тривалого перебування в складі Речі Посполитої вважалося тереном значних польських впливів. Отже, було кристалізовано концепцію про соборну Україну, що знайшла уособлене відображення в постатях двох видатних лідерів громадівства — В. Антоновича й М. Драгоманова. Водночас етнодослідження сприяли окресленню території сусідів — поляків та росіяв, що посягають на українські землі, а, отже, українці, як й інші нації (за винятком англійців), утверджували себе шляхом емансипації від інших⁷⁷.

Таким чином, Лівобережна і Слобідська Україна, що була колискою загальноукраїнського національного відродження, в 60-70-х роках XIX ст. втрачає роль промотора. Внаслідок репресій російського самодержавства, яке вбачало в українстві загрозу для існування імперії, національний рух у Наддніпрянській Україні змушений був перейти на напівлегальне становище або в особі його передових діячів переміститися за кордон. Центром загальноукраїнської діяльності стала Галичина, що поступово перетворилася в П'ємонт України (за аналогією з відомою італійською провінцією, яка відіграла вирішальну роль у національно-визвольній боротьбі за возз'єднання і державність усіх італійських земель).

(Продовження у наступному номері)

1. Сарбей В. Г. Національне відродження України // Україна крізь віки. — К., 1999. — Т.9. — С.1.
2. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації // Історичні есе: У 2-х т. — К., 1994. — Т.1. — С.21; його ж. Роля України в новітній історії. — Там само. — С.145.
3. Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології і періодизації в українській історії // Там само. — С.43.
4. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., 1992. — С.441.
5. Шевченко Т. "Чигрине, Чигрине..." // Кобзар. — К., 1994. — С.195.
6. Дорошенко Д. Нарис історії України. — Львів, 1991. — С.496.
7. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX ст. — К., 1996. — С.28-29.
8. Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів, 1990. — С.262.
9. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX — початку XX ст. — Львів, 1997. — С.22, 23.
10. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Укр. іст. журн. — 1991. — № 3. — С.100.
11. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. — Харків, 1993. — С.218, 219.
12. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності. — К., 1999. — С.142.
13. Сарбей В. Г. Національне відродження України. — С.20.
14. Грушевський М. На українські теми: "О любви к отечеству и народной гордости" // Літ.-наук. вістн. — 1907. — Т.38. — С.111-114; Сарбей В. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII — початок XX ст.) // Історія України. — 1997. — №4. — С.5.
15. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX столітті // Історичні есе. — Т.1. — С.199-202.
16. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе. — Т.1. — С.153-158.
17. Там само. — С.159.
18. Рудько М. П. Проблема періодизації історії революційно-демократичного руху в Росії та на Україні у світлі ленінської теоретичної спадщини // Укр. іст. журн. — 1970. — №2. — С.40.
19. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе. — Т.1. — С.147.
20. Магочий П. Назв. праця // Укр. іст. журн. — 1991. — №3. — С.97.
21. Там само. — С.103-106.
22. Мельник Л. Г. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (кінець XVIII — початок XX ст.): Конспект лекцій. — К., 1992. — С.5; Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII — початок XX ст.) // Укр. іст. журн. — 1993. — №7-8. — С.15, 16.
23. Див.: Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості // Укр. іст. журн. — 1993. — №7-8. — С.6-12; його ж. Розвиток української національної самосвідомості // Нариси з історії українського національного руху. — К., 1994.
24. Сарбей В. Г. Національне відродження України. — С.25; Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX — початок XX століття). — К., 1998. — С.15.
25. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе. — Т.1. — С.189.
26. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С.45.
27. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе. — Т.1. — С.173; його ж. Каразин і початки українського національного відродження // Там само. — С.206.
28. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Док. і мат.: У 2-х ч. — К., 1997. — Ч.1. — С.285, 287.
29. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе. — Т.1. — С.151.
30. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. — К., 1991. — С.210.
31. Цит. за: Історія української літератури XIX століття / За ред. М. Яценка: У 3-х ч. — К., 1995. — Ч.1. — С.3.

32. Крип'якевич І. П. Назв. праця. — С.298; Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації // Історичні есе. — Т.1. — С.20, 21.
33. Крип'якевич І. П. Назв. праця. — С.264; Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки // Вишкільний курс. Матеріали до історії розвитку суспільно-політичної думки в Україні XIX — XX стол. — Брюссель; Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк; Торонто, 1977. — Ч.3. — С.83, 88.
34. Крижановська О. О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII — на початку XX ст. — К., 1998. — С.64.
35. Рибалка І. К. Історія України: У 3-х ч. — Ч.2. Від початку XIX століття до лютого 1917 року. — Харків, 1997. — С.76, 77.
36. Костомаров М. І. "Закон Божий" (Книга буття українського народу). — К., 1991. — С.30
37. Грушевський М. В сімдесят роковини Кирило-Методіївської справи // Укр. історик. — 1984. — №1-4. — С.221, 222; Охримович Ю. Назв. праця. — С.89.
38. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. — К., 1992. — Т.2. — С.304, 305.
39. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе. — Т.1. — С.178.
40. Шевченко Т. До Основ'яненка // Кобзар. — К., 1992. — С.56.
41. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII — початок XX ст.). — Львів, 1996. — С.117.
42. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. — Львів, 1924. — С.5.
43. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства // Укр. історик. — 1989. — №4. — С.60.
44. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. — К., 1992. — С.155.
45. Франко І. Критичні писма о галицькій інтелігенції // Збір. творів у 50-ти т. — К., 1980. — Т.26. — С.87
46. Грицак Я. Назв. праця. — С.45.
47. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.). — Івано-Франківськ, 1993. — С.12, 13.
48. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 1995. — Вип.2. — С.60.
49. Петраш О. "Руська трійця". — К., 1986. — С.13.
50. Русалка Дністровая. — К., 1987. — С.27.
51. "Руська трійця" в історії суспільно-політичного руху і культури України. — К., 1987. — С.120.
52. Гербільський Г. Ю. Передова суспільна думка в Галичині (30-ті — середина 40-х років XIX століття). — Львів, 1959. — С.50.
53. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе. — Т.1. — С.417, 418.
54. Велика історія України від найдавніших часів: У 2-х т. — К., 1993. — Т.ІІ. — С.248.
55. Крип'якевич І. П. Назв. праця. — С.284; Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе. — Т.1. — С.420, 424.
56. Стеблій Ф. Визначна пам'ятка української політичної думки середини XIX століття — "Слово перестороги" Василя Подолинського // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. — Львів, 1994. — Т.ССХХVIII. — С.472.
57. Лозинський М. Галичина в життю України. — Відень, 1916. — С.16, 17
58. Щурат В. На світанку нової доби. — Львів, 1919. — С.173; Грицак Я. Назв. праця. — С.52.
59. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — С.62, 63, 68.
60. Ольхівський Б. Вільний нарід. — Варшава, 1937. — С.72, 73.
61. Світленко С. Українські громади другої половини XIX — початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності) // Київська старовина. — 1998. — №2. — С.9, 10, 20, 25; Антонович М. З історії громад на рубежі 1850-1860-х років // Там само. — С.35.
62. Дорошенко Д. Назв. праця. — С.521.
63. З історії Київської української громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах // Записки НТШ. — Львів, 1913. — Т.116. — С.183; Історія України: нове бачення: У 2-х т. — К., 1995. — Т.1. — С.291, 292.
64. Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова. Зб. наук. праць. — К., 1995. — С.70.
65. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Історичні есе. — Т.1. — С.337, його ж. Михайло Драгоманов // Там само. — С.283.
66. Грицак Я. Назв. праця. — С.70, 71.
67. Лисяк-Рудницький І. Четвертий універсал та його ідеологічні попередники // Історичні есе. — К., 1994. — Т.2. — С.8, 9.
68. Крип'якевич І. П. Назв. праця. — С.275.
69. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Перевидання в Україні. — Львів, 1993. — Т.2. — С.444.
70. Світленко С. І. Народництво в Україні 60-80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. — Дніпропетровськ, 1999. — С.109.
71. Там само. — С.134.
72. Світленко С. І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему // Укр. іст. журн. — 1997. — №4. — С.29, 33, 34.
73. Грицак Я. Назв. праця. — С.67.
74. Борисенко В. Й. Курс української історії. З найдавніших часів до XX століття. — К., 1996. — С.483, 484; Дорошенко Д. Назв. праця. — С.541.
75. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе. — Т.1. — С.154; його ж. Інтелектуальні початки нової України. — Там само. — С.178.
76. Франко І. Хуторна поезія П. А. Куліша // Збір. тв.: У 50 т. — К., 1980. — Т.26. — С.166; Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. — Львів, 1991. — Т.ССХХІІ. — С.52.
77. Кармазіна М. С. Назв. праця. — С.115, 339.

Микола Квугуляк

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ: АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОСИЛЕННЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ВПЛИВІВ (1928 – 1930 рр.)

У 1999 році виповнюється сто років з часу утворення в Україні Національно-демократичної партії. Вона була заснована 26 грудня 1899 р. у Львові з ініціативи Юліана Романчука, Михайла Грушевського, Івана Франка, Костя Левицького, Володимира Охрімовича та інших. З початку ХХ ст. націонал-демократія стала провідною політичною силою у боротьбі за національне і державно-політичне відродження західноукраїнських земель. Об'єднавшись у 1925 р. в Українське національно-демократичне об'єднання, націонал-демократи зосереджували у своїх руках провід політичного, культурного і господарського життя Західної України до 1939 р. З кінця 80-х років ХХ ст. національно-демократичні сили очолили боротьбу за відродження та утвердження незалежної соборної Української держави.

Незважаючи на унікальну роль, яку відіграла націонал-демократія у суспільно-політичному житті України у ХХ столітті, наукове вивчення її історичного досвіду розпочалося лише в останні роки. У даній статті вперше робиться спроба розглянути діяльність Українського національно-демократичного об'єднання на переломному етапі історії західноукраїнського суспільства кінця 20-х-початку 30-х рр., розкрити роль і місце націонал-демократії у боротьбі за національно-політичні права українського народу, консолідацію державотворчих сил.

* * *

В окресленому періоді політика польського санаційного уряду стосовно українського населення не була послідовною і реалізувалась у рамках державної та етнічної асиміляції непольських народів. Попри вияви політичної активності 1928-1930 рр. уряд так і не спромігся випрацювати чіткої програми дій в українському питанні. Концепція державної асиміляції національних меншин, розроблена ще в 1926 р. урядом К. Бартля, зокрема міністром внутрішніх справ К.Млодзяновським, передбачала лібералізацію національної політики у сфері функціонування української мови, перегляд шкільного закону від 31 липня 1924 р., розгляд університетської проблеми, підтримку українських господарських інституцій, спрощення приватної парцеляції поміщицьких маєтків, позитивну розв'язку сервітутних проблем, припинення ревіндикації православних церков і т.п. Здобуття прихильності українців до польської держави санаційні ліберали прагнули поєднати з виключним домінуванням на Західній Україні польської мови в усіх сферах суспільного життя, культивуванням військового і цивільного осадництва, проведенням регіональної політики на українських етнічних та історичних землях, створюючи тим самим штучні перепони для етнокультурної та політичної консолідації української нації.

Однак навіть така обмежена і суперечна, до того ж в загальних рисах окреслена, програма санаційного уряду зустріла одностайний опір з боку польських політичних кіл всіх напрямків, а також шовіністично настроєних урядовців та польської громадськості, особливо на Західній Україні. Під їх тиском міністра внутрішніх справ К.Млодзяновського й міністра релігійних визнань і освіти А. Суйковського було усунено з посад. Не знайшли підтримки і розуміння у польських урядових колах дуже помірковані заклики львівського воеводи П.Дуніна-Борковського стосовно співпраці українців і поляків у сфері культури. У травні 1928 р. він був змушений залишити посаду¹.

Нічого нового до розв'язки української проблеми в цей час не внесло утворене в 1927 р. проурядове парламентське об'єднання – Безпартійний блок співпраці з урядом/ББСУ/, до складу якого увійшло сім польських політичних партій. З самого початку Блок розпався на дві течії – консерваторів і лібералів. На впливових у польському суспільстві консерваторів спиралася домінуюча в санаційному таборі група «полковників»/Славек,

Бецк, Медзінський, Прістер, Світальський/з найближчого оточення фактичного диктатора Польщі Ю.Пілсудського.

Польські консерватори з блоку ББСУ відкидали ендецькі шовіністичні концепції «національної асиміляції» українців, виступали за рівність всіх польських громадян, вирішення господарських і культурних проблем національних меншин з метою примирення їх із польською державою. Такі абстрактні наміри поєднувались з рішучим відстоюванням існуючої на користь польських поміщиків структури земельної власності на Західній Україні, зміцнення там польського стану посідання та рішучою протидією будь-яким проявам національно-політичного руху². Дискусії консерваторів стосовно українського питання, які проявилися у публіцистичних виступах С.Мацкевича, А.Бохеньського та інших, так і не викристалізувались у цілісну політичну концепцію чи програму конкретних дій³.

Єдиною новацією санаційного уряду у сфері національної політики була поява в 1928 р. у кожному західноукраїнському воєводстві так званих регіональних комітетів, у складі яких діяли відділи освіти, фінансів, промисловості, торгівлі, рільного і лісового господарств, самоврядування. Політика регіоналізму, реалізуючи на практиці санаційну концепцію державної асиміляції, передбачала національно-культурну, соціальну і політичну дезінтеграцію західноукраїнського населення, підпорядкування владі всіх проявів його господарського і культурного життя, відвернення українського селянства від національної інтелігенції. «Мета регіональних комітетів, - писала газета «Діло», - аж надто ясна: денаціоналізація українців під кожним оглядом і на кожній ділянці. Польські регіоналісти кладуть свою руку на всі прояви українського життя з метою спрямувати їх в польську річку. Всі польські чинники, урядові й громадсько-політичні, освітньо-культурні, господарсько-економічні запряжені до тієї роботи. Головною базою є економіка. І на цій базі повного економічного узалежнення нашого селянства буде регіоналізм свій «патронат» над нашим життям»⁴.

Політика регіоналізму знайшла своє втілення також у відомій «Волинській програмі» Г.Юзевського, яка була викладена на з'їзді воєвод у Луцьку 2-3 грудня 1929 р. й погоджена з Ю.Пілсудським.

Політичний експеримент Юзевського був пошуком розв'язки української проблеми в регіональному плані і цілком вписувався в офіційну концепцію державної асиміляції. «Волинська програма» передбачала поширення так званої «польсько-української співпраці» на сферу шкільництва, самоврядування, церкви, кооперації, адміністрації. Значна увага приділялась організації українського суспільства, особливо селянства, що знайшло своє втілення у створенні пропольського угруповання з своїм друкованим органом «Українська Нива». Волинська угодовська група була покликана реалізувати ідею політичного союзу «Луцьк-Варшава» на противагу можливій лінії «Львів-Берлін». Розглядаючи Волинь як своєрідний анклав ідеології польсько-української угоди 1920 р., Юзевський залучив до реалізації своєї програми колишніх петлюрівців, а також поляків, що виїхали з України. Така політика Юзевського до певної міри співпадала з ідеологією унерівського табору в Польщі на чолі з Андрієм Лівіцьким⁵.

Важливим елементом «Волинської програми» була ізоляція Волині від націоналістичних впливів Галичини. З цією метою адміністративними заходами було посилено штучний «Сокальський кордон» між двома українськими етнічними територіями, щоби не допустити на Волинь Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), Організацію українських націоналістів (ОУН), Українську соціалістично-радикальну партію (УСРП), Просвіту, Центросоюз та інші галицькі політичні партії і громадські організації.

Відсутність цілісної і послідовної політики Польщі в українському питанні негативно позначилась на розвитку польсько-українських стосунків. Політична невизначеність створювала умови для посилення антиукраїнської діяльності шовіністично настроєних польських урядовців і громадськості, які всіляко протистояли будь-яким ліберальним намірам окремих польських політиків. За влучним висловом відомого польського політичного діяча М. Недзялковського, польський уряд у повсякденному житті скиляв голову перед моральною диктатурою польського націоналізму⁶. Цією обставиною пояснюється нова хвиля наступу на українство в 1928-1930 рр.

УНДО як найвпливовіша в краї політична сила виступила на захист національно-політичних, культурних і соціально-економічних прав західноукраїнського населення. Після березневих виборів 1928 р. центр легальної боротьби за українські інтереси перемістився до польських законодавчих органів. Серед українського політикуму і широкого загалу були необгрунтовані певні сподівання, що прихід до сейму і сенату значної групи українських парламентарів з Галичини спричиниться до зміни становища українського населення у Польщі. У зв'язку з цим керівництво УНДО активно виступило за створення спільного українського парламентського клубу. З цієї метою на засіданні ЦК УНДО 17 березня 1928 р. у Львові після попереднього обговорення на зборах ундовських постів і senatorів 16 березня було прийнято рішення звернутись офіційно до всіх українських політичних партій, що мають своїх представників у польському парламенті, з пропозицією про утворення єдиного українського парламентського клубу. Найбільші сподівання лідери УНДО пов'язували з УСРП. «Відповідальність за парламентарну консолідацію нашого національного представництва, – писала газета «Діло», – спочиває передовсім на двох наших національних партіях: УНДО та УСРП. Важко сподіватись участі Сель-Робу в спільному національному українському представництві, бо в попередньому соймі оба відлами тієї партії дали доказ, що з національною українською репрезентацією їм не по дорозі»⁷.

24-25 березня 1928 р. у Львові відбулася спільна конференція послів і senatorів УНДО і УСРП, на якій націонал-демократи висунули три можливі варіанти співпраці в польському парламенті: 1/ утворення спільного клубу УНДО і УСРП; 2/ створення союзу двох клубів, кожен з яких мав би цілковиту внутрішню автономію; 3/ погодження дій при виборах керівних органів до сейму і сенату. Однак сподівання націонал-демократів не виправдались. Посли від УСРП постановили утворити окремий посольський клуб. Порозуміння було досягнуто лише щодо виборів президії сейму і сенату. В цих умовах послы і senatorи від УНДО 26 березня 1928 р. створили власний Український Клуб. У перші тижні роботи сейму до Українського Клубу приєдналось четверо білоруських послів з Блоку національних меншин, проте згодом вони відокремились⁸.

Головою Українського Клубу було обрано Дмитра Левицького, заступниками – Володимира Целевича і Сергія Хруцького. До Клубу входило 26 послів, з них 23 від УНДО, 2 від Сель-Союзу та один безпартійний. До Українського Сенатського Клубу на чолі з Антоном Горбачевським входило 10 senatorів, 9 від УНДО та один від УСРП⁹.

Крім Українського Клубу, в сеймі утворились окремі посольські клуби УСРП /8 послів/, Сель-Робу /правиці/ /3 послы/, Сель-Робу - Єдність /3 послы/ і один без клубової приналежності від Української партії праці (УПП). П'ять українських послів /4 з Волині і 1 з Галичини/ увійшли до Безпартійного Блоку співпраці з урядом. Таким чином, українське парламентське представництво в складі 46 послів виступило у польському сеймі дрібними розпорощеними групами, без серйозних шансів на успіх. Один з найавторитетніших ундовських послів – Степан Баран у зв'язку з цим зазначив: «Нема ніякої аналогії між відносинами у давньому віденському парламенті та сучасному польському сеймі. Наша репрезентація найшлася в цілком чужому середовищі... Становище національних меншин у польському сеймі як нечисленних буде без впливу. В національному питанні політика уряду буде без засадничих змін. І на будуче буде польською націоналістичною»¹⁰.

Розглядаючи польський парламент як важливий осередок боротьби за національні інтереси, ундовські послы і senatorи висунули своїх представників у більшість парламентських комісій, зокрема бюджетну, земельної реформи, освіти, охорони праці, еміграційну, військову, конституційну та ін. Дві з них очолили послы Українського Клубу, зокрема комісію відбудови краю (Іван Заваликут) і рільничу (Остап Луцький). Сергія Хруцького було обрано заступником голови освітньої комісії, а Дмитра Левицького – еміграційної. У сенаті український посол очолив освітню комісію. Від УНДО віце-маршалком сейму був обраний Володимир Загайкевич, а віце-маршалком сенату став Михайло Галушинський¹¹. Остання обставина була неоднозначно сприйнята в середовищі націонал-демократів. «Є противники того, – відзначав відомий ундовський журналіст і парламентський оглядач Іван Кедрин, – що було обрано свого віце-маршалка, двох голів комісій, двох заступників голів комісій. Це невідривні моменти цілої тактики, яка логічно виходить з факту участі у виборах та висилки своїх послів до парламенту. Такої методи, яка

казала би прийняти парламентарний терен як один із теренів національної боротьби й одночасно той терен сама собі обрізала до маленької смужки. Добувати все, що нам належить..., – ось єдино можлива тактика»¹². Слід зазначити, що зайняті ундовцями посади у польському сеймі і сенаті, можливо, у дечому й полегшували діяльність Українського Клубу, однак це не гарантувало позитивного вирішення загальнонаціональних проблем, оскільки проти будь-яких ініціатив націонал-демократів об'єднувалась переважна більшість представників польських парламентських клубів.

З перших днів роботи польських законодавчих органів перед Українським Клубом постала проблема випрацювання офіційної національно-політичної концепції, а також парламентської тактики і стратегії, форм і методів діяльності. Вказуючи на цю проблему, той же Іван Кедрин писав: «Ніде правди діти, українська політична думка взагалі шойно формується, шойно еволюціонує від одірваних фраз у напрямку ясної програми на всі проблеми національної політики... Після банкрутства всіх концепцій на чужі сили, які були дороговказом нашої політичної думки до 1923р., висунено гасло «віри на власні сили», яке стало новим дороговказом. Але все ще жде воно на ясну й недвозначну, по точках розроблену інтерпретацію і як слід розуміти його й по ньому поступати»¹³.

Засади національної політики УНДО були викладені у виступах Дмитра Левицького, Володимира Загайкевича, Степана Барана, Володимира Целевича та інших українських послів у польському парламенті. Під час бюджетної дискусії на пленарному засіданні сейму 29 березня 1928 р. Дмитро Левицький від імені Українського Клубу зробив правно-державну заяву, в якій підкреслив споконвічний етнічний характер всіх українських земель, їх історичну державницьку традицію. Д. Левицький зазначив, що найвищим і «непорушним ідеалом» для українців залишається створення власної незалежної суверенної української держави на всіх етнічних територіях. У зв'язку з цим у заяві наголошувалось на невизнанні рішень Ризького миру /18. 03. 1921 р./ і Ради послів /14. 03. 1923 р./, які передали західноукраїнські землі Польщі. Головну політичну мету діяльності у польському парламенті націонал-демократи вбачали у боротьбі за здобуття незалежної соборної української держави¹⁴.

Заява в загальних рисах відображала національно-політичну програму УНДО. Однак у ній нічого не було сказано про тактичні засади діяльності Українського Клубу, зокрема ставлення до польського уряду і його політики. У зв'язку з цим своєрідним доповненням до заяви Д. Левицького був виступ Степана Барана у польському сеймі 30 березня 1928 р., який піддав гострій критиці політику уряду стосовно українців. Негативне ставлення українського народу до польського уряду С. Баран мотивував антиукраїнською спрямованістю польської політики в усіх ділянках суспільного життя. Було зроблено висновок, що санаційний уряд Ю. Пілсудського веде більш екстермінаційну політику щодо українців, ніж попередні уряди. Отже, політична заява Українського Клубу була викладена у двох частинах. Перша з них, виголошена Д. Левицьким, мала на меті «засвідчити перед цілим світом» державно-політичні прагнення українського народу, а також накреслити лінію політичної діяльності Українського Клубу. Друга частина декларації, викладена у промові С. Барана, була присвячена актуальним проблемам польсько-українських стосунків, умотивування свого опозиційного ставлення до польського уряду. Як видно із заяви С. Барана, ставлення Українського Клубу до польського уряду узалежнювалось від політики останнього стосовно українського населення¹⁵.

Свій подальший розвиток політична програма Українського Клубу знайшла у двох виступах Д. Левицького 30 травня 1928 р. Промови, виголошені в один день у сеймі і на засіданні парламентської комісії в закордонних справах, мали своїм завданням «куснути всякі сумніви щодо позиції Українського Клубу». Промовець наголосив на об'єктивній неминучості утворення української держави на всіх етнографічних землях всупереч польській і більшовицькій експансіоністській політиці. Вказуючи на міжнародний характер української проблеми, Д. Левицький засудив політику тих польських урядових кіл, які прагнули вирішити українську проблему шляхом порозуміння з СРСР або ж намагалися залагодити польсько-українські суперечності в дусі Варшавського договору 1920 р. Він застеріг від трактування Західної України як внутрішньої проблеми Польщі, назвав абсурдними «мрії деяких польських кіл про всяку угоду»¹⁶.

Одночасно Д. Левицький опосередковано закликав польський уряд підтримати повстання незалежної соборної України, в іншому випадку, на його думку, Польща не втримається між СРСР і Німеччиною як суверенна держава. При цьому він застеріг «світ і Польщу перед шкідливістю дотримання відомих мирових трактатів, бо трактати ці, якщо не будуть якнайскоріше змінені, криють у собі заграви великих воєн, які можуть у руїни повернути і побідників і поневолених. Польща повинна підготуватися, щоби у відповідному часі увійти в змінену ситуацію з якнайчисленнішими приятелями, а не завзятими ворогами»¹⁷.

Значна увага у виступах була присвячена ставленню УНДО до СРСР. Д. Левицький підкреслив засадничо негативне ставлення націонал-демократів до більшовицької диктатури на Україні, звернув увагу на «затяту боротьбу, яку веде наш народ за політичну свободу, за незалежнення від Москви...» Він висловив упевненість у неминучому розпаді СРСР, розцінив УСРР як «останній етап остаточного розриву України з Союзом»¹⁸.

Пояснюючи з цього приводу політичну позицію УНДО, Д. Левицький заявив: «Ми висунули концепцію віри у власні сили народу і ми є глибоко переконані, що сам український народ стихійним здвигом своїх могутніх внутрішніх сил доведе до розриву з Москвою, скине з себе московську супрематію, вибере собі такий державний устрій, який відповідає його суто демократичній структурі, а тоді допоможе й своїм землякам поза його державними кордонами»¹⁹. Разом з тим голова Українського Клубу висловився категорично проти будь-якої інтервенціоністської політики, яка мала би штучно прискорити українську незалежність на Наддніпрянщині.

Д. Левицький зазначив також, що УНДО у боротьбі за досягнення своїх державно-політичних цілей застосовуватиме виключно легальні демократичні засоби, при цьому використовуватиме будь-які можливості, аби «заявити цілому світу слушність нашої національної панукраїнської справи, протестувати проти екстермінаційної політики, яку ведуть проти нас польські уряди»²⁰.

Виступи Д. Левицького, як і інших українських послів і senatorів, свідчили, що діяльність Українського Клубу має не локальний, галицький, а всеукраїнський характер. Вони охоплювали цілість української національної проблеми з позиції всеукраїнських державних інтересів. Український Клуб через польський парламент показав, що українське питання є проблемою міжнародного характеру. Серед націонал-демократів були ще певні сподівання, що проблему української незалежності вдасться вирішити мирними засобами з допомогою міжнародних чинників - Ліги націй, Міжпарламентської унії, Конгресу національних меншин.

Щоб привернути увагу світової громадськості до української проблеми, представники УНДО надсилали свої інтерпеляції до Ліги націй, брали активну участь у роботі ряду міжнародних організацій. 29-31 серпня 1928 р. делегація від Українського Клубу на IV Конгресі національних меншин висловила проти звуження його проблематики лише до питань культурного розвитку. Д. Левицький висунув іншу концепцію роботи Конгресу, який, на думку української делегації, «мав виступити на захист всієї повноти прав поневолених націй, в тому числі і державно-політичних. Голова української делегації відхилив вимогу Конгресу щодо вияву лояльності національних меншин до своїх держав, заявивши, що українці не можуть бути лояльні до Польщі, оскільки прагнуть до відновлення власної держави. Подібну позицію висловила делегація Українського Клубу на XXV-й конференції Міжпарламентської унії, що відбулася у Берліні»²¹.

Свідченням міжнародного характеру діяльності Українського Клубу була реакція на виступи Д. Левицького з боку голови уряду радянської України Власа Чубара, який піддав голову УНДО гострій критиці, звинувачуючи його у сприянні міжнародному капіталізму, який намагається знищити СРСР²².

Діяльність Українського Клубу у польському парламенті була спрямована також на вирішення ряду зловбодених для українського населення проблем. Посол Володимир Целевич у своїй промові під час дискусії щодо бюджету Міністерства освіти у всій повноті підняв проблему українського шкільництва у Польщі, яка всупереч міжнародним і власним зобов'язанням вела справу до його ліквідації. В. Целевич піддав критиці польський уряд за скорочення українських шкіл, невирішеність проблеми підготовки кадрів українських вчителів, ігнорування вимог про створення українського університету і т. п. Від імені

Українського Клубу посол Степан Баран гостро поставив у польському сеймі проблему колонізації поляками українських земель. Він різко засудив політику насаджування військового й цивільного осадництва на Західній Україні. Розкривалися й інші аспекти життя українського населення в Польщі, зокрема Володимир Загайкевич виступив в обороні професійних і громадянських прав українців, Дмитро Паліїв протестував проти високих податків, а також накинутих поляками українцям назв. До кінця 1928 р. Український Клуб зробив у польському парламенті 34 запити, підготував 180 звернень, його представниками було виголошено 31 промову на пленарних засіданнях сейму і сенату²³.

У виступах цих та інших послів і senatorів Українського Клубу (О. Луцький, Л. Куницький, С. Хруцький, М. Галушинський та ін.) викристалізувались у всій повноті проблеми існування українців під Польщею. На даному етапі всі члени Клубу виявляли опозиційне ставлення до Польщі та її політики. Діяльність Українського Клубу в польському парламенті засвідчила його провідну роль в українському національно-політичному русі.

Одночасно з активною діяльністю на парламентському терені УНДО розгорнуло всебічну організаційно-політичну роботу, спрямовану на зміцнення своїх впливів, що витікало як з політичної концепції партії - опори на власні сили, так і конкурентної боротьби з іншими партіями за маси. Це питання було предметом розгляду на засіданні ЦК УНДО 19 травня 1928 р. Особливий акцент було зроблено на посилення організаційної діяльності й зміцнення впливів на Волині, Поліссі, Холмщині, Підляшші, що мало своєю метою нейтралізувати польську політику регіоналізму і полонізації. Крім того, в УНДО вважали, що поразка на виборах 1928 р. була спричинена безпартійним характером їх дотеперішньої діяльності на Волині. На засіданні ЦК було вирішено змінити тактику. З одночасним розгортанням культурно-просвітницької і господарської діяльності розпочати організаційно-політичну роботу, створити на Волині свої партійні структури, надати місцевій ундовській газеті «Українська Громада» виразного партійного характеру. З цією ж метою УНДО закріпило 16 своїх послів і senatorів за відповідними повітами Волині й Полісся. Основною формою їх діяльності були звіти послів і народні віча. Як і до цього, значна увага приділялась створенню ундовських господарських організацій у повітових центрах і селах. Звіти волинського воєводи за 1928 і 1929 рр. свідчать про значну активізацію діяльності УНДО на Волині, посилення його впливів у Луцькому, Рівненському, Володимирському, Дубнівському повітах²⁴.

Влітку 1928 р. УНДО приступило до створення на Волині своїх партійних організацій. 29 липня 1928 р. у Луцьку відбулися організаційні збори з участю 40 осіб, в тому числі посла Сергія Хруцького, senatorів Антона Горбачевського і Корнила Трояна. На зборах було обрано повітовий комітет на чолі з Володимиром Островським. У кінці літа - на початку осені повітові комітети УНДО утворено в Рівному, Дубно, Костополі, Володимирі²⁵.

Однак політична діяльність УНДО на Волині натрапляла і на значні труднощі, спричинені як особливостями суспільних настроїв місцевого населення, так і протидією багатьох представників православного духовенства, серед якого була значна частина етнічних росіян. Характерним тому прикладом були урочистості з нагоди вшанування пам'яті козаків, що загинули під Берестечком, які відбулися 5 липня 1929 р. на Козацьких Могилах у Дубнівському повіті. Користуючись нагодою, посли від УНДО Михайло Струтинський та Олександр Вислоцький мали намір виголосити промови до трьохтисячного зібрання учасників урочистостей. Однак цьому рішуче протиставилось місцеве духовенство²⁶. Подібне було б немислиме у Галичині, де УНДО тісно співпрацювало з греко-католицьким духовенством.

Одночасно з розгортанням активної організаційно-політичної діяльності на північно-західних українських землях УНДО повела масову агітаційно-пропагандистську діяльність у Галичині. Найбільш поширеною формою роботи упродовж 1928-1929 рр. стали народні віча. Українські посли і senatorи, здобувши парламентський імунітет, мали змогу легально вести агітаційну діяльність у масах. Цим не забарилось скористатись УНДО. Архівні джерела, українська і польська преса фіксують сотні посольських віч. Тижневі звіти Львівського, Тернопільського і Станіславського воєвод за 1928-1929 рр. переповнені інформацією про народні віча з участю послів і senatorів УНДО, на яких ухвалювались резолюції з вимогою припинення полонізації українських шкіл, колонізації українських

земель, насаджування осадництва, запровадження амністії для політичних в'язнів. На вічах звучали заклики до консолідації всіх національних сил, розбудови українського шкільництва, кооперативних, культурно-освітніх і спортивних організацій. Тернопільський воевода у звіті за грудень 1928 р. писав: «УНДО виявляє активність у політичному і громадському житті. Головною ідеєю вічевої акції є утримання українського суспільства у сильному національному усвідомленні з гаслом державної незалежності і відірності ополеченню»²⁷.

Переважна більшість народних віч і зборів мали опозиційний до польського уряду і його політики характер. Станіславський воевода у звіті за серпень 1928 р. у зв'язку з цим зазначав: «Йде живий український політичний рух у формі віч послів УНДО. Їх тон агресивний, йдуть атаки на уряд і його політику. Маса агітована за організацію у націоналістичних партіях і різних товариствах. Посли проголошують відкрито, що недалеко є вже хвиля визволення українського народу «з-під польського ярма», тому повинна вона застати український народ приготуванням... Найсильніший натиск кладеться на організацію різноманітних товариств, зокрема «Сокіл», «Луг»²⁸.

Організація народних віч і зборів посилювала впливи УНДО в народних масах, особливо серед селянства, адже більшість віч проводилась на селі. Посол Леонтій Куницький лише за один місяць провів 14 віч у селах Бучацького повіту, одночасно організовуючи сільські осередки УНДО²⁹. У цілому до кінця 1928 р. в краї було проведено біля однієї тисячі посольських віч і зборів, у 1929 р. - 574³⁰.

Для пропаганди своїх політичних постулатів серед українського населення УНДО широко використовувало політичну пресу. Найпопулярнішою ундовською газетою було «Діло», що виходило щоденно накладом 2,5-4,5 тис. примірників. Її редактором з 1927 р. був Василь Мудрий. Газета «Новий Час» на чолі з Дмитром Паліївим виходила у Львові тричі на тиждень накладом 7 тис. примірників. Газета «Свобода» з 1925 р. була партійним органом УНДО. Вона виходила накладом 2,3 тис. примірників³¹. Її редактором був Володимир Целевич. У цей час у Луцьку видавалась «Українська Громада». На ундовських позиціях з 1927 р. була також перемишльська газета «Український Голос», редактором якої був Михайло Струтинський. Газети УНДО ширились по всій Галичині, проникали на Волинь, Холмщину, Полісся. Характер публікацій свідчить, що преса була не тільки засобом партійної пропаганди УНДО, але й виразницею загальнонаціональних інтересів.

Однією з найважливіших сторін політичної діяльності УНДО були польсько-українські стосунки. Восени 1928 р. дійшло до їх значного загострення. 1 листопада 1928 р. у Львові в ході демонстрацій, організованих українською громадськістю з нагоди 10-річчя утворення ЗУНР та вшанування пам'яті полеглих, дійшло до кривавих зіткнень з поліцією та військом. Польські молодіжні організації здійснили погроми газети «Діло», централей українських господарських і просвітних організацій. Повсюдно проводились масові арешти й обшуки. З листопада у Львові було розпущено організаційну нараду УНДО. Делегація Українського Клубу попередила Львівського воеводу В.Голуховського про недопустимість погромів українського населення. Ундовські послы закликали польський уряд відмовитись від методів колективної відповідальності українського населення. Український Клуб вимагав створення спеціальної сеймової комісії для розслідування подій у Львові, а також звільнення з посади Львівського воеводи³².

Масова участь українського населення у відзначенні 10-річчя ЗУНР у формі набоженств, демонстрацій, вшанування пам'яті полеглих спостерігалася в усьому краї. Оцінюючи листопадові події, Станіславський воевода відзначав, що «підготовлюване від давнішого часу 10-річчя утворення ЗУНР дало українським діячам нову можливість для розв'язання сильної агітації серед широких мас українського суспільства і спричинилося у великій мірі до загострення польсько-українських стосунків. Агітація та проявилася у інтенсивній акції кліру, зокрема набоженств, процесій, панахид, казань і т.п.»³³. У той же час заклики польської влади до українського населення взяти участь в урочистостях з нагоди 10-річчя утворення польської держави були в Галичині практично бойкотовані. Відзначення двох контроверсійних ювілеїв виразно засвідчило загальні настрої українського населення, продемонструвало хиткість етнополітичної рівноваги та напруженість польсько-українського протистояння.

Стан і перспективи польсько-українських стосунків, як і політичної тактики й стратегії партії в цілому, було ґрунтовно проаналізовано на III з'їзді УНДО, що відбувся 24-25 грудня 1928 р. у Львові. У роботі з'їзду взяло участь 274 делегати. З доповіддю про політичне становище українського народу виступив Дмитро Левицький, організаційний звіт склав Любомир Макарушка. На політично-організаційних завданнях партії зупинився Володимир Целевич³⁴.

У перший день з'їзду відбулись вибори ЦК УНДО, до складу якого увійшов 41 чоловік. Головою партії знову було обрано Дмитра Левицького, генеральним секретарем став Любомир Макарушка. Зміни в ЦК партії, зокрема посилення впливів групи Дмитра Паліїва, свідчили про дальшу радикалізацію керівництва УНДО. Це проявилось у усуненні з ЦК осіб, відомих своєю прихильністю до «реальної політики» - Володимира Охрімовича, Альфреда Говиковича, а також включенням до складу ЦК людей, що стояли близько до газети «Новий Час» - Осипа Боднаревича та інших³⁵.

У доповідях і виступах делегатів зазначалось, що УНДО завдяки своїй організаційно-політичній діяльності стала «першорядним чинником у політичному житті українського народу, здобула великий моральний капітал, закріпила свій престиж назовні, як єдиний висловник всенациональної української політичної думки. УНДО стало... гегемоном українського національно-політичного життя взагалі»³⁶.

Народний з'їзд не тільки схвалив політичну лінію ЦК, але й зобов'язав новий його склад до проведення такої ж принципової політики. III з'їзд відзначався сконсолідованістю, єдністю делегатів, відсутністю будь-яких суперечностей. Всі резолюції з'їзду були прийняті одногослосно.

Політичні резолюції з'їзду характеризувались гострим осудом політики польської влади, яка була звинувачена у порушенні конституційних прав та міжнародних зобов'язань щодо західноукраїнського населення. Народний з'їзд констатував, що польський санаційний габір за два роки свого панування посилив «... екстермінаційний похід на західноукраїнські землі», що проявилось в політиці регіоналізму, підтримці москвофільства, систематичному нищенні економічної, культурно-освітньої, церковної та політичної організації українців³⁷. У зв'язку з цим з'їзд підтвердив свою гостроопозиційну до польської влади політику, вироблену ще на II з'їзді в 1926 р. Оцінюючи ці резолюції, тодішні польські аналітики у своєму звіті про національні меншини зазначали, що «розрахунки на те, що УНДО зможе перейти до співпраці з польським урядом, слід вважати за нереальні. Повороту з тої дороги для УНДО нема»³⁸.

З огляду на контроверсійний стан польсько-українських стосунків і складні міжнародні відносини з'їзд закликав усі західноукраїнські незалежницькі політичні угруповання до усунення внутрішніх суперечностей, погодженості дій на всіх ділянках національного життя, єдності протиставлення польському наступові, нарешті – до створення спільної Української Парламентарної Репрезентації у польському сеймі.

Другою важливою темою політичних резолюцій з'їзду була оцінка подій на радянській Україні. Як уже зазначалось, державотворча концепція націонал-демократів ґрунтувалась на ідеї «опори на власні сили». У зв'язку з цим УНДО, засуджуючи політику більшовицького режиму в Україні, водночас постійно заявляло про свою орієнтацію на «українські національні сили» на Наддніпрянщині. Матеріали III з'їзду партії заєвідчують, що в керівництві УНДО були сподівання, що ті «українські національні сили» Наддніпрянщини «... скоріше чи пізніше віддадуть на всіх українських землях суверенні права українському народові»³⁹. Націонал-демократи надіялись, що Україна на якомусь етапі вийде зі складу СРСР, здобуде повну незалежність, а тоді допоможе визволити всі інші українські етнічні території. Такі сподівання посилювала українізація, яка сприймалась у УНДО як результат боротьби «східних братів з московською політичною, культурною та економічною супрематією»⁴⁰.

Складна міжнародна обстановка, переговори петлюрівських політиків з представниками польських властей спонукали УНДО виступити з осудом тих українських еміграційних наддніпрянських діячів, які «... на спілку з заінтересованими у фактичному поневоленні нашого народу чинниками підготовляють збройну інтервенцію на Україну»⁴¹. На думку УНДО, така інтервенція під гаслом визволення Наддніпрянщини закріпила б іноземне панування на західноукраїнських землях, могла б довести до повної руїни всю Україну.

Тому з'їзд запротестував проти будь-якої інтервенційної політики. Поряд з цим у своїх резолюціях з'їзд УНДО підтримав внутрішню антибільшовицьку боротьбу українських національних сил, сподіваючись на їх перемогу.

Значну увагу III з'їзд УНДО приділив питанню «рішучої і найгострішої боротьби» за українське шкільництво. Делегати з'їзду закликали західноукраїнське суспільство до створення «Фонду боротьби за школу», Український Клуб зобов'язувався представити на міжнародній арені фатальний стан української школи у Польщі. Зроблений з'їздом акцент на проблемі українського шкільництва свідчив, що в планах УНДО вона стала найактуальнішою справою. Резолюції з'їзду закликали також до боротьби проти обмежень польською владою громадського самоврядування, гальмування діяльності господарських організацій.

З'їзд накреслив заходи до активізації організаційно-партійної діяльності. На їх виконання були спрямовані рішення ЦК УНДО від 25 травня 1929 р. На засіданні ЦК було затверджено новий організаційний статут партії, випрацюваний генеральним секретарем Любомиром Макарушкою. Найважливішим нововведенням статуту було створення нового органу – повітової народної ради, до складу якої входили голови всіх місцевих організацій. Повітова народна рада була покликана вирішувати всі важливі партійні справи у перерві між повітовими народними з'їздами. Статут також передбачав створення повітових і міських національних канцелярій з платними інструкторами, завдання яких було надавати українському населенню правничі й фахові поради у бажаному для УНДО суспільно-політичному напрямку. Згідно з статутом, у повітах створювались районні організації УНДО, які мали бути посередниками між сільськими партійними організаціями і повітовим народним комітетом. Всі ці нововведення були покликані зміцнити організаційні впливи партії серед різних прошарків українського суспільства⁴².

Одним з пріоритетних напрямків організаційної діяльності партії, як і раніше, була розбудова різних ланок національного життя - господарської, культурно-освітньої, як розглядалися УНДО як форма боротьби за впливи на українську громадськість усамостійнення і незалежнення від польських властей. «Анахронічною помилкою думати, - писав Іван Кедрин, - що добування політичних прав стоїть перед добуванням цінностей економічних і культурних. З уваги на те наш політичний провід правильно поставив тезу що найбільше уваги треба присвятити внутрішній організації краю. Не стільки маючи під цим на увазі організацію суто партійну, скільки організацію економічної і культурної праці. Гасла «віри на власні сили» є реально-політичною девізою. Тільки маючи за собою мільйонові народні маси і спираючись на факт розвитку національних сил, політичний провід може назовні вести боротьбу за актуалізацію української проблеми»⁴³. Широко розгалужені культурно-освітні й громадські товариства й організації сягали глибоко народні маси, дисциплінували їх, зміцнювали економічно, формували національну свідомість, при цьому формально, статутно, не займаючись політичною діяльністю. Добр усвідомлюючи суспільне значення цих організацій, польські автори звіту про життя національних меншин за 1929 р. відзначали, що «їх діяльність йде по ворожій для державної лінії, вони мають план витворити з часом незалежний від польської держави господарський і національний організм»⁴⁴.

Підставова роль в організації національно-політичного життя краю відводилася господарській діяльності, центральне місце в якій займали такі економічно потужні організації, як «Сільський Господар», Ревізійний Союз Українських Кооперативів /РСУК Центрбанк, Маслосоюз та інші. Між УНДО і УСРП точилась постійна боротьба за вплив на ці організації. Однак протягом 1929 р. переважна більшість з них була повністю опанована УНДО. Так, 25 травня 1929 р. всі три директори РСУК були обрані від УНДО (Остап Луцький, Іван Філіпович, Євген Храпливий). Спроби соціалістів-радикалів висунути Карла Коберського на одну з трьох посад директора зазнали невдачі⁴⁵.

Посиленню економічних впливів УНДО сприяло також влючення «Сільського Господаря» в орбіту діяльності РСУК. 11 липня 1929 р. на надзвичайних зборах «Сільського Господаря» було змінено статут товариства в той спосіб, що РСУК зобов'язувався надавати йому сталу фінансову підтримку, а до керівництва «Сільським Господарем» мали увійти представники кооперативних організацій. Це спричинилось до ще більшої централізації

господарського життя краю в руках УНДО⁴⁶.

В умовах економічної кризи, що вибухнула в Польщі у другій половині 1929 р., УНДО вжило заходів до максимальної локалізації її наслідків, пошуку кредитів. У зв'язку з цим 28 січня 1930 р. у Львові на конференції українських фінансових і господарських організацій /Центробанк, Земельний Банк Гіпотечний, Дністер, Центросоюз, Маслосоюз, Народна Торгівля/ було прийнято рішення про об'єднання зусиль у боротьбі з економічною кризою⁴⁷.

Одночасно з розгортанням господарської діяльності керівництво УНДО приділяло величезну увагу роботі культурно-освітніх товариств, стану українського шкільництва, які відігравали важливу роль у формуванні національної свідомості. Проблеми української освіти і культури були одним з найважливіших напрямків парламентської діяльності УНДО. Представники Українського Клубу були авторами десятків законопроектів. 19 червня 1928 р. групою ундовських послів було подано до сейму проект закону про школи з українською, білоруською і литовською мовами навчання. Однак цей законопроект, як і інші, були відхилені польською сеймовою більшістю⁴⁸.

Проблеми українського шкільництва, культури стали постійною темою народних віч. УНДО уважно вивчало стан української освіти, діяльність культурно-освітніх товариств. На початку 1929 р. ЦК партії розіслав всім греко-католицьким священикам питальник про стан українського шкільництва. Подібна інформація використовувалась послами в польському сеймі, а також на міжнародній арені.

УНДО мала домінуючі впливи на українські культурно-освітні товариства. Однак за впливи на них вели завзяту боротьбу соціалісти-радикали і селяробиці. 20 травня 1929 р. на з'їзді «Рідної Школи», під час виборів керівництва, УНДО здобуло цілковиту перемогу над УСРП. Під абсолютним впливом УНДО перебувало і правління товариства «Просвіта», яке 22-24 вересня 1929 р. провело у Львові «Освітній конгрес» з нагоди 60-річчя утворення. Лише на Волині УНДО було змушене поступитись своїми впливами перед УСРП, що продемонстрував просвітницький з'їзд у Луцьку 15 червня 1930 р.⁴⁹

Різностороння культурно-освітня і господарська діяльність УНДО в кінці 20-х рр. засвідчила значне зростання громадсько-політичних впливів партії в масах. УНДО стало справжнім гегемоном українського національно-політичного руху, виразником інтересів переважаючої маси західноукраїнського населення. З цим фактом були змушені рахуватись польські власті.

(Продовження у наступному номері)

1. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929.- Kraków, 1989.- S.173.
2. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939.-Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdansk, 1987.-S.117.
3. Władyka W. Działalność polityczna polskich stronnictw konserwatywnych w latach 1926-1935.- Wrocław, 1977.- S.78.
4. Наступає чорна хмара // Діло.- 1928.- 28 червня.
5. Dzieje najnowsze. Rocznik XIV.- 1972.- N 3.- S.138-139.
6. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939.- Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdansk, 1987.- S.127.
7. За єдність парламентарної репрезентації // Діло.- 1928.- 15 березня.
8. Левицький Д. Перші хвилі праці нашої Парламентарної Репрезентації // Діло.- 1928.- 15 квітня.
9. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929.- Kraków, 1989.- S.188.
10. Баран С. По п'яти днів соймових нарад // Діло.- 1928.- 15 квітня.
11. Українці // Sprawy narodowościowe.- 1928.- N 2, za czerwiec.- S.201-202.
12. Кедрин І. Активний біляк// Діло.- 1928.- 1 липня.
13. Там само.- 29 червня.
14. Правно-державна заява Українського Клубу, виголошена на пленарнім засіданні сойму 29 березня 1928 р. // Діло.- 1928.- 31 березня.
15. Українці // Sprawy narodowościowe.- 1928.- N 2, za czerwiec.- S.203.
16. Промова Дмитра Левицького 30 травня 1928 р. на пленарному засіданні сойму // Діло.- 1928.- 1 червня.
17. Там само.

18. Там само.
19. Левицький Д. В орбіті української проблеми // Діло.- 1928.- 6 липня.
20. Українці // Sprawy narodowościowe.- 1928.- N 3/4, wrzesień.- S.408.
21. Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО), ф.1, оп.1, спр.678, арк.34.
22. Центральний державний історичний архів України у м.Львові (далі - ЦДІАУ у м.Львові), ф.358, оп.1, спр.38, арк.26.
23. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za listopad- grudzień 1928 r.- Warszawa, 1929.-S.4.
24. Державний архів Волинської області (далі - ДАВО), ф.1, оп.2, спр.2237, арк.17.
25. Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО), ф.2, оп.1, спр.596, арк. 150, 163; спр.597, арк. 5,48.
26. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za lipiec, sierpień i wrzesień 1929 r.- Warszawa, 1929.- S.55.
27. Державний архів Тернопільської області (далі - ДАТО), ф.231, оп.1, спр.1801, арк.67.
28. ДАІФО, ф.226, оп.1, спр.20, арк.43.
29. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za kwiecień, maj i czerwiec 1929 r.- Warszawa, 1929.- S.37.
30. Ibid... za listopad- grudzień 1928 r.- Warszawa, 1929.- S.-31; ... za październik, listopad i grudzień 1929 r.- Warszawa, 1930.- S.43.
31. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929.- Kraków, 1989.- S.249.
32. Перший листопад у Львові // Діло.- 1928.- 4 листопада.
33. ДАІФО, ф.226, оп.1, спр.20, арк.17.
34. III Народний З'їзд // Діло.- 1928.- 28 грудня.
35. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za listopad- grudzień 1928 r.-Warszawa, 1929.- S.30.
36. III Народний З'їзд // Діло.- 1928.- 28 грудня.
37. III Народний З'їзд УНДО в днях 24 і 25 грудня 1928 р.- Львів, 1929.- С.109.
38. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za listopad- grudzień 1928 r.-Warszawa, 1929.- S.39.
39. III Народний З'їзд УНДО в днях 24 і 25 грудня 1928 р.- Львів, 1929.- С.108.
40. Там само.
41. Там само.
42. ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.664, арк.193; Фундаментальне доповнення статуту нашої організації// Свобода.- 1929.- 21 липня.
43. Кедрин І. Актуалізація української проблеми // Діло.- 1928.- 23 листопада.
44. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za styczeń, luty i marzec 1929 r.- Warszawa, 1929.- S.9.
45. ДАЛО, ф.1, оп. 1, спр.738, арк.46.
46. Там само, арк. 49.
47. Там само, оп.52, спр.1138, арк.12-13.
48. Materiały i dokumenty // Sprawy narodowościowe.- Warszawa, 1929.- S.66-67.
49. ДАЛО, ф.1, оп. 1, спр.876, арк.9.

“ПРОСВІТА” В БОРОТЬБІ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ’ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИКАРПАТТІ В 1920-1939 РОКАХ

Серед найрізноманітніших форм роботи Виділів читалень “Просвіти” немаловажне місце відводилося діяльності Товариства з охорони пам’яток української культури, збору матеріалів і речей часів Першої світової та польсько-української війни та догляду за військовими могилами. “Працюючи для живих, - писав І.Калинович у методичних рекомендаціях “Як працювати по читальнях “Просвіти”, - читальня “Просвіти” не повинна забувати на мертвих, іменно на тих, що у визвольній боротьбі поклали свої голови за нашу справу і волю рідного краю. Тому нашим національним обов’язком є охорона могил українських борців, опіка над інвалідами, військовими сиротами і взагалі плекання споминів воєнної доби”¹.

Після воєнноголихоліття “Просвіта” розпочала активне збирання матеріалів до історії національно-визвольних змагань 1914-1920 рр. У Львові було створено громадський комітет, на основі якого пізніше розвинулося статутове “Крайове товариство охорони військових могил” з філією у Станіславові. Новостворена організація зобов’язала кожен читальню здобувати матеріали до історії громад, сіл, старі документи й архіви, відозви, розпорядження різних військових урядів, фотографії учасників світової війни з тієї чи іншої громади, “тих, що положили голови за волю України”, тощо. При читальнях були засновані секції охорони пам’яток минулого, перед якими ставилося завдання догляду за військовими могилами, благоустрою на Зелені Свята, організації покладання вінків на могилах Українських Січових Стрільців (УСС), ведення хроніки громадсько-політичного життя та запису спогадів ветеранів національно-визвольних змагань. Характерно, що в “Календарі “Просвіти” за 1927 р. писалося: “А саме тепер, по важних переживаннях і великих невдачах, треба нам більше, як коли-небудь перед тим, звертати увагу на скріплення національної свідомості, на поширення культури нашої традиції, на придбання нових культурних вартостей, щоб і свій, і сусід, і далекий чужинець, бачивши наші пам’ятники, знав, що ми справді культурний народ, що дорожимо нашими національними святощами, що вміємо пошанувати культ предків, культ героїв”².

Невдовзі після створення Станіславівської філії до неї надійшло повідомлення, що у Галицькому повіті на “викторовських ґрунтах” занедбано 15 могил січових стрільців. Філія доручила ямничникові парохів о. Ю.Гірняка, одному з керівників місцевої філії Товариства охорони військових могил, “вивчити справу”. Незабаром філія отримала підтвердження про існування таких могил, правда, не п’ятнадцяти, а чотирьох, і прийняла рішення щодо спорудження там спільної могили. Найголовніші обов’язки у проведенні цієї патріотичної акції взяли на себе о. Ю.Гірняк та члени філії “Просвіти” Н.Даниш та Ю.Олесницький³.

У 1921 р. рогатинськими просвітянами було висипано могилу і поставлено хрест з відповідним написом: “Безіменому стрільцеві Галицької Армії” у с. Старий Чернів Рогатинського повіту. Того ж року читальня “Просвіти” Долинського повіту спільно з аматорським гуртком поставили посередині села кам’яний пам’ятник полеглим з викарбуваним текстом: “Пам’ятник борцям за волю України”⁴.

Встановлення таких пам’ятників викликало занепокоєння і спротив з боку польської адміністративної влади. Зокрема, староство в Печеніжині, звітуючи обласному Відділу інформації у Станіславові про суспільно-політичну ситуацію протягом травня 1924 р., повідомляло про агітацію серед “руських” діячів щодо спорудження пам’ятників на згадку про польсько-українську війну: “Це не що інше, як поширення ненависті до поляків, нагадування населенню українському, що його ворогом є поляк, проведення розколу між двома народами і тим самим на майбутню неприязнь між тими народами”⁵. Один такий пам’ятник у формі хреста з українським гербом побудовано у 1922 р. в с. Ключів Малий, коли польська поліція була зайнята справою виборів до сейму. Цікаво, що печеніжинське староство звернулося до президії воеводства у Станіславові з проханням надіслати директиву, “як поступити з тим пам’ятником, щоб не викликати з боку українського населення супротиву, чи може врахувати, що він стоїть при дорозі на церковнім

цвинтарі, що є святим місцем”. Подібне повторилося і в Княждворі, де “ксьондз Майковський закликав своїх парафіян до будівництва подібного пам’ятника”. Щоб призупинити спорудження пам’ятників, воевода зобов’язав поліцію стежити за діяльністю українських організацій, а керівників подібних акцій притягати до суворого відповідальності⁶.

Проте прагнення українців Прикарпаття до збереження історії рідного краю, вшанування пам’яті героїв, які полягли за визволення власної землі від поневолювачів, виявилось сильнішим від заборон і погроз польських властей. Так, 10 липня 1922 р. в с. Люча Печеніжинського повіту за участю двох священників греко-католицької церкви відбувся великий урочистий похід на старий цвинтар, де місцева “Просвіта” встановила хрест в пам’ять вояків-українців, полеглих у Першій світовій війні. На хресті був вирізаний герб України (тризуб) і напис: “Героям-борцям за Волю України”⁷.

Весною 1923 р. у с. Воскресінцях Коломийського повіту з ініціативи читальні “Просвіти” місцева інтелігенція висипала могилу і встановила хрест з написом: “Борцям за Волю України вдячний народ”, що викликало шалену лють з боку як місцевих, так і вищих територіальних влад. Слідство виявило ініціатора толоки для облаштування цієї могили - директора місцевої школи Павла Побігушого. Могилу насипали його сини Євген та Олександр, теолог Микола Фесюк, випускник гімназії Стефан Ласійчук, студенти гімназії Іван Клус, Теодор Гринюк, Іван Гуцуляк, Микола Шепетюк (син Івана) і Микола Шепетюк (син Василя). У толоці брали участь і господарі: Олекса та Василь Романчуки, Василь та Петро Шепетюки, Микола Николайчук, Микола Стефанців, Теодор Гринюк, Микола Фесюк, Петро та Микола Гуцуляки. За матеріалами поліції, що знаходяться в архіві, довідуємося, що дуба на хрест для могили безкоштовно дав господар Василь Гуцуляк, а Юрій Гринюк зробив напис. Землю на могилу возили майже всі жителі села. Діти ж місцевої школи на чолі із заступником керівника навчального закладу обсадили могилу деревами. Показово, що слідство тривало від 17 квітня 1924 р. до 20 березня 1925 р. І тільки зважаючи на ту обставину, що могила у Воскресінцях була насипана у 1923 р., до виходу постанови щодо заборони встановлення пам’ятників та надгробків (насіпання могил) і розміщення написів на цвинтарях без дозволу уряду, автори пам’ятника не понесли покарання з боку польської адміністративної влади⁸.

15 травня 1924 р. польські урядові чинники направили листи до магістрату м. Коломиї і всіх гмін (сіл) повіту, а 25 травня цього ж року - до повітових старостів, що почастишали випадки спорудження приватними особами пам’ятників на могилах воїнів, які загинули в Листопадовому зриві 1918 р. Староствам передбачалося при спорудженні таких пам’ятників звертатися за дозволом, представляти ескізи та тексти написів до спеціального відділу при президії Станіславівського воеводства⁹. Покликаючись на інструкцію від 14 лютого 1921 р., президія Станіславівського воеводства заборонила будівництво нових, а також реконструкцію та реставрацію усіх споруд (костелів, каплиць, святинь, пам’ятників і пам’ятних таблиць) без погодження попередніх проектів і описів з Охоронцем пам’ятників мистецтва і культури при Львівському воеводстві. Причому ставилася умова, що проекти й описи повинні надсилатися за два місяці до початку робіт через адміністративний відділ Станіславівського воеводства¹⁰.

Однак вже 31 серпня 1924 р. відділ поліції у Лісному Хлібичині Коломийського повіту повідомив староство, що 30 серпня 1924 р. місцева молодь поблизу залізничі розпочала насипати могилу полеглим солдатам часів Першої світової війни: “Могила насипана з глини висотою два метри і дванадцять метрів у діаметрі. В середині має бути дубовий хрест з написом: “За полеглих воїнів у Світовій війні з Хлібичина Лісного”. У повідомленні названо ініціаторів встановлення пам’ятника - членів місцевої “Просвіти” Дмитра Сморганюка, Юрка Ситара та сина місцевого священника Славка Гавриша, які були затримані поліцією, а будівництво могили припинене¹¹.

За цим фактом 14 послів Українського сеймового клубу Речі Посполитої звернулися з інтерпеляцією до Міністра внутрішніх справ Польщі щодо заборони споруджувати пам’ятник полеглим воїнам у с. Лісний Хлібичин Коломийського повіту. В інтерпеляції, зокрема, зазначалося: “Вбачаючи у цьому факті порушення ст. III Конституції і подаючи наведений факт до відома пану Міністру, запитуємо:

1. Чи відомий йому цей факт?
2. Що намірений вчинити пан Міністр, аби в подальшому такі факти не мали місця?
3. Чи готовий п. Міністр притягти до відповідальності функціонерів поліції, винних у порушенні Конституції?”¹². На жаль, в архівах не вдалося відшукати відповідь міністра.

Відомо тільки, що староство Коломийського повіту зобов’язало ініціаторів будівництва могили-пам’ятника представити план-ескіз, текст напису та взяти дозвіл на його будівництво¹³.

Досить цікаве повідомлення опублікувала газета “Громадський голос” 14 лютого 1931 р. про те, що в с. Заріччя Надвірнянського повіту “споруджено один з найкращих пам’ятників полеглим героям”. Він являв собою “височенну кам’яну могилу, на яку пішло більше 800 возів каміння. На горі могили здвигнено міцний дубовий хрест, ... такий тяжкий, що його підносили 128 гуцулів”. Далі повідомляється, що пам’ятник був споруджений за чотири дні, що свідчить про великий ентузіазм заріччянців, які працювали на його будівництві. Пам’ятник будувався під проводом Дудзяного, Ковалюка й Обідняка¹⁴.

Протиріччя між польськими владними структурами та філіями і читальнями “Просвіти”, що виникли внаслідок їх діяльності по збереженню історичної пам’яті серед населення краю, як правило, закінчувалися репресивними заходами. В кінцевому результаті поліція забороняла просвітянські заходи, незважаючи навіть на дозволи місцевих влад. Так виникали прецеденти закриття найбільш активних читалень, які звинувачувалися у політичній діяльності.

Головний виділ “Просвіти” у Львові часто не схвалював такої діяльності читалень. Так, у листі до виділу читальні “Просвіти” в Белелуї Снятинського повіту від 1 квітня 1925 р. щодо організації панахиди за “полеглих Героїв визвольної війни” керівництво настерігало, що свята не потрібно “зв’язувати з читальнею”, бо “політична влада видить в тому політичну ціль, а через те закриває читальні і навіть філії”, а “наші протести не допомагають в даний тяжкий час”. Для проведення подібних свят Головний виділ радив створювати окремі комітети “поза читальнею і без її ініціативи”¹⁵. Вважаємо, що подібні перестороги централі були швидше заходами конспірації для відвернення уваги польської влади від діяльності товариства “Просвіта”.

Заходи на вшанування пам’яті героїв України, насамперед УСС, в діяльності товариства “Просвіта” на Прикарпатті органічно поєднувалися з іншими формами діяльності цієї всенародної інституції. Власне, “Просвіта” залишалася осередком єднання всіх українських демократичних і національно-визвольних сил краю, передових громадських організацій та рухів.

Саме завдяки членам “Просвіти” у 1934 р. в Старих Богородчанах відновлено могилу полеглим українським солдатам часів Першої світової війни, що були захоронені на цвинтарі біля церкви. 3 липня відбулося освячення двометрової висоти могили з хрестом без напису. На завершення посвяти, здійсненої священником о. Романом Бачинським, церковний хор заспівав пісню “Боже Великий Єдиний, нам Україну храни”¹⁶.

26 листопада 1936 р. читальня “Просвіти” у Петранці Долинського повіту (тепер - Рожнятівський район) вшанувала пам’ять 359 українських героїв, розстріляних більшовиками під Базаром 15 років тому. Член читальні Михайло Кава прочитав присутнім книжку “Базар”. Присутні на просвітянському заході люди вшанували пам’ять героїв вставанням і хвилиною мовчання. Бюлетень філії “Просвіти” в Калуші повідомляв, що цю дату “відзначили майже всі читальні округи”¹⁷.

Проявом подвижницької роботи, яку проводила “Просвіта”, особливо серед молоді, в напрямку формування національної самосвідомості, поваги до історії своєї поневоленої держави, були вечори вшанування Героїв Крут. Для прикладу, 21 січня 1937 р. в Народному лому Богородчан під опікою “Просвіти” відбувся Збір місцевого товариства “Сокіл”. Перед присутніми з рефератом “Крути” виступив Ярослав Йоник, детально описавши січневу битву 1918 р. між українськими патріотами-студентами та російськими більшовицькими військами. До молоді звернувся Володимир Крицун, який, зокрема, сказав: “Наші полегли брати під Крутами зложили офір на алтар Вітчизни. Їх дух кличе вас, щоб ту справу, яку вони розпочали, ми закінчили. Від тебе, молоде, дуже тепер залежить майбутнє наше - Вітчизна знаходиться у твоїх руках”. Соکیلський гімн “Орли-соколи, вставайте в ряди!” завершив молодіжний збір¹⁸.

22 січня 1937 р. в Народному домі міста Калуша відбулися збори з нагоди 18-ої річниці бою під Крутами, де з рефератами виступили Філімон Біленький і Володимир Матвійсь. Присутні вшанували пам’ять героїв, а учасники зборів одержали відкритки із зображенням вбитого воїна і написом: “Слава полеглим в бою під Крутами. 1918 р.” з поміткою: Львів, 1937. У кінці січня цього ж року в пригороді Калуша - Хотині при великому

здвигові українського населення так само урочисто відзначалася річниця цієї битви¹⁹. Аналогічно багато читалень святкували річницю бою під Крутами.

Після відзначення національних свят, вшанування героїв українського національно-визвольного руху часом траплялися випадки вандалізму на військових цвинтарях. Як правило, вони проводилися не без відома, а то й за участю польських жандармів, їх слуг та прихвостнів. Під час Зелених Свят у липні 1937 р. на Станіславівському цвинтарі невідомі особи поскидали з могил січових стрільців понад 400 вінків, урочисто покладених громадськістю міста. «Ця подія, - писала газета «Станіславівські вісті», - ця нечувана обида найсвятіших для кожного українця почувань викликала у місті величезне обурення»²⁰.

Особливо велично відзначалася на Прикарпатті 20-а річниця бою під Крутами. Так, станіславівська філія «Просвіти» підготувала звернення «До української молоді й громадянства Станіславщини», де наголошувалося: «Дооцінюючи вагу 20-ї річниці Крутянського бою, українське громадянство Станіслава та його передмість вирішили святкувати її у надвечір'я бою... Хай цей день не устане днем пригадин історичної події, а днем пізнання великої правди та днем, коли ціла Українська Нація, як один організм, посилить свою боротьбу з більшовизмом»²¹.

Складовою частиною роботи прикарпатських філій і читалень «Просвіти» була благодійна діяльність. Зокрема, за ініціативою читальні с. Желібори Рогатинського повіту збиралися благодійні кошти на допомогу Українському товариству охорони дітей-інвалідів (УКТОДІ). Газета «Батьківщина» у статті «Народна жертвенність» зазначала, що село «настільки свідоме, що під час кожного весілля чи при інших нагодах пам'ятає про тих, що в боротьбі за кращу долю тратили сили й здоров'я». Особливу активність по зборі пожертв на селі проявляли желіборці Семен Сірко, Андрій Винник та Семен Афтанас²².

З наведених прикладів стає очевидним, що українське населення не визнало польської окупаційної влади в нашому краї. Підтвердженням цього є безприкладна діяльність «Просвіти», що своєю щоденною клопіткою працею внесла вагому частку у виховання місцевого населення на традиціях боротьби за волю, свободу, незалежність українського народу, формування високої національної свідомості.

¹ Калинович І. Як працювати по читальнях «Просвіти»: Програма і поділ просвітньої праці // Календар «Просвіти». - Львів, 1927. - С. 704. - С. 50.

² Німчук І. Про пам'ятники // Календар «Просвіти». - Львів, 1930. - С. 180-181.

³ Салига Т. Упав Стрілець під Вікторівим // Воля і доля: Книга пам'яті Галицького району. - Галич, 1997. - С. 41-42.

⁴ Письмо з Просвіти. - Львів, 1922. - Ч. 25-26. - С. 209.

⁵ Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО), ф. 2, оп. 3, спр. 60, арк. 270.

⁶ Там само, арк. 272.

⁷ Там само, арк. 273.

⁸ Там само, арк. 280-287, 293-294.

⁹ Там само, арк. 288-291.

¹⁰ Там само, спр. 52, арк. 67.

¹¹ Там само, арк. 276.

¹² Там само, спр. 60, арк. 276.

¹³ Там само, арк. 278.

¹⁴ Домашевський М. Історія Гуцульщини / Гуцульський дослідний інститут. - Чикаго, 1985. - С. 228.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі - ЦДІА України у Львові), ф. 348, оп. 1, спр. 993, арк. 6.

¹⁶ ДАІФО, ф. 6, оп. 1, спр. 426, арк. 76.

¹⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 2776, арк. 8.

¹⁸ ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 436, арк. 26.

¹⁹ Там само, спр. 437, арк. 1-2.

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 5258, арк. 19.

²¹ ДАІФО, ф. 378, оп. 1, спр. 19, арк. 85-86.

²² Батьківщина. - 1938. - 27 лип.; ЦДІА України у Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 6791, арк. 59.

ДО 70-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ ОУН

Віталій Ходак

Державотворча концепція ОУН (1929–1939 рр.)

Перша світова війна та визвольні змагання 1917–1920-х років чітко окреслили хиби тодішнього українського політичного життя. Головними з них були недостатнє розуміння вимог та обставин часу, нерішучість і постійні пошуки компромісу в боротьбі за втілення національно-державного ідеалу – самостійності та соборності. Це, зрештою, і призвело до військової поразки України та її розчленування між сусідніми державами.

Таке завершення боротьби стало причиною моральної депресії серед національного політикуму, характерними рисами якої були взаємні звинувачення партійних діячів у деструктивних діях, орієнтація політичних груп на різні режими та держави, «зміновіхвістство». Проте молодше покоління, яке свою життєву школу проходило не в партійній роботі, а на полі бою, зайняло протилежну позицію. У його середовищі (на західноукраїнських землях, в еміграції, чеських таборах для інтернованих) йшов активний пошук нової ідеології, що змогла б віднайти причини існуючого стану речей, надихнути на черговий етап боротьби за українську державу та призвести до швидкого, а отже, і радикального досягнення мети. Найбільше цим критеріям відповідала ідеологія націоналізму, яка на той час переможно утверджувалася у Європі.

Прийнято вважати, що націоналізм як політичну течію започаткувала Велика французька революція. Тоді вперше націю офіційно визнали найвищою цінністю, а служіння їй – найпочеснішим обов'язком¹. Але серед українців, де в силу історичних умов переважали демо-ліберальна, соціалістична і навіть анархічна ідеології, націоналізм розвинувся лише після поразки визвольних змагань. До того ж, як зазначив його дослідник І. Лисяк-Рудницький, «український націоналізм був явищем генетично самостійним, хоч у своєму розвитку він зазнав безперечних впливів з боку відповідних чужоземних зразків»².

Разом з тим український націоналізм містив багато закономірностей, притаманних цій ідеології. Одну з них виводить західний вчений Вільям Г. Сьюел, який зауважує, що націоналізм був твором без автора і виник швидше з вимог моменту та можливостей ще не народженої ідеології, ніж як результат систематичних інтелектуальних зусиль якогось теоретика³. Саме в такому напрямі розвивався і український націоналізм: він уже існував і навіть був політично закріплений у вигляді кількох організацій⁴ ще до того, як ідеологи спробували сформувати з нього цілісну систему.

Така система, за словами члена Проводу Українських Націоналістів (ПУН) Володимира Мартинця, мала складатися з трьох компонентів: світогляду, програми та шляхів її реалізації⁴. В іншій формі, але ідентично за змістом висловився Дмитро Донцов, сформувавши три питання українського націоналізму: «1) До якої мети повинен змагати наш націоналізм? 2) Хто, яка верства повинна, або може, стати на чолі сього руху? 3) Яким шляхом відбувається мобілізація національної волі?»⁵. Власне, відповідь на ці питання (хто, що та як) і складає поняття державотворчої концепції ОУН.

¹ У 20-х роках на західноукраїнських землях і в еміграції існувало кілька націоналістично налаштованих українських організацій, на базі яких у 1929 році створено Організацію Українських Націоналістів: Союз Української Націоналістичної Молоді (Львів), Група Української Національної Молоді (Прага), Легія Українських Націоналістів (Под'єбради), Українська Військова Організація.

Однак, на відміну, наприклад, від В'ячеслава Липинського з його ґрунтовною політичною програмою, викладеною в "Листах до братів – хліборобів", жоден з українських ідеологів націоналізму не наблизився до створення цілісної системи. Тому чітке визначення державотворчих концепцій ОУН вимагає аналізу сукупності їх праць.

Найвагоміший внесок у конкретизацію націоналістичної доктрини внесли такі ідеологи – члени ОУН, як Микола Сціборський, Юліан Вассиян, Дмитро Андрієвський, Володимир Мартинець, Осип Бойдуник та ін.

Осібню від них стоїть Дмитро Донцов. Як відомо, він ніколи не був членом ні УВО, ані ОУН, а в другій половині 20-х років відмежувався від українських політичних організацій і обмежився виключно публіцистичною працею⁶. Попри це, як зауважив біограф ідеолога Михайло Сосновський, теорії й ідеології Д. Донцова були, "з одного боку, продуктом української тогочасної дійсності, а з другого – його діяльність та творчість помітно заважали на формуванні цієї дійсності, зокрема в 20-х і 30-х роках"⁷.

Дмитро Донцов переважно займався проблемами націоналістичного світогляду. У своїй головній праці міжвоєнного періоду "Націоналізм" він сформував ідеологію "чинного націоналізму" та подав варіант відповіді "хто", який довго залишався взірцем для західноукраїнської націоналістичної молоді. За його твердженням, радикальні зміни у дійсність могла внести тільки ініціативна меншість, що характеризується догматичною волею (передбачала прагнення до життя, влади, експансії як мети, героїзм, насолоду від ризику, постійне протиставлення чужій волі), вічною жадобою боротьби, романтизмом (нелогічність і безоглядність, ірраціоналізм), фанатизмом (емоційність, аморальність на протигагу моралі провінційного міщанина), творчим насильством⁸.

Однак провідний український націоналістичний актив у своїй організаційній та політичній діяльності не узалежнював себе від писань і пропозицій Д. Донцова⁹. До того ж і надалі залишалися відкритими питання "як" і "що". Відповідь на них спробували дати ідеологи ОУН.

В основу державотворчої концепції вони поклали поняття "нації", відзначивши, що основною і вирішальною характеристикою українських націоналістів є "віра, безоглядна, чинна, будучча віра в націю, в її самоціль і в її самовистарчальність, в її снагу й мудрість, в її органічну цілість і спайність"¹⁰. Таке ж положення було закріплено в "Постановах Великого Збору ОУН" (він проходив у січні – літому 1929 року), де нація розглядалася основою кожної дії та метою кожного напрямку руху українського націоналізму. Зразу ж за нацією в ієрархії цінностей йшла держава, як найсприятливіша форма існування першої. Звідси робився логічний висновок, що для української нації, в умовах її політичного поневолення, першочерговим завданням є створення політично – правової організації під назвою Українська Самостійна Соборна Держава¹¹. Для радикально налаштованої молоді, яка, власне, і складала основу ОУН, така мета дій була самодостатньою. Тому деталізація програми устрою майбутньої держави відсувалася на другий план порівняно з стратегією і тактикою підпільної боротьби¹².

У свою чергу відповідь на питання "як" не була штучним витвором, а обумовлювалася історичними обставинами. Після кількох років боротьби соціал – демократично орієнтована українська держава виявилася пошматованою менш толерантними сусідами. В УСРР період певної лібералізації заступив етап планомірного винищення українців. На західноукраїнських землях панував режим адміністративної сваволі, що накладався на складні соціальні відносини в краї: господарський застій, аграрне перенаселення, безробіття інтелігенції. В загальноєвропейському масштабі поширювалася криза парламентсько – демократичного устрою, підсилена економічними проблемами 1929 – 1932 років. Все це нівелювало значення легальних засобів політичної боротьби і посилювало радикальні настрої. Таким чином, на кінець 20-х років в оунівському середовищі

вже сформувався органічний висновок, що здобути українську державу можна лише шляхом революції, політичної безкомпромісності та орієнтації на власні сили.

Одним з головних слів у націоналістичному лексиконі було "революція". Вона стала предметом численних досліджень і вивчалася під різними кутами зору. Беззаперечно підкреслювалася її догматичність та ексклюзивність¹³. У світоглядному баченні революція мислилася як відновлення могутньої, незалежної й соборної держави, а в ній – здійснення ідеалу соціальної справедливості, добра й краси. Все інше для націоналістів означало контрреволюцію¹⁴. На практиці ж ОУН розробила і втілювала в життя концепцію перманентної революції, що передбачала послідовну і цілеспрямовану роботу по залученню все ширших народних мас до національної справи, плекання патріотизму, працю в органічному секторі (участь у розбудові власного шкільництва, мережі "Просвіт", економічних установ) та постійні бойові виступи. Все це зосереджувалося в єдину безперервну революційну боротьбу проти окупаційного режиму. За розрахунками націоналістів, перманентна революція в силу свого органічного розростання мала завершитися всенародним збройним повстанням проти усіх поневолювачів¹⁵.

Іншою підвалиною стратегії і тактики ОУН була політична безкомпромісність, яка полягала у послідовному відмежуванні українського націоналізму від усіх існуючих політичних груп, партій та центрів. Така позиція постала внаслідок висновку, що наявність партій з їх партикулярними інтересами тільки руйнує справу української державності¹⁶. Власне, тому ОУН і задекларувала прагнення вести політику всеукраїнського державництва без надання їй партійного, класового чи якого – небудь іншого суспільно – групового характеру¹⁷.

Це свідоме відмежування націоналістів від поточного політично – партійного життя і перетворення Організації в своєрідний закритий та ієрархізований Орден якнайкраще засвідчує висновок Бенедикта Андерсона – автора однієї з найпопулярніших праць, присвячених націоналізму. Він вважає, що його навіть не можна визнати ідеологією, а швидше варто поставити водноряд з такими категоріями, як "кровна спорідненість" або "релігія"¹⁸. Підтвердження цього висновку знаходимо і в словах самих провідників ОУН, які заявляють: "Ми – явище суто психологічне й годі нас зрозуміти, не маючи "чогось" спільного нам в душі"¹⁹.

Психологічна основа була і в ще одному положенні стратегії і тактики ОУН, а саме: орієнтації на власні сили та соборництво в питанні українських земель. Відданість цим тезам зумовлювалася не тільки вимогами політичних реалій, а й виводилася з самої суті українського націоналізму, зокрема його всебічного унітаризму. Орієнтація ж на чужі сили в національно – державних змаганнях, за словами члена ПУНу Миколи Сціборського, "деформує й нищить духовний зміст творчих елементів нації і відбивається на стані її психологічної єдності"²⁰. З огляду на це ОУН і її провідник полковник Євген Коновалець остерігалася всього, що пов'язувало б українську справу з якоюсь однією державою та перетворювало Організацію в свого роду агента уряду тієї держави. А збереження засади соборництва спонукало ОУН відкидати усі комбінації в міжнародних контактах, які вимагали б припинення боротьби на одній з частин українських земель заради визволення іншої²¹.

Впроваджуючи в життя вищенаведену стратегію і тактику, ОУН стала найактивнішим оборонцем українських прав у Східній Галичині, а також протягом 30-х років поширила свій вплив на суміжні українські території – Волинь, Підляшшя, Холмщину, Буковину, Закарпаття. У своєму прагненні соборництва Організація намагалася закріпитися і на східних землях України, однак тотальний радянський режим унеможливив розгортання діяльності такого характеру.

Бурхливий розвиток українського націоналізму поставив вимогу оформлення детальної соціально – економічної та політичної програми (відповідь на питання "що"). Перша спроба її створення закріплена в "Постановах Великого Збору ОУН".

У сфері політичного розвитку постанови передбачали існування трьох етапів

державного будівництва України — національного визволення, державного закріплення та розвитку. Під час визвольної боротьби єдиною формою, яка змогла б забезпечити внутрішню силу нації та дати відсіч ворогам, проголошувалася національна диктатура. Після відновлення державності наступала доба її внутрішнього впорядкування. У цей перехідний період керівник держави готував створення найвищих законодавчих органів, які репрезентували усі організовані суспільні верстви. На чолі держави ставав обраний представницьким органом голова, що призначав виконавчу владу, відповідальну перед ним та найвищим законодавчим органом²².

Така схема політичного розвитку оминала питання характеру устрою майбутньої держави. Мабуть, для членів ОУН він був самозрозумілим і впливав з формули співвідношення демократії і тоталітаризму в націоналізмі, запропонованої членом ПУНу Юліаном Вассияном: "Коли з погляду мети націоналізм є демократичний, то з погляду форм й методи є він диктатурою, тому що здійснення своєї мети ставить в залежність від одного способу розуміння нації та від дотримання означених метод поступовання"²³.

Детальніше розробленою була соціально-економічна частина програми. Зокрема, проголошувалося майбутнє співіснування трьох форм власності — державної, кооперативної та приватної. Влада безкоштовно передавала селянам у приватне володіння землю й обіцяла підтримувати середнє селянське господарство; в усіх сферах господарювання запроваджувався протекціонізм. Серед соціальних гарантій чільне місце займало положення про 8-годинний робочий день, матеріальну допомогу по безробіттю, державну опіку громадянами віком понад 60 років²⁴. В основі питань зовнішньої, військової, культурної, шкільної і релігійної політики лежала теза про самодостатність української нації²⁵.

Значно ґрунтовніша програма викладена у праці Миколи Сціборського "Націократія" (1935 рік). Він аналізує крок за кроком усі актуальні в його час режими, щоб підвести читача до фінального висновку: всі вони непридатні для української практики. Україні потрібна націократія. Націократія — це панування нації у власній державі, яке здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних відповідно до їх суспільно-продуктивних функцій у представницькі органи державного управління²⁶.

Однією з головних підвалин націократії була комбінована соціально-економічна система: приватна власність, економічна свобода, право, прагнення господарського прибутку поєднувалися з принципами планової економіки та кооперативного господарювання²⁷. Тим самим створювався широкий простір для маневрування під час управління економікою.

Новим явищем у концепції М. Сціборського був державний синдикалізм, який розв'язання всіх соціальних проблем пов'язував з національною солідарністю, що передбачала пріоритет національної держави над інтересами окремих груп. Синдикалізм М. Сціборського заперечував інтернаціонально-класову суть революційного синдикалізму і натомість виходив з того, що українська держава повинна будуватися на ідеології культу власної нації — держави, духовній, моральній і виробничій єдності всіх соціальних груп нації та їх спільній відповідальності за її розвиток і майбутнє. Державний синдикалізм не визнавав жодних привілеїв, вважаючи виробничу функцію кожного члена нації основою визначення його місця і ролі в суспільстві. Це передбачало, що всі громадяни — виробники є співавторами і співгосподарниками набутих цінностей²⁸.

Значне місце в праці М. Сціборський відводив пошуку оптимальних форм державного устрою. За задумом, внаслідок здійснення національної революції встановлювалася національна диктатура. Опорою диктатури мав бути ударний, бойовий легіон революції — організований націоналізм, який черпав би свої сили з народу та його провідної верстви — еліти. Приналежність до еліти обумовлювалася не становими чи класовими ознаками, а лише національною посвятою, здоровим

духом, твердим характером, активністю та якісними, творчими властивостями її представників. Після закінчення військово-революційної стадії держава переходила до нормального націократичного устрою. Виконавчу владу репрезентували голова держави (обирався Національними Зборами на 7 років) і підконтрольний йому уряд. Загальнодержавною законодавчою установою мала стати Державна Рада, члени якої обиралися прямим, загальним і таємним голосуванням. Кандидатів у Державну Раду висували у виборчих округах синдикати та їх Господарські Ради. Ще одним законодавчим органом були Національні Збори, які склалися з Державної Ради, Всеукраїнської Господарської Ради, представників синдикатів і Крайових Рад. Крім виборів голови держави, у функції Національних Зборів входило і обрання Найвищого Державного суду²⁹.

Незважаючи на певний ідеалізм, модель держави М. Сціборського містить ряд позитивних моментів, придатних до застосування в сучасних умовах (зокрема ідея комплексної економічної системи). Відомий український історик та політолог Валентин Мороз вказує, що ідеолог "збудував на папері модель, яку Піночет кілька десяти років пізніше "вживив" у практику чилійських буднів", створивши чилійське економічне диво³⁰. Але найвизначнішим досягненням М. Сціборського є формулювання поняття "націократії", як панування нації у власній державі. Не викликає сумніву, що більшість сучасних розвинених країн є демократичними за змістом, але націократичними за суттю. На нашу думку, досягти такого рівня співвідношення демократії та націоналізму повинна й Україна.

Таким чином, на середину 30-х років було завершено формування доктрини ОУН міжвоєнного періоду*. Попри тоталітарні риси, в її основі лежали ідеї нації та державності — беззаперечні цінності українського народу. Тому державотворча концепція ОУН вимагає детального дослідження та гідного сприйняття на теперішньому етапі розбудови України.

1 Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К., 1996. — С. 665.

2 Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — К., 1994. — Т. 2. — С. 251–252.

3 Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. — К., 1998. — С. 148.

4 Мартинець В. Українське підпілля: Від У.В.О. до О.У.Н. — Вінніпег, 1949. — С. 157.

5 Донцов Д. Тарговица чи Полтава // Літературно-науковий вісник. — 1925. — Т. LXXXVIII — Кн. X. — С. 160.

6 Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. — Нью-Йорк; Торонто, 1974. — С. 375.

7 Там само. — С. 7.

8 Донцов Д. Націоналізм. — Львів, 1926. — С. 159, 165–169, 178, 185, 192–194, 212, 216.

9 Сосновський М. Назв. праця. — С. 376.

10 Андрієвський Д. Наша позиція // Розбудова нації. — 1928. — № 1. — С. 8.

11 ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. — Б.м., 1955. — С. 9.

12 Ребет А. Світла і тіні ОУН. — Мюнхен, 1964. — С. 9.

13 Визвольний рух та дещо з його багатих і інтересних ускладнень. // Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ. — 1932. — Березень-квітень. — С. 3.

14 Бабій О. Революція чи контрреволюція? // Розбудова нації. — 1928. — № 3. — С. 83.

* Державотворча концепція ОУН уникнула догматичності та засвідчила, що під впливом зовнішніх обставин здатна радикально еволюціонувати. Такий процес відбувся в першій половині 40-х років, коли ОУН перейшла на позиції націонал-демократії.

- 15 Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів (1920–1939). — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. — С. 139.
- 16 В. М. По Конференції // Розбудова нації. — 1928. — № 1. — С. 3–4.
- 17 ОУН в світлі постанов... — С. 15.
- 18 Шворлюк Р. Назв. праця. — С. 146–147.
- 19 Андрієвський Д. Назв. праця. — С. 11.
- 20 Сціборський М. Соборність психології та політики — основа націоналізму // Розбудова нації. — 1928. — № 1. — С. 14.
- 21 Мірчук П. Назв. праця. — С. 507–508.
- 22 ОУН в світлі постанов... — С. 6.
- 23 Вассиан Ю. До головних засад націоналізму // Розбудова нації. — 1928. — № 2. — С. 40.
- 24 ОУН в світлі постанов... — С. 7–12.
- 25 Там само. — С. 12–15.
- 26 Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. — К., 1996. — С. 49–50.
- 27 Кучер В., Обушний М. Державотворчі погляди Миколи Сціборського // Розбудова держави. — 1998. — № 5–6. — С. 105.
- 28 Там само. — С. 106.
- 29 Там само. — С. 106–107.
- 30 Мороз В. У пошуках українського Піночета? — Львів, 1999. — С. 14.

СТЕПАН БАНДЕРА: ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ, ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1909-1933 рр.)

Про Степана Бандеру написано чимало, та справжнього наукового дослідження життя і діяльності цього політичного діяча, на жаль, поки що нема. Численні дотеперішні публікації носили в основному агітаційно-публіцистичний, а не аналітично-фактологічний характер. Дуже часто за надмірною схильністю авторів до публіцистичності губилось саме розуміння проблеми. Послугуючись майже аналогічним набором фактів, автори робили діаметрально протилежні висновки залежно від своїх суб'єктивних уподобань. Звідси й широкий спектр оцінок Бандери як політичної фігури: від зрадника-колабораціоніста – до національного героя. Джерелами нашого дослідження є передусім твори самого С. Бандери. Зокрема, цінні біографічні дані містить його автобіографія «Мої життєписні дані», яка друкувалась неодноразово як у різноманітних збірках матеріалів¹, так і в пресі². На сторінках «Визвольного шляху», альманаху «Гомону України» та інших діаспорських видань публікувались статті С. Бандери різноманітної тематики³, останніми роками багатьох з них було передруковано вітчизняною пресою⁴.

У 1948 р. було видано «Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном» С. Бандери окремою книжечкою⁵. Там же, в діаспорі, вийшла збірка праць провідника ОУН – «Перспективи Української Революції» (1958 р.). Нещодавно ця книга була перевидана, майже одночасно, в Дрогобичі та Києві. Численні матеріали, пов'язані в основному з убивством С. Бандери, зібрані Дмитром Чайковським у книзі «Московські вбивці Бандери перед судом» /1965 р./, в 1992 р., у скороченому вигляді, перевидана у Дрогобичі видавництвом «Відродження»⁷.

Деякі нові дані вдалось почерпнути із фондів Державного архіву Івано-Франківської області. Тут знаходяться: справа про арешт С. Бандери в 1928 р., його перебування у в'язниці⁸, справа про арешт о. Андрія Бандери за організацію мітингу на пошану Українських Січових Стрільців /УСС⁹, справи про діяльність молодіжних товариств у Старому Угринові¹⁰ та інші матеріали. Там же містяться газети «Нова Зоря»¹¹, «Мета»¹², «Діло»¹³, в яких публікувались повідомлення про події церковного життя, пов'язані з родиною Бандерів. Деякі фактичні дані про батька Степана Бандери можна знайти в «Шематизмі всього кліру Львівської греко-католицької архієпархії»¹⁴.

У Державному архіві Львівської області виявлено «Особову справу студента Львівської Політехніки Степана Бандери»¹⁵. У Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі ЦДАЛ) зберігаються деякі матеріали Варшавського судового процесу 1936 р., зокрема вирок окружного суду у Варшаві у справі членів ОУН, звинувачених у замаху і вбивстві міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького¹⁶, справа про обвинувачення керівника ОУН Степана Бандери, членів ОУН Б. Підгайного, Р. Мигалю та інших в замаху на життя радянського консула у Львові¹⁷, щодо вбивства директора школи І. Бабія та інших терактів, акт обвинувачення С. Бандери, В. Шухевича у терористичних діях¹⁸. У цих документах частково висвітлюються факти з біографії С. Бандери. Важливим джерелом є спогади людей, які пам'ятають Степана Бандеру, події, в яких він брав участь. Багато можна почерпнути з книги Миколи Климишина «В поході до волі»¹⁹; її автор один із близьких соратників Бандери, співв'язень польських тюрем. Спогади деяких очевидців друкувались у газетах і журналах²⁰. Чимало цікавих фактів зібрано зі спогадів старожилів Старого Угринова та Волі Задеревацької - сіл, де в різні роки проживала родина С. Бандери.

Література, присвячена життю та діяльності Степана Бандери, доволі широка, її можна поділити на такі частини: українська діаспорська, радянська, сучасна українська історіографія. Видання української діаспори не є доступними в наших умовах цілком і повністю. В основному можемо про них судити за окремими перевиданнями, здійсненими в Україні, та поодинокими працями, що наявні в наших книгозбірнях.

Довгий час найвагомим дослідженням була книга Петра Мірчука «Степан Бандера - символ революційної безкомпромісовості», яка була видана у Нью-Йорку в

1961 р.²¹ і передрукована в 1992 р. у Хмельницькому. Це була чи не перша спроба узагальнити численні матеріали, простежити життєвий шлях відомого політичного діяча. Та на цій праці, як і на інших аналогічних виданнях, позначився публіцистичний потяг автора, висвітлення ним подій досить суб'єктивне. Відсутній науковий апарат.

Численні статті друкувались у багатьох журналах, збірках²², однак вони здебільшого страждали тими ж хибамі. Ці публікації були занадто заідеологізованими, в них переважало звеличення Бандери як «Провідника нації», «Національного героя», «Прапора визвольної боротьби», відсутній науковий аналіз.

З цілком протилежних позицій розглядала діяльність Степана Бандери як політичного діяча радянська історіографія. Все зводилось до обливання брудом і навішування ярликів. При цьому поняття «бандерівці» майже повністю ототожнювалось з ім'ям С. Бандери, все зображалось виключно в чорних тонах. Автори найчастіше не ускладнювали собі завдання науковим обґрунтуванням своїх думок, виокремився набір штампів, який перекочовував із книги в книгу з незначними варіаціями. Окремого видання, присвяченого особі провідника ОУН, так і не з'явилося. Зате якнайактивніше експлуатувалось ім'я Степана Бандери в контексті критики ідейних основ українського націоналізму, який було охрещено «буржуазним». Весь фактичний матеріал було підібрано та інтерпретовано дуже тенденційно, не зупинялись (з кон'юнктурних міркувань) навіть перед явними фальсифікаціями²³.

Українська вітчизняна історіографія 1989-1998 рр. збагатила досліджувану нами тему численними публікаціями. Перша хвиля - це передруки видань, що вийшли в діаспорі²⁴. Потім робились спроби досліджень з елементами науковості²⁵. Та все ж таки діяльність Степана Бандери як політика вивчалась не дуже глибоко, часто його ім'я згадували побіжно в контексті історії ОУН-УПА. Нерідко автори занадто вдавались до публіцистичних засобів.

Показовою є праця Петра Дужого «Степан Бандера - символ нації»²⁶, в якій автор зробив спробу на тлі суспільно-політичних реалій Західної України відобразити життєпис одного із найвизначніших політичних діячів України ХХ ст. Дослідження цікаве стислістю подачі матеріалу, його цілісністю, однак часто-густо популярність викладу йде на шкоду науковості. До того ж фактичний матеріал майже повністю взятий з попередніх аналогічних видань.

Отже, незважаючи на порівняно великий обсяг літератури, що висвітлює життя та діяльність Степана Бандери, зокрема його дитячі та юнацькі роки, проблеми формування світогляду майбутнього провідника ОУН, перші його кроки в політиці вивчені недостатньо і потребують подальшого детального дослідження та аналізу.

Завданням нашого дослідження є висвітлення того періоду життєвого шляху Степана Бандери, на який до цього часу звертали мало уваги дослідники і який у значній мірі став визначальним для становлення світогляду, формування політичних поглядів одного з найвизначніших діячів українського націоналістичного руху.

Світогляд людини формується протягом тривалого періоду. Особливості світосприйняття особистості залежать від цілого ряду факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру: родинне виховання, навчання, навколишні події. Неможливо виокремити якусь одну складову і знехтувати іншими, як менш важливими. Саме сукупність різних впливів формує світоглядні принципи людини, визначає ієрархію моральних цінностей, суспільно-політичні погляди.

Степан Бандера народився 1 січня 1909 р. в с. Старий Угринів Калуського повіту в сім'ї о. Андрія Бандери та дочки місцевого священника Глодзінського – Мирослави²⁷. Мати С. Бандери походила із старої священничої родини. Ще в «шематизмі...» за 1832 р. згадується рід священників Глодзінських у Калуському деканаті²⁸. З 1883 р. став парохом Старого Угринова о. Володимир Глодзінський²⁹, він прийшов із сусіднього села Завій після смерті угринівського священника Володимира Петрушевича. За Глодзінського парохія набуває великого розквіту, його діти закладають «Просвіту» в Бережниці та Угринові, о. Володимир купив двір, де розмістив Бережницьку школу (в ній учителював його син)³⁰.

Отже, родина Глодзінських відзначалась великою активністю на культурно-просвітницькій ниві. Щоправда, Глодзінський прагнув проводити свою діяльність у рамках тогочасного законодавства, не загострюючи стосунки з місцевою владою.

Батько С. Бандери о. Андрій був греко-католицьким священником, родом зі Стрия. Його батько Михайло з дружиною Евросиною (з дому Білецька) мешкали на дільниці, званій Ланами, володіли там полем і займалися рільництвом. Крім того, Михайло Бандера служив у сусідній Благовіщенській церкві³¹.

У родині Бандерів, що проживала в Стрию, набожність і патріотизм були традиційними рисами. Особливо яскравим прикладом є життя та діяльність Андрія Бандери. Він народився 11 грудня 1882 р.³², в 1905 р. закінчив Стрийську гімназію, потім продовжив навчання на богословському факультеті Львівського університету, де вивчав теологічні дисципліни, водночас відвідуючи лекції з філософії, сільського господарства, кооперації. Згодом отримав призначення на парохію в Старий Угринів, де спочатку допомагав своєму тестеві В. Глодзінському, а після його смерті в 1913 р. став повноправним господарем у двох селах: Старий Угринів і Бережниця Шляхотська³⁴.

Андрій Бандера з молодих років займався суспільно-політичною діяльністю. Ще юнаком, навчаючись у гімназії, вступив до Національно-демократичної партії. Потім активно працював у Калуській філії «Сільського Господаря», вів роз'яснювальну роботу серед селян у період виборів до австрійського парламенту та місцевого галицького сейму, допомагав селянам відстоювати свої права³⁵. Батько Степана Бандери був активним учасником подій національно-демократичної революції в листопаді 1918 р. на теренах Калущини³⁶. У 1919 р. о. Андрій - посол Української Національної Ради Західно-Української Народної Республіки /ЗУНР/ у Станіславові від Калуського повіту, згодом – військовий капелан Української Галицької Армії (УГА)³⁷.

У 1920 р. священник повернувся у Старий Угринів, де зазнавав численних знущань польської влади. Одного разу поліція спіймала о. Андрія (він у цей час переховувався у селян Угринова та Бережниці) й арештувала, але громадяни поручилися за нього (підписались жителі обох сіл), і парох вийшов на волю. Протягом цілого року священник мав щосуботи золотушувати до поліції³⁸.

Родина Бандерів мешкала у будинку, що належав староугринівській громаді. Ця споруда була зведена в 1893 р.³⁹, це була священнича резиденція. Парох мешкав тут, виконуючи свої обов'язки в місцевій церкві В'їзду Господа в Єрусалим. У 1932 р. до маєтку належало 35 га землі, в тому числі 18 га ріллі⁴⁰.

Про сімейний побут Бандерів згадувала уродженка Старого Угринова Анастасія Іванюк: «При дворі було четверо слуг: одна дівчина поралась по господарству, одна на кухні, та двоє чоловіків. О. Андрій був господарем строгим, але справедливим. У хаті працювала Марта Бандера, що була найстаршою серед дітей. Сини рідко бували вдома. Всіх гостей приймали гостинно. Коли Степан організував у селі аматорський драматичний гурток, в помешканні Бандер часто відбувались проби та репетиції. У великому покої стояло фортепіано, яке використовували для акомпанементу. Сам Степан умів грати на мандоліні, гітарі, чудово співав»⁴¹.

Побут родини був досить простим, сімейний бюджет складався з доходів від господарства та грошей, які парох одержував за церковні обрядові треби (вінчання, хрестини і т.ін.), при цьому, як свідчать очевидці, з бідніших селян священник грошей не вимагав. Степан Бандера змалку допомагав рідним по господарству. Він був простим у спілкуванні, не цурався своїх ровесників, що походили з убогих родин⁴².

Сімейне виховання мало важливе значення для формування свідомості Степана. Родинні традиції, невибагливість побуту сприяли усвідомленню С. Бандерою з раннього віку свого тісного зв'язку з тими людьми, які його оточували в рідному селі й, хоча відрізнялись своїм соціальним статусом, були так само безправними перед свавіллям польської влади.

Бурхливі події 1918-1920 рр., боротьба за Українську державу, яка завершилась невдачею, залишили глибокий слід у свідомості юного Степана Бандери, стали стимулом для роздумів про причини невдачі, пошуків шляхів реалізації прагнення українців до незалежності. Драматичне протистояння УГА з численно переважаючими силами ворожих військ, підтримуваних Антантою, вело до усвідомлення безперспективності сподівань на допомогу зовнішніх чинників в українських національно-визвольних змаганнях.

Неабиякий вплив на свідомість Степана Бандери справило становище в рідному селі, Старому Угринові, а також у сусідній Бережниці, що також належало до тієї ж парохії. В Угринові поляків не було, в різні роки в селі мешкало тільки до десятка євреїв⁴³, які в основному займалися торгівлею. Однорідна маса українців-селян була однаково безправною перед польською владою. Селяни, страждаючи від малоземелля, були позбавлені можливості знайти роботу в місті (така можливість була у поляків).

Ще складніша соціально-етнічна ситуація була в с. Бережниці. Тут проживало як українське населення, так і польське; крім того, своєрідну соціальну групу утворювали родини змішаного, українсько-польського походження (в селі їх називали «шляхтою»). На

фоні мирного співіснування епізодично виникали конфліктні ситуації. Про один з таких конфліктів, який згодом став причиною переходу о. Андрія Бандери зі Старого Угринова на нову парохію у Волю Задеревацьку, розповідає «Хроніка парохії Старий Угринів та Бережниця Шляхотська», написана в 1934 р. священиком Дмитром Березовським. Копія цього документа зберігається у музеї Степана Бандери в Старому Угринові.

Довгий час, поки у Бережниці не було римо-католицького костюлу, до церкви ходили як українці, так і «шляхта». Коли збудовано католицький храм, польська адміністрація, устами місцевого ксьондза, почала намовляти представників мішаних родин до римо-католицького обряду, при цьому їм обіцяли урівняння в правах із поляками, роботу в Калуші та інші пільги. Ці обіцянки мали певний ефект. Коли о. Андрій почав виступати проти запровадження в церкві хоругов з біло-червоними стрічками (кольори польського прапора), то це було використане як привід для розриву бережницької «шляхти» з греко-католицькою церквою⁴⁴. Цей конфлікт мав коріння не стільки релігійно-обрядове, скільки етно-політичне⁴⁵. Степан Бандера, перебуваючи в епіцентрі національного та релігійного антагонізму, не міг стояти осторонь. Відчуття національної окремішності, що перепліталось із соціальною диференціацією, викристалізувалось у його свідомості досить яскраво.

Початкову освіту Бандера здобував удома⁴⁶. Коли почалась війна, школа була закрита, оскільки вчитель пішов до війська, тож Степан (як і інші діти о. Андрія) змушений був здобувати знання самотужки, час від часу послуговуючись допомогою вчителів, запрошених батьком.

Хлопець був дуже допитливим, багато читав у пошуках життєвого кредо, батьківська бібліотека давала йому таку можливість. Під час обшуку й арешту о. Андрія 23 травня 1941 р. в нього було вилучено 285 книжок і журналів⁴⁷.

С. Бандера був харизматичним лідером, він мав неабиякі організаторські здібності. Степан змалку готував себе до майбутніх випробувань. Як розповідають очевидці, він займався фізичними вправами, прагнув привчити своє тіло витримувати біль⁴⁸. Серед ровесників син священика завжди був лідером, з одного боку, в силу свого соціального становища, а з іншого – завдяки своїм природнім якостям. Здоров'я хлопчини було слабе. Про це Бандера згодом згадував у своїй автобіографії⁴⁹, але це не спричинило розвитку комплексу неповноцінності, а навпаки, стимулювало прагнення до самоутвердження в різних сферах суспільного життя.

Перші кроки діяльності С. Бандери в рідному селі на суспільно-політичній ниві порівняно мало висвітлені в літературі, як і його підпільна робота по лінії Української Військової Організації (УВО), а згодом члена ОУН. Цілісну картину важко скласти через брак достовірних документів, доводиться використовувати різноманітні опосередковані дані, зокрема спогади.

Юний гімназист, а згодом студент часто приїжджав у рідне село. Один із його соратників Осип Базюк згадував: «Кожної неділі Степан ходив до церкви на службу Богу в Угринові або в Бережниці, а після обіду, одягнений, деколи в пластовий однострій, їздив по селах, де закладав товариства «Луг», організував молодь, учив її співу...»⁵⁰. Син священика особисто керував роботою «Просвіти», аматорського гуртка, хору, грав окремі ролі у виставах, залучав до цього своїх товаришів, які приїжджали до нього в гості зі Стрия. З виставами староугринівці об'їжджали сусідні села, де мали великий успіх⁵¹.

На початку осені 1919 р. Степан Бандера приїхав до Стрия, щоб продовжити навчання⁵². Починався новий етап у його житті. Українська гімназія знаходилась в окремому будинку товариства «Руська бесіда». Щодо складу учнів, то він залишався чисто українським. Польських учнів тут не було зовсім⁵³. Учився Степан добре, у цьому йому допомагали природна кмітливість, впертість, цілеспрямованість, витримка; починаючи з 4-го класу гімназії він давав уроки слабшим учням і тим заробляв на свої потреби⁵⁴.

Виховання і навчання в українській гімназії в Стрию відбувалося за планом і під керівництвом польських шкільних властей. Проте деякі вчителі зуміли вкласти в них український патріотичний зміст. Поряд із прізвищами директора Вілька, Югана, Войцеховського, знаходимо й українців: Осипа Лебіцака, Степана Соболя, Осипа Мартинківа, Івана Яцкевича, Івана Криницького, Петра Омелькевича⁵⁵.

Значний вплив на Степана Бандеру справила його участь у діяльності «Пласту». Стрийські пластуни брали участь у загальних крайових «прогуляках», зустрічах і таборах. Публічні виступи стрийського «Пласту» були не лише засобом популяризації вартості пластового виховання, але спонукою до активності й пластової винахідливості, а з часом

навіть до «пластового заробітку». Ініціативність у цій ділянці виявив Степан Бандера, який як кількості скарбниці загоноу продукував за допомогою товаришів, що жили у Львові, невеличкі срібні пластові відзнаки, які мали великий попит⁵⁶.

На світогляд Степана Бандери вплинула, безперечно, і та напруга, яка відчувалася у стосунках учнів-українців та шкільних властей. Довелось С. Бандері й самому, одинадцятилітньому хлопцеві, зазнати побоїв від польської поліції за те, що на його шкільних книжках і зошитах був намальований тризуб⁵⁷.

Рушієм, що спрямував подальший розвиток політичного світогляду молодого патріота, було знайомство з людьми, які прийшли до націоналістичних ідей раніше і, будучи старшими товаришами С. Бандери, сприяли формуванню його політичних уявлень: Степан Охримович, Іван Габрусевич, Степан Ленкавський, Зенон Коссака. Охримович був «студіями на 5 років старший». Він знайшов у багатій бібліотеці ім. Дубравського, що стала власністю Стрийської філії «Просвіти», політично-програмову працю Миколи Міхновського «Самостійна Україна» та інші його праці, видані Українською народною партією ще на початку ХХ ст., ознайомив із ними С. Бандеру і ще кількох товаришів, що й стало основою створення «Організації учнів вищих клас українських гімназій»⁵⁸.

Бандера разом із Іваном Габрусевичем, Степаном Ленкавським та Зеноном Коссаком часто гостювали у Степана Охримовича⁵⁹. Спілкуючись із старшими товаришами, які в той час були вже далеко заангажованими «провідними членами націоналістичного руху», Степан Бандера все більше втягувався у вир політичної діяльності. Якщо раніше він був націоналістом за стилем мислення, що мало більше світоглядно-емоційний відтінок, то тепер він поступово усвідомлював всю глибину і складність національного питання. До того ж він прагнув конкретними локальними вчинками прислужитись українській справі, і часом прийшов до розуміння необхідності цілеспрямованої організованої роботи в масштабах всього краю.

Після закінчення Стрийської гімназії С. Бандера намагався виїхати на навчання у Чехословаччину, але не зміг одержати паспорт для виїзду за кордон⁶⁰. У вересні 1928 р. він переїхав до Львова і став студентом агрономічного відділу Високої Політехнічної Школи⁶¹.

Будучи студентом, Степан Бандера брав активну участь в організованому національному житті: член «Основи», член управи Гуртка студентів-рільників, деякий час працював у товаристві «Сільський господар», що займалося піднесенням агрокультури на Західній Україні. Згодом він згадував: «В ділянці культурно-освітній з раменем товариства «Просвіта» я відбував у неділі й свята поїздки в довколишні села Львівщини з доповідями та на допомогу в організуванні інших імпрез»⁶². Бандера був в «Українському Студентському Стартівому Клубі» (УССК), пізніше також у товариствах «Сокол-Батько», «Луг» у Львові⁶³. Та найбільше часу й енергії студент вкладав у підпільну діяльність по лінії УВО та ОУН. Матеріали Варшавського судового процесу свідчать, що навчання не було основною формою діяльності Степана Бандери. Зокрема, в «Акті обвинувачення...» говорилось: «Степан Бандера був під поліційним наглядом уже від довшого часу: 4 листопада 1930 р. його арештували з батьком під закидом розповсюдження летючок УВО, але через брак достовірних доказів звільнили. Дня 10 березня 1932 р. його притримано в Тешині у поворотній дорозі з Чех і покарано за нелегальний перехід кордону сумою десять злотих польських. За короткий час після цього, у тому ж місці, він був заарештований у зв'язку з убивством підкомісара польської поліції Чеховського, однак і цим разом після трьох місяців він опинився на волі. 2 червня 1933 р. був хвилево притриманий під час подорожі зі Львова до Гданська...»⁶⁴. Членом ОУН Степан Бандера став з часу заснування самої організації в 1929 р.⁶⁵ Після смерті (1931 р.) сотника Ю. Головінського, керівника ОУН на західноукраїнських землях, його функції перейняв тогочасний організаційний референт Крайової Екзекутиви /КЕ/ ОУН Степан Охримович. Новим членом КЕ став тоді Степан Бандера, він очолив референтуру пропаганди⁶⁶.

У літературі, особливо в радянській, часто писали про швидке просування Бандери в ієрархії ОУН, при цьому висловлювались різні гіпотези-припущення. Зокрема, В. Безпалій у своїй статті «Степан Бандера- політичний портрет» обстоював думку, що головну роль тут зіграли зв'язки, які нібито існували між ОУН і «абвером»⁶⁷. За його словами, Німеччина була захищена (невідомо з яких міркувань) у висуненні Бандери.

Зиновій Книш вважав, що Бандера своїми особистими якостями нічим не відрізнявся серед товаришів. «Наприклад, Лебідь перевищував його рішучістю, Шухевич -

організаційним хистом, Ленкавський – політичним виробленням і ясністю політичної думки...»⁶⁸. На думку З. Книша, основну роль у просуванні Бандери зіграли обставини, пов'язані із вбивством міністра Перацького і двох судових процесів. «До того Бандеру мало хто знав. Але тепер кольпортувалися його світлина, ореол мучеництва за ідею ширився, пробували навіть пісні складати...»⁶⁹.

Насправді ж зростання ролі Степана Бандери в ОУН мало кілька причин. Важливе значення зіграли особисті знайомства його зі Степаном Охримовичем, Іваном Габрусевичем та іншими визначними діячами націоналістичного руху. Основним же фактором зростання авторитету С. Бандери в Організації була його активна діяльність. У 1930 р. Степан Бандера очолив, замість ув'язненого З. Пеленського, референтуру пропаганди. С. Охримович, який призначив Бандеру, вважав, що «молодий студент, який не має за собою ніякої «заправи» в легальних політичних партіях, зате має націоналістично-революційного духа і практику ще з гімназійної лавки, в організації національної діяльності в умовах «ворожого окупації» виконає покладені на нього завдання»⁷⁰.

Спричинились до утвердження С. Бандери як одного з провідних діячів ОУН і події, що в той час відбувались у краї. 30 листопада 1932 р. бойовиками ОУН було здійснено напад на пошту в м. Городку. Акція виявилась невдалою, поліція схопила В. Біласа і Д. Данилишина. 23 грудня 1932 р. о 6 год. 30 хв. вони були страчені у львівській в'язниці. Невдале закінчення цієї акції відразу викликало осуд і спеціальне розслідування Проводу Українських Націоналістів /ПУН/. За його результатами були визнані винними за недбалу підготовку нападу Крайовий Провідник Б. Кордюк і М. Лебідь, у зв'язку з цим з січня 1933 р. обов'язки Крайового Провідника перебрав С. Бандера⁷².

Таким чином, становлення Степана Бандери як політичного діяча відбувалось під впливом різноманітних факторів – родинне виховання, освіта, національно-визвольна боротьба. Соціально-економічні, суспільно-політичні реалії Західної України міжвоєнного періоду сприяли появі саме такого типу політичного діяча, репрезентантом якого можна вважати С. Бандеру, для якого характерними є цілеспрямованість, самовідданість, безкомпромісність.

Річ Посполита Польська, СРСР не гребували ніякими засобами для поневолення українського народу, винищення українства. С. Бандера, як і інші націоналісти, доходив висновку, що тільки силою, а не поступками і вмовляннями можна протистояти насильству. Терористичні акти ОУН були реакцією на політику геноциду, яку проводили щодо українців окупанти різних мастей. Розгул сталінських репресій на Східній Україні, «паціфікація» в Галичині й на Волині сприяли зростанню популярності націоналістичного світогляду, утвердженню у свідомості молодого покоління ідеалів безкомпромісної боротьби за незалежну українську державу. Цій боротьбі без останку присвятив своє життя Степан Бандера.

1. Бандера С. Мої життєписні дані // Чайковський Д. Московські вбивці Бандери перед судом. – Мюнхен, 1965. – С. 439-448.
2. Бандера С. Автобіографія // Галичина. – 1994. – 1 січня.
3. Бандера С. Еволюція більшовизму і частинні здобутки боротьби // Визвольний шлях. – 1990. – Кн.10. – С.1158-1163; його ж. З москалями нема спільної мови // Там само. – 1980. – Кн. 10. – С. 1169-1173; його ж. Із Слова до українських націоналістів-революціонерів// Альманах «Гомону України». – 1991. – С.72-75; Сірий С. Значення широких мас та їх охоплення // Визвольний шлях. – 1969. – Кн.10. – С.1138-1140 та ін.
4. Бандера С. Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс // Західний кур'єр. – 1992. – 18 січня.
5. Бандера С. Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном. – «На чужині», 1948. – 69 с.
6. Бандера С. Перспективи Української революції. – Мюнхен, 1978. – 640 с.
7. Вбивство Степана Бандери. – Львів, 1993. – 358 с.
8. Державний архів Івано-Франківської області /далі – ДАІФО/, ф.230, оп.1, спр.181.
9. Там само, спр.161.
10. Там само, ф.2, оп.3, спр.223.
11. // Нова зоря. – 1932. – Ч.31. – 24 квітня.
12. // Мета. – 1932. – Ч.15.
13. // Діло. – 1932. – Ч.73.
14. Шематизм всього кліру Львівської греко-католицької архієпархії. – 1906 рік та ін.

15. Державний архів Львівської області /далі – ДАЛО/, ф.27, оп.5, спр.377.
16. Центральний державний історичний архів України у м. Львові / далі – ЦДАЛ/., ф.205, оп.1, спр.3125.
17. Там само, спр.1059.
18. Там само, спр.3126.
19. Климишин М. В поході до волі. – Детройт, 1987. – Т.1. – 430 с.
20. Боярчук С. За волю України/ Спогади Василя Кука про Степана Бандеру // Наш час. – 1994. – № 6. – С.3.
21. Мірчук П. Степан Бандера - символ революційної безкомпромісності. – Нью-Йорк, 1961. – 158 с.
22. Заблоцький Ю. Степан Бандера – символ народу // Визвольний шлях. – 1969. – Кн.10. – С.1107-1112; Карбович З. Несплямлений прапор національно-визвольної революції // Там само. – С.1098-1106; Рихтицький Л. Степан Бандера в перспективі історії // Там само. – 1981. – Кн.І. – С.5-11.
23. Дмитрук К. Безбаченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів, церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. – Львів, 1972; Євдокименко В. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. – К., 1967.
24. Батько і сини // Галичина. – 1991. – 3 січня; Іванова О. Хто ж він, Степан Бандера? // Самостійна Україна. – 1992. – № 15. – Квітень.
25. Степан Бандера: погляд у минуле // Галичина. – 1990. – 13 червня; Степан Бандера: поглядом у наш день // Україна. – 1993. – № 10. – С.4-5.
26. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Ч.1. – Львів, 1996. – 190 с.; Ч.2. – Львів, 1997. – 385 с.
27. Степан Бандера: Автобіографія // Галичина. – 1994. – 1 січня.
28. Грабовецький В. Історія Калуша з найдавніших часів до поч. ХХ ст. – Дрогобич, 1997. – С.194.
29. Шематизм... 1906 р. – С.111.
30. Хроніка парохії Старий Угринів і Бережниця Шляхетська. – С.3.
31. Пастух Р. Родина Степана Бандери // За вільну Україну. – 1994. – 13 жовтня.
32. Шематизм... 1914 р. – С.113.
33. Орнат Я. Батько Степана Бандери // Літопис Червоної Калини. – 1993. – № 7-9. – С. 12.
34. Хроніка парохії... – С.4.
35. Батько і його сини // Альманах «Гомону України». – 1989. – № 1. – С.79.
36. Стебельський І. Листопадовий зрив 1918 р. в Калуші: спогади // Альманах «Гомону України». – 1992. – № 1. – С.62.
37. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Т.1. – С.21.
38. Батько і його сини // Галичина. – 1991. – 3 січня.
39. Шематизм... 1913 р. – С.98.
40. Федорів Т. У рідному селі Степана Бандери // Освіта. – 1998. – 25 лютого, 4 березня.
41. Спогади Іванюк Анастасії Іванівни /с.Старий Угринів/.
42. Спогади Федоріва Петра Йосиповича /с.Старий Угринів/.
43. Шематизм... 1913 р. – С.98.
44. Хроніка парохії... – С.4.
45. Каровець М. Овочі візантійства // Нова зоря. – 1932. – Ч.16.
46. Бандера С. Мої життєписні дані. – С.441.
47. Поліщук Р. Родина Степана Бандери // Галицький шлях. – 1991. – 24 січня.
48. Спогади Явдокії Луцан /м. Калуш/.
49. Бандера С. Мої життєписні дані. – С.442.
50. Базюк О. Старий Угринів // Альманах Станіславівської землі: 36. матеріалів до історії і Станіславщини. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – Т.1. – С.797.
51. Спогади Луцана Михайла Юрковича /м. Калуш/.
52. Васюкович Г. До біографії Степана Бандери // Авангард. – 1984. – № 6. – С.324.
53. Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісності. – С.12.
54. Пастух Р. Назв. праця. – С.15.
55. Стрийщина: Історико-мемуарний збірник. – Т.2. – Нью-Йорк, 1990. – С.506.
56. Падох Я. Нарис історії «Пласту» в Стрию // Стрийщина. – Т.1. – С.425.
57. Мірчук Л. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісності. – С. 21.
58. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т.1. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. – С.26.
59. Климишин М. Степан Бандера // Альманах «Гомону України». – 1979. – С.52.
60. Бандера С. Мої життєписні дані. – С.441.
61. До проблеми впорядкування матеріалу про Степана Бандеру // Визвольний шлях. – 1963. – Кн.3. – С.346.
62. Бандера С. Мої життєписні дані. – С.441.
63. Буцко М. Вуз, де вчився Степан Бандера // Дзвін. – 1994. – № 7. – С.129.
64. ЦДАЛ, ф.205, оп.1, спр.3125.
65. Тимошенко Б. Білий цвіт чорниць, або правда про націоналістів // Самостійна Україна. – 1991. – №1.
66. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т.І. – С.263.
67. Безпалый В. Степан Бандера - політичний портрет // Освіта. – 1991. – 1 лютого.
68. Книш З. Розбрат: спогади й матеріали до розколу в ОУН у 1940-1941 рр. – Торонто, 1993. – С.41.
69. Там само. – С.42.
70. Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери. – Стрий, 1993. – С.51.
71. Боган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич, 1994. – С.94.
72. Дужий П. Степан Бандера-символ нації. – Т.1. – С.31.

БАНДЕРА – ЦЕ ПРАПОР (до етимології прізвища)

З давніх-давен у людському суспільстві існує традиція, за якою людині після її народження надавали чи присвоювали те чи інше ім'я. У дохристиянські часи давалися імена „язичницькі“, а з прийняттям християнства дитину охрещували іменем святого, яке припадало на день народження дитини. Однак кількість хресних імен була обмежена, тому імена повторювалися, тим більше, що навіть в одному якомусь поселенні в один день могло народитися кілька дітей. Отже, самого хресного імені було вже недостатньо, щоб ідентифікувати дитину, відрізнити її від інших осіб з такими ж іменами. Так появились прізвиська, неофіційні, вторинні, „вуличні“ назви, за допомогою яких розрізняли, впізнавали, ідентифікували людину.

У ролі цих вторинних особових назв могли виступати будь-які слова з апелятивного словника тієї чи іншої мови, різноманітні прикметники, що характеризували зовнішність людини, її внутрішні властивості, вдачу, характер, указували на місце народження чи проживання, походження, соціальний стан батьків, їх професію, рід занять і таке інше. Так міг появиться *Петро* чи *Андрій Крикливий*, *Тихий*, *Добрий*, *Буйний*, *Рудий*, *Чорний*, *Білий*, *Великий*, *Малий*, *Підлісний*, *Задорожний*; іменникові назви типу *Добряк*, *Крикун*, *Черниш*, *Біляк*, *Хитрук*, *Лісняк*, *Підгірняк* і багато інших подібних.

Звичайно, що ці прізвиська могли змінюватися за життя людини по кілька разів, залежно від того, як змінювалися її статус, соціальне становище, вік, зовнішність та багато інших факторів, якими могло бути зумовлене те чи інше прізвисько. Людині, яка шила взуття, дали назву *Швець*, тій, що шила одяг, - *Кравець*, тій, що була горбатою, - *Горбатий*, рудою, - *Рудий* і так далі. Інколи прізвисько могло присвоюватися за принципом антитези - великого називали *Малим*, похмурого - *Веселим* (недарма й збереглося в народі оксюмористичне „веселий, як цвинтар“), альбіноса - *Чорним* і т. іпод. Як писав Ю.Редько, у житті „завжди існувала якась підстава для того, щоб людині дати назву, яка мала б відрізнити її від інших людей“¹.

Від багатьох цих прізвиських за допомогою патронімічних суфіксів утворилися особові назви, що називали вже сина того ж шевця, бондаря, чорного чи рудого чоловіка, у результаті чого й утворилися особові назви типу *Шевчук* чи *Шевченко*, *Бондарук* чи *Бондаренко*, *Черненко*, *Руденко* і т. под. З часом ці особові назви стабілізувалися, закріпилися й одержали офіційний статус прізвища.

Вважається, що в Російській імперії, а отже, й на Україні офіційні прізвища здобули юридичний статус аж у кінці XVIII – на початку XIX ст., однак цілком можна погодитися з Я.Дзирою, що вони закріпилися як офіційні особові назви значно раніше, тобто ще у XVI - XVII ст.²

Підтвердженням цьому може бути „Реєстр усього війська Запорозького після Зборівського договору з королем польським Яном Казимиром, складений 1649 року, жовтня 16 дня“, бо хоч, можливо, й не усі, але більшість реєстрових козаків на той час мала вже, як свідчить аналіз цього Реєстру, стабілізовані вторинні особові назви. Лише незначна частина козаків не мала тоді якоїсь іншої усталеної назви, крім хресного імені, про що свідчать записи типу *Андрій Гнилокишкового зять*, *Савка Череванів зять*, *Данило Дикого пасинок*, *Ярема Паньків брат*, *Ясько Великого син*, *Мартин Гола Потилиця*, *Кривої баби Гришко* і под.³ Без сумніву, наведені структури не могли виступати офіційними прізвищами. На час реєстрації ці особи або ще не мали усталених прізвиських, або з якихось причин не хотіли їх виявляти, або просто були відсутні, а зареєстрував того чи іншого кандидата в реєстровики його батько, тесть, вітчим чи „Крива баба“, що мала онука Гришка. В усякому разі, з моменту запису цих прізвиських козаків у Реєстрі вони набули вже юридичного статусу і закріпилися в майбутньому як офіційні прізвища.

Треба відзначити, що двочленні особові назви, які склалися з хресного

імені та прізвища у нашому сучасному розумінні, були на Україні ще раніше. Так, у козацькому Реєстрі 1581 р. уже є немало записів типу *Іванко Канівець*, *Олексій Роговський*, *Хома Глушанин*, *Лукаш Козуля*, *Матвій Цирульник*, *Іван Головач* і под., хоч переважна більшість козаків була записана лише через одне хресне ім'я та назву місця проживання, наприклад: *Лукаш з Волині*, *Остап з Дубна*, *Макар з Білої Церкви*, *Марко з серпської землі*, *Гришко з Могильова*, *Іосько з Бихова* і под.⁴

Отже, можемо стверджувати, що традиційна двочленна система особових назв (хресне ім'я плюс прізвисько (прізвище)) існувала на Україні давно, інша справа, що обов'язкова реєстрація, фіксація вторинних ідентифікаційних назв була запроваджена порівняно недавно, тобто у XVIII-XIX ст.

Як було зазначено, у ролі вторинної особової назви могла виступати будь-яка лексема з апелятивного словника української мови. Це могли бути назви, що відбивали походження денотата (*Степовик*, *Підлісний*), його етнічну чи етнотнімічну приналежність (*Циган*, *Бойко*), професію, рід занять (*Коваль*, *Писар*, *Швець*), соціальний статус (*Шляхтич*, *Бідник*), військову приналежність (*Гетьман*, *Гармаш*, *Атаман*), релігійно-церковні поняття (*Дяк*, *Владика*, *Попик*, *Кадигріб*) та ін.

У багатьох прізвищах, що у свій час були прізвищами, яскраво і колоритно втілені народний гумор, уміння тонко й дотепно підмітити якусь характеристичну рису людини. Тут можуть бути віддзеркалені якась звичка або особливість мови людини (*Штокало*, *Бекало*, *Заїка*), її поведінка (*Гуляйвітер*, *Вертихвіст*, *Гуляк*), якийсь негідний вчинок (*Нездіймишапка*, *Козодав*, *Недайколяда*), її невміле заняття якоюсь справою (*Замриборщ*, *Печихвіст* - кухар, *Козоріз* - різник, *Убийвовк* - мисливець, *Підкуймуха* - коваль, *Шевчик*, *Кравчик* - ремісники) і под.⁵

В усякому разі номенклатура сучасних українських прізвищ свідчить, що український антропонімікон, особливо прізвища-апелятиви та прізвища композитної структури, являють собою часто вельми своєрідний, колоритний і з усіх поглядів цікавий пласт української ономастичної лексики, який яскраво маніфестує ментальність українця - його велику гуманність, людинолюбний, миролюбний і незлобивий характер, його невичерпний гумор, уміння вихопити з життя людини у час присвоєння їй прізвиська якусь особливу ситуацію, пригоду, вчинок, загострити увагу на якійсь особливій, характеристичній прикметі людини.

Велика різноманітність українських прізвищ свідчить і про безмежну іскрометну фантазію українського народу, його велику мовотворчу й, зокрема, антропонімотворчу здатність, про лексичне та фразеологічне багатство української мови.

Система сучасних українських прізвищ свідчить, разом з тим, і про тісні міжмовні контакти України з іншими народами Європи та Азії. В українському антропоніміконі є велика кількість прізвищ, утворених на базі іншомовних запозичень. Це можуть бути або самі іншомовні апелятиви, або похідні від них, що утворилися вже за словотвірними законами української мови. Отже, такими, що виникли на іншомовних апелятивних запозиченнях, слід уважати, наприклад, прізвища *Балабан* (з турецької „яструб“), *Балаш* (від арабського „коштовний камінь“), *Балик* і різні похідні від нього (турецьке – „риба“), *Бандура* (з грецької або з італійської *pandura* – „цитра“ і різні похідні від нього – *Бандурак*, *Бандурович* тощо), *Банник* (з латинської – те саме), *Барабан* і похідні (з татарської – те саме), *Барило* і похідні (від італійського *barile* „бочечка“), *Бариш* і похідні (з татарського „мир, згода“ або „ходити разом“ – пор. приповідку під час збирання грибів: „бариш, бариш, де твій товариш, чи великий, чи малий – покажися ти мені“ – записано у Ковалівці Коломийського району), *Бас* і похідні (з німецької чи французької „низький голос“), *Баштан* і похідні (від турецького *bostan* „город, сад“), *Бельбас* – тюркське „невіглас“, *Бесара* – від лат. *bis* „двічі“ і *saccus* „мішок“, *Бугай* і похідні (з тюркської), *Венгрин* і похідні, сюди ж в іншому фонетичному оформленні – *Угрин* і похідні від нього, що вказує на національну приналежність; *Віктор*, *Вікторський* та ін. – від латинського *viktoria* – „перемога“, *Гайда*, *Гайдар* та ін. похідні – від турецького *gayda* „дудка, сопілка“; *Гайдай* – з румунського „пастух“; *Гайдук*, *Гайдучок* і под. – запозичено з угорської (*hajdu* – „розбійник“); *Гонта* – від верхньо-німецького *gant* (у баварському діалекті і нині *gant*) – „балочне перекриття, в'язання даху“, *Гусар* – з угорської – „кіннотник“ та багато інших.

В українській мові можемо знайти сотні прізвищ, до яких ми звикли як до

своїх питомих, а насправді вони мають чужі, привнесені корені. І тут немає нічого дивного, бо Україна здавна перебувала на перехресті доріг різноманітних завойовників, ще в княжі та в гетьманські часи мала активні політичні й господарсько-торгівельні контакти з іншими країнами, завдяки яким і проникла в українську мову різноманітна лексика. Значна частина цієї лексики потрапляла в українську мову, особливо в мову галичан, через посередництво польської мови.

Уважають, що десь іще в XV чи XVI ст. потрапило до української мови й слово *бандера*, що в багатьох сучасних європейських мовах має значення „прапор” (польське *bandera* – „державний морський прапор”: *plynać pod polską banderą*; італійське – *bandiera* – „прапор”, іспанське – *bandera* – „прапор”, німецьке *der Banner*, англійське – *banner* „прапор” тощо).

Походить ця лексема від давньогерманського кореня **band-* (у готській мові – *bandwa* „прапор, знак”, що споріднене з дієсловом *benda* „подавати знак”, грецьке *jaínw* „показую”, давньоіндійське *bhābh* „світло”). З германських мов вона перейшла в народну латинь, звідти – в італійську у формі *banda*, що мала значення „корогва, прапор” і друге значення „загін, група”, у німецьку *die Bande*, англійську *band* „група, загін, оркестр”, французьку *banda* „те саме”. Уже з німецької було запозичено українською мовою (пор. у І.Франка: „Ген далеко в павільйоні *банда* гучно вигравала”; у М.Коцюбинського: „Часто серед ночі... хату сповняла ціла банда якогось непевного люду”).

У значенні „корогва, прапор” закріплюється в італійській, іспанській та ін. мовах форма із суфіксом **-er(a)** – іспанське *bandera*, італійське *bandiera*, від якого у свою чергу утворюються похідні – демінутив *бандерилья* (іспанське *banderilla*, польське *banderilla*, болгарське *бандерила*, сербськохорватське *бандериля* – „дротик чи невеличкий прикрашений стрічками спис, яким роздражують бика під час кориди” – буквальный переклад – „прапорець”; *бандерильєро* (іспанське *banderillero*) – „піший боєць з биком, який кидає в нього бандерильї”; *бандероль*, що увійшло в українську мову через польську чи російську з французької мови. У французькій *banderole* означає „вмпел або стрічка для прив’язування” (пізніше розвинулися нові значення – „невеликий предмет, пакунок, який надсилається, або наклеєний на товар ярлик, що свідчить про сплату акцизу чи мита”). У французьку мову знову ж таки воно прийшло з італійської (*banderuola* „прапорець”, „вмпел”), що теж являє собою демінутивне (зменшено-пестливе) утворення від *bandiera* „прапор”. З цим же коренем (*band-*) у німецькій мові, наприклад, є слова *das Band I* (мн. *Bänder*) – „стрічка, бант” (пор. українське діалектне *бинда* – „стрічка”). В англійській мові *band I* – це 1) смуга; 2) тасьма, стрічка; 3) обід, обруч. Близькоспорідненими слід уважати і слово *бандаж* – із французького *bandage*, що є похідним від дієслова *bander* „перев’язувати” (пор. англ. *bind* „в’язати, зв’язувати, переплітати”, *binder* „палітурник”, „снопов’язалка”; німецьке *der Band I* „том”, себто перев’язані, переплетені листки, *das Band III* – „пута” – те, чим зв’язують і т. под.

Поряд із значенням „прапор, корогва” іменник *banda* розвивав, як уже зазначено вище, й друге значення – „загін, група людей”. Так, у польській мові уживається (правда, як застаріле) іменник *banderia*, що має значення „кінна свита”, тобто група людей, що супроводжувала видатну (державну) особу і, звичайно, із прапором попереду.

У тій же польській мові є слово *bandoch*, що означає „сезонний сільськогосподарський робітник (на жнивях)”, іменник жіночого роду *bandoska* з тим самим значенням та іменник *bandas* – „польова робота, виконувана найманими робітниками”. Ці слова своїм походженням теж пов’язуються зі словом *banda* „гурт”.

В українській мові (східний регіон) є іменник *бандя* „ледар” (записано Д.Яворницьким), яке теж пов’язується зі словом *banda* „гурт”, є дієслово *бандикувати* (записано Є.Желехівським), що означає „повільно працювати” й утворилося, можливо, від *бандя* за зразком *байдикувати*. У Галичині широко побутує фразеологізм *бандиги гнути* із значенням „теребенити, фантазувати, прибрихувати, розповідаючи, говорити небилиці” („Ти хло, не гни бандиги, але кажи по правді!”. Див. ще у Василя Стефаника: „Ідіт, старий, спати, не гніт бандиги, а завтра підемо в село на вибір...”). Без сумніву, ця фразема пов’язана зі словами *банда*

„гурт”, *бандя* „ледар”. Цілком логічно припустити, що там, де є гурт людей, бувають тривалі перерви в праці (за нинішньою термінологією – „перекури”), а отже, й ледарювання, пусті безперервні балачки. У гурті можна заховатися за спину іншого, побайдикувати за рахунок товариша.

Отже, як бачимо, давній праїноєвропейський (прагерманський) корінь *band-* породив лексему *bandwa*, пізніше *banda*, на базі якої розвинулися два лексико-семантичні варіанти: „прапор, корогва” і „загін, гурт людей”.

Зазначимо, що полісемія властива різним мовам. Одна лексема, особливо це стосується дієслів, може мати кілька, кільканадцять або й кілька десятків різних значень, тобто лексико-семантичних варіантів, і в цьому легко переконатися, погортавши тлумачний словник (чи й перекладний) української чи будь-якої іншої мови (див., напр., вище, лексема *Band* у німецькій мові).

У першому значенні („прапор”) пізніше закріплюється в італійській та інших романських мовах суфіксальний дериват *bandera* (*bandiera*), а в значенні „гурт людей” зберігається лексема *banda*, яка теж дає ряд похідних з різними формантами та семантичними нашаруваннями.

Як пізніше семантичне нашарування слід розцінювати появу в лексемі *банда* негативно конотованої семи „згряя”, тобто якоесь зборище вигнанців, ледарів, злочинців. Виник цей лексико-семантичний варіант унаслідок випадкового фонетичного збігу з італійським *bandito* „вигнанець, висланий”, що походить від дієслова *bandire* „висилати”, яке зводиться до франкського *bannjan* „заслати” (пор. німецьке *bannen* „виганяти”, *der Bann* „вигнання”).

Можна припустити, що в глибині віків ці слова теж могли бути спорідненими, бо *bandito* міг бути вигнанцем не тільки з країни, з держави, але й із *банди*, тобто із якогось колективу, гурту людей. Правда, автори академічного „Етимологічного словника української мови” вважають, що ці слова фонетично та семантично об’єдналися пізніше, а первісно були різного походження⁶. В усякому разі негативна, знижена конотація, зневажливе забарвлення лексеми *bandito* перейшли на лексему *банда*. Про далеку спільність коренів *band* і *bann-*, очевидно, міг би свідчити й той факт, що в сучасній німецькій мові *der Bann* означає „вигнання”, а *das Banner*, як уже зазначалося, – „прапор” (те саме значення має й англійське *banner*).

Таким чином, можемо без застережень прийняти твердження, що лексема *бандера* була запозичена в українську мову з італійської. Нез’ясованим залишиться лише питання, чи увійшло це слово в українську мову як апелятив *бандера* („прапор”), чи як уже готова особова назва. Наявність подібного прізвища в іспанській, італійській, румунській мовах (пор. відомий іспанський актор Антоніо Бандерас⁷, відомий італійський письменник-новеліст епохи середньовіччя М.Банделло, у прізвищі якого теж присутній корінь **band-*; у Румунії є прізвища *Bandi*, *Bande*, *Bandy*, *Bandula*, *Bandralula* – див. телефонний довідник міста Vaia-Mare, 1999 р.) дає підставу припускати, що колись якийсь італійський купець під прізвищем чи прізвиськом *Bandera*⁸ заблукав на землі України, Галичини і, можливо, зачарований красою прикарпатського краю, осів тут на постійне місце проживання, пустив тут своє коріння. Версію про італійських купців ще з XV-XVI ст. висуває (чи, можливо, підтримує) мешканець міста Стрия Петро Миколайович Бандера (вул. Рильського, 10), але тут можна прийняти чи припустити й інші версії. Початок родові Бандерів міг покласти й українець, який був у Європі, може, служив у війську, може, був прапороносцем (нім. *Bannerträger*), може, у розповідях часто любив повторювати слово *бандера*, у результаті чого й „пристало” до нього це слово як прізвисько. Версій можна висувати багато, але факт залишається фактом: лексема *бандера*, увійшовши в українську мову чи то вже як готовий антропонім, чи як апелятив (усе-таки більш вірогідний перший варіант, що стверджують, до речі, й знавці італійської мови), який пізніше перейшов у розряд антропонімів, зіграла в ній визначну роль, бо послужила ідентифікаційною назвою такої видатної особистості в історії України, як Степан Бандера.

В українській мові є немало запозичень з італійської мови. Італійську та українську мови споріднює надзвичайна музикальність, милозвучність, тенденція до висхідної звучності складів, до гармонійного поєднання звуків у складах, відсутність нагромадження глухих проривних приголосних, важких і незручних для вимови тощо.

Українська мова єдина зі слов'янських мов, що не оглушує дзвінких приголосних у кінці слів та в кінці складів, а в італійській приголосні в кінці слів зникли взагалі. Як в італійській, так і в українській мовах високочастотними є сонорні *р*, *л*, що в поєднанні з голосними створюють особливу голосистість, відкритість, пісенність мови. Отже, фонетична будова того чи іншого італійського слова цілком відповідала характерові і фонетичній специфіці української мови. Тому цілком закономірним є той факт, що слово *бандера* органічно влилося в лексичний фонд української мови, зокрема в антропонімну її систему. Складається воно з трьох голосних та чотирьох приголосних фонем, тобто фонетична будова його є майже ідеальною. Крім того, в слові є дві фонемні (*н*, *р*) сонорні, дві (*б*, *д*) - дзвінки, що сприяють особливій відкритості, фонетичній прозорості та мелодійності цього слова.

Лексема *бандера* має великі потенційні можливості у словотвірному плані. Не кожна українська лексема має здатність утворювати похідні, приєднувати до своєї основи різноманітні словотвірні форманти. Різні політичні діячі з претензіями на всезагальне визнання і популярність спеціально змінювали свої прізвища, прибирали псевдоніми, які б забезпечували їм можливість утворення похідних слів від цих вторинних особових назв. Так, замість прізвища Джугашвілі виникла сумнозвісна, одіозна, багатьма проклята особова назва Сталін, і не останньою причиною появи цього псевдоніму було те, що дуже громіздкими і нековирними виглядали б, наприклад, прикметники джугашвілівський чи іменники джугашвілівізм, джугашвілініст, утворені від офіційного прізвища Джугашвілі. Таких прикладів можна б навести більше.

Що ж до прізвища Бандера, то його сам Бог дав провідникові української нації 30-50-их років ХХ ст., організаторові та керівникові українського руху опору, підпільної діяльності ОУН та героїчної боротьби УПА. Йому не було потреби замінити його псевдонімами⁹, бо кращою в плані можливостей породження похідних, милозвучнішою за фонетичним складом особової назви годі було б придумати. Твірна основа лексеми *бандера* високовалентна до цілого ряду формантів, за допомогою яких утворилися нові слова *бандерівський*, *бандерівець*, *бандерівка*, збірний іменник із дещо зниженою конотацією, який використовувався в радянській пропаганді, *бандерівщина* тощо.

До речі, історія дарувала Україні й інших політичних та військових діячів, прізвища яких стали символами в одвічній боротьбі України за свою незалежність. Вони теж мали високу словотвірну здатність, дали назви цілим течіям, рухам, утворили різні похідні. Це прізвище гетьмана України Івана Мазепи, від якого утворилися похідні *мазепівський*, *мазепинський*, *мазепинство*, *мазепинка* (головний убір, який носили вояки УПА), *Мазепинці* (українське село на Кубані, на жаль, перейменоване); прізвище отамана Симона Петлюри, від якого теж утворено ряд похідних (*петлюрівський*, *петлюрівець*, *петлюрівщина* тощо). Етимологія цих прізвищ простіша, вони мають власні, українські корені, зустрічаються в Україні, а прізвище Мазепа є навіть у Польщі. Зрозуміло, що вони не могли мати особливого поширення, бо Іван Мазепа був підданий анафемі і його проклинала православна церква в усій Російській імперії. Викликало алергію в радянських ідеологів і прізвище Симона Петлюри, який боровся проти більшовицьких окупантів України.

Не меншу алергію і злість викликало й прізвище Бандера, тому воно із зрозумілих причин теж не могло стати поширеним у радянські часи. Ми не маємо фактів зміни форми чи повної заміни прізвища Бандера окремими його носіями. Однак цілком можливо, що під тиском радянських ідеологічних органів або й з метою уникнення неприємних зіткнень і колізій з каральною радянською системою дехто міг відмовитися від своєї родової назви. Відмовлялися ж під ідеологічним і фізичним пресом діти від свої батьків, брат від брата, один член родини від іншого.

Наявність в українській антропонімній системі прізвищ *Бандеровський*, *Бандра*, *Бандрівський*, *Бандирський* і под. свідчить, по-перше, про кореневу спорідненість їх із прізвищем *Бандера*, по-друге, про значну словотвірну спроможність лексеми чи антропоніма *Бандера*. Не виключено, що, наприклад, прізвище *Бандра* може бути видозміненим *Бандера*. Якщо прізвище *Калин*, наприклад, його носій змінював, дописавши *-а*, на *Калина*, то цілком можливо,

що й носій прізвища *Бандера* із політичних міркувань міг, навпаки, опустити одну літеру, тим більше, якщо змушений був це зробити. В енкаведистських казематах, під нелюдськими тортурами люди зрікалися не тільки свого власного імені чи прізвища, але й визнавали за собою злочини, яких ніколи не чинили. Усе це, звичайно, гіпотези, які потребують глибшого дослідження. Ці видозміни прізвищ могли статися й давніше, ще в часи появи самого прізвища *Бандера*, так само, як виникали різні варіанти прізвищ від інших коренів¹⁰.

Шкода, звичайно, що радянська ідеологічна система, оберігаючи радянську імперію, люто придушуючи будь-які прояви національного пробудження й самоусвідомлення, спотворювала дійсність, усіляко паплюжила керівників чи діячів визвольного руху. Ненавиділа й паплюжила вона і бандерівський рух, героїчну боротьбу Української Повстанської Армії, її ідейного натхненника й керівника Степана Бандеру. Багатотисячну УПА сталінські сатрапи зневажливо називали „бандформірованими“ або просто „бандами“, а бандерівців – відчайдушних і героїчних вояків УПА – „бандитами“. І справа не в тому, що ці ганебні окреслення були співзвучними із прізвищем Бандера. Радянська шовіністично-комуністична система називала бандитами всіх, хто намагався звільнитися з її лабет, хто посмів підняти зброю проти неї. Це ми бачимо й на прикладі Чечні, де відбувається кривава бойня, де відважних чеченських патріотів, що відстоюють свою незалежність, за радянською традицією теж називають бандитами.

Відважні лісові лицарі, воїни або, як вони себе називали самі, – вояки УПА ніколи не були бандитами; вони виконували високу місію – боролися за самостійну Україну, за визволення своєї Вітчизни від німецьких та московсько-більшовицьких окупантів. На чолі із своїм мудрим провідником Степаном Бандерою, який був справжнім народним прапором, вони стали на герць, на нерівну боротьбу не як бандити, а як на кориді іспанські тореадори-бандерильєро, сам на сам, із кривавими, роз'юшеними монстрами-биками – німецьким фашизмом та сталінським тоталітарним гулагівським режимом. Ім'я ж Степана Бандери навечно буде вписано в історію України як прапор, як символ цієї боротьби.

¹ Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966. – С.8.

² Див.: Дзира Я. Автопортрет нації. – К., 1997. – С.55.

³ Див. Реєстр усього війська Запорозького після Зборівського договору з королем польським Яном Казимиром, складений 1649 року, жовтня 16 дня й виданий по достеменному виданню О.М.Бодянським. – Ч.1. – К., 1994. – 197 с.

⁴ Див.: Дзира Я. Назв. праця. – С. 40-50.

⁵ Див. детальніше: Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К., 1977. – С.14-18.

⁶ Див.: Етимологічний словник української мови. – Т.1. – К., 1982. – С.133.

⁷ Закінчення *-s* в іменниках чоловічого та жіночого роду було і в праслов'янській мові, але пізніше зникло під дією закону відкритого складу.

⁸ В італійській мові, як і в українській та інших індоєвропейських мовах, у ролі прізвищ теж можуть виступати різні загальні назви (апелятиви).

⁹ Степан Бандера, до речі, мав і псевдоніми. Так, у часи своєї підпільної діяльності за польського режиму він користувався двома псевдами – „Лис“ та „Бабо“, що диктувалося умовами конспірації. – Див.: Климишин М. В поході до волі. – Т.1. – Детройт, 1987. – С.130.

¹⁰ В українській антропонімній системі є цілі гнізда з одним і тим же коренем, які налічують по кілька десятків прізвищ. Наприклад, від апелятива „ніс“ у тому ж козацькому Реєстрі 1649 р. нараховується до шести десятків прізвищ (*Ніс*, *Безніс*, *Горбоніс*, *Перебийніс*, *Носач* та ін.), так само біля шістдесяти (58) прізвищ утворено від імені *Григорій* (*Гриценко*, *Гришко*, *Грицюта*, *Григорів* тощо) – див.: Дзира Я. Іван Виговський як реформатор українського правопису та основоположник національної діалектології // Конотопська битва 1659 року / Збірка наукових праць. – К., 1996. – С.69.

Євген БАРАН

ИСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ - ВЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Про о. д-ра Ісидора Нагаєвського український читач вже дещо чув і читав. У червні 1991 року автор цих рядків вперше надрукував невеличкий нарис про життя і творчість вченого в івано-франківській газеті «За незалежність» з уривками його праці «Історія української держави двадцятого століття». У жовтні-листопаді того ж року львівська газета «За Вільну Україну» зробила велику подачу вищезгаданій праці без біографічних відомостей про автора. І, нарешті, 1993 року кийське видавництво «Український письменник» видало згадану працю окремою книгою. Але, незважаючи на деякий „прорив“, ім'я вченого ще залишається «білою плямою» на культурній карті України.

Народився о.Ісидор 21 червня 1908 р. в селі Полівцях Чортківського району Тернопільської області в простій селянській родині. Як згадував молодший брат о.Ісидора, Євген, сім'я складалася із шести чоловік: «тато був господарем, обирався війтом, служив дяком, мама робила коло землі, мали четверо дітей: старша сестра, другим був Ісидор, третя сестра Павліна /спаралізована/ і я, Євген, наймолодший»¹. Треба додати, що перед народженням о.Ісидора у батьків померло двоє синів.

Початкову освіту о.Ісидор здобув у рідному селі, а в 1921-1929 рр. учився в гімназії у м.Бережани. «Сидір як приїжджав на канікули, любив ставити вистави в клубі, сам любив грати. Любив організовувати хлопців і дівчат і грати спектаклі /про козаків/»². З 1929 по 1934 рр. продовжував навчання в Українській Богословській Академії у Львові. «Після першого року студій в Академії в час «паціфікації» був понад півроку ув'язнений в тюрмі в Чорткові». У той же час поглиблює свій інтерес до вивчення національної історії. Так, у своєму життєписі о.Ісидор писав: «Маючи замишування до студій рідної історії вже в гімназійних часах, я поглиблював його в час університетських студій, маючи «під рукою» архіви Богословської Академії, Наукового Товариства ім.Шевченка, Музею й Архіву Осолінських і, як треба було, користав з бібліотеки Сл.Б.Митрополита Андрея, що впродовж двох років викладав нам твори Східних Отців Церкви»³.

Після закінчення Академії о.Ісидор із молодю дружиною працює священником: спочатку у селах Могильниці та Залав'ю біля Теробовлі, а пізніше в Берліні та Білявцях коло Бродів: «Прийнявши духовний сан, 22 червня 1935 р., я працював для рідного народу, але не закинув студій історії, напр., я мусів залишити три томи старовинних документів, призбираних у різних парафіях, а між ними, напр., першу нашу Біблію, друковану в Острозі під кінець XVI ст. Маю в Бозі надію, що всі ці документи, разом з моїми книгами, залишеними між парафіянами, ще колись відзискаю»⁴. У молодого подружжя народжується дочка Оріся і сини Zenon та Олег /останній передчасно помер у лютому 1992-го року/.

Перед самим початком Другої світової війни о.Ісидора було заарештовано польською владою /це був його другий арешт/ і відправлено у концентраційний табір, що у Березі Картузькій, з якого йому вдалося через деякий час вирватися /про перебування у Березі Картузькій залишив книгу белетризованих спогадів «Тернистим шляхом». - Філадельфія, 1957/. Невдовзі о.Ісидор потрапляє у руки НКВД, але рятується від них втечею за Буг /зима 1940-го/. На цьому його митарства не закінчилися: весною 1941 р. о.Ісидор потрапив у тюрму гестапо у Грубешеві, його мало не відправили у концтабір Аушвіц. І тільки завдяки старанням свого знайомого полк.Сушка був визволений із тюрми. Пізніше, згадуючи ці тяжкі для себе часи, о.Ісидор вказував, що підтримувало його духовні сили і не дало загинути: «Бувши священником, я сильно вірив і голосив своїй братії Христові слова: «немає більшої любови, як хто душу свою покладе за друзів своїх». Ці слова були провідною ідеєю мого життя ще від студентських часів...»⁵.

У 1943 році Митрополит Андрей призначив о.Ісидора польовим духовником при українській дивізії «Галичина», у якій він служив до кінця війни. Непростий для себе вибір було зроблено: «Краще згинуть вільним у боротьбі, ніж до смерті жити в чужому ярмі! І ця засада була кличем трьох генерацій української патріотичної інтелігенції, що взялася творити збройні сили, щоб не пустити в Україну такого кровожадного ворога. І запитаймо, чи то було правильно? Про це хай свідчить тепер нищення нашої Церкви, знущання в тюрмах і висилання людей на каторжні роботи в Сибір... Отож всіх цих історичних фактів і подій вистачає для того, щоб зрозуміти почуття і дрижання душі дідів, батьків і внуків, що ставали в ряди стрілецької дивізії «Галичина»⁶.

Після війни о.Ісидор як військовий капелан дістався до Італії, а 1947 року виїхав до Америки, де присвятив себе душпастирській та письменницькій праці. Він редагує місячник «Місіонар», співпрацює в тижневику «Шлях» і щоденнику «Америка». Своїми публікаціями привернув увагу українського наукового світу. За порадою вчених Н.Полонської-Василенко, О.Оглоблина, С.Смаль-Стоцького та інших записується на історичний факультет Українського Вільного Університету /УВУ/ і у 1953 році захищає докторат. З того часу о.Ісидор плідно працює як історик церкви, при цьому він поєднує наукові заняття з працею священника. Його обирають дійсним членом НТШ, членом Американського Історичного Товариства та головою секції УБНТ в Америці. Восени 1963 року Патріарх Йосип іменував його «надзвичайним професором історії» на кафедрі Українського Католицького Університету ім.Св.Климента Папи в Римі.

Помер о.Ісидор Нагаєвський 7 травня 1989 року /Парма, штат Огайо, США/.

Переглядаючи список важніших праць о.Ісидора, можна тільки подивуватись його працездатності: цей список нараховує 82 позиції. Серед них: «Кирило-Методієвське християнство в Русі-Україні» /Рим, 1954. - 177 с./, «Рим і Візантія» /Торонто, 1956. - 244 с./, «Стародавня Україна в світлі історичних пам'яток» /Йорктон, 1961. - 216 с./, «Історія Римських Вселенських Архієреїв» /т.1. - Мюнхен, 1964. - 365 с.; т.2. - Рим, 1967. - 601 с.; т.3. - Рим, 1979. - 521 с./, «Історія України» /англ.мовою. - Філадельфія, 1962 і 2-е вид. 1975. - 368 с./, «Патріархати, їх початок і значення в церкві та Український Патріархат» /Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто, 1973. - 167 с./, «Історія Української держави двадцятого століття» /Рим, 1989. - 486 с./, «Проповіді» /Рим, 1991. - 202 с./ і «Християнська наука» /Рим, 1991. - 177 с./, Крім того, як відзначав сам о.Ісидор, починаючи з літа 1947 року, він надрукував багато статей на історичні та богословські теми в періодичних виданнях, велика кількість доповідей-есеїв зберігається в його архіві.

Названі дослідження вимагали клопіткої, пошукової роботи в бібліотеках і архівах. І цінність наукових праць о.Ісидора полягає в ґрунтовній джерельній базі, звіреному фактологічному матеріалі. Але о.Ісидор не просто вчений-фактолог, він - глибокий і вдумливий аналітик, філософ в осмисленні багатьох історичних фактів і подій.

Основну частину своїх наукових досліджень о.Ісидор Нагаєвський присвятив історії Української Католицької Церкви, подаючи ґрунтовний і об'єктивний аналіз різноманітних її періодів. Вже у своїй докторській дисертації «Кирило-Методієвське християнство в Русі-Україні» о.Ісидор, розповідаючи історію першої християнської місії на українських землях у IX столітті, переконливо доводив, що це було християнство слов'янського обряду. Олександр Оглоблин, рецензуючи дисертацію, відзначав: «За автором залишається безперечна заслуга оригінального і сміливого поставлення важливої проблеми й ґрунтовної спроби її розв'язати, дбайливого збирання джерел і широкого використання наукової літератури /надто ж за наших, так важких для наукової праці, умовин/, що свідчить про солідну ерудицію автора»⁷. Таку ж високу оцінку праці о.Ісидора Нагаєвського дав Гр.Лужницький.

У монографії «Рим і Візантія» о.Ісидор зупинився на одному із найскладніших періодів християнської церкви, пов'язаному із внутрішнім конфліктом, який закінчився її розколом на Східну /грецьку/ і Західну /римську/ в 1054 р. В середині IX ст. всередині Візантійської церкви розпочалась затяжна суперечка, пов'язана із усуненням патріаршого престолу Ігнатія і поставленням на його місце Фотія. Обидва вони повернулись до папи Миколи I за вирішенням їхньої суперечки. Папа, стоячи на становищі

правопорядку в церкві, не хотів погодитися на затвердження Фотія, доки жив Ігнатій, або доки його не зложив із престолу канонічний осуд, згідно з ухвалами Собору в Сардіці.

Це стало причиною суперечки Фотія з папою Миколою I. Спершу йшлося про справу дисципліни, які інакше розумів Рим, а інакше Візантія. Та в розпалі цієї суперечки Фотій, безсумнівно, один із найбільших людей свого часу, бажаючи надати суперечці ідеологічні основи, поробив папі Миколі I закиди догматичного й обрядового характеру. Врешті, перший раз в історії церкви, Фотій узіявся судити папу. І хоча ця суперечка закінчилася щасливо, бо папа Іван VIII по смерті Ігнатія визнав Фотія законним патріархом Візантії, вона послужила першопричиною подальшого розколу. Серед причин о.Ісидор називає такі: психологічне підґрунтя проблеми, пов'язане з різною ментальністю грецької і римської людини, незнання мов – грецької на Заході і латинської на Сході. Але основну причину дослідник вбачає не у релігійній різниці, а в чисто політичному аспекті питання: через боротьбу за сфери впливу і концентрацію протилежних структур духовної влади.

Монументальна праця о.Ісидора Нагаєвського «Історія Римських Вселенських Архієреїв» розкриває історію Римських Пап в хронологічному порядку, починаючи від Св.Петра й аж до новітніх часів. Автор використав Патристику, Акти Соборів і Синодів, Послання Папів, рапорти Нунціїв, Анналі, Хронографії, урядові документи імператорських і королівських канцелярій, а також спеціальні дослідження з цього питання. Крім того, дослідник розглядає діяльність кожного з пап у його ставленні до українського питання. Про важливість цієї праці говорив Гр.Лужницький у листі до о.Ісидора від 20 вересня 1973 року: «Ще раз тут повторюю, що я, як пригадуєш, вже в рецензії своїй згадав, що така праця є під цю пору необхідна й повинна бути масово поширена не лише тому, що ми досі такої праці не мали й хто хотів щось знати про папів, мусів сягнути до чужих джерел, але теж тому, що твоя праця є неначе відтруктою для сотнятих років підсилюваної поляками й москалями опінії, начебто папи були, усі без винятків, ворогами нашої церкви».

Остання прижиттєва монографія о.Ісидора присвячена боротьбі за українську державу в 1917-1923 рр. «Історія Української держави двадцятого століття». У праці розкриваються історичні обставини, серед яких прийшлося українському поколінню першої чверті ХХ ст. будувати національну державу: «Ці люди були дітьми свого часу й записали сторінки нашої історії своїми жертвами і кров'ю, і так витиснули на ній печать свого духа, незважаючи на те, що їм не вдалося закріпити розпочате велике діло. Своїм зривом і чинами вони нав'язали перервану традицію Княжої і Гетьманської Держав та передали своїм нащадкам нову героїську добу, wraz з її успіхами й невдачами».

У висновках о.Ісидор наголошує на особливому значенні української еміграції в період, коли Україна перебуває в неволі, і висловлює віру в недалеке позитивне вирішення української проблеми. Завершують книгу спеціальні додатки: архівні документи, спогади очевидців тощо, які проливають світло на деякі темні місця української історії 1917-1923 рр. Зокрема, про причину виникнення епідемії тифу серед воїнів Галицької Армії /у київському виданні 1993 року додатки з незрозумілої причини зняті/.

У 1985 році о.Ісидор видрукував «Спогади польового духовника», у центрі якої розповідь про дивізію «Галичина». Ця книга хвилює не вражаючими художніми картинками-образами /автор не був письменником, хоча у літературному хисті йому не відмовиш/, а нетенденційним викладом фактів. Перед нами живий потік спогадів-картин, спогадів-видінь, які найбільше запали у серце їхньому авторові. Людині, яка була духовним пастирем молодих воїнів, що відповідала за їх моральний дух.

Вступний розділ у спогадах – це короткі роздуми дослідника-історика про причини, які спонукали українців виступити на стороні однієї тоталітарної системи проти іншої. Чи так вже був сам автор впевнений у доконечній потребі такого кроку? Напевно, що ні, але о.Ісидор також добре розумів, що в тій конкретній історичній ситуації це був один із шансів українських визвольних змагань: ілюзорний, але шанс. Як щирий український патріот, о.Ісидор не міг стояти осторонь цих подій, він мусив бути з людьми, то був його моральний обов'язок перед ними і перед собою.

Все своє свідоме життя о.Ісидор залишався щирим українським патріотом, але це ніколи не заважало йому бути об'єктивним науковцем, ніде ми не побачимо тенденційного висвітлення історичних подій в його дослідженнях. Його основним життєвим стимулом була любов і співпраця на благо дорогої йому України. В одній із своїх проповідей о.Ісидор закликав: «Молімося, щоб настала між нами братня любов і співпраця всіх християн, католиків і православних, владик, священників і мирян, а тоді, як казав Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький і в заповіті нам залишив: Жити і працювати, щоб була одна Українська Християнська Церква». Цей духовний заповіт великого учителя став для о.Ісидора останньою надією і вірою.

У листі до автора цих рядків від 26 жовтня 1992 року дружина о.Ісидора пані Ольга писала: «Мій покійний чоловік був великим любителем науки, це було його життя! Він щасливий в небі, що його праця знайшла так скоро своє місце у Вільній Україні»¹². Шановна п.Ольга не помилилася в основному: науковий і творчий доробок о.Ісидора Нагаєвського заслуговує на те, аби стати доступним українському читачеві, аби його твори друкувалися в Україні. Бо для неї о.Ісидор працював і жив.

1. Спогади Євгена Нагаєвського /1923-1993/, записані його сином Ісидором у березні 1992 року на моє прохання.
2. Там само.
3. Життєпис о.Ісидора Нагаєвського. Машинопис. Копія. - С.1. Зберігається в автора статті.
4. Мій життєпис. Клинописна копія. Зберігається в автора статті.
5. Там само.
6. о.І.Нагаєвський. Спогади польового духовника. - Торонто, 1985. - С.35.
7. Там само.
8. Проф. д-р Олександр Оглоблін. Серед нових книг : рец.: о.Ісидор Нагаєвський: «Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні». Рим, 1954. - 178 с. // Шлях. - 1955. - 3 липня. - Ч.27.
9. Копія листа зберігається в автора статті.
10. о.д-р Ісидор Нагаєвський. Історія Української Держави двадцятого століття. - Рим, 1989. - С.419-420.
11. о.д-р Ісидор Нагаєвський. Проповіді. - Рим, 1991. - С.22.
12. Лист зберігається в автора статті.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД І ЙОГО ЦЕРКВА НА СХОДІ ЄВРОПИ /Думки з приводу 1000-річчя Хрещення Русі-України/

1. Наше Богом-дане призначення

а. Любов рідної землі. З Божої волі кожний нарід сповняє якусь місію на землі, якесь особливе призначення. І як він упродовж тисячоліть держиться своєї землі, боронить її, терпить і приносить великі жертви, щоб вдержатись на своєму місці і не шукає якогось іншого, вигіднішого місця під сонцем, - це значить, що він сповняє своє історичне призначення. І не має значення, чи всі його сини і доньки завжди й однаково здають собі ясно справу з тієї Богом-даної місії. Коли ж вони втратять свідомість тієї місії, тоді настає повільна духовна смерть народу. Він стає рабом на своїй власній землі і гноєм для культурного росту своїх сусідів. Він живий труп, що гние за життя і розкладається.

б. Повсякчасна вірність своєму призначенню. Українська земля є положена на грані Європи й Азії, Сходу й Заходу, як часто говоримо в щоденній мові, чи пишемо про те в книжках і газетах. І, здається, що це виняткове положення України між двома різними світами і двома різними культурами є основним критерієм, що визначає нашому народові його історичне призначення.

Портрет виконано малярем
Зеноном Онишкевичем під час
побуту о. І. Нагаєвського в Римі
(поч. 1960-х рр.).

Свідчення історика Геродота про союз киммерійських і скитських племен на нашій землі, про похід перського короля Дарія на скитів понад чотириста років до народження Христа на нашій землі та часті мандрівки азійських кочових орд не зрушили наш нарід з його місць. Досліджуючи старовину, пізнаємо, що він вірно сповняв своє призначення в киммерійських, скитських, сарматських, готських, гунських, аварських, хозарських, монгольських, польських, московських і тепер у большевицьких часах.

Він чинив це в часах державного життя союзу племен Антів /3-7 ст./, Хозарського періоду /7 - 9 ст. /, в часах Київської та Галицько-Волинської Княжої Держави /9 - 14 ст./, в часах Козацько-Гетьманської Держави /17 - 18 ст. / і в часах Нової Держави в 20-му ст.

2. Св. Апостол Андрей засіяв Слово Боже в Русі-Україні

Почесна роля Української Церкви. Перший історик України, монах Нестор з Києво-Печерського монастиря, передав нам стародавній переказ, що Київські гори поблагословив св. Андрей Первозваний, поставив там хреста і передсказав, що звідти засяє світло Христової віри на весь Схід. Докладні студії старовинних християнських пам'ятників потверджують, що згаданий переказ має добру історичну основу. Думка, що Христів Апостол сіяв Боже Слово в деяких полосах нашої батьківщини видвигає на повну ширину й глибину почесну ролю нашої Церкви: діяти на грані двох світів і нести світло Христової правди на весь Схід. Це завдання вже сьогодні і в найближчому майбутньому вимагає великої підготовки й праці з огляду на велике духове спустошення, спричинене безбожним большевизмом.

3. Св. Володимир Великий хрестить Русь-Україну 988/89 р.

Рівноапостольний св. Володимир Великий, онук св. Ольги, розумний володар

наймогутнішої імперії свого часу, зрозумів велике значення християнства для своєї держави. Він казав хрестити своїх підданих і проголосив християнство державною вірою Русі-України. На ньому сповнилося передсказання св. Апостола Андрія Первозванного. Знаючи царгородську церковну і державну політику, він не прийняв звідти призначеного голову для Київської Церкви, але взяв з собою вл. Анастаса з Херсонеса в Криму і збудувавши Успенський, т.зв. Десятинний собор, який до збудування св. Софії його сином Ярославом, був першим з-поміж усіх церков Києва, бо при ньому жив голова всієї Церкви на Русі.

Ярослав Мудрий, щоправда, згодився прийняти грецького митрополита, але дуже скоро відіслав його до Царгороду, а на його місце Синод Українських Владик обрав українського вченого монаха, Іларіона, на його місце. Подібне повторилося 1147 року, коли князь Із'яслав Мстиславич вигнав з Києва грецького митр. Михайла, а на його місце був обраний учений монах-схимник Климент, якого владики висвятили на митрополита мощами св. папи Климента Мученика. На жаль, князь Із'яслав помер, а на Київський престіл дістався Юрій Довгорукий із Суздаль. Він прийняв нового патріяршого митрополита Костянтина, який суспендував всіх патріотичних владик, а на їх місце поставив греків. Надобавок, він казав викопати з гробу мощі князя Із'яслава і виклинав душу цього найздібнішого князя середини дванадцятого сторіччя. По смерті Юрія князь Ростислав, брат Із'яслава, не прийняв митр. Костянтина, але в своїй добродушності прийняв від патріярха митр. Антонія. Як бачимо, патріярхи посиляли в Україну людей такого «духового вбожества», що літописці майже нічого про них не згадують. І ця мірнота, замість служити нашій Церкві і народові, дбала про «збирання милостині» для патріярхів та імператорів, які хотіли бути диктаторами грецької політики в Україні.

Після руїни Києва монголами 1240 року, королі Галицько-Волинської держави, спадкоємці київських традицій Данило, його син Лев і внук Юрій на переломі 13-14 ст. подбали про створення Галицької митрополії, але в найбільш загрозливий час патріярхи на домагання московських князів скасували цю митрополію, а її останнього митрополита Петра, галичанина, патріярх післав у Москву класти підвалини під майбутнє московське царство.

4. Екуменічний рух і старання про патріярхат у 17 ст.

а. Ідея патріярхату в Києві. Екуменічна праця Київського митрополита Ісидора і її закінчення об'єднанням обох Церков у Флоренції не мала тривкого значення. Після зайняття Царгороду турками 1453 року грецька, а з нею й українська церква хилились до упадку. І в другій половині 16 ст. виник плян, щоб патріярха Єремію перенести в Україну. Цей плян прийняв папа Григор XIII і в тій справі вислав у Польщу свого здібного дипломата-легата Антонія Посевіно. І, врешті, перший в історії нашої Церкви патр. Єремія прибув особисто в Україну. На жаль, ані канцлер Ян Замойський, ані український князь Костянтин Острозький, особисті неприятели, не виказали належної ініціативи і патріярх виїхав у Москву, де Борис Годунов виміг на ньому встановити патріярхат у Москві 29 січня 1589 року, очевидно, за «солідну милостиню». І так грецький патріярх допоміг Москві вже зайвий раз.

б. Люди, що старалися про український патріярхат. В їх ряди треба покласти митрополитів /католицьких/: Рутського, Корсака, Селяву, Коленду, Жоховського; /православних/: Могили, Борецького, Косова, Балабана; і гетьманів: Івана Виговського, Павла Тетерю, Юрія Хмельниченка і хвилево Петра Дорошенка. Цей проект благословив папа Урбан VIII Барберіні і його наслідники Іннокент X та Олександр VIII - 17 ст.

в. Що ж різнило українських християн? Православні домагалися: 1. Не вимагати від них прийняття додатку «і Сина» в символі віри; 2. Вони вірять у чистилище, але просили не вимагати від них навчання, що там є реальний вогонь; 3. Вони готові визнати, що душі праведних бачать Бога зараз по своїй смерті і можна призивати їх помочі; 4. Якщо Царські патріярхи визнають вищеподані справи, будуть законно обрані, кіротонізовані і вишлють свою Ісповідь Віри українським владикам, то не треба переривати

з ними зв'язків; 5. Православні українці визнають першенство папів у Церкві і згодні, щоб Царг[ородський] патріарх переслав новообраному українському патріярхові свою «сакру» та іменував його на патріяршество, він же споминатиме папу, а потім патріярха. Як він посилатиме свою Ісповідь Віри папі? Київський патріярх посилатиме свою ісповідь їм обом. Але тепер у Царгороді немає правди, тому папа хай дасть Київському патріярхові всі належні повновласті.

І, здавалося, що вже ніщо не стоїть на перешкоді здійсненню великого діла. На жаль, за гріхи наші не поблагословив нас Господь у тому часі.

5. Українська Католицька Церква на нових шляхах.

а. Москва руйнує нашу Церкву. УКЦерква, що після миру в Андрусові опинилась в границях королівства, зберігала нарід перед денаціоналізацією і латинізацією, що завжди йшли в парі; хіба за винятком деяких владик, що сповидно приймали наш обряд задля особистих почесей чи навіть накопичування матеріяльних дібр. Після розвалу королівства під кінець 18 ст. москалі тюрмами й тортурами почали нищити нашу Церкву на Правобережжі: 1839 на Волині й 1875 на Холмщині. При Католицькій Церкві залишилась Галичина і Закарпаття та частинно Буковина. 1807 року була відновлена Галицька митрополія і скоро папа Григор XVI з власної ініціативи задумав заснувати у Львові Український Патріярхат і 1843 року писав у тій справі до Відня, а канцлер Меттерніх дав свою згоду. Цим разом мадяри сторпедували проєкт папи.

б. Сл.Б. Митрополит Андрей виконує патріярховіну власть. Такою властю наділив був Митрополита Андрея папа св. Пій X і він виконував її перед революцією і після революції 1917 року. Він висвятив о.Леоніда Фйодорова екзархом Московської Католицької Церкви. Відомі також пляни голови Ради міністрів Української Республіки, Володимира Винниченка, щоб обрати Митр. Андрея українським патріярхом в Києві; але з листа митрополита до Василя Вишиваного /Габсбург/ видно, що він настоював, щоб цю справу вирішив Синод українських православних владик, який, як відомо, обрав на Київського митрополита Антонія Храповицького, великого ворога українства і так справа не була вирішена на добро України.

в. Що думав Митрополит Андрей? В одному із своїх листів під час Другої світової війни він писав: «...Хоч у своєму листі до православної інтелігенції говорю передусім про порозуміння, яке ще не було б злукою в одну Церкву, а таку злуку вважаю можливою тільки колись, після довгих обосторонніх зусиль до єдности, - то, говорячи принагідне про таку злуку, я старався так представити справу, щоб виходило ясно, що ми, греко-католики, не лише не маємо жадного наміру старшувати і накидатись нашим православним братам, але, навпаки, ми готові навіть із власною втратою їм підчинитися, так що й повна злука Українських Церков виглядала б так, що радше треба би говорити про підчинення греко-католиків під власть Київського патріярха».

6. Другий Вселенський Собор у Ватикані й Український Патріярх.

а. Ісповідник Митрополит Йосиф на Соборі. Нашу Церкву репрезентувало на Соборі дев'ятнадцять Митрополитів, Архиепископів і Єпископів і по приїзді Ісповідника Йосифа з Сибіру на Собор, він після 16-літньої каторги очолив Синод наших владик. І вже 11 жовтня 1963 року світова преса повідомляла з Ватикану, що він просив Отців Собору, щоб Українську Католицьку Церкву піднести до ряду патріярхату в переконанні, що це відбере з рук московських патріярхів духово-моральну зброю, якою вона поневолює й досі наш нарід і його Церкву.

б. Синод Українських Владик обирає Верх. Архиепископа на патріярха. Особливо важливим був Синод восени 1969 року, що відбувся в Римі, після посвячення новозбудованого собору св.Софії папою Павлом VI. Він мав таку важливу ухвалу: «Ставши в часі Вселенського Ватик[анського] II Собору на патріярхальних началах устрою та правління Пом[існої] Укр[аїнської] Церкви, які - устрій і правління - від віків

зберігалися в усіх Пом[існих] Церквах Сходу, в тому числі й у Київській Митрополії, Синод рішає на цих канонічно-правних началах виконувати свою пастирську службу в управлінню УКЦеркви в усіх країнах поселення її мирян під проводом Верх[овного] Архиеп[ископа], згл. Патріярха, як помісного голови». Папа Павло VI за радою невеличкого гурту кардиналів під проводом французького кардинала Жана Війо не затвердив тієї ухвали Синоду. Усе ж восени 1971 р. був обраний «Постійний Синод», а Шостий Синод восени 1973 року схвалив «Патріярший Устав ПУРКЦеркви». І коли це збуто мовчанням, Патріярх-Елект Йосиф Сліпий-Коберницький-Дичковський в 1975 році прийняв титул патріярха.

Була надія, що папа Іван Павло I скористає зі свого права і затвердить український патріярхат, мимо завзятої дипломатичної акції большевиків, але він несподівано вмер серед невияснених обставин. Була також надія, що перший слов'янський папа Іван Павло II pomoже Українській Католицькій Церкві, але він і досі цього не вчинив, хоч міг би виконати це справедливе діло на славу Божу і добро Христової Церкви. Маємо сильну надію, що він це зробить.

7. Заключні думки.

Час-до-часу довідуємося, що православні коптійці, сирійці і греки [...] ведуть діалог з латинянами; говорять германські й англосакські протестанти зі своїми католицькими братами. Тільки українці, католики і православні, не почали ще серйозного діалогу. Під час останнього Собору в особливий спосіб діяла благодать Святого Духа, як висловлювались некатолицькі обсерватори.

Для нас ця велика й унікальна нагода проминула майже безслідно, тому в ближчій і дальшій майбутності мусимо за всяку ціну змагати до об'єднання наших Церков, щоб так покласти сильний фундамент під рідну державу. Мусимо втримати живою ідею і традицію патріярхату, бо без свого патріярха і його Синоду не втримаємо довгі віки свою Церкву на службі Богові й своєму народові.

Терпіння і кров наших ісповідників і мучеників придбали великі духовні скарби нашій Церкві: вона стала «хрестом для Європи» і світу, тому в діяспорі мусимо втримати рідні традиції, рідну мову, розвивати богословську науку, писати й друкувати книги, щоб у слушний час допомогти нашим братам в Україні.

Все досі сказане буде найкращим даром нашій Церкві і Народові у Велику Річницю 1000-річчя Хрещення Руси-України.

Ігор Коваль

Ярослав Пастернак – основоположник української церковної археології

Традицію дослідження пам'яток церковної старовини започаткував в Україні київський митрополит Петро Могила, який у 1633 році провів археологічні обстеження руїн Десятинної церкви, Софіївського Собору, храму Спаса на Бересті, печер Києво-Печерської Лаври¹. Протягом наступних століть було нагромаджено значний археологічний матеріал, але основоположником української церковної археології став Ярослав Пастернак – видатний дослідник ХХ століття². Розробляючи родове дерево української археології, він першим виділив за окремим видом досліджуваних матеріалів самостійну науку – церковну археологію³.

Три основні фактори вплинули на вибір майбутнього археолога однієї з провідних ділянок своїх досліджень – старовинних пам'яток християнської культури України. Вплив дідуся і батька, греко-католицьких священників, людей із всебічною ерудицією й освітою позначився на формуванні в його світогляді

захопленості національними історичними скарбами⁴. “Зрозумілою мовою промовляли до мене старі ікони, що їх як старизну складено в скриню, і щоб не образити святощі, поставлено в церкві на хорах. І тут в атмосфері, насиченій туманними візіями давно минулого, мала свій початок моя мандрівка в глибину віків, тут народилася думка розкрити тайни підземного архіву”⁵, – згадував наприкінці життя своє дитинство видатний вчений.

По-друге, знайомство в час навчання у Львівському університеті з меценатом української науки і культури, митрополитом А.Шептицьким, яке переросло в багаторічну дружбу, визначило долю славетного археолога. У своїх споминах Я.Пастернак згадує: “З доручення митрополита А.Шептицького, вивчав в терені та збирав для музею церковну старовину в повітах: Жовква, Рава Руска, Яворів, Львів, Городок, Рудки й Добромиль”⁶. Під час літніх канікул Я.Пастернак разом з братом Володимиром обійшли більше 30 місцевостей Галичини і зробили понад 50 фотографій давніх церков, які передали до Національного музею у Львові. Ще одним вагомим результатом перших пошукових робіт молодого вченого стали привезені до музею у 1913 р. шість рідкісних ікон XVI століття із містечка Потелича⁷.

Остаточне формування Я.Пастернака як дослідника церковної старовини із самобутньою науковою культурою відбулося під час тісної співпраці з директором Національного музею Іларіоном Свенціцьким. І.Свенціцький покладав на свого молодого колегу серйозні надії і небезпідставно вважав його найближчим і найперспективнішим учнем⁸.

Навчання у славнозвісного чеського археолога Любора Нідерле у Карловому університеті (Прага) дало змогу українському вченому засвоїти методи європейської позитивістської науки, які він блискуче реалізовує як асистент Чеського народного музею, а згодом Державного археологічного інституту на наймасштабніших розкопках у Празі в 1925-1928 рр. Експедиція, очолювана “першим українським доктором археології”⁹, зробила сенсаційні відкриття: на Празькому Граді (на “Градчанах”) Я.Пастернак розкрив фундаменти двох романських костюлів XI-XII століть та укріплення княжого дитинця з того часу.

На Строгові археолог віднайшов фундаменти ще одного костюлу та кілька будівель із середньовічної доби¹⁰.

Відкриття християнських поховань XVI-XVII ст. у Празі із золоченими нагрудними хрестами та медальйонами впевнили вченого, що церковна археологія не повинна мати

хронологічних обмежень, а розглядати розвиток релігійних вірувань людства протягом усього історичного процесу¹¹.

Будучи науковцем з енциклопедичними знаннями і маючи універсальну практику досліджень різночасових археологічних пам'яток, Ярослав Пастернак після переїзду до Львова у 1928 р. серед своїх різноманітних фахових зацікавлень на перше місце ставить церковну археологію. У цьому йому сприяє викладацька робота у Львівській Українській греко-католицькій Богословській Академії, де він у 1932 р. був обраний професором і членом Українського Богословського Наукового Товариства. Того ж року вчений випускає спеціальний підручник з археології для студентів Академії¹², який, на думку професора М.Мушинки, не втратив свого значення і донині¹³.

Сенс своєї педагогічної праці професор Академії бачить не тільки в тому, щоб озброїти майбутніх священників необхідними теоретичними знаннями. Виховане в національному дусі, нове покоління священнослужителів, яке засвоїло історичну науку в світовому контексті розуміння свого національного фактору “на полі української археології, – новий, дуже сильний чинник, що винесе знання рідної старовини”¹⁴.

Під керівництвом Я.Пастернака студенти-богослови провели археологічні розкопки кладовища з підплитовими похованнями XV ст. в с.Делієві (Тлумецький район, Івано-Франківська область), різночасових пам'яток у селах Залісці, Осталовичі, Яничі, Дусанові, Глинську на Львівщині. У червні 1935 р. експедиція Богословської Академії зробила видатне відкриття, розкопавши в околицях Галича біля с. Побережжя фундаменти храму XIII ст. святих Бориса і Гліба¹⁵.

Як щирий християнин і сумлінний науковець, Я.Пастернак постійно інформує в періодичних виданнях 30-х років громадськість Галичини про досягнення біблійної археології. Його публікації присвячені епохальним відкриттям старозавітної минувшини: знахідці печатки з найдавнішим зображенням Адама і Єви, доказу історичності весвітнього потопу, віднайденню біблійних міст Содому і Гомори, розкопкам біля гробу Мойсея¹⁶. Вислідом студій над біблійною археологією стала популярна книга Я.Пастернака “Святе Письмо” у світлі археологічних джерел” (Рогатин, 1936).

Вчений не випадково у своїй науковій практиці приділяє таку значну увагу поховальним обрядам і звичаям носіїв археологічних культур України. У цьому він бачить ключ до розгадки зародження та розвитку релігійних вірувань у древніх мешканців наших земель. Віру в позагробове життя сучасники давнього кам'яного віку відобразили покладанням покійників у могилу зі скорченими руками і ногами. Я.Пастернак вважає, що цим звичаєм давня людина ототожнювала своє розуміння повернення померлого в лоно землі у такій позі, в якій новонароджений приходить на світ із лона матері. З другого боку, переконаний вчений, страх за повернення небіжчика в земне життя змушував учасників похоронного обряду скорчувати його тіло, зв'язуючи до купи руки і ноги¹⁷.

У наступну історичну добу первісні релігійні вірування трансформуються в археологічній культурі “скринькових гробів”, де гріб померлого обкладався кам'яними плитами¹⁸. Водночас у людини кам'яного віку зароджується релігійне уявлення, що покійник оживає на “тому світі”. Щоби забезпечити достатком його потойбічне життя, у могилу кладуть харчі, крем'яні знаряддя праці і посипають небіжчика червоною вохрою – природною фарбою червоного кольору.

Археологія України зафіксує появу нових і різноманітних похоронних звичаїв у молодшій кам'яній добі – неоліті. Виникнення обряду тілоспалення у племен трипільської культури Я.Пастернак пояснює вірою в очищення душі вогнем, її звільнення від матеріальних земних турбот. Тілоспалення проіснувало у предків українського народу і ранніх слов'ян аж до прийняття християнства¹⁹.

Досліджуючи могильники княжої України, Ярослав Пастернак переконливо доводить, що вони дають достовірну наукову інформацію про історію християнської віри, процес її утвердження в периферії Давньоруської держави. З цього погляду особливо вартісні для науки є його спостереження над поховальним інвентарем могил княжого часу у с. Городниця (Городенківщина)²⁰ і городищі Плісенську (Львівщина)²¹, де археологічна наука виявила історичну сторінку, абсолютно обійдену вітчизняними літописами, – момент співжиття старої поганської і нової християнської релігій.

До найцікавіших поховальних обрядів княжої доби археолог відносить захоронення

померлих у човні²². Його появу на Україні він пов'язує з приходом варягів²³. Сучасним дослідникам В.Барану і Б.Томенчуку вдалося археологічно підтвердити існування цього обряду при розкопках Галичини могили на терені княжого Галича²⁴.

Я.Пастернак дослідив ранньослов'янські поховання у передгір'ї Карпат, розкопав могильники і кладовища княжої доби у Галичі, Белзі, селі Валява поблизу Перемишля. Віра в позагробове життя, абсолютно слушно вважає дослідник, пережила свою епоху, і її відгомін вчувається у такому жорстокому похоронному обряді середньовіччя, як вбивання цвяха в голову людини²⁵. Так само сталося і з релігійними віруваннями ранніх слов'ян. Містична віра в очищувальну силу вогню ожила через тисячоліття в час турецько-татарських нападів на Україну. На пам'ять про загиблих співвітчизників у Галичині споруджували символічні стовпи – «ліхтарні померлих», на яких запалювали свічки²⁶.

Займаючись пошуками і дослідженнями пам'яток церковної археології, Я.Пастернак розробив методику їх досліджень і класифікував за типологічними ознаками. До «найцінніших християнських пам'яток в Україні»²⁷ вчений відносить церкви. Якраз через віднайдення літописного Успенського собору дослідник передбачив розв'язку, за його словами, «проблеми номер один української археології» – локалізації столиці Галицько-Волинської держави – княжого Галича. Відкриття фундаментів храму 25 липня 1936 року²⁸ увійшло до числа найбільших відкриттів церковної археології. У Галичі археолог дослідив ще одну церкву ротондального типу – Воскресіння Христового (XII ст.). Йому належить відкриття монастирського комплексу у княжому Белзі в урочищі «Клименщина» з будівлями і цвинтарем. Я.Пастернак володів даром наукового передбачення. Він передбачив за знахідками плив'яних плиток відкриття давньоруського храму у Звенигороді.

Нещодавні археологічні розкопки, проведені у Львові, підтвердили здогад науковця, що церква Йоана Хрестителя була побудована для дружини князя Лева, угорської королеви Констанції.

Багаторічний досвід польових досліджень дав змогу зробити вченому одне цікаве спостереження, актуальне і сьогодні для церковної археології: сучасні церкви будувалися на місці давніх городищ і старовинних храмів, а ті, в свою чергу, стояли на місці язичницьких капищ²⁹.

У 1932 р. Я.Пастернак приступив до пошуків найбільш раніших фундаментів катедри св.Юрія у Львові. Крім того, тогочасні сенсаційні відкриття австрійських археологів у криптах віденських середньовічних костюлів надихнули українського дослідника спробувати щастя у святоюрійській крипті. Інтуїція не підвела вченого, і в румовищі крипти було знайдено п'ять гробів єпископів і священників катедрального собору, а також досліджено усипальниці Н.Шептицького і кардинала С.Сембратовича³¹. Проводячи археологічні розкопки катедри св. Юрія у 1933 р., Я.Пастернак знайшов у сучасному притворі храму фундамент старого собору – середню апсиду. А під руїнами храму, збудованого у 1360-х роках, натрапив на глиняну долівку ще ранішої попередниці зі слідами великої пожежі, що підтвердило історичні відомості про спалення дерев'яного храму³². На глибоке переконання львівського археолога М.Бандрівського, первозданий собор св. Юрія був збудований близько 1280 року і спалений у 1340 році польським королем Казимиром³³.

У 1938 р. Я.Пастернак розкопав крипту під церквою св.Духа у Львові, в якій розшифрував рідкісний поховальний обряд, що побутовував у монахів ордену домініканців. Своїх покійників вони клали на кам'яний поміст посеред крипти, а після розкладання тіла кістки скидали у «братську могилу», вириту в крипті³⁴.

Цінним внеском для української церковної археології стали дослідження вченого на місці архітектурної пам'ятки XVI-XVIII століть – церкви Св. П'ятиниць у Тереховлі, проведені у 1937 р. Знахідки XI-XII ст., зокрема бронзового хреста-енколпіона, підтвердили, що церковне життя вирувало тут ще з княжих часів. Історично вартісною є знахідка могильного хреста з іменем ігумена скиту Антона Кулі, що загинув у 1659 р.³⁵

Наукове захоплення і християнське замилювання вабили дослідника церковної старовини до вивчення древніх монастирів, цих німих свідків «повного аскетичного самовідречення в ім'я Христової віри в Україні»³⁶. Завдяки фінансовій підтримці станіславського єпископа Г. Хомишина у 1936 р. Я. Пастернак провів археологічні розкопки Скиту Манявського, де виявив кам'яні фундаменти колишньої монастирської

церкви. У двох мурованих криптах віднайшлися надгробні плити з орнаментами написів з XVII ст. Тоді ж було розкопано і «братську могилу», поховальний інвентар якої й антропометричні обстеження підтвердили народну традицію про її походження з часів татарських нападів³⁷.

До найбільш ранніх пам'яток християнства в Україні Я.Пастернак відносив скельні монастирі, відомі з передгір'я Карпат³⁸, а також на Тернопільщині³⁹, зокрема в Тереховлянщині⁴⁰.

Важливий науковий інтерес для дослідника становили і рухомі археологічні пам'ятки. Досліджуючи княжий Галич (1934-1941 рр.), вчений віднайшов цінні предмети християнського культу на Золотому Тоці, відкрив привісні печатки першого галицького єпископа Косми і владики Іларіона.

В урочищі «Юрєвське» при розкопках ювелірної майстерні ним знайдено ливарні формочки для виготовлення предметів церковного культу – ікон, хрестиків та медальйонів.

Якщо зважити, що на практичні розшуки об'єктів церковної старовини доля відвела Я.Пастернаку тільки 30-і роки, то його внесок у скарбницю археології України стає особливо значущим. Сучасний дослідник Т.Романюк віднайшов у фондах Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаніка архівні документи, які проливають світло на той тиск окупаційної польської влади, що чинився на видатного археолога з метою унеможливити його дослідження⁴¹.

Ще одну грань наукового портрету основоположника української церковної археології відкрили львівські дослідники М.Бандрівський, Ю.Лукомський та Р.Суслик, які розпочали восени 1991 року повторні розкопки у крипті собору св. Юрія у Львові. 14 листопада того ж року вони здійснили унікальне відкриття – натрапили на тлінні останки галицького князя Ярослава Осмомисла, перезахоронені Я.Пастернаком за погодженням митрополита А.Шептицького перед загрозою втрати національної реліквії напередодні Другої світової війни⁴². Письмова заява автора археологічного відкриття в Крилосі підтвердила автентичність знахідки. «Отсим заявляю під словом чести науковця, що приложені до цього письма кости – комплектний скелет старшого мужчини – є ті самі, які я знайшов у кам'янім саркофагу серед фундаментів княжої галицької катедри, галицького князя Ярослава Осмомисла»⁴³. Антропологічні дослідження Сергія Горбенка⁴⁴ остаточно впевнили громадськість України, що Ярослав Пастернак, розкопуючи Успенський собор у 1937 році, знайшов гробницю її фундатора – князя Ярослава Осмомисла.

1 Пастернак Я. Ті, що розкрили підземний архів України // Терем.- Детройт, 1962.- Ч.1.- С.7.

2 Коваль І. Церковна археологія.- Івано-Франківськ, 1998.- С.11; Коваль І. Ярослав Пастернак-дослідник галицької церковної археології // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України: матеріали міжнародної ювілейної конференції.- Івано-Франківськ-Галич, 1998.- С. 250-252.

3 Пастернак Я. Археологія України.- Торонто, 1961.- С. 11.

4 Дольницький М. Визначний археолог проф. др. Ярослав Пастернак // Терем.- Детройт, 1962.- Ч.1.- С.3.

5 Пастернак Я. Мої зустрічі зі старовиною // Український історик.- Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1978.- Ч.1-3.- С.63.

6 Пастернак Я. Мій життєпис // Записки НТШ.- Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Париж, 1975.- №189.- С.11.

7 Пастернак Я. Моя праця в Національному музеї // Двадцятьп'ятьліття Національного музею у Львові. Збірник під редакцією І.Свенціцького.- Львів, 1930.- С. 30.

8 Романюк Т. Ярослав Пастернак і Національний музей у Львові // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах...- С. 218.

9 Верига В. Дослідник підземного архіву України // Український історик.- Нью-Йорк-Мюнхен, 1970.- Ч.4.- С.91.

10 Пастернак Я. Середньовічні розкопки на Празькій Граді та майбутні в Крилосі // Діло.- Львів, 1928.- Ч.91.- С. 2.

11 Пастернак Я. У церковних підземеллях // Діло.- Львів, 1933.- Ч.48.- С.2.

12 Пастернак Я. Коротка археологія західноукраїнських земель // Богословія.- Львів, 1932.- Т.Х.- Кн. 1, 2, 3.

- 13 Мушинка М. Ярослав Пастернак- дослідник кам'яної історії України // Артанія.- К., 1996.- №2.- С.76.
- 14 Пастернак Я. Новий чинник в українській археології // Діло.- Львів, 1934.- Ч. 261.- С.4.
- 15 Пастернак Я. Перші археологічні розкопки з рамени гр.-кат. Богословської Академії у Львові // Богословія.- Львів, 1936.- Т. XIV.- Кн. 2-3.- С. 178-179.
- 16 Пастернак Я. Нові археологічні знахідки // Діло.- Львів, 1932.- Ч. 192; 1933.- Ч. 31, 101, 270.
- 17 Пастернак Я. Питання позагробового життя у світлі археології // Логос.- Ватерфорд, 1950.- Т. 1.- Кн. 3.- С. 176.
- 18 Пастернак Я. Галичина в молодшій кам'яній добі // Життя і знання.- Львів, 1934.- С. 9.
- 19 Пастернак Я. Що кожний повинен знати з археології // Життя і знання.- Львів, 1931.- Ч. 2.- С. 43.
- 20 Пастернак Я. Городенщина в безодні віків // Городенщина.- Нью-Йорк- Торонто- Вінніпег, 1978.- С. 24.
- 21 Пастернак Я. Археологія України.- С. 659.
- 22 Пастернак Я. Розвій похоронного обряду на українських землях // Діло.- Львів, 1936.- Ч. 60.- С. 6; його ж. Могилники княжої доби // Життя і знання.- Львів, 1934.- Ч. 10.- С. 300.
- 23 Пастернак Я. Вікінги // Життя і знання.- Львів, 1931.- Ч. 4.- С. 109.
- 24 Баран В., Томенчук Б. Підсумки досліджень Галицької археологічної експедиції в 1991- 1996 рр. // Галич і Галицька земля: Збірник наукових праць.- Київ- Галич, 1998.- С. 13.
- 25 Пастернак Я. Опирові цвях в голову // Життя і знання.- Львів, 1935.- Ч. 9.- С. 264.
- 26 Пастернак Я. Ліхтарні померших // Життя і знання.- Львів, 1931.- Ч. 2.- С. 33.
- 27 Пастернак Я. Початки християнства на Україні // Нова зоря.- Львів, 1935.- Ч. 18.- С. 6; його ж. Найстаріші пам'ятки в Україні // Логос.- Торонто, 1951.- Кн. 1.- С. 43.
- 28 Пастернак Я. Старий Галич.- Івано-Франківськ, 1998.- С. 92.
- 29 Пастернак Я. Давидгородецькі князі // Діло.- Львів, 1936.- Ч. 293.- С. 4; його ж. Підземний літопис // Новий час.- Львів, 1937.- Ч. 5.- С. 11.
- 30 Пастернак Я. У церковних підземеллях // Діло.- Львів, 1933.- Ч. 48.- С. 2.
- 31 Пастернак Я. Звіт з археологічних дослідів у підземеллях катедри св. Юрія у Львові // Богословія.- Львів, 1932.- Т. X.- Кн. 4.- С. 313-315.
- 32 Пастернак Я. Віднова архикафедрального собору св. Юра // Діло.- Львів, 1933.- Ч. 237.- С. 3; його ж. Археологічні розкопки 1933 р. на терені катедри св. Юра у Львові // Богословія.- Львів, 1935.- Т. XIII.- Кн. 1.- С. 52.
- 33 Бандрівський М. Митрополит Андрей Шептицький- меценат української археології // Берестейська унія (1596-1996).- Львів, 1996.- С. 207.
- 34 Пастернак Я. Крипта під церквою Св. Духа гр.-кат. Богословської академії у Львові // Богословія.- Львів, 1938.- Т. XVI.- Кн. 2-3.- С. 160.
- 35 Пастернак Я. Археологія України.- С. 651.
- 36 Пастернак Я. Мої зустрічі зі старовиною...- С. 73.
- 37 Пастернак Я. Проблема консервації руїн Скиту // Діло.- Львів, 1937.- Ч. 5.- С. 22-23.
- 38 Пастернак Я. Стародавня Стрийщина // Стрийщина.- Нью-Йорк- Торонто- Париж- Сідней, 1990.- Т. 1.- С. 65.
- 39 Пастернак Я. Бучаччина крізь серпанок тисячоліть // Бучаччина.- Нью-Йорк- Лондон- Париж- Сідней- Торонто, 1972.- С. 19.
- 40 Пастернак Я. Стародавні часи Тербовельщини // Тербовельська земля.- Нью-Йорк- Париж- Сідней- Торонто, 1968.- С. 27.
- 41 ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 26, спр. 42 а, арк. 95, 97, 99, 100, 101, 105, 121; спр. 42 а, арк. 52, 55. Висловлюємо воячність Т. Ромашоку за люб'язно повідомлену інформацію.
- 42 Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. Катедральні храми Галичини.- Львів, 1992.- С. 30.
- 43 Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Ю. З історії дослідження Успенського Собору в Галичі // Записки НТШ.- Львів, 1993.- Т. ССХХV.- С. 403-404.
- 44 Горбенко С. Ярослав Осмомисл: реконструкція антропологічна та історична.- Львів- Винники, 1996.- С. 130.

Степан Борчук

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА КНЯЖОГО ГАЛИЧА В ПРАЦЯХ ІСИДОРА ШАРАНЕВИЧА

Шараневич залишив глибокий слід в історіографії Галичини як дуже трудолюбивий і плідний історик. М. Грушевський

Серед перших дослідників історії Галичини виділяється І. Шараневич (1829-1901) — професор Львівського університету, який був одним із найкращих знавців джерел з історії краю періоду феодалізму. Про це, зокрема, свідчать його дослідження з історії Галицько-Володимирського князівства, середньовічних літописів, а також внутрішньополітичних відносин у Галичині XIV-XV ст., духовного життя на західноукраїнських землях XVI-XVIII ст.²

Діяльність професора І. Шараневича як дослідника минулого Галичини становить цілу сторінку у вітчизняній історичній науці. Разом з Й. Гарасевичем, Д. Зубрицьким, А. Петрушевичем та іншими істориками, І. Шараневич репрезентував українську школу в історіографії Галичини другої половини XIX ст. Науковці внесли нову хвилю в дослідження галицької старовини і, зокрема, виявили багато невідомих джерел, частину з яких опублікували в різних виданнях. Щоправда, І. Шараневич писав «язичієм» — своєрідною сумішшю російської, української, старослов'янської і польської мов.

З 1860 року почали з'являтися праці вченого з історії Галичини³. Першим предметом уваги І. Шараневича стали стародавні міста Галич та Львів. У цьому ж році «Зоря Галицька» надрукувала його розвідку «Стародавній Галич»⁴. На основі літописних джерел вчений висунув думку про розташування стародавнього Галича на сучасному місці. З дослідженням нових джерел, особливо археологічних, думка І. Шараневича буде змінюватися, і він повертатиметься до зазначеної теми досить часто.

У 1860-1861 рр. з-під пера дослідника вийшли три праці з історії Львова. Дві з них (короткі статті) надрукував журнал «Львовянин»: «Вістка о стародавнім Львові» (1860 р.) і «Високий замок в Львові»⁵ (1861 р.). Третя, більш ґрунтовна праця, з'явилася окремим виданням на 122-х сторінках з двома картами краю. Автор назвав її «Стародавні галицькі міста. Ч. II. Стародавній Львів»⁶, а першою частиною він вважав працю «Стародавній Галич». І. Шараневич стверджував, що Львів був заснований Данилом Галицьким на честь його сина Лева між 1250 і 1255 роками на тому місці, де на кінець XIX ст. знаходилося с. Знесене, а перша згадка про місто датується 1259 роком. В 1862 р. у «Вечорницях»⁷ надруковано історичний нарис І. Шараневича з XIV ст. «Князь Юрій Белзький». Протягом шести місяців читачі літературного тижневика мали змогу насолоджуватися чудовим історико-публіцистичним твором.

І. Шараневич працював над фундаментальною роботою з історії Галицько-Волинського князівства. У квітні 1862 р. в листі до о. Миколи Кобринського історик писав: «Посилаю тобі ще 10 екземплярів мого сочинення «Стародавнього Львова». ...Я даремно не сиджу, роблю над велічественною історичною картою Южною Русі, й продовжаю нашого Зубрицького історію о єдине століття дальше...» Уже в січні наступного року він повідомляв, що «Історія Галицько-Володимирської Русі» здана до друку, і сім

аркушів видрукувано⁸. До кінця 1863 р. "Історія..." вийшла окремою великою книгою.

У передмові І.Шараневич наголосив, що історія Галицької Русі до 1290 року достатньо викладена в працях інших істориків, зокрема Д.Зубрицького, на основі літописів. Тому він звернув увагу на другу частину роботи (1290-1453 рр.), в якій висловив власні думки.

І.Шараневич сподівався, що "дана історія стане справою народною і принесе краю правдивий пожиток"⁹. Науковець був готовий протягом двох років написати історію Галицько-Володимирської Русі від 1453 до 1772 року. Проте, як відомо, він обіцянки своєї не дотримав. Хоча всі наступні праці І.Шараневича з історії Галичини можна вважати доповненням і продовженням його першої фундаментальної роботи.

Звертаючись до читачів, автор вказував, що через дослідження історії народу слід "черпати любов до землі, насиченої діями і терпіннями батьків наших і багатой історичними переказами"¹⁰. У своїй праці автор розглядає історію галицького краю під кутом зору політичного становища часів панування польського короля Ягайла з його прокатолицькою орієнтацією. І.Шараневич показав, як з колись могутнього князівства Галицька Русь стає провінцією польської корони, де всюди, особливо в містах, іноземні правителі захоплюють провідні позиції в краї, позбавляють права колишніх бояр, утискають в економічному й національно-релігійному відношенні українське населення.

Дослідник порушив питання польсько-молдавських відносин, що мали відношення до території Покуття, звернув увагу на політику колишнього боярства, яке частково підтримувало окупаційну владу, а решта протистояла загарбницьким планам польських панів.

І.Шараневич дав таку періодизацію історії Галицько-Володимирської Русі:

Перший період — це час самостійності Галицько-Володимирської Русі:

1) від найдавніших часів до з'їзду в Любечі у 1097 р.;

2) від часу об'єднання Галицького і Володимирського князівств під династією Романовичів до її закінчення у 1337 р.

Другий період продовжувався від останнього року князювання Романовичів до 1453 р.:

1) від кінця династії Романовичів до смерті Казимира Великого;

2) від смерті Казимира до окупації Галицької Русі в 1387 р.;

3) від другого об'єднання Галицької і Волинської Русі під верховною владою корони польської до безпосереднього включення Волинської Русі до Литви після смерті Свидригайла у 1452 р., до з'їзду в Пюотркові і Парчеві, скликаних у спірних справах між Литвою і Польщею 1453 року.

"Історія Галицько-Володимирської Русі" І.Шараневича отримала помітний резонанс у галицькому суспільстві. Десятки вчених подали схвальні рецензії на працю. Тривалий час вона була єдиним підручником для бажаючих ознайомитися з історією Галичини та Волині. Редактор альманаху "Зоря Галицька" Омелян Партицький видрукував у "Руській читанці" чотирнадцять уривків з "Історії..." ("О угорских русинах", "О татарах", "Битва під Галичем" та ін.)¹¹.

Значення цієї праці важко переоцінити. Подані автором матеріали використовувало багато відомих вчених, зокрема "батько" української історії М.Грушевський у своїй ранній книзі "Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя", в багатотомній "Історії України-Руси"¹² та інших працях з історії України; академік І.Крип'якевич в "Історії України", "Галицько-Волинському князівстві"¹³; Д.Дорошенко в "Нарисі історії України"¹⁴; О.Єфименко в "Истории украинского народа"¹⁵ тощо.

Після завершення "Історії..." І.Шараневич продовжував працювати над матеріалами з минулого Галицької землі. Серед інших праць цього періоду слід виділити "Нариси внутрішніх відносин у Східній Галичині в другій половині XV ст."¹⁶, яка вийшла у Львові в 1869 р. спочатку польською, а потім українською мовами.

У "Нарисах..." І.Шараневич на основі джерел проаналізував адміністративно-політичний лад у Галичині в другій половині XV ст., подав характеристику багатих феодалних родів, у тому числі й українських, які переважно пішли на службу окупантам,

лише окремі з них, такі як, наприклад, Богдан Рогатинський, не покорилися іноземним загарбникам, зберегли свою віру і батьківські традиції. Дослідник охарактеризував правові відносини в Галицькій землі, колонізацію краю, категорії населення, пояснив "перші початки козацтва". Ця праця стала продовженням "Історії..." І.Шараневича, про що згадано у післямові¹⁷. При цьому дослідник стверджує, що суспільно-політичні відносини під польською владою в XV ст. досягли "кульмінаційного пункту" і протримались до першого поділу Польщі 1772 року¹⁸. Отже, рух опору українського населення виник внаслідок польського завоювання Галичини¹⁹.

Готуючи свою працю, І.Шараневич використав значну кількість актового матеріалу з історії Галичини періоду середньовіччя, з невідомих тоді ще судових книг XV ст. Вчений висловив також свої погляди щодо методів вивчення минулого, що мають базуватися на джерельному матеріалі "з його добрими і злими сторонами".

За прикладом А.Петрушевича, І.Шараневич намагався знайти зерно історичної правди з етнографічної і топографічної номенклатури. В 1869 р. "Літературний збірник Галицько-Руської Матиці" видрукував "Дослідження на полі вітчизняної географії і історії", що поділялися на дві частини:

"1. Старинніи пути руско-угорскіи черезъ Карпаты и руско-польскіи черезъ Сянь и Вислу.

2. Указатель до картины земель предъ и за Карпатами начертанный зъ взгляду на старинну народную комуникацію"²⁰.

В 1870 р. виходить друком (польською мовою) промова І.Шараневича, виголошена на педагогічному з'їзді в Коломії 18 липня цього ж року під назвою "Zaczątki słowiańskie u stoku Karpat"²¹. Виступаючи перед шановним зібранням, вчений намагався встановити і обґрунтувати той факт, що слов'яни з давніх-давен жили на схилах Бескидів. Основним аргументом, на його думку, були багаточисленні топо- й етнографічні назви, що збереглися в грецьких та східних письменах, а також на території, де проживають слов'яни. Наприклад, Коломия - місто, розташоване на березі річки Мня ("коломії"), або річка Прут чи с.Кути, безперечно, мають слов'янське походження. Такі слова, вважав І.Шараневич, є ніби "блискавкою, що серед темної ночі освітлює минуле слов'янського світу"²². І.Шараневич перший серед своїх колег звернув увагу на тісний зв'язок між історією народу і територією, показав значення давніх шляхів сполучення.

Продовжуючи розгляд минулого населення Карпатського краю, І.Шараневич надрукував розвідку німецькою новою "Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-völker" ("Критичний огляд історії народів Карпат"). Перед смертю вчений склав план другої частини роботи, але написати її не встиг²³.

У 1872 р. І.Шараневич захистив докторську дисертацію на тему "Die Hupatios - Chronik als Quellen - Beitrag zur österreichischen" ("Іпатівська хроніка як джерело до вивчення австрійської історії"), яка, на переконання М.Грушевського, була однією з найкращих монографій з історії стародавньої Галичини. У ній чітко обґрунтовано думку, що вирішальну роль у вивченні минулого відіграють джерела, літописи та хроніки. У хронологічному порядку автор детально розглянув "Повість временних літ", Київський та Галицько-Волинський літописи.

У 1882 р. професор І.Шараневич повернувся до проблеми, висвітленої в дисертації, розширивши хронологічні рамки, з-під його пера вийшла польськомовна розвідка "O latopisach i kronikach ruskich i rusko-litewskich XV-XVI w., a zwlaszcza o latopisie "Welikoho kniazstwa litowskoho i zomojskoho"²⁴. Вона з'явилася в Кракові, налічувала 65 сторінок.

Як уже було зазначено, перші друковані праці І.Шараневича висвітлювали історію стародавніх Галича та Львова. Очоливши кафедру Львівського університету і набувши визнання, вчений продовжив досліджувати історію стародавніх міст. У 1875 р. "Временник Ставропигийского института" надрукував статті з історії Львова ("Где стоял первістний, королем руським Данилом для сина свого престолонаслідника Лева збудований Львів" та "Которая з віництва гор становлящих рубок Львовской котлины от полночи была горою

Льва...")²⁵. Вже в 1880 р. І.Шараневич видав нову книжку, в якій досліджується історія стародавнього Галича "Староруський княжий город Галич"²⁶.

Основні джерела, на підставі яких досліджено становище староруського княжого міста Галича, автор поділив на такі розряди:

- 1) руїни, земляні вали, окопи, урочища;
- 2) топографічна номенклатура, зібрана на основі Архіву крайових карт у Львові;
- 3) історико-топографічна база, що міститься в історичних письмових пам'ятках;
- 4) положення церков давніших і сучасних;
- 5) літописні свідчення²⁷.

Використовуючи перераховані категорії джерел, дослідник змінив свою думку, нібито стародавній Галич був розташований у тому ж місці, що й нинішній. Тепер домінантною стала теза про розміщення галицького городища на залуквівських полях. Однак і від цього переконання І.Шараневич відмовився, коли в основу своїх досліджень поставив археологічні розкопки.

Окрему сторінку в історичній творчості І.Шараневича складають роботи, присвячені історії церкви на західноукраїнських землях, розвитку церковних братств та духовних відносин в XVI-XVIII ст.

Перша праця з цієї серії з'явилася в 1863 р. і мала назву: "Kościelne sprawy pa Rusi za rządów Kazimierza Wielkiego"²⁸. Наступні праці вийшли друком через десять років. У 1874 р. побачила світ збірка "Географічно-історичні статті доктора І.Шараневича", котра містила п'ять статей ("Ставропігійська церква", "Причина різниць між календарями юліанським і григоріанським", "Перші члени Ставропігійського братства і діяльність їх від 1586 до 1609 рр.", "Важніші з давніх тестаментарних легацій Ставропігійського братства", "Прочі братства при церквах м.Львова в XVI і XVII століттях"²⁹). У трьох статтях, об'єднаних спільним коренем - Ставропігійським братством, І.Шараневич коротко зупинився на історії Успенської церкви. Доповнивши і розширивши новими відомостями статтю про Ставропігійську церкву Успенія пресвятої Богородиці, вчений помістив її до ювілейного видання, що вийшло в рік 300-ліття Львівської Ставропігії. Розповідаючи про перших членів братства, автор стверджував, що Ставропігійське братство було засноване у 1586 р. антиохійським патріархом Іоакімом. До нього, згідно зі статутом, могли належати особи будь-якого стану, сплативши вступний внесок (річний вклад був шість грошей), але поза тим братія давала на братські цілі добровільні пожертви. Число членів братства в 1586 р. було всього 14, а потім зросло до 50. Серед них були визначні люди за межами Львова, зокрема козацькі гетьмани Ружинський, Виговський, Тетеря та ін. Крім українців, у братстві перебували й греки, у тому числі Константин Корнякт, з яким пов'язана історія Успенської церкви. Саме за його кошти було збудовано при головній церкві каплицю Трьох Святителів у 1590 р., дзвіницю Успенської церкви в 1578 р. під назвою Вежа Корнякта³⁰.

В 1875 р. І.Шараневич надрукував польською мовою статтю про відносини світського духовенства³¹, а в останні роки життя вченого з'явилось кілька робіт: в 1895 р. - "Н.Красовській (М.Красувській), (...) старійшина Ставропігійського братства"³² та "Ю.Еліяшевич, (...) сеньйор Ставропігійського братства" (обидві біографічного характеру); в 1897 р. - дві проблемні статті, в яких розглянуто вплив церковної унії на українські землі та основні риси з історії церковних бенефіцій в Галицькій Русі³³.

Історична спадщина професора І.Шараневича стала здобутком української історіографії. Він був автором 125 наукових праць, з яких 45 написані польською і німецькою мовами. Його науковий метод служить гідним зразком для нинішніх поколінь істориків, усі наукові праці написані на основі першоджерел. Будучи родом з Прикарпаття, він багато зробив для вивчення давньої сторінки історії рідного краю. Незаслужено забутим, фактично забороненим було вивчення діяльності науковця у радянській історіографії. А шкода, бо незаперечним є його значний вклад у розвиток джерелознавства, археології, пам'яткознавства та музеезнавства не тільки Галичини, але й всієї України.

¹ Грушевський М. Ізидор Шараневич - заслужений галицький історик // Записки НТШ. - Львів, 1902. - Т.45. - С.14.

² Крип'якевич І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму. - К., 1962. - С.8.

³ Грушевський М. Ізидор Шараневич - заслужений галицький історик // Записки НТШ. - С.13.

⁴ Ваврик В.Р. И.Шараневич. - Львів, 1929. - С.8.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Шараневич І. Князь Юрій Белзкій. Исторический образецъ з XIV ст. // Вечорниця (Львів). - 1862. - № 1-25.

⁸ Франко І.Я. Шість листів покійного І.Шараневича з рр. 1862-1864 // Записки НТШ. - Львів, 1902. - Т.46, кн.2. - С. 1-9.

⁹ Шараневич І. Історія Галицько-Володимирської Руси. - Львів, 1863. - С.4.

¹⁰ Там само. - С. 5.

¹¹ Партицький Е. Руска читанка для низшыхъ клясъ середнихъ школъ. - Львів, 1871. - Ч. II.

¹² Грушевський М.С. Нариси історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст. - К., 1991. - С.14.

¹³ Крип'якевич І. Історія України. - К., 1990. - С.412.

¹⁴ Дорошенко Д.І. Нарис історії України. - Мюнхен, 1966. - Т.1. - С.91.

¹⁵ Ефименко А. История украинского народа. - К., 1991. - С.495.

¹⁶ Rys wewnętrznych stosunkow w Galicyi Wschodniej w drugiej połowie XV w. - Lwów, 1869. - 124 s.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Грабовецький В.В. Галицька земля XV століття у працях Ісидора Шараневича // Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 500-річчю початку селянського повстання на Прикарпатті під проводом національного героя Мухи. - Івано-Франківськ, 1990. - С.21.

¹⁹ Rys wewnętrznych stosunkow w Galicyi Wschodniej w drugiej połowie XV w. - S.5.

²⁰ Шараневич І. Литературный Сборникъ Галицько-Русской Матицы. - Львів, 1869. - С.46-139.

²¹ Zaczątki słowiańskie u stoku Karpat. - Lwów, 1870. - S. 19.

²² Грушевський М. Ізидор Шараневич - заслужений галицький історик // Записки НТШ. - С.13.

²³ Там само.

²⁴ Ваврик В.Р. Назв. праця. - С. 13.

²⁵ Там само.

²⁶ Шараневич І. Староруський княжий городъ Галичъ. - Львів, 1880. - С.2.

²⁷ Там само. - С.11.

²⁸ Kościelne sprawy na Rusi za rządów Kazimierza Wielkiego. - Lwów, 1864. - Т.4. - S.262-297.

²⁹ Географічно-історическіі статіи Д-ра Исидора Шараневича. - Львів, 1874.

³⁰ Шараневич І. Перші члени Ставропігійського братства і діяльність їх от 1586 до 1609 рр. // Временник Ставропігійского института. - Львів, 1874. - С. 140.

³¹ Szaraniewicz I. Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego za czasow Rzeczypospolitej Polskiej pod względem historyj, a przedewszystkiem o stosunku świeckiego duchowienstwa ruskiego w Galicyi do ziemi. - Lwów, 1875. - 64 s.

³² Николай Красовский (Миколай Красувський), отъ года 1686 до г. 1692 писарь управления, а отъ г. 1692 до г. 1697 старійшина Ставропігійского Братства во Львови. Историческій очеркъ, съ прибавкою современныхъ записокъ изъ сесійныхъ книгъ и регистровъ Львовского Ставропігійского Братства, составленный Исидоромъ Шараневичемъ. - Львів, 1895. - С. 36.

³³ Шараневич І. Церковна унія на Русі і вплив її на зміну общественного положенія міського руского духовенства. - Львів, 1897. - 87 с; його ж. Черты з истории церковныхъ бенефіцій и мирского духовенства в Галицькой Руси. - Львів, 1897. - 144 с.

Степан Кобута

Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989-1990 роках

У перші роки «перебудови» суспільно-політичне життя на Прикарпатті перебувало в стані застійного спокою. Це було результатом консервативної за своїм характером політики місцевого обкому Компартії України, очолюваного першим секретарем Іваном Посторонком, та підконтрольного йому партійно-державного апарату. Головна мета діяльності партійних комітетів області в умовах широко рекламованих центральною партійною пресою процесів суспільних змін полягала в одному - зберегти існуючу політичну монополію органів КПС-КПУ, однопартійну систему та соціалістичний лад, тобто за перебудовною фразеологією зберегти повний контроль над довіреною їм адміністративною територією.

Однак, всупереч волі та бажанню партійної бюрократії, демократичні тенденції, ініціатива «знизу» все частіше заявляли про себе. Серед прихильників демократичних змін були люди різних соціальних, професійних, вікових груп, діяльність яких руйнувала застійний стан, демократизувала суспільство, сприяла залученню до активного суспільного життя широкі верстви населення краю.

Одним із перших чинників суспільної активізації прикарпатців був широкий релігійний рух за відновлення діяльності (легалізацію) незаконно ліквідованої сталінським тоталітарним режимом у 1946 р. Української греко-католицької церкви (УГКЦ). В області він розпочався весною 1987 р. проведенням спонтанних зборів прихильників греко-католицького віросповідання в містах Калуші та Івано-Франківську, селах Тисменицького, Калуського, Долинського та інших районів¹. На зібраннях, які відбувалися після богослужінь, лунали заклики до влади дозволити релігійні відправи за греко-католицьким обрядом, передати в руки віруючих зняті з обліку, занедбані в радянські часи культові споруди УГКЦ. Оскільки греко-католицька церква навіть в умовах її підпільної діяльності мала на Прикарпатті досить стійкі позиції (у 1987 р. на території області проживало 45 греко-католицьких священиків, 73 монахи, понад 15 тис. активних віруючих)², то рух за її легалізацію набрав значного розмаху. Його зростанню сприяли відкрита Заява групи священнослужителів та віруючих УГКЦ від 4 серпня 1987 р. в західних засобах масової інформації про свій вихід з підпілля і моральна підтримка українських греко-католиків з боку Папи Римського Івана Павла II та ряду провідних політичних діячів західних країн. Велику роботу проводили священики та активісти УГКЦ під проводом єпископів Павла Василика та Софрона Дмитрика. Важливу роль у координації дій греко-католиків західноукраїнських областей відіграли члени створеного восени 1987 р. у Львові Комітету захисту УКЦ*, до складу якого входили і жителі Прикарпаття: Ярослав Лесів з м. Болехова та Стефанія Петраш-Січко з м. Долини³.

Про релігійну ситуацію на Прикарпатті, як і в цілому в Галичині, систематично інформували західні радіостанції, які були важливим джерелом пропаганди ідей легалізації греко-католицизму. Так, весною 1988 р. радіо «Свобода» повідомляло про велике піднесення серед західноукраїнських віруючих, що збирали підписи під вимогою легалізації своєї церкви, подавали в державні органи десятки звернень про реєстрацію громад УГКЦ⁴. З початку 1988 р. такі звернення про реєстрацію надійшли з с. Грабівка Калуського, с. Петрашка Рожнятівського, с. Церківка, с. Бубниша Долинського, ряду сіл Тлумецького, Тисменицького та інших районів. У населених пунктах області зростала кількість несанкціонованих владою греко-католицьких відправ, присвячених 1000-літньому ювілею хрещення Київської Русі. Одне з найбільших таких богослужінь, у якому взяла участь понад 5 тис. віруючих не тільки з Івано-Франківської, але й з сусідніх Львівської та Тернопільської областей, відбулось 17 липня 1988 р. на території колишнього Гошівського монастиря. У той же час група прикарпатських віруючих взяла участь в традиційному для греко-католиків щорічному релігійному зібранні біля с. Зарваниця на Тернопільщині, де

*УКЦ – Українська католицька церква – одна із назв УГКЦ.

єпископ Павло Василик та священики Микола і Григорій Сімкайли провели ряд святкових богослужінь для тисяч греко-католиків⁵.

Мирний, ненасильницький характер таких заходів набув широкого розголосу, що викликало протидію в партійно-державних органах влади. З їхнього боку посилювався тиск на священиків та активістів УГКЦ. У боротьбі з греко-католиками використовувались заходи адміністративного впливу, шантаж, залякування, провокації. За рекомендацією Івано-Франківського обкому КПУ в селах, прихильних до греко-католицької церкви, ініціювалось створення релігійних комітетів - «двадцятки» по реєстрації громад Російської православної церкви (РПЦ), при проведенні греко-католицьких зібрань священикам РПЦ пропонувалось проводити альтернативні богослужіння. У спішному порядку державні органи здійснювали реєстрацію громад та відкриття приходів РПЦ, що загострювало релігійну ситуацію в цих населених пунктах, де офіційна влада ставала на бік РПЦ⁶.

Небажання партійної влади виправити допущені раніше помилки щодо УГКЦ, неможливість врегулювання в рамках існуючого радянського законодавства проблеми легалізації церкви штовхали греко-католиків до протиправних, з точки зору комуністичної сторони, дій: пікетів державних установ, несанкціонованих богослужінь, мирних походів, які часто завершувались стихійними мітингами. Релігійна проблема переросла в проблему політичну, на захист УГКЦ виступали новітні політизовані організації - Українська Гельсінська Спілка (УГС), Український християнсько-демократичний фронт (УХДФ), Народний Рух України за перебудову (НРУ), і поряд з розширенням гласності та демократизації суспільства питання легалізації УГКЦ ставало актуальним напрямом діяльності новітніх громадських формувань як на Прикарпатті, так і в усьому західноукраїнському регіоні.

Поява таких формувань була наслідком певної лібералізації радянського режиму, який намагався трансформуватися в більш відкрите політичне суспільство. Першою новітньою громадською організацією на Прикарпатті стало Івано-Франківське культурно-наукове товариство «Рух», чия діяльність була ознакою самодіяльної ініціативи жителів краю і мала значний вплив на розвиток суспільно-політичних процесів в м. Івано-Франківську та області в кінці 1980-х років. Ідея створення товариства належала групі молодих жителів обласного центру; поштовок для організаційного оформлення став виступ у кінці 1987 року в м. Івано-Франківську львівської естрадної групи «Не журись», складової частини новоутвореного у м. Львові Товариства Лева. Перші зібрання майбутніх «рухівців» проходили в умовах строгої конспірації, щоб уникнути «опіки» з боку місцевого управління КДБ. Весною 1988 р. ініціативна група по створенню товариства виробила основні статутні положення організації, визначилась з напрямками її суспільної діяльності⁷. Після тривалих узгоджень з комсомольськими функціонерами 22 червня 1988 р. постановою бюро Івано-Франківського ЛКСМУ культурно-наукове товариство «Рух» було затверджено як самостійна громадська організація, що повинна була працювати під керівництвом обкому ЛКСМУ. Незважаючи на такий формальний зв'язок з комсомолом, з самого початку своєї діяльності «Рух» діяв самостійно, без огляду на комсомольські та партійні кабінети. Уже 30 червня в приміщенні художнього музею було проведено установчі збори товариства «Рух», на яких обрано перших 10 членів, керівний орган - раду, голову товариства та його заступника, затверджено основні положення (пізніше Статут). Головою товариства став викладач Івано-Франківського медінституту Маркіян Чучук, його заступником - архітектор Ярослав Шевчук; крім них до ради товариства увійшли історик Зіновій Дума, юрист Роман Гладиш, учитель Роман Левицький⁸. (Більшість із названих осіб відіграла помітну роль у суспільно-політичному житті краю під час піднесення національно-демократичного руху в 1989 - 1991 рр.). Товариство було відкрите для усіх зацікавлених його діяльністю, проводило засідання двічі на тиждень, на яких обговорювались актуальні проблеми суспільного життя.

На першому етапі своєї діяльності (протягом 1988 р.) ним проводилась значна культурно-просвітницька робота, спрямована на відродження національного духу, культурних та історичних традицій українського народу. Воно організувало і власними силами провело вечори пам'яті Тараса Шевченка, Івана Франка, Олександра Олеся, фольклорні свята коломийки, писанки, підготувало святковий Різдвяний вертеп. Протягом осені 1988 р. члени товариства зібрали 2585 підписів під вимогою надання українській мові статусу державної, 4003 підписи проти розбудови промислових потужностей Калуського хімічного гіганта «Хлорвініл», виступали за покращання екологічної ситуації в області⁹. Кожний захід «Руху» знаходив схвальні відгуки, посилюю

допомогу з боку жителів міста та області і зустрічав приховану або відкриту протидію місцевого партійного керівництва. Намагання партійно-державної бюрократії зберегти абсолютний вплив над усіма сферами суспільного життя краю, особливо під час проведення виборчої кампанії 1989 р. по обранню народних депутатів СРСР, зумовили активізацію діяльності товариства в політичному напрямі. Активісти «Руху» взяли участь у передвиборній агітації, виступаючи проти безальтернативних висуванців партійного апарату. Найбільш активно вони проявляли себе під час зустрічі кандидатів у депутати з виборцями заводу «Позитрон», управління бурових робіт, із студентами вищих навчальних закладів обласного центру. У ході дискусій, за визнанням бюро обкому, чимало ідеологічних працівників виявились просто неготовими вести агітаційну роботу з людьми в нових умовах, що використовували «рухівці», часто беручи на себе ініціативу проведення виборів¹⁰.

Паралельно з виборчим процесом члени товариства здійснювали організаційну роботу по створенню на теренах області осередків новітніх громадських організацій всеукраїнського масштабу - Товариства української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ), товариства «Меморіал», Народного Руху України за перебудову. Активісти «Руху» взяли участь в роботі установчої конференції ТУМу 11-12 лютого 1989 р. у м. Києві, а голова товариства Маркіян Чучук та член товариства Антін Путько увійшли до складу Головної ради ТУМу¹¹. Після конференції процес організаційного оформлення місцевих осередків набрав легального, відкритого характеру. 15 квітня в м. Івано-Франківську відбулась установча конференція обласної організації ТУМу, на якій делегати представляли уже 70 первинних осередків (понад 2 тис. осіб). Було обрано Раду організації (53 особи) і її правління. Головою обласного ТУМу став Степан Пушик, заступниками - Степан Шулепа та Микола Лесюк¹². Створення ТУМу сприяло піднесенню національної та політичної свідомості прикарпатців, заклало основи для поширення на широкий загал ідей опублікованого в «Літературній Україні» проекту програми НРУ.

21 лютого 1989 р. в м. Івано-Франківську відбулось засідання ініціативної групи по створенню обласного відділення історико-просвітницького товариства «Меморіал», на якому головою ініціативного комітету був обраний краєзнавець Петро Арсенич, а також визначено делегацію з 10 осіб (5 з них - члени «Руху») на установчу конференцію республіканського товариства «Меморіал». Надалі саме члени товариства «Рух» брали активну участь у роботі місцевих осередків, а в жовтні 1989 р., на установчій конференції обласного «Меморіалу», його головою був обраний активіст «Руху» Зіновій Дума.

Якщо створення місцевих організацій ТУМу та «Меморіалу», з огляду на їхню просвітницьку спрямованість, не викликало різкої протидії у партійних керівників, то наміри створення організації НРУ за перебудову в краї зустріли широку антирухівську реакцію як у місцевій пресі, так і в практичній роботі партійних функціонерів. Проти членів товариства «Рух», які проводили збір підписів на підтримку НРУ і організували первинні осередки, чинився постійний психологічний та фізичний тиск з боку партійно-державних та правоохоронних органів. Так, ще в січні 1989 р. безпідставно звільнили з роботи голову товариства «Рух» М. Чучука; у травні були оштрафовані за самовільне покладання вінків до могили відомого західноукраїнського письменника і громадського діяча Андрія Чайківського члени товариства «Поступ» - дочірньої організації «Руху» в м. Коломиї; 9 травня працівники міліції на кілька годин затримали члена товариства Володимира Ковальчука; 13 червня серед дня «невідомими особами» побито члена ради «Руху» Романа Гладиша¹³. З лідерами «Руху» проводились неодноразові «профілактичні» бесіди в управлінні КДБ, на їхню адресу лунали анонімні телефонні погрози та надходили письмові попередження про розправу. Однак НРУ здобував на Прикарпатті тисячі прихильників, зростала кількість первинних організацій. 12 серпня 1989 р. у м. Івано-Франківську, незважаючи на жорсткий спротив партійної влади, за ініціативою товариства «Рух» та інших новітніх організацій було проведено установчу конференцію обласної організації НРУ за перебудову, прийнято тимчасовий статут, сформовано керівний орган - координаційну раду, обрано делегацію на Перший з'їзд НРУ у м. Києві¹⁴. Головою крайової організації НРУ був обраний художник Микола Яковина.

У цей час у суспільстві наростали критичні настрої щодо спроможності партійного керівництва розв'язати кризові явища соціально-економічного та політичного характеру. Небажання партапарату області демократизувати суспільне життя, його опір самодіяльній ініціативі новітніх організацій, ортодоксальний захист «соціалістичних цінностей», відкрита зневага до процесів національно-культурного відродження збуджували суспільну свідомість, викликали невдоволення серед громадян. У процесі політичної активізації

населення на теренах області радикальнішою ставала діяльність осередків УГС, УХДФ, до складу яких входили колишні політ'язні, представники національно-патріотичного руху Богдан Ребрик, Петро Січко, Василь Січко, Зіновій Красівський, Петро Марусик та інші. Своєрідним каталізатором такої активності стали масові публічні заходи, які втягували в процеси політичної боротьби десятки тисяч жителів краю.

На хвилі процесу розвитку гласності та критичного осмислення історії радянського суспільства, розвінчання періоду сталінського терору товариство «Рух» 29 січня 1989 р. в м. Івано-Франківську організувало перший в області у повоєнний період неформальний мітинг «Злочини сталінізму - злочини проти людства». Він став значною подією громадського життя, однак порушені на ньому питання та підтримка учасниками мітингу його організаторів були стримано сприйняті партійно-державним керівництвом. Як наслідок - заборони або відмови «неформалам» з боку державних структур в організації подібних заходів і початок проведення прихильниками радикальних змін несанкціонованих масових зібрань. В першому півріччі 1989 р. на Прикарпатті відбулося 11 несанкціонованих мітингів, найбільш резонансним і масовим з яких став мітинг 18 червня в м. Івано-Франківську. Він розпочався після проведеного на місці могил січових стрільців (біля готелю «Україна») священиком Миколою Сімкайлом несанкціонованого греко-католицького богослужіння, присвяченого релігійному святу Зіслання Святого Духа. Понад 2 тисячі чоловік, які були присутні на богослужінні, стали учасниками політичного мітингу, організованого активістами УГС, УХДФ, прихильниками УГКЦ, членами «Руху»¹⁵. Більшість промовців на мітингу заявляла про повільність перебудови в краї та Україні, виступала за розвиток української мови, легалізацію УГКЦ, створення НРУ. Місце події було оточене міліцейськими кордонами, за даними Івано-Франківського обкому партії для індивідуальної роботи серед учасників зібрання було задіяно 1,5 тисячі осіб партійного та ідеологічного активу¹⁶. Їхній психологічний тиск на учасників зібрання був значно ослаблений після прибуття на місце події «делегатії підтримки» зі Львова (близько 800 чол.), яка організованою колоною, під жовто-блакитними прапорами і лозунгами «Волю Україні!», «Україні - самостійність» розірвала міліцейські кордони і внесла впевненість в ряди мітингуючих. До них приєдналися сотні івано-франківців, перетворюючи мітинг на багатолюдне зібрання. Після його завершення колони учасників під жовто-блакитними прапорами пройшли вулицями міста, відкрито демонструючи деморалізованому партійному керівництву своє піднесення.

Подальший розвиток подій літа-осені 1989 р. на Прикарпатті пройшов під знаком зростання мітингової стихії. Епоха «мітингової демократії» охопила міста і села області, демократична ініціатива новітніх громадських організацій знаходила широку підтримку серед населення краю. Вістря невдоволення громадян спрямовувалося на партійно-державний апарат, який, на словах декларуючи гасла перебудови, так і не зміг кардинально змінити свою політичну практику дій. Намагання утримати суспільні процеси під контролем примусили владну еліту вдатись до проведення ряду публічних заходів, які, однак, не тільки не принесли позитивного результату, але й засвідчили втрату нею ролі політичного лідера. Відкритою пробою сил двох сторін стало проведення в м. Івано-Франківську 23 липня 1989 р. у місцевому парку ім. Т. Шевченка першого в області санкціонованого політичного мітингу «Народ і перебудова. Вся влада - Радам», організаторами якого виступили культурно-наукове товариство «Рух» та Івано-Франківський міськвиконком (Див. документ №1). Участь представників влади мотивувалась «доцільністю співробітництва з неформальними об'єднаннями», хоч насправді організаційне забезпечення мітингу партійним «активом» промислових підприємств мало на меті продемонструвати «монолітну єдність робітничого класу та його авангарду - компартії»¹⁷. Традиційна риторика виступу голови міськвиконкому Богдана Яковина «про необхідність консолідації усіх здорових сил для розв'язання завдання перебудови, зміцнення дисципліни і порядку» уже не влаштувала багатотисячне зібрання. За словами учасника мітингу письменника Юрія Андруховича, «всі намагання повернути мітинг в русло мила, ковбаси, прального порошку і об'єктів соцікультпобуту зазнали фіаско. Люди хотіли чути про інше. Вибори і навколо них. Влада - Радам (не фіктивним, а дійсним). Суверенітет республіки. Мова і її статус. Історична пам'ять, національна символіка. Нарешті - Народний Рух України за перебудову та його статус»¹⁸. Така тематика виступів вказувала на зацікавленість людей в політичному оновленні, в здійсненні докорінних змін політичної системи. Тому й висновок Ю. Андруховича щодо настроїв учасників зібрання: «отже, все-таки не «населення» - безлике і без'язике. Все-

таки громадяни» був логічним підтвердженням змін у політичній свідомості багатьох жителів краю. Дострокове завершення зібрання за вольовим розпорядженням міського керівництва викликало обурення у його учасників, і мітинг переріс у велику маніфестацію під національною символікою вулицями обласного центру.

Резонанс цієї події викликав різні оцінки навіть в середовищі комуністів. За словами першого секретаря обкому Івана Посторонка, «здорові обставинки на ньому не було, проглядалися антисоціалістичні прояви» і «домінували ліворадикально налаштовані промовці, які прагнули в усіх гріхах, колишніх і теперішніх, звинуватити саме партію, партійний та державний апарат»¹⁹. Позиція ж рядового комуніста, дописувача «Прикарпатської правди» Є. Повара відносно парткерівництва була критичнішою: «в мітингу не взяв участі жодний з новообраних народних депутатів СРСР від нашої області, ні один із секретарів і ідеологічних працівників обкому і міському партії», і тому він висунув пропозицію: «пора вже відвикати від сидіння перед народом у почесних президіях, треба виходити в народ»²⁰.

Підсумком мітингу стала політична поразка представників партійно-державної номенклатури, а подальший суспільний розвиток свідчив про складання у політичному житті області якісно нової ситуації. По-перше, зростання суспільної свідомості прикарпатців конкретизувалося в більш рішучі форми політичної боротьби, які втягували в неї тисячі нових учасників. По-друге, відбувалося об'єднання двох течій: релігійної (за легалізацію УГКЦ) і політичної - за подальшу демократизацію в єдиний, опозиційний до комуністичної влади рух. І, по-третє, створювались умови для координації та проведення спільних політичних акцій жителями сусідніх західноукраїнських областей, що було важливим чинником становлення широкого національно-демократичного руху в західному регіоні України.

Події серпня 1989 р. різко загострили політичну ситуацію на Прикарпатті (Див. документи № 2-3). Смерть члена «Руху» Романа Левицького, побиття міліцією учасників мирного богослужіння в м. Івано-Франківську, перекидання в область загонів міліції особливого призначення (ЗМОП), спроби формування «добровільних робітничих загонів» сприяння міліції» вказували на перехід партапарату в контрнаступ. Під таким гаслом «Не обороняйтесь, а наступати» пройшов пленум Івано-Франківського міського КПУ, ряд політичних мітингів, організованих партійними комітетами в містах області. Однак розмах опозиційного руху, а також настрої більшості жителів краю вказували на втрату партапаратом авторитету і підтримки (Див. документи № 4-7).

Провалом для партійної номенклатури завершився ініційований нею 26 вересня мітинг «За інтернаціональне братерство народів СРСР», що відбувся на стадіоні «Електрон» в м. Івано-Франківську. Мобілізовані парткомаами промислових підприємств учасники мітингу підтримали не партійних чиновників, як на це розраховували в обкомі, а представників новітніх організацій. Під час проведення мітингу колона опозиції під національною символікою, незважаючи на застосовану проти них фізичну силу ЗМОПу, зуміла прорвати міліцейські кордони і взяти участь у зібранні, на якому партапарат намагався оформити щось на зразок інтерфронту. Штучність такої «ініціативи трудящих» викликала різко негативну реакцію у більшості присутніх, радянська символіка опинилась на землі, а над стадіоном майоріли жовто-сині знамена²¹. Практично зазнали поразки намагання партійних органів помпезно відзначити 50-річчя входження західноукраїнських земель до складу УРСР і СРСР. Для більшості населення області «золотий вересень» 1939 р. асоціювався зі сталінськими репресіями передвоєнних та повоєнних років, а проведення обласним «Меморіалом» розкопок могил і перепоховання останків жертв енкаведистів, виявлених в Дем'яновому лазу на околиці обласного центру, були апогеєм викриття злочинів тоталітарної системи проти власного народу. Сотні тисяч людей в німій скорботі віддали шану загиблим, а мітинг пам'яті 29 жовтня 1989 р. став актом звинувачення комуністичної практики «історичного возз'єднання».

Осінь 1989 р. пройшла під знаком підготовки до виборів у Верховну Раду УРСР та органи місцевих рад народних депутатів. Своєрідною репетицією безрезневих виборів 1990 р. стали вибори на місце вибулого депутата СРСР по Калуському в/о №461 восени 1989 р. Серед п'яти претендентів впевнену перемогу здобув відомий український поет-громадський діяч, один із засновників і лідерів НРУ за перебудову Дмитро Павличко, якого активно підтримували обласні організації ТУМу, НРУ, «Меморіалу», «Руху». Жителі Прикарпаття брали участь в обговоренні законопроекту про вибори, підготовленого партапаратом ЦК КПУ, критикуючи його антидемократичні положення, а з прийняттям нового варіанту закону активно включилися у виборчий процес.

У ході передвиборних змагань протистояння між компартійними та національно-демократичними силами набуло чіткого вираженого політичного характеру. Практично усі новітні громадські й політизовані організації Прикарпаття об'єднали свої зусилля навколо однієї мети - перемоги на виборах. Хоч такий союз не мав чітких організаційних форм, за основу виборчої платформи була взята передвиборна програма Крайової організації НРУ за перебудову, а ряд демократично зорієнтованих газет («Крок», «Агро», «Вперед») публікували списки кандидатів у депутати, яких підтримували ці організації. Важлива роль відводилася ТУМу, оскільки, згідно положень закону про вибори, тільки воно як офіційно зареєстроване серед новітніх організацій товариство мало право висувати своїх кандидатів. Значний вплив на піднесення політичної та національної свідомості жителів області мала всеукраїнська акція відзначення 71-ї річниці акту злуки ЗУНР та УНР, яка 21 січня 1990 р. з'єднала у «живому ланцюзі» міста Івано-Франківськ, Львів, Київ, символізуючи історичну єдність українських земель. На території області в ній взяли участь десятки тисяч громадян.

Сама виборча кампанія проходила на фоні загострення суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що вело до наростання в регіоні антикомуністичних настроїв. Демократичні сили здійснювали тиск на партійно-державне керівництво краю шляхом проведення численних мітингів, пікетів, зборів, розповсюдження листівок, в яких викривались факти зловживань та використання службового становища в корисливих цілях рядом партійних керівників²². Наслідком таких дій опозиції було падіння авторитету партійних та державних органів у цілому.

Складні процеси відбувалися і в самій обласній організації комуністів. Так, на початку лютого ряд парторганізацій великих промислових підприємств області виступили з ініціативою відставки в повному складі бюро обкому КПУ та проведення виборів нового партійного керівництва. 9 лютого в обласному центрі відбувся розширений пленум обкому партії, участь у роботі якого взяли також представники новітніх громадських організацій. Це, значною мірою, зумовило відкритий, гострий характер обговорення кандидатур на посаду першого секретаря обкому КПУ та оцінки суспільно-політичної ситуації в області²³. Більш відкрита атмосфера пленуму, відставка І. Посторонка і обрання, вперше за повоєнний період, першим секретарем обкому місцевого комуніста, уродженця Снятинщини Зіновія Куравського, мали служити доказом якісних змін в рядях керівництва обласної партійної організації. Але повернути собі позиції політичного лідера обкому партії не вдалося. Більше того, в ході передвиборчої агітації в боротьбі за голоси виборців виступи окремих партапаратних кандидатів у депутати були не менш радикальними, ніж виступи їхніх опонентів з демократичного блоку. Однак така «ідейна трансформація» носила явно кон'юнктурний характер і не принесла номенклатурним кандидатам успіхів.

Результати виборів в області засвідчили перемогу демократичних сил і поразку правлячої комуністичної влади. Із 12 депутатських місць у Верховну Раду УРСР 11 мандатів здобули демократичні представники. Переконливу перемогу над партійними висуваннями одержали колишні політв'язні Левко Лук'яненко і Богдан Ребрик, лідери новітніх громадських організацій області Маркіян Чучук, Зіновій Дума, Степан Пушик, а також Михайло Голубець, Дмитро Захарук, Степан Волковецький, Любомир Пиріг, Володимир Шлемко, Петро Осадчук. Тільки один мандат виборів представник партійної влади - секретар обкому Євген Новицький. В обласній раді із 137 обраних депутатів 110 належали до демократичного блоку і тільки чотири місця здобули партійні та радянські керівники²⁴. Головою обласної ради був обраний керівник крайової організації НРУ Микола Яковина. Демократи здобули перемогу в міських радах Івано-Франківська, Коломиї, Катуша, в районних радах Галицького, Долинського, Надвірнянського та ряду інших районів. Загалом із 10515 депутатів місцевих рад комуністи були представлені 3851 особою, що складало 36,6 відсотка депутатського корпусу області²⁵. Навіть там, де ради очолювали партійні керівники, повного контролю партійні комітети уже не мали, багато рядових комуністів підтримували національно-демократичні ідеї і їхній вихід з рядів компартії був тільки питанням часу. Перші кроки новообраних демократичних рад були спрямовані на здійснення передвиборної програми перебрання всієї повноти державної влади в руки рад, що, фактично, усувало партійні комітети від реальної влади.

Отже, розвиток політичної боротьби в краї був зумовлений піднесенням релігійного руху віруючих за легалізацію УГКЦ і активною діяльністю новітніх громадських організацій, спрямованою на демократизацію суспільного життя та

національно-культурне відродження. Бурхливі, революційні за змістом події літа 1989-весни 1990 рр. сприяли процесу становлення національно-демократичних сил області, які, здобувши перемогу на виборах, примусили компартію перейти в опозицію, що й стало початком кінця комуністичної влади на Прикарпатті.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГОУ), ф. 1п, оп. 25, спр. 3143, арк. 13-14.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі: ДАІФО), ф. 1п, оп. 1, спр. 5358, арк. 146.
3. Там само, спр. 5367, арк. 61-62; спр. 5420, арк. 2-3.
4. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 3330, арк. 2-3.
5. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 3330, арк. 14-15; ДАІФО, ф. 1п, оп. 1, спр. 5420, арк. 3-4.
6. ДАІФО, ф. 1п, оп. 1, спр. 5420, арк. 6-7.
7. Ми-є // Комсомольський прапор. - 1988. - 31 трав.
8. Протокол зборів від 30 червня 1988 р. // Поточний архів культурно-наукового товариства «Рух», м. Івано-Франківськ (далі: Поточний архів «Руху»).
9. Там само, за 1989 р.
10. ДАІФО, ф. 1п, оп. 1, спр. 5450, арк. 5.
11. Поточний архів «Руху», за 1989 р.
12. Шулепа С. П'ять років боротьби // Писанка. - 1994. - Ч. 4-5. - С. 8-9.
13. Поточний архів «Руху», за 1989 р.
14. // Галичина. - 1989. - Ч. 1. (м. Івано-Франківськ - газета Івано-Франківської обласної організації НРУ за перебудову).
15. ДАІФО, ф. 1п, оп. 1, спр. 5473, арк. 124-125.
16. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 73-75; // Крок. - 1990. - Ч. 8, березень. - С. 6.
17. ДАІФО, ф. 1п, оп. 1, спр. 5453, арк. 2.
18. // Комсомольський прапор. - 1989. - 29 лип.
19. // Прикарпатська правда. - 1989. - 18 серп.
20. Там само. - 13 серп.
21. // Новий час. - 1990. - 23 серп.
22. ДАІФО, ф. 1п, оп. 1, спр. 5571, арк. 2, 27, 28.
23. // Прикарпатська правда. - 1990. - 10 лют., 13 лют.
24. ДАІФО, ф. 1п, оп. 1, спр. 5560, арк. 1.
25. Там само, спр. 5637, арк. 1.

Пропонована читачам добірка документів колишнього Івано-Франківського обкому Компартії України з фондів Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО) дає можливість глянути на розвиток політичних процесів з точки зору їх сприймання тодішньою компартійною владою. Сюди відносяться протоколи засідань бюро партійних комітетів, інформації в обком партії правоохоронних органів про наростання широкого демократичного руху в області, вимоги опозиції до місцевих керівників, оцінки кризового стану в комсомольських та партійних організаціях, інформації про політичну ситуацію в області після поразки комуністів на виборах 1990 року. Подані матеріали хронологічно охоплюють досить короткий проміжок часу: липень 1989 р. - травень 1990 р., але саме цей період став переломним в суспільному житті нашого краю.

При знайомстві з документами слід враховувати те, що вони відображають позицію компартійної сторони, а тому характеристики подій та явищ носять певні ідеологічні штампи: «зборища уніатів», «екстремістські елементи», «націоналістична символіка», «антиторговельські прояви» і т.п. Збережено стилістику і мову поданих документів, які публікуються вперше.

№1. Витяг із протоколу засідання бюро Івано-Франківського обкому КПУ від 28 липня 1989 р. «Про мітинг «Вся влада-Радам. Народ і перебудова» 23 липня 1989 року».
28 липня 1989 р.

І. С целью предупреждения несанкционированного митинга 16 июля этого года на площади Победы, а также привлечения культурно-научного общества «Рух» к плодотворной, результативной работе для участия в перестроечных процессах, исполком городского Совета народных депутатов провел совместно с обществом «Рух» митинг «Вся власть - Советам. Народ и перестройка» 23 июля в парке культуры и отдыха имени Т.Г.Шевченко.

Накануне митинга в горисполкоме проведена встреча членов бюро горкома партии, исполкома городского Совета народных депутатов с членами «Руха». Состоялся конструктивный разговор. Было предложено обществу «Рух» принять участие в правильном формировании общественного мнения жителей города по решению неотложных социально-экономических и экологических задач. Выработана договоренность с руководством общества о порядке проведения вышеуказанного митинга.

Митинг в основном прошел организованно, без грубых нарушений общественного порядка. В выступлениях председателя горисполкома т.Яковичина Б.К., других выступающих говорилось о деятельности органов власти, трудовых коллективов по решению острых социальных и экологических проблем, об отношении к историческому прошлому, развитию украинского языка и культуры, межнациональных отношениях. Подчеркивалась необходимость консолидации всех здоровых сил в решении задач перестройки, укрепления дисциплины и порядка. Правдиво говорилось о трудностях и путях их преодоления.

В то же время на митинге не удалось провести конструктивный разговор, обойтись без демагогических, деструктивных выступлений. Несмотря на совместно выработанные принципиальные подходы по проведению митинга, культурно-научное общество «Рух» за неделю до его проведения распространило листовки, в которых призывало население города к конфронтации с горисполкомом. Выражало ему недоверие.

Экстремистски настроенные члены культурно-научного общества «Рух», УГС /Украинского Гельсинского Союза/, УХДФ /Украинского христианского демократического фронта/ выступили с пропагандой деструктивных концепций и сепаратистских идей, пытались навязать присутствующим дискуссию, выходящую за рамки повестки дня. Спесулируя на тяжелом решении социально-экономических, экологических, исторических проблем, допуская умышленно перекручивание фактов, подтасовывая их, сводили весь разговор к критике, очернению КПСС, ее органов. Призывали демонтировать существующую политическую систему, отменить руководящую роль КПСС в обществе. Идеализировали Народное движение Украины. Определили главную задачу - захват власти через проведение своих кандидатов на выборах в местные Советы.

Выступавший в ходе митинга лидер УГС Чорновол В.М. в качестве главной задачи определил создание НДУ как оппозиционной КПСС организации, призывал участников всех неформальных объединений к единству с НДУ, исключив из его программы пункт о признании руководящей роли КПСС. Чорновол высказался также за использование митингов, пикетов, забастовок, бойкота выборов для осуществления давления на местные органы власти с целью выдвигания своих требований и депутатов в Верховный Совет УССР. Заявил, что в случае непризнания НДУ, УГС возглавит борьбу за выход УССР из состава Союза ССР и провозглашения «самостоятельной Украины».

Руководитель так называемого УХДФ Сичко В.П. выдвинул требование легализации УКЦ, создания до июня 1990 года мемориала украинским сичевым стрелцам, признания национальной символики, провозгласил в качестве конечной цели, возглавляемой им группировки, создание «самостоятельной украинской державы».

Активистами данных формирований, униатами были подготовлены и вынесены на митинг до 70 националистических флагов, другой символики, транспаранты и плакаты с надписями: «Украине - независимость», «Основа демократии - многопартийная система», «Долой оккупантов с Украины», «Вон партбюрократов-колонизаторов», «НДУ - наша надежда», «Долой позорную шестую статью Конституции», «Контроль Советов над действиями КГБ», «Позор захватническим пактам Молотова-Риббентропа», «Прикарпатье - заповедник застоя» и другие.

После окончания отведенного времени отдельные экстремистски настроенные члены «Руха» и УГС /Шевчук Я.М., Гладиш Р.В., житель г.Львова Деркач И.С./ сделали попытку продолжить митинг и принять резолюцию, в которой закрепить деструктивные, сепаратистские и националистические идеи. Их действия были сорваны. После того группы экстремистов, которые прибыли из Львовской, Тернопольской, других областей Украины, при поддержке общества «Рух», националистически настроенных лиц спровоцировали демонстрацию под националистической символикой и лозунгами по улицам города.

Такое развитие событий стало возможным вследствие того, что горисполком, идеологический, организационный отделы горкома партии вместе с первичными партийными организациями не сумели овладеть обстановкой, не добились широкого участия в митинге партийного, советского, профсоюзного актива. Часть актива проявила пассивность, боязнь, политическую незрелость, не давала отпора демагогам и крикунам.

Неудовлетворительную идейно-организаторскую работу по обеспечению активного участия в митинге провели партийные организации производственных объединений «Карпаты», «Карпат-прессмаш», «Промприбор», заводов «Карпатгромаш», «Индуктор», арматурного, локомотиворемонтного, «Прикарпатжелезобетон», треста «Прикарпатстрой», кожевенного и швейного объединений, управления буровых работ, цементно-шиферного и мебельного комбинатов и других.

Вообще без государственной символики и атрибутики вышел партийный актив завода тонкого органического синтеза.

Часть актива по сути отказалась демонстрировать советскую символику. Не была обеспечена явка дружинников. В стороне, не вмешиваясь в развитие событий на митинге и после него были правоохранительные органы. Их бездеятельность позволила без препятствий части участников митинга устроить демонстрацию на улицах города.

События, которые сегодня происходят в нашем городе, области показывают, что происходит консолидация сил неформальных объединений, которые начали активную подготовку к выдвижению своих ставленников в местные Советы народных депутатов, которые используют митинговую демократию для популяризации своих программ, своих лидеров.

Действия отдельных неформальных объединений инспирируются из-за рубежа националистическими центрами и спецслужбами. Кампанию против партийных аппаратов поддерживает отдельная часть населения леворадикальных настроений, которая выступает за более решительные действия, форсирование перестройки.

Тревожным является то, что не все секретари партийных организаций, члены партии понимают сложный, противоречивый процесс перестройки, суть политической борьбы, авангардную роль коммунистов в революционном обновлении общества. Значительное влияние на пассивное отношение части членов КПСС к данному митингу имело также и то, что затянута решение вопроса о государственном статусе украинского языка, медленное решение экологических, социально-экономических проблем в городе и области.

ДАИФО, ф.2П, оп.1, спр. 1258, арк. 9-12.

№2. Довідка управлiнь МВС i КДБ iвано-Франкiвської області обкому КПУ про організований греко-католицькими священниками молебень i похід вулицями м. iвано-Франкiвська та установчі збори осередку НРУ в с.м.т. Бурштин. 14 серпня 1989 р.

13 августа с.г. с 12 до 15 час. 40 мин. на пустыре окраины г.Ивано-Франковска нелегально действующим униатским епископом Василиком с участием 9-ти священников проведен молебен сторонников греко-католической церкви, посвященный 1000-летию крещения Киевской Руси, на котором присутствовало более 3 тыс. человек верующих, в основном жителей прилегающих сел.

В богослужении участвовали такие известные авторитеты УХДФ и УХС Сичко В.П. и Лесив Я.И., другие экстремистски настроенные лица, имевшие при себе 16 националистических полотнищ.

Располагая упреждающей информацией о предстоящем незаконном богослужении, его характере и участниках, нами совместно с партийно-советскими органами и КГБ принимались меры по недопущению антиобщественных проявлений. Были проведены предупредительные беседы униатскими авторитетами Василиком и Симкайлом, активистами неформального объединения «Рух» Гладышом, Чучуком, Думой и другими.

Недопущено с националистической символикой к месту сборища униатов, прибывших из Львовской области, около 100 человек, при этом изъято 2 националистических полотнища и другая атрибутика.

Националистических, провокационных и иных антиобщественных выступлений в ходе сборища не зафиксировано.

Василик и другие священники в процессе проповеди обращались к верующим с призывом добиваться положительного решения вопроса о легализации УКЦ. После окончания богослужения Сичко В.П., другие националистически настроенные лица (всего 1 тыс. человек) организовали шествие с националистическими полотнищами по ул. Советской с намерением провести несанкционированный митинг на одной из площадей центра города.

В процессе шествия сотрудниками милиции неоднократно, через громкоговорящие устройства разъяснялось о незаконности шествия, а также предлагался кратчайший маршрут движения к Ж/Вокзалу по ул. Железнодорожной. На данные разъяснения и предупреждения толпа не реагировала.

С целью упреждения этого замысла УВД на маршруте следования толпы был выставлен милицейский заслон в количестве 80 сотрудников. При приближении толпы ей вновь был сообщен маршрут движения, однако экстремисты и хулиганствующие элементы, принимавшие участие в шествии, применяя камни, бутылки, палки и другие предметы с криками: «ганьба», «позор» пытались прорваться через заслон, причинив при этом телесные повреждения 6 сотрудникам милиции...»

Пострадавшим сотрудникам оказана амбулаторно-медицинская помощь без госпитализации. Со стороны нападавших в медицинские учреждения никто за помощью не обращался.

В порядке самообороны были применены резиновые палки «ПР-73» и принятыми мерами толпа рассеяна.

После происшедшего получена оперативная информация о высказываниях экстремистски настроенных элементов о том, что при проведении в будущем подобных мероприятий в сумки вместе с продуктами питания следует брать камни, колотые-режущие предметы для нанесения телесных повреждений работникам милиции, вывода из строя милицейского транспорта, путем прокалывания шин.

В тот же день с 13 до 15 часов в п.Бурштын Галицкого района в Доме культуры «Прометей» с согласия исполкома Бурштынского поселкового Совета народных депутатов состоялось учредительное собрание Бурштынского отделения НДУ, в котором участвовало около 650 человек, присутствовали

представители совпартактива.

С целью недопущения возможных экстремистских действий, нарушений общественного порядка партийными, советскими, правоохранительными органами накануне проведены беседы сдерживающего характера с инициатором собрания Марусиком, другими лицами, склонными к враждебным проявлениям (всего 18 чел.). Ход собрания транслировался у здания Дома культуры, где собралось около 2 тыс. человек, среди них периодически выбрасывался транспарант с надписью: «Дайте волю украинскому народу», слышались оскорбительные выпады в адрес отдельных руководителей партии и правительства Украины. На собрании с информацией умеренного, лояльного по отношению к Советской власти содержания выступил Марусик, другие 11 человек, в том числе активисты УХС Гачинский и Федышен. Другие члены УХС (Волков, Кобрин), активисты самостоятельного объединения «Рух» (Шевчук и др.) в своих выступлениях допускали подстрекательские высказывания, требовали выхода Украины из состава СССР. Участники собрания избрали организационный Совет Бурштынского отделения НДУ в количестве 11 человек, приняли резолюцию и обращение к членам НДУ области с призывом активизировать свою деятельность по его укреплению. Прибывшие из г.Ивано-Франковска, Калуша, Коломыи, Долины экстремисты инспирировали после окончания шествия с националистическими полотнищами по улицам п.Бурштын.

Совместно с органами УКГБ осуществлено документирование участия отдельных лиц в несанкционированном шествии в г.Ивано-Франковске и п.Бурштын. Эти факты задокументированы, решается вопрос о привлечении виновных к ответственности. Обстановка в г.Ивано-Франковске, п.Бурштын, как и в целом по области, нормальная, нами контролируется.

Начальник УВД
и.о.начальника УКГБ по
Ивано-Франковской области

В.А.Пономаренко
Е.К.Харченко

ДАИФО, ф.1П, оп.1, спр. 5481, арк. 20-22.

№3. Витяг із протоколу засідання бюро iвано-Франкiвського обкому КПУ від 23 серпня 1989 р. «Про загострення суспільно-політичної обстановки в зв'язку з проведенням в області мітингів і зібрань». 23 серпня 1989 р.

І. Ивано-Франковским горисполкомом было дано разрешение на проведение 20 августа сего года на стадионе «Локомотив» митинга «Охрана природы - дело каждого». Его инициаторами выступили культурно-научное общество «Рух» и городской комитет охраны природы. На митинг собралось около 5 тысяч человек, в том числе до 400 человек из г.Львова в составе так называемой группы «поддержки», а также немало жителей ряда районов области, которые имели при себе 77 напалотниц, транспаранты и черно-красный флаг ОУН.

При открытии митинга один из руководителей «Руха» Шевчук Я.М. явно с провокационной, предварительно спланированной целью призвал членов общества и его сторонников покинуть стадион, мотивируя тем, что как будто горисполком чинил различные препятствия при рассмотрении вопроса о проведении митинга. В ответ на этот призыв большая часть присутствующих, покинув стадион, организовала уличный поход по городу. На месте, где 11 августа этого года группой хулиганов было осуществлено нападение на члена «Руха» Левицкого Р.В., который на второй день умер в больнице, был проведен несанкционированный митинг. В выступлениях экстремистски настроенных элементов из УХС, УХДФ допускались грубые извращения политики партии по национальному вопросу, экономическим и другим проблемам, выпады против руководителей партийных и советских органов, выдвигались требования официального признания нацисимволики, легализации униатской церкви. Присутствующих призывали дать клятву на верность борьбе за «Самостоятельную, Соборную Украину», создавать комитеты для проведения забастовок, отметить 17 сентября как день траура, а также поддержать на выборах в Верховный и местные Советы УССР представителей неформальных объединений.

По ходу продвижения к парку имени Т.Г.Шевченко и железнодорожному вокзалу в колонне несли полотнища с надписями «Долой оккупантов Украины», «Долой шестую статью Конституции», «НДУ - наша надежда», скандировали: «Долой Коммунистическую партию», «Слава ОУН», другие антисоветские лозунги.

Граждане, не поддавшиеся на провокацию экстремистов, остались на стадионе «Локомотив», где был проведен митинг по определенной тематике.

Митинги пронационалистического, антисоветского характера и сборища униатов состоялись также в городах Коломые, Болехове Долинского, селе Голынь Калушского, поселке Бурштын Галицкого районов.

Попытки дестабилизировать политическую обстановку в области реально способствуют консолидации националистических и антисоветских элементов, направлены на размывание общественного и государственного строя, захват политической власти.

В то же время горкомы, райкомы партии, первичные партийные организации, исполкомы Советов не обеспечивают широкого массированного наступления на программные позиции лидеров и сторонников УХС, УХДФ, «Руха», чтобы помочь многим людям разобраться в их антисоциалистических и националистических целях, показать возможности последствий действий. Немало

руководителей предприятий, секретарей парторганизаций, идеологических активистов слабо владеют обстановкой, проявляют беспомощность, занимают наблюдательную позицию, не ведут политическую работу в трудовых коллективах, по месту жительства населения. В стороне от важных политических проблем стоят профсоюзные, комсомольские организации, советы ветеранов. Не дается решительный отпор экстремистским, националистическим проявлениям со стороны правоохранительных органов.

В последнее время в г.Ивано-Франковске вследствие недостаточной профилактической работы правоохранительных органов совершен ряд тяжких преступлений, что дало повод отдельным лицам из общества «Рух» и некоторых других неформальных объединений для различного рода политических провокаций. В центре города, а также на отдельных предприятиях и в учреждениях постоянно вывешиваются разнообразие листовки, тенденциозно подобранные газетные материалы, появляется националистическая символика, что вызывает небезосновательную тревогу людей, многочисленные обращения в партийные и советские органы. Вместе с тем в идеологической работе горкома партии не хватает четкой направленности, наступательности, требовательности к руководящим кадрам за усиление политической работы в трудовых коллективах.

2. Поручить горкомом, райкомом партии, исполкомам Советов сделать серьезные политические выводы из проведенных в области митингов и сборищ. Донести сложность ситуации до первичных парторганизаций, активизировать участие всех коммунистов в борьбе с антисоциалистическими, националистическими проявлениями.

На собраниях в трудовых коллективах создавать обстановку осуждения и нетерпимости вокруг лиц, формирующих негативное отношение к партии и органам Советской власти, разжигающих межнациональную вражду. Не оставлять без реагирования ни одного случая шантажа, угроз, запугивания граждан. Повсеместно готовить политических бойцов, которые бы смело шли на диалог с любым оппонентом, формировать из них группы для участия в массовых мероприятиях.

Отделам обкома партии оказать практическую помощь в этом деле партийным комитетам, первичным парторганизациям.

3. Обратит внимание секретарей Ивано-Франковского горкома партии тт.Федорчука Я.П., Шукайло В.М., первого заместителя председателя горисполкома т.Костючика В.С. на недостаточную последовательность в работе с неформальными объединениями негативной направленности, неполное использование в этом деле идеологического и кадрового потенциала.

Обязать первых секретарей Ивано-Франковского, Калушского, Коломыйского горкомов, Галицкого, Долинского райкомов партии тт.Федорчука Я.П., Мелешко И.С., Корчинского В.А., Криховецкого Ю.В., Кондратюка Р.П., председателей горрайисполкомов, прежде всего т.Яковичина Б.Ю., обеспечить четкую организацию отпора идейно вредным, направленным на подрыв перестройки действиям экстремистских элементов, координацию действий между городами и районами по предупреждению и нейтрализации негативных явлений.

4. Коммунистам-руководителям правоохранительных органов тт.Андриуце Н.И., Левенко И.Е., Пономаренко В.А., Тымкиву Е.Д., Юрченко Ю.В. проявлять решительность и наступательность при соблюдении законодательства, оперативно принимать меры по наведению надлежащего порядка, прекращать массовые переезды так называемых «групп поддержки», которые дестабилизируют обстановку в населенных пунктах, дезорганизуют работу транспорта, своевременно привлекать к ответственности тех, кто провоцирует несанкционированные митинги, демонстрации, разного рода сборища, нарушает общественный порядок и безопасность, давать своевременную оценку действиям лиц, которые постоянно пренебрегают правовыми нормами, бойкотируют решения советских органов. О принятых мерах широко информировать население через средства массовой информации. В трудовых коллективах и по месту жительства усилить праворазъяснительную работу по вопросам проведения и участия в митингах, уличных походах.

5. Члену бюро обкома партии, председателю облисполкома т.Бойчуку В.А. усилить требовательность к горрайисполкомом за неуклонное соблюдение требований Указа Президиума Верховного Совета СССР от 28 июля 1988 года «О порядке организации и проведения собраний, митингов, уличных походов и демонстраций в СССР», Указа Президиума Верховного Совета Украинской ССР от 30 апреля 1981 года «О флагах и вымпелах государственных и общественных органов, организаций Украинской ССР и должностных лиц», обеспечивать оперативное руководство и координацию действий всех органов во время проведения массовых мероприятий. Определить и упорядочить места для проведения санкционированных митингов. В целях усиления охраны общественного порядка и борьбы с правонарушениями рассмотреть вопрос о создании рабочих отрядов содействия милиции.

ДАІФО, ф.ІП, оп.1, спр.5453, арк.16-19.

**№4. Довідка Івано-Франківського обласного управління МВС Івано-Франківському обкому КПУ про масові заходи, мітинги, збори, що відбулися в області з 28 серпня по 3 вересня 1989 року.
4 вересня 1989 р.**

2 сентября 1989г. в г.Рогатине по инициативе исполкома городского Совета народных депутатов в парке им.50-летия комсомола с 13 до 15 часов проведен митинг на тему «Народ и перестройка», на котором присутствовало около 2,5 тыс.человек города и района.

На митинге выступили первый секретарь РК КПУ, председатель районного Совета народных депутатов, представители от интеллигенции, рабочих, духовенства, общества «Дзвин», всего в

выступлениях приняло участие 13 человек.

В своих выступлениях выступающие затронули вопросы работы партийных, советских органов, имеющиеся трудности в процессе перестройки, необходимости консолидации трудящихся на решение проблем задач перестройки, взаимоотношение церкви и государства, отношение к народному движению, национальные вопросы, оценку бандеровщины, активизации работы депутатов, вопросы экологии.

В процессе проведения митинга нарушений общественного порядка не допущено. Националистическая символика, лозунги на митинге отсутствовали. Охрана общественного порядка обеспечивалась силами Рогатинского РОВД.

2 сентября 1989г. на окраине города Ивано-Франковска по инициативе научно-культурного общества «Рух» с 13 до 17 часов был проведен санкционированный исполкомом городского Совета народных депутатов митинг на тему: «Через демократические выборы - к правовому государству». На митинге присутствовало около 2 тыс.человек. В выступлениях и диалоге приняли участие народный депутат СССР Сидорчук Т.С., первый секретарь ГК КПУ Федорчук Я.П., другие ответственные работники партийного и советского аппарата, которые в своих выступлениях разъяснили платформу партии по экономическим, социальным, национальным и экологическим проблемам. Всего на митинге выступило свыше 20 человек.

Член областного филиала НДУ Сикач В.И., ранее исключенный из членов КПСС, рабочий мсбельного комбината, передал приветствие присутствующим от народных депутатов СССР Олейника, Гончара, Яворивского и Щербака, которые положительно оценили события 17 сентября 1939 г., назвали их прогрессивными в жизни и истории украинского народа и предложили ему организовать в городе Переяслав-Хмельницком встречу с представителями восточных и западных областей Украины, на котором объявить воссоединение Западных областей с УССР вечным.

В выступлениях других членов «Руха» и принятой резолюции выдвинуты требования легализации УКЦ, признание желто-голубого флага, проведение всукраинского референдума по закону о выборах, разработке альтернативного проекта этого закона, выборность председателя Верховного Совета УССР прямым голосованием. Заявление ЦК КПСС о событиях в республиках Прибалтики оценили как «политический некомпетентный документ».

На митинге использовалось более 20 штук националистических полотнищ, транспоранты «Ганьба бюрократам», «Слава Руху», «Боритесь - поборите», «Свидомый народ - надийна демократия», «Контроль Рад над диями КДБ». Нарушений общественного порядка и шествий по улицам города не допущено. В охране общественного порядка принимали участие 270 сотрудников ОВД и 60 дружинников.

3 сентября с 14 до 15 часов 30 минут в пос.Бурштын Галицкого района, во Дворце культуры «Прометей» состоялось санкционированное поселковым Советом народных депутатов собрание общества украинского языка им.Т.Г.Шевченко. На собрании присутствовало около 400 чел., принята резолюция «О распространении украинского языка в школах, ВУЗах, училищах».

3 сентября с 12 до 16 часов в г.Ивано-Франковске, возле здания снятой с учета церкви верующими греко-католиками проводилось прослушивание по радио проповеди из Ватикана. Присутствовало около 200 чел.

3 сентября с 15 до 17 часов в с.Остриня Тлумачского района сельским Советом был проведен сельских сход с участием представителей партийных и советских органов. Сход собран по поводу размещения в этом селе мусорной свалки. Другие вопросы не подымались. Во время схода сельские совместно с партийно-советским активом пришли к выводу о нецелесообразности размещения свалки в указанном селе. Присутствовало около 1 тыс. человек.

3 сентября с 15 до 18 часов в Доме культуры «Юность» в г.Калуше с разрешения горисполкома прошло собрание, проводимое представителем общества украинского языка «Просвита» Гаврилюком И.В. (работает инженером по технике безопасности производственного объединения «Хлорвинил»). На этом собрании выдвинули кандидатом в народные депутаты в Верховный Совет СССР Д.Павличко, вместо ушедшего Матвеева.

Присутствовало 600 чел. Предпринятыми мерами недопущено участие в собрании националистически настроенных элементов из различных неформальных объединений.

На вышеуказанных собраниях 3 сентября с.г. экстремистских выступлений, националистических высказываний и атрибутики не было. Нарушений общественного порядка не зарегистрировано. Обстановка нами контролируется.

Начальник Управления

В.А.Пономаренко

ДАІФО, ф.ІП, оп.1, спр.5481, арк.25-26.

**№5. Довідка Івано-Франківського обласного управління МВС Івано-Франківському обкому КПУ про масові заходи, мітинги, збори, богослужіння, що відбулися в області з 25 вересня по 2 жовтня 1989 року.
2 жовтня 1989 р.**

29 сентября с.г. с 17 до 19 часов 30 минут в г.Надворной состоялся санкционированный митинг под лозунгом «Как работаем - так и будем жить», в котором приняло участие более 3 тыс.человек. Антисоветских флагов и символики при проведении митинга не было. Согласно программы митинга, утвержденной РК КПУ и списка выступающих выступило 14 человек, другие лица не выступали.

1 октября в г.Ивано-Франковске по ул.Пасичной, около снятой с учета греко-католической

церкви епископом УКЦ Василюком в период с 12 до 14 часов 30 минут был проведен молебен, на котором присутствовало около 4 тыс. человек с Ивано-Франковской, Львовской области. Участниками было поднято 86 желто-синих флагов и один флаг российской империи. После окончания молебна группа около 1 тыс. человек ушла в район раскопок жертв сталинских репрессий в урочище «Демянов лаз», а остальные в результате накануне проведенных профилактических мероприятий свернули желто-синие флаги и разошлись. Шестый по улицам города и нарушений общественного порядка не допущено. В охране общественного порядка принимали участие сотрудники УВД Черновицкого, Хмельницкого облсполкомов в количестве 100 чел., ОМОН Одесского УВД в количестве 70 человек и УВД и ГОРОВД области в количестве 419 человек.

1 октября в пос. Бурштын Галицкого района на стадионе «Энергетик» с 11 до 13 часов состоялась встреча с кандидатом в народные депутаты Д.В.Павлычком. Во встрече принимали участие первый секретарь РК КПУ г.Креховецкий Ю.В., зам. председателя райисполкома Сисак Е.Е. Всего присутствовало около 300 человек, выступило 7 человек, поднято 25 сине-желтых флагов. На вопрос Павлычко, как он относится к желто-синему флагу, ответил, что это его гордость, честь и совесть.

В г.Галиче с 15 до 16 часов возле памятника Т.Г.Шевченко состоялась аналогичная встреча с Д.В.Павлычко, на которой присутствовало около 300 человек. Было поднято 50 сине-желтых флагов, выступило 10 человек.

В с.Викторов Галицкого района с 10.30 до 13 часов представителями НРУ был организован и проведен несанкционированный митинг на котором присутствовало 200 человек. Поднято 12 сине-желтых флагов. В ходе митинга поднимались вопросы предвыборной кампании. В митинге приняли участие председатель сельского Совета, представители правления колхоза им.Мичурина. Приняты меры по документированию и установлению личности инициатора митинга с целью привлечения к ответственности. Выступило 8 человек. Охрана общественного порядка осуществлялась силами Галицкого РОВД.

1 октября с.г. в центре г.Городенка с 12 до 15 часов по инициативе организации общества украинского языка им. Т.Г.Шевченко был проведен санкционированный горисполкомом митинг на тему «Украинский язык - культура и мы». На митинге выступило 18 человек, в т.ч. и представители партийных и советских органов. В ходе митинга поднимались вопросы культуры украинского языка. В митинге приняло участие около 700 человек. Ими было поднято 50 сине-желтых флагов. Собрано 1200 рублей денег на строительство памятника Шевченко, шестый по улицам и других нарушений общественного порядка не допущено.

1 октября с.г. в 17 часов в клубе пос.Отыня Коломыйского района состоялась встреча с делегатом съезда НДУ Барчуком М.М., 1931 года рождения, пенсионером, бывшим преподавателем СШ. Присутствовало 800 человек, имелось 5 националистических полотнищ. Всего выступило 9 человек.

Митинг, намечаемый в г.Рогатине, перенесен на 9 октября с.г. Других нарушений не допущено.

Начальник Управления В.А.Пономаренко

ДАІФО, ф. ІП, оп. 1, спр. 5481, арк. 34-35.

**№6. Довідка Івано-Франківського обласного управління МВС Івано-Франківському обкому КПУ про масові заходи, збори, мітинги, що відбулися з 2 по 8 жовтня 1989 року.
10 жовтня 1989 р.**

7 октября в г.Ивано-Франковске и других районных центрах проведены массовые спортивные мероприятия и выступления коллективов художественной самодеятельности.

7 октября в 4 часа в г.Снятине, во время объезда города патрульным нарядом выявлено 22 сожженных флага, вывешенных на зданиях гастронома, райвоенкомате и других (18 - СССР, 1 - УССР и 3 праздничные).

В процессе поисковых мероприятий по ул.Ленина, во время попытки поджогов флагов задержаны жители г.Снятина Скорупский И.А. 1959 года рождения, электрик Снятинской ЦРБ и Берлад Ю.И., 1965 года рождения, рабочий Снятинского племптицесовхоза.

8 октября с. г. с 15 до 17 часов в селе Ганусивка Тысменицкого района проведен санкционированный митинг на тему «Через демократию и гласность к правовому государству». Митинг проведен по инициативе общества «Рух» членом общества Школьным Виктором Михайловичем, 1959 года рождения, инженером по технике безопасности Побережского филиала п/о «Карпатпрессмаш». В выступлениях приняли участие представители партийных, советских органов, члены общества «Рух». Затрагивались вопросы демократизации выборов, экологии. На митинге присутствовало около 500 человек. Было поднято 25 сине-желтых флагов. Охрана общественного порядка осуществлялась силами Тысменицкого РОВД.

8 октября 1989г. с 12 до 15 часов в пос.Печенежин Коломыйского района, на кладбище униатским священником Васидюком был проведен молебен. На молебне присутствовало около 300 человек. Было поднято 6 сине-желтых флагов. Приняты меры к установлению и документированию участников.

8 октября с. г. с 14 до 17 часов 30 минут в с.Крылос Галицкого района состоялось собрание общества «Украинской мовы» и встреча с писателем, редактором журнала «Жовтень» Федоривым

Романом. Присутствовало около 400 человек, выступило 6 человек по вопросам истории древнего Галича и села Крылос, было поднято 12 сине-желтых флагов.

8 октября с.г. с 14 до 16 часов в Доме культуры с.Дубовцы Галицкого района проведено санкционированное учредительное собрание общества «Рух», на котором присутствовало около 300 человек. Выступило 12 человек по вопросам экологии, демократии. Было поднято 12 сине-желтых флагов. Охрана общественного порядка осуществлялась силами Галицкого РОВД.

6 октября с 8 до 10 час.50 мин. по ул. Подвальной членами общества «Возрождение» (организатор Войтекаукас В.А., 1958 года рождения, житель г.Калуша, инспектор отдела кадров ОРСа п/о «Хлорвинил») и другими гражданами в количестве около 100 человек произведено пикетирование возле помещения редакции газеты «Зоря Прикарпаття», которой 7 октября с.г. исполняется 50 лет со дня образования. Выступавшие критиковали редакцию газеты за то, что она несправильно освещает события в городе и районе, является ведомственной, то есть подчиняется только ГК КПУ и не печатает их замсток. Требовали улучшения её работы. Использовались 4 националистических полотнища. Пикетирование проводилось под лозунгом «Гласность без гласности».

8 октября с.г. в 16 часов в пос.Перегинск Рожнятовского района во время торжественного открытия мемориальной доски в честь писателя Мошуры И.П., прибывшие из г.Ивано-Франковска 9 членов общества «Рух» имели 7 сине-желтых флагов, которые призывали присутствующих вступать в общество «Рух». На митинге присутствовало около 100 человек. Других нарушений общественного порядка не допущено.

8 октября в с.Угорники Ивано-Франковского горисполкома с 18 часов 30 минут до 19 часов 30 минут состоялся несанкционированный сельский сход, в котором приняло участие около 200 человек. На сходе выступили члены общества «Рух» (Гладыш Р., Шевчук Я., Дума З.). На сходе избрана ячейка в количестве 15 человек.

8 октября в с.Угорники Ивано-Франковского горисполкома с 15 до 18 часов состоялась встреча населения с делегатами НДУ около 200 человек. Было поднято 2 сине-желтых флага.

Начальник Управления В.А.Пономаренко

ДАІФО, ф. ІП, оп. 1, спр. 5481, арк. 36-37.

**№7. Довідка Івано-Франківського обласного управління МВС Івано-Франківському обкому КПУ про масові заходи, мітинги, богослужіння, зібрання, що відбулися в області з 16 по 23 жовтня 1989 року.
24 жовтня 1989 р.**

20 октября 1989г., с 15 до 19 часов в областном драмтеатре им.И.Я.Франко состоялось торжественное собрание, посвященное 50-летию воссоединения Западных областей Украины с советской Украиной в составе СССР, на котором присутствовало 900 человек.

Во время возложения цветов к памятнику В.И.Ленина, памятному знаку «Воссоединения» и на мемориальном кладбище, а также во время проведения торжественного собрания, нарушений общественного порядка, националистических проявлений с демонстрацией националистической символики не допущено.

19 октября с. г. в период с 16 до 19 часов по решению областной чрезвычайной комиссии облсполкома сотрудники УВД совместно с сотрудниками Ивано-Франковского ГОВД и Надворнянского РОВД в количестве 150 человек участвовали в проведении мероприятий по сопровождению 15 автомашин с бытовыми отходами из г.Ивано-Франковска в карьер, расположенный в лесу, в 2,5 км от с. Лесная Тарновица Надворнянского района.

При проезде населенного пункта с.Л.Тарновица местными жителями, в количестве около 300 человек были предприняты попытки перекрыть путь движения автоколонне. Они выходили на проезжую часть дороги перед проезжавшим транспортом, выставляли впереди идущих машин своих детей. После вмешательства работников милиции проезд в карьер через село был освобожден.

После разгрузки автомашин собравшаяся толпа блокировала проезжую часть дороги, преграждая путь движению всему транспорту, оскорбляла работников милиции и требовала от властей не осваивать карьер под мусорную свалку, угрожая забастовкой и другими ответными действиями.

22 октября в 12 часов в с.Стратын Рогатинского района прибыли граждане в количестве 25 человек на автобусе «ЛАЗ» под управлением водителя Калитки Василия Михайловича. Автобус принадлежит Ивано-Франковскому фурнитурному заводу, имеется кассовый ордер на сумму 32 рубля 4 коп., для участия в открытии памятника Т.Г.Шевченко.

Группу возглавлял Билинский Петр Иосифович, житель г.Ивано-Франковска, член НРУ. Имели с собой 9 сине-желтых флагов, которые были зачехлены. После проведенной с ними беседы они сели в автобус и уехали в г.Ивано-Франковск. Несанкционированный митинг не состоялся.

В с.Черниев Тысменицкого района 22 октября в 16 часов состоялся сход села на тему: «Экология села и экология души», на котором присутствовало около 80 человек. Во время проведения схода нарушений общественного порядка не допущено, желто-синих флагов и другой антисоветской атрибутики не было.

22 октября с 11 до 14 часов на кладбище г.Коломыи состоялось несанкционированное богослужение с участием около 300 верующих в связи с завершением празднования 1000-летия крещения

Руси. Молебн проводили єпископ УКЦ Дмитерко, священнослужители Грецько, Василик, Семкайло. Во время богослужения Семкайло обратилсѧ к верующим с призывом воспрепятствовать перезахоронению останков, обнаруженных при раскопках на окраине г.Ивано-Франковска, намеченное православной церковью на 28 октября с.г., а провести это мероприятие самостоятельно 29 октября. Во время молебна было поднято 10 желто-голубых полотнищ.

22 октября с 12 до 16 часов в с.Микитинцы Косовского района состоялся санкционированный митинг по случаю открытия памятника Т.Г.Шевченко, присутствовало 2,5 тыс.человек, поднято 11 желто-голубых флагов. Экстремистских призывов на митинге не было. Намечаемый ранее членами УКЦ на 22 октября молебен верующих униатов в количестве около 700 человек. Молебен проводил священник Семкайло, выдвигались требования о передаче церкви греко-католикам было поднято 7 желто-голубых полотнищ.

22 октября с 17 до 19 часов в с.Гвизд Надвирнянского района возле переданной православным верующим церкви, в которой ранее размещался музей народного творчества состоялся несанкционированный молебен верующих униатов в количестве около 700 человек. Молебен проводил священник Семкайло, выдвигались требования о передаче церкви греко-католикам было поднято 7 желто-голубых полотнищ.

Для обеспечения порядка на указанных мероприятиях задействовался личный состав территориальных органов внутренних дел. Экстремистских проявлений не допущено. Обстановка в области контролируется.

Зам. Начальника УВД В.Т. Васюренко

ДАІФО, ф.ІП, оп.1, спр.5481, арк.40-41.

№8. Вимоги представників національно-демократичних сил Івано-Франківщини до партійних, радянських і правоохоронних органів області та міста Івано-Франківська.
26 січня 1990 р.

З метою стабілізації суспільно-політичної ситуації в місті і області, запобігання протиправних дій як зі сторони населення, так і зі сторони представників влади, вважаємо за необхідне заявити пакет вимог:

1. Згідно резолюції мітингу громадян від 21 січня 1990 року вимагаємо опублікувати в місцевій пресі висновки обласної парткомісії по перевірці претензій і звинувачень на адресу першого секретаря міськкому партії Федорчука Я.П. та інших осіб, вказаних в ній.
2. Провести в організаціях, установах, підприємствах міста і області відкриті партійні збори по обговоренню висновків обласної парткомісії.
3. Розробити і здійснити заходи як політичного так і державно-правового характеру до ліквідації закритого статусу нашої області, про що інформувати громадськість.
4. негайно створити незалежну позавідомчу комісію із залученням фахівців інших союзних республік для обстеження екологічного стану території навколо військового об'єкту біля Делятина.
5. Провести розслідування по факту захоплення храму Різдва представниками Російської православної церкви у Галичі.
6. Заборонити партійним працівникам в районах області втручатись у справи релігійних громад.
7. Зобов'язати правоохоронні органи негайно накласти арешт на особисті та єпархіальні грошові вклади єпископа Макарія. Провести розслідування факту незаконного відчуження майна Гошівського монастиря.
8. Розсекретити дані по екологічній ситуації у во «Прикарпатті». Провести розслідування по факту вивезення шкідливих відходів у ліс під село Павлівку шкірфірмою.
9. негайно провести розслідування і притягнути до відповідальності службових осіб, винних у порушенні Закону про вибори /с. Саджівка Надвирнянского району, с.Козино Галицького району, с. Сарафинці, с. Вербівці Городенківського району та інші/.
10. Терміново прописати єпископа УКЦ Павла Василика для реєстрації його кандидатом в народні депутати до обласної Ради народних депутатів.

М.Яковина, М.Чучук, Р.Гладиш, Р.Степаняк, Р.Шевчук, О.Вівчаренко
26 січня 1990 року м.Івано-Франківськ

ДАІФО, ф.ІІІ, оп.1, спр.5571, арк.2.

№9. Інформація Долинського райкому КПУ Івано-Франківському обкому КПУ про політичну ситуацію в районі.
26 квітня 1990 р.

Політична обстановка в районі залишається складною. Більшість новообраних Рад народних депутатів виражають свою незгоду з оцінкою суспільно-політичної обстановки в західному регіоні, даною в Заяві ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР.

Спекулюючи на деяких положеннях Заяви, керівництво новітніх організацій нагнітає обстановку.

Невдоволення і обурення в частини населення району викликали деякі антизаконні рішення сесії районної Ради народних депутатів. Зокрема, про передачу культового приміщення в Долині віруючим греко-католицької конфесії, встановлення національної символіки біля приміщень адмінбудинків Рад, освячення її за греко-католицьким обрядом.

До напруження обстановки привело і рішення бюро обкому Компартії України про видання газет як органів райкомів партії. Так, в неділю 22 квітня на мітингу в Долині під час встановлення освяченого синьо-жовтого прапора прозвучав заклик здавати в союздрук квитанції на «Червону Долину», бойкотувати її випуск.

Є факти наруги над світлою пам'яттю В.І.Леніна. Так, з кабінетів голови та заступника райвиконкому винесені портрети Леніна, 22 квітня невідомі особи поглумилися над бюстом Леніна, встановленим у парку м.Бохехова.

В районі розповсюджуються слухи про створення осередків селянсько-демократичної та християнсько-демократичної партій. Відповідні органи займаються цими питаннями.

Сесія Полянницької сільської Ради прийняла рішення про викладання в школі закону божого, і в райвно поступив лист від жителів села з проханням про визначення часу для проведення відповідних уроків.

Робота призовної комісії райвійськкомату проведена на належному рівні. По традиції в провадах молоді в ряди Радянської Армії візьмуть участь трудові колективи, райком комсомолу, місцеві органи влади.

Райком партії, первинні партійні організації спрямовують свої дії на консолідацію здорових сил в районі, пошук сприйнятливих компромісів з керівництвом новообраних Рад, новітніми організаціями.

Секретар райкому Компартії України В.Романюк

ДАІФО, ф.ІІІ, оп.1, спр.5567, арк.64-65.

№ 10. Виступ першого секретаря Івано-Франківського обкому КПУ З.Куравського на нараді в ЦК Компартії України про політичну ситуацію в області.
27 квітня 1990 р.

Не дивлячись на заходи, що приймають обком партії, партійні комітети, становище в області залишається складним. Значний вплив на громадську атмосферу має політична нестабільність, соціальна напруженість, розгубленість деяких парторганізацій, демонстративне нехтування законами самодіяльними формуваннями. На хвилі перебудови впливли націоналістичні сили, більшість з яких влилась в НРУ, УХС, інші організації.

- Результати виборів. На 12 мандатів народних депутатів УРСР обрано 11 представників самодіяльних формувань. З 137 округів по виборах до обласної Ради в 110 депутатські мандати одержали представники так званого «демократичного блоку». До обласної Ради обрано лише 4 партійних і радянських працівників. В 7 з 17 міських і районних Рад комуністи займають меншість. З 362 сільських Рад 54 очолюють представники ДБ, з 35 селищних і міських районного підпорядкування - 13.

- Неоднозначну оцінку викликають рішення, що приймає сесія новообраної обласної Ради народних депутатів, які нерідко йдуть врозріз з Законами. Це:

- декрет про владу /Рада рахує неприпустимим будь-яке втручання політичних партій або громадсько-політичних організацій та їх керівних органів в діяльність Рад на території області, а також в діяльність організацій та закладів, що підпорядковані Радам/;

- про встановлення синьо-жовтих прапорів на службових приміщеннях Рад, підприємств, інших організацій;

- про передачу газет Радам;

- про внос з сесійного залу погруддя В.І. Леніна;

- негативне рішення на заяву ЦК КПУ, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР про морально-політичну ситуацію в західних областях.

Більшість комуністів-депутатів висловлюють свою негативну позицію по всіх цих рішеннях, приймаються звернення, заяви і т.п., формується громадська думка в партійні комітети, редакції газет поступають обурення від партійних комітетів, трудових колективів, окремих громадян.

- У виступах ряду представників від ДБ ведуться злобні напади на КПРС, виявляється упереджене відношення до тих, хто стоїть на принципових партійних позиціях, їм не дають висловитися, не слухають їх. Звучали заклики - кадри добирати з урахуванням їх ставлення до ідеї самостійності України.

Прослідковується тенденція до усунення з посад осіб іншої національності, що походять з східних областей України. Не обрані або не затверджені 6 з 7 керівників облради або обласного комітету народного контролю, з 19 завідувачих, начальників відділів і управлінь затверджено 11 чол., з них лише три раніше працювали на даних посадах, шість - безпартійні. Висуваються на керівні посади особи, які раніше скомпроментували себе, некомпетентні, без досвіду роботи.

Понад 40 чоловік, в т.ч. керівники обласних відділів і управлінь, їх заступники, керівні працівники районних, міських, сільських та селищних Рад, не працевлаштовані.

Не можна сказати, що питання про звільнення працівників, що працювали раніше, на сесіях, як правило, не розглядається. Ради їх працевлаштуванням не займаються, остеронь від цих проблем

залишаються міністерства, профспілки. Фактично ці люди соціально не захишені, їм погрожує перерва в трудовому стажі. Скажу самокритично, що і бюро обкому, міськкомів, райкомів партії, місцеві Ради, які очолюють комуністи, повільно вирішують питання працевлаштування бувших своїх працівників.

Питання преси.

В ряді міст і районів області робляться спроби залишити партійні комітети без друкованих видань. Редакційні колективи піддаються грубому тиску, їх шантажують. Бюро обкому партії 10 квітня ц.р. прийняло постанову про видання «Прикарпатської правди» як органу Івано-Франківського обкому та міськкому партії, а міськрайонні і районні газети — як органи відповідних партійних комітетів, обумовивши при цьому, що Ради і надалі будуть співробітничати в партійній пресі. Однак це викликало серйозні розбіжності між партійними органами та місцевими Радами, в яких більшість складають депутати різних політичних течій, привело ще до більшого загострення політичного становища. Ми не маємо достатніх аргументів і юридичних обґрунтувань, щоб відстояти партійну пресу. Під тиском представників ДБ, їх погрозах бойкотувати газети, відмовах від підписки немає єдності серед комуністів, і неоднозначну позицію займають журналістські кадри. Рекомендації про зміну статусу газет та їхніх заходах ми одержуємо, а відповідних рішень, практичних дій з боку ЦК немає. Проблема ускладнюється і тим, що в трьох наших областях немає єдиного підходу до вирішення цього питання.

Якщо все це не вирішити буквально сьогодні-завтра, ми утратимо пресу, партійним комітетам буде нанесено ще один моральний удар, остаточно підірветься довіра населення.

Ряд керівників органів народної освіти, що входять в НДУ, підіймають питання про створення національних шкіл, рахують, що в умовах багатопартійної системи школа повинна бути ідеологізована. Мова також іде про створення нових структурних молодіжних об'єднань замість комсомольських та піонерських організацій. Ними гостро ставиться питання про вивчення в школі закону божого. Підколективи занепокоєні повільною ходою перебудови освіти, відсутністю чіткої концепції її розвитку, незадовільним виконанням заходів по підготовці учбових планів, програм та підручників.

Виникають труднощі з призовом юнаків на дійсну службу в Армію. В окремих виконкомах депутати виступають за те, щоб на провадах в Армію обов'язково був священик, закликають молодь не служити в Грузії, Азербайджані, Вірменії, Середній Азії, в Прибалтиці, так званих «гарячих точках», висловлюють побажання звільнити від служби в Армії по релігійних мотивах.

Міністерство внутрішніх справ виступило з ініціативою про створення муніципальної міліції, яка була б підпорядкована і фінансувалася б місцевими органами влади. Сюди передбачається включити дільничних інспекторів, інспекторів в справах неповнолітніх, патрульно-постові та шляхово-патрульні служби.

В наших умовах, особливо при виведенні органів міліції з підпорядкування місцевим владам, це приведе до негайного формування альтернативних структур з націоналістично настроєної молоді.

Ситуація, в якій ми опинилися, неоднозначна, непередбачена. Зокрема, Ради відмовилися брати участь в святкуванні 120 річниця з дня народження В.І.Леніна. Напередодні першотравневих свят ряд партійних комітетів змуснені були звертатися з проханням про дозвіл на організацію і проведення мітингів у виконком Рад. Такий дозвіл одержано, однак органи влади від цих заходів відмежовуються, інколи створюють перешкоди.

В окремих районах піднімаються питання про реєстрацію партії в Радах, сплату податків. В ряді трудових колективів, в окремих колгоспах ведуться розмови про незаконне використання партійними організаціями приміщень, транспорту, засобів зв'язку, оргтехніки.

Ситуація, що утворилася, приводить до розгубленості, пасивності комуністів в частині партійних організацій. Практично припиняється прийом у партію, чимало виходять з її рядів. /1989 р. - 85 чол., в поточному році - 176 чол./ Обком партії, партійні комітети посилюють свій вплив на комуністів, трудові колективи /зустрічі з активом, спільні бюро, участь у зборах по обговоренню передз'явських документів, зустрічі з молодими комуністами і т.інше/.

В той же час нам необхідна більш діюва допомога з боку ЦК. Заява ЦК, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР - хороший документ, однак на практиці нічим не підкріплюється. На мову практичних справ не перекладаються заходи по західному регіону.

Ніхто не виступає координатором зусиль партійних комітетів трьох областей по стабілізації становища.

В той же час в діях демократичного блоку простежується чітка узгодженість дій і керівництва з єдиного центру.

Групи, що прибули в область по лінії правоохоронних органів, займаються в основному збиранням інформації, не беруть на себе вирішення тих чи інших питань. Засоби масової інформації /Вечірній вісник, Львівське телебачення, деякі газети/ продовжують нагнітати обстановку.

ДАІФО, ф.ІП, оп.1, спр.5560, арк.1-10.

№ 11. З інформації Івано-Франківської обласної прокуратури Івано-Франківському обкому КПУ про правову оцінку діяльності новообраних місцевих рад народних депутатів, порядку проведення зборів, мітингів, демонстрацій. 15 травня 1990 р.

Органи прокуратури області направляють свої зусилля на підвищення ефективності прокурорського надзора за соблюдением законодательства о порядке проведения собраний, митингов, демонстраций, а также законности решений, принятых на первых сессиях местных Советов.

В этих целях в апреле и истекшем периоде текущего месяца прокуратурой области проведен ряд организационных и практических мер, направленных на активизацию этой работы.

Разработан план практических действий органов прокуратуры области по усилению надзора за соблюдением советских законов в области.

Мероприятия, указанные в нем, уже находят свою практическую реализацию.

В апреле месяце проведено совместное с областным управлением юстиции облисполкома и облсудом обобщение практики применения административного законодательства о порядке организации и проведения собраний, митингов, уличных шествий и демонстраций, по результатам которого прокурором области 20-21 апреля т.г. внесены два представления начальнику УВД области и начальнику Управления юстиции облисполкома для устранения нарушений закона в практике применения административного законодательства.

16.04.1990 г. в целях устранения нарушений закона о государственной символике прокурором области вынесено предписание председателю Ивано-Франковского исполкома т.Захаруку Д.В.

На протяжении первой декады мая месяца всеми ответственными работниками обларпарата осуществлены выезды во все горрайпрокуратуры для изучения оперативной и социально-политической обстановки и оказания практической помощи горрайпрокурорам.

Прокурором области издано распоряжение о создании постоянно действующей группы для оперативного анализа и подготовки материалов, своевременного решения возникающих вопросов и оказания помощи подчиненным прокурорам.

В текущем году в области зарегистрировано 29 несанкционированных митингов, в которых приняло участие около 20 тыс.чел. Большинство таких митингов проведено в конце марта - начале апреля текущего года в поддержку решений Верховного Совета Литовской ССР. Как показали проверки, организаторами несанкционированных митингов являлись в подавляющем большинстве лидеры неформальных объединений - депутаты новоизбранных Советов.

Органами внутренних дел подготовлены админматериалы на 14 лиц, из которых один привлечен к админответственности.

В отношении 13 лиц, являющихся народными депутатами горрайпрокурорами внесены представления сессиям о даче согласия на привлечение к административной ответственности, из них в отношении двух депутатов Верховного Совета УССР Думы З.Е. и Ребрика Б. В.

При рассмотрении этих документов сессии Советов принимают решения об отказе в даче согласия на привлечение депутатов к админответственности, в связи с чем прокурорами вносятся ходатайства по этому вопросу в вышестоящий Совет.

Кроме того, внесены представления на решения Калужского, Галицкого, Долинского горисполкомов, которые незаконно санкционировали в конце марта митинги по литовскому вопросу.

Как показывает практика, решения первых сессий нового созыва нередко принимаются в нарушение действующего законодательства.

В основном это касается вопроса национальной символики. Так, 10.04.90 г. сессия Ивано-Франковского областного Совета народных депутатов приняла решение об установлении на здании областного Совета рядом в Государственным флагом УССР желто-голубого флага. Аналогичные решения об установлении таких флагов, а также признании герба «тризуба» и возрождении гимна «Ще не мерла Україна» приняла сессия Калужского, Коломыйского, Ивано-Франковского городских, Долинского и Надворнянского районных Советов народных депутатов.

Прокурор области, прокуроры городов и районов, которые принимали участие в заседании сессий названных Советов, предупреждали депутатов о несоответствии таких решений действующему законодательству о государственной символике. Однако, несмотря на это, сессия такие решения приняла.

По такому пути пошли и многие сельские и поселковые Советы и их исполкомы, которые приняли свои решения по национальной символике.

В настоящее время горрайпрокурорами внесено более 30 документов прокурорского реагирования с требованиями отменить незаконные решения.

В связи с активизацией религиозной и общественной деятельности верующих католиков восточного обряда в области сложилась напряженная религиозная обстановка, которая усложняется принятием исполкомами местных Советов незаконных решений о регистрации греко-католических общин и передаче им культовых сооружений.

Незаконную позицию по религиозному вопросу заняла и сессия областного Совета народных депутатов, которая 25 апреля 1990 года приняла решение об основных принципах развития религиозно-церковной жизни на Прикарпатье. Этим решением сессия восстановила в правах УГКЦ, отменила решения Львовского Собора 1946 года, разрешила передачу культовых сооружений греко-католическим общинам.

Прокуратурой области внесено представление на это решение сессии областного Совета.

Незаконные решения о регистрации греко-католических общин, передаче им культовых сооружений принимаются городскими, поселковыми и сельскими сессиями Советов и их исполкомами, на которые горрайпрокурорами внесены документы прокурорского реагирования. Внесено более 20 таких документов.

В текущем году в области возбуждено 6 уголовных дел, связанных с самовольным захватом православных церквей: Долинский район - 2 дела, город Яремча - 2 дела, Тлумачский и Тысменицкий районы - по одному делу.

Уголовное дело по обвинению гр.Иванишака И.М. по ст.198 УК УССР о самовольном захвате православной церкви в г.Яремче расследованием закончено и направлено на рассмотрение в народный суд. Иванишак И.М. обвиняется в том, что 22.02.90 г. самовольно перепилил замок на двери церкви и повесил свой замок, чем способствовал ее захвату греко-католиками.

Возбуждено и расследуется уголовное дело о самовольном захвате 05.04.90 г. греко-католиками православной церкви в с.Дора Яремчанского горисполкома.

30 апреля 1990 года прокурором Тлумачского района возбуждено уголовное дело по факту захвата 19.04.90 г. греко-католиками в с.Попелив православной церкви.

Прокурором Долинского района 10.04.90 г. возбуждено уголовное дело по факту самоуправства, связанного с захватом верующими греко-католиками 01.04.90 г. в с.Витвица православной церкви. Им же 12.04.90 г. возбуждено уголовное дело по факту самовольного захвата православной церкви в

г. Долина громадянами греко-католицескої вери.

Расследование этих дел прокуратурой области взято на контроль. По всем им даны указания. Кроме этого, 30 апреля 1990 года начальником отделения уголовного розыска Яремчанского городского отдела внутренних дел возбуждено уголовное дело по факту осквернения неизвестными лицами в ночь с 26 на 27.04.90 г. памятника В.И.Ленину, который был ими частично облит краской. 17.04.1990 года возбуждено уголовное дело по факту надругательства над памятником В.И.Ленину в с.Отыня Коломыйского района в ночь на 17.04.1990 года.

В связи с тем, что незаконные решения местных Советов по национальной символике, религиозно-церковным вопросам, о праздновании национальных и религиозных праздников и другие, в соответствии с представлением прокурора области не отменены сессией областного Совета, в Президиум Верховного Совета УССР направлена докладная записка с предложением отменить эти решения.

Кроме того, предложено рассмотреть на Президиуме Верховного Совета УССР вопрос об укреплении правовых гарантий и защите трудовых прав работников, уволенных с работы в связи с окончанием полномочий Советов народных депутатов и не утвержденных их на предыдущих должностях новоизбранными Советами.

Сообщается в порядке информации.

Прокурор Ивано-Франковской области старший советник юстиции - Н.И. Андриуца

ДАІФО, ф.1П, оп.1, спр.5573, арк.48-52.

№12. З інформації Івано-Франківського обласного комітету ЛКСМУ Івано-Франківському обкому КПУ про кризовий стан в цій молодіжній організації. 29 травня 1990 р.

Обласний комітет комсомолу вирішив поінформувати Вас з приводу ситуації, що склалася в обласній комсомольській організації, оскільки кризовий стан в ній продовжує поглиблюватись.

На сьогоднішній день в області нараховується 160,4 тисячі членів ВЛКСМ. Тільки за чотири місяці цього року організація втратила 3,4 тисячі членів. За цей же період прийнято у ВЛКСМ 2008 чоловік /майже втричі менше, ніж за чотири місяці 1989 року/, з них всього 10 робітників і 2 колгоспники. Є тенденція виходу із комсомолу окремих комсомольських організацій. Під загрозою проведення нинішньої звітно-виборної кампанії, особливо в тих організаціях, де комсомольці доїжджають на роботу.

В комсомолі на початку року працювало понад 500 чоловік, однак у зв'язку з реорганізацією структурних одиниць Спілки і з фінансовими труднощами за січень-травень ц.р. в середньому на 17% скорочено апарати міськкомів, райкомів, на 35% - обкому комсомолу, на 25% - кількість працівників первинних комсомольських організацій.

Всі попередні намагання комсомолу, а саме: проголошення самостійності первинних організацій, надання їм прав фінансової та господарської діяльності, підтримка руху НТТМ, МЖК, створення центрів дозвілля, тощо не змогли пробудити високу активність членів Спілки, підняти авторитет комсомолу.

В 1989 році при обласному комітеті, міськкомках, райкомках комсомолу працювало 39 госпрозрахункових підрозділів, що дали прибутку на суму біля 890 тисяч карбованців, ведеться будівництво МЖК і МЖБК в містах Івано-Франківську, Калуші, Коломыйському районі, однак без впровадження цілеспрямованої державної молодіжної політики істотного покращення соціально-економічного стану молоді не відбудеться.

Ситуація напередодні XXI з'їзду ЛКСМ України в більшості первинних комсомольських організаціях характеризується тим, що не працюють їх виборні органи, не проводяться комсомольські збори, не відчувається ідейної єдності спілчан. Однак, при загальній апатії до молодіжного руху, певна частина молоді все ж чекає радикальних змін, які вбачає, насамперед, у відмові від комуністичних ідеалів, заміні їх на більш реальні, соціалістичні, що повинно знайти своє відображення у назві організації.

На дану ситуацію негативно впливає і загальне соціально-економічне та політичне становище в області. Адже в умовах переходу влади від одного політичного формування до іншого більшість комсомольських кадрів, вихованих в «теплих» умовах, настроєна досить песимістично.

Позбувшись монополії у молодіжному русі, комсомол дедалі сильніше буде відчувати ворожу по своїй суті кампанію зі сторони СНУМу, про що свідчить 2 пункт їх програмних засад, визначених I Всеукраїнським з'їздом, який проходив у м.Івано-Франківську 26-27 травня цього року. Лідери Української республіканської партії, зокрема її голова Лук'яненко Л.Г., однозначно заявили про визнання СНУМу як незалежної самостійної організації, обіцяючи при цьому їй фінансову та матеріальну підтримку.

Зараз наростає хвиля вимог /що підтримуються окремими Радами народних депутатів області/ по винесенню діяльності піонерських і комсомольських організацій за межі загальноосвітніх шкіл, існує наростання антикомуністичних, антиленінських поглядів у певної частини населення області, особливо молоді. Ось чому радикалізація політичного життя Спілки, вироблення чіткої стратегії збереження свого впливу вкрай необхідні комсомолу.

Протистояти вищезазначеним процесам одній нашій Спілці не під силу. Адже у більшості випадків партійні органи неспроможні оперативно впливати на політичну ситуацію і сліпо копіюють рішення вищестоящих структур, не проявляють зацікавленості у своїй політиці по відношенню до молодих комуністів та комсомольців, що в першу чергу відбувається на нашій молодіжній комуністичній організації...

ДАІФО, ф.1П, оп.1, спр.5567, арк.119-121.

Ігор Любінець, Мечислав Фіглевський

МИТРОПОЛИЧИ НАМІСНИКИ В ГАЛИЧИНІ (XV-XVI ст.)

Стародавня Галицька єпархія була заснована за князя Ярослава Осмомисла в 1157 році. Єпископів для неї висвячував Київський митрополит. Першим єпископом для Галича став Косма. Нещодавно стало відомо, що меншалець Крилоса В.Воробчак неподалік фундаментів Успенського собору віднайшов бронзовий хрест з перегородчастими емальями. У центральному медальйоні знаходиться золочене зображення голови архангела з діадемою на чолі, а в двох бічних – емаллю написана монограма Христа: ІС ХС. На думку львівського археолога В.Петегірича, хрест-епікопійон належав саме єпископові Космі, згаданому в літописі під 1165 роком. Декорація й іконографія пам'ятки сакрального мистецтва не має аналогій серед знахідок з території усєї Русі, а такі хрести є тільки в музейних збірках Ватикану й Ермітажу¹.

Потрібно відзначити, що раніше була єпископія для Перемишля, але її не заснували київські князі, бо всі єпископії відзначені в літописах та візантійських актах. Як зазначають деякі польські історики та чеський вчений Ф.Дворнік, єпископія в Перемишлі заснована ще учнями Кирила і Мефодія². Можливо, що моравські місіонери якимось чином були пов'язані і з Галичем. Окремі автори, наприклад, вважають, що в Галичі в 900-935 рр. діяла ранньоболгарська єпархія і кирилицю тут могли знати значно скоріше. Бо ж географічне положення Галича зумовило його контакти – через торгівлю, воєнні дії та дипломатію – з європейським світом, балтійською північчю, західнослов'янським католицьким світом. Ці контакти, як і наростаюче усвідомлення своєї політичної могутності, викликало в руському суспільстві появу власних церковних інтересів.

Про заснування в 1157 році Галицької єпархії на підставі певного пам'ятку літопису згадує російський історик В.Татищев. Архівні джерела вказують, що очолювали її видатні ієрархи. До складу Галицької єпархії входили Галицька, Львівська, Жидачівська, Белзька, Терехівська землі, Покуття та Поділля. Особливим авторитетом серед духовенства і віруючих користувався галицький владика Літтоній (1370 – 1391). Він добився від константинопольської патріархії гідності галицького митрополита і з успіхом виконував святительські обов'язки. Межі Галицької митрополії сягали від джерел Бугу і Стиру до Карпатських гір, від Кам'янина-Подільського попри Молдавію вздовж Дністра аж до берегів Чорного моря. Є деякі підстави вважати, що галицькі митрополити хоч деякий час виконували митрополичі функції без патріаршого дозволу в Києві, Чернігові та Брянську. Такі випадки траплялися і перед тим.

З княжих часів проживали в Галичині і християни західного обряду. Вони, як відомо, мали своїх священнослужителів у купецьких колоніях, дипломатичних місіях та загонах військових пайманців.

Утворення Галицької митрополії має цікаву історію. Вже в перших роках XIV-го століття в Галицько-Волинській державі вириває думка про створення окремої митрополії, відокремленої від Київської, що й справді почала ставати Московською. У зв'язку з від'їздом київського митрополита до Володимира над Клязьмою галицькі князі панювали на створенні окремої Галицької митрополії. Згаданий вчинок митрополита Максима викликав обурення не лише на Русі (літопис повідомляє з осудом: «Оставя митрополию и збежа из Киева»³), але навіть Константинопольського патріарха Афанасія. Ряд авторів вважає, що патріарх, дотримуючись давньої норми, за якою митрополит, який покидає кафедру, позбувається її, засудив Максима й погодився поставити окремого митрополита Галицького, призначивши йому 81-е місце (Київський посідав на той час 71-е місце).

Досі дискутується рік заснування Галицької митрополії (між 1301-1306 рр.)⁴. На думку доктора богослов'я Софрона Мудрого, ЧСВВ, єпископа-ордиарія Івано-Франківської єпархії, «Галицька митрополія постала десь коло 1301 року, за князювання Льва Даниловича, з потреб його держави та за ініціативою галицьких князів»⁵. Такого

ж погляду дотримується І. Оргинський. «Галицькі князі, як законні спадкоємці Київсько-Української держави і володарі українського народу, — пише цей автор, — досягнули створення окремої Української митрополії з осідком в Галичі. Постає вона в 1301 році»⁶. Дещо іншої думки дотримується о. Кость Папас. Він пише, що Галицька митрополія була заснована в 1303 році сином короля Лева Даниловича Юрієм⁷. Першим Галицьким митрополитом був Ніфонт. Після смерті Ніфонта митрополитом став Петро з-над Рати.

Заснування Галицької митрополії викликало велике обурення суздальсько-володимиро-московських князів, і вони вживають усіх заходів, щоб її ліквідувати. Великий московський князь, зокрема, прагнув заволодіти всіма землями колишньої Київської держави, і першим кроком до досягнення цієї мети вважав об'єднання всіх єпархій України і Білорусії під юрисдикцією Київського митрополита з перебуванням у Москві і додатку до його титулу згадки, що він є митрополитом «усієї Русі». Тільки тому, вважає М. Стахів, що в 1301 р. було ще сильне королівство короля Данила і що король Юрій вислав свої посольства до царгородського імператора і патріарха з щедрими подарунками, вдалося йому отримати в Царгороді рішення про утворення Галицької митрополії⁸.

Галицька митрополія, як відомо, підтримувала тісні взаємозв'язки із Сходом і Заходом. З одного боку, візантійські традиції чітко виявляються як у спорудженні храмів, так і в церковних книгах. Розвивається освіта і культура, при всіх церквах були школи. З другого ж боку, з рук римського папи Юрій I та Юрій II одержують корони, а вельможі Галицько-Волинської держави одружували синів і видавали заміж дочок за дітей з вельмож західних країн.

Запад Галицько-Волинської держави негативно позначився і на Галицькій митрополії. Саме в цей період зростає вплив Москви на Царгород. В 1347 р. візантійський патріарх проголошує скасування Галицької митрополії і таким чином залишає без духовної опіки всі єпархії.

Польський король Казимир, захопивши Галичину, запрягнув, що пануватиме тут права Церкви. Однак насправді він випишував зовсім інші плани. У 1351 році Казимир пише листа до папи Климента VI, в якому просить подарувати йому на чотири роки десятину, яку латинська Церква платить папі, щоб озброїти військо і завоювати землі «ноганих русинів», яких потрібно захистити від татар. А скільки лицемірства і неправди в таких словах короля: «Русини згодні прийняти хрещення і латинський обряд. На їх землях можна утворити сім латинських єпархій»⁹. Виходило, що в Україні нема християнства. У 1370 р. в Галичині вже не було жодного єпископа східного обряду. Номінований Київський митрополит, що фактично був московським митрополитом, не міг виконувати своїх формальних митрополітичних обов'язків у Києві і єпархія «малої Русі», бо знаходилася вони в інших державах — Литві й Польщі. Тому навіть не було кому висвячувати тут ієрархів. Все це викликало обурення віруючих, що не бажали полонізуватися і латинізуватися. Литовці, які були на той час поганями, приймають українську культуру і звичаї. Українська мова, як більш розвинута, стає державною у Литовському князівстві. 1362 року до Литовської держави увійшов Київ.

Ці та інші обставини, особливо великий опір народу, а також прагнення уникнути втручання Москви в справи Галичини, змусили короля Казимира вжити заходи щодо відновлення Галицької митрополії. Після паради з галицькими єпископами і боярами він вислав у 1370 році єпископа Антонія до патріарха Філофея та пригадав старі права Галицької митрополії: «Від віків Галич був знаний усім країнам як митрополія, митрополітичний стіл тут був з віку віків. Першим митрополитом був з благословенням нашим Ніфонт, другим митрополитом Петр, третім митрополитом Гавриїл, четвертим митрополитом Теодор. Усі вони були на галицьким столі»¹⁰. Казимир заявляв, що новий митрополит вже обраний — єпископ Антоній. Врешті король погрожував: «Поставь Антонія митрополитом, щоб не зник і не пропав закон русинів. А якщо не буде Божого і вашого благословення на цього чоловіка, то потім не жалуйтеся на нас: прийдеться хрестити русинів на латинську віру»¹¹.

Патріарх на початку 1371 р. відновив Галицьку митрополію. Антоній отримав право висвятити єпископів. Коли фактично помер митрополит Антоній, невідомо, але в 1391 році патріарх Макарій IV-ї пише вже до якогось ченця Симеона та доручає йому

управу Галицької митрополії. Щойно два роки пізніше Симеон зрікся цієї управи, скомпрометувавшись з Тагарісом, який видавав себе за патріаршого ексарха та дозволив висвятити па єпископа. Дізнавшись про обман, він як праведний чернець пішов у свою келію, а до Константинополя подався луцький єпископ Іван, щоб на доручення короля Ягайла старатися про призначення на митрополітичний престіл. «Та визнавши, що письмо було фальсифікованим, — відзначають дослідники, — патріарх відкинув прохання Івана Луцького, на якого вже і передше виплило до Константинополя оскарження в справі спору з володимирським єпископом. Отож, Іван залишив Константинополь і повернувся на Волинь, де видавав себе за митрополита, спираючись на звичайне патріарше благословення. Ягайло поставився за Іваном, і хоча патріарх доручив митрополитові Кириїянові не допустити Івана до Галицького престолу, то він таки продержався на цьому престолі до 1403 року»¹².

Галицька митрополія проіснувала до 1415 року, коли стала намісництвом Київського митрополита, який відтоді почав титулуватися «митрополит Києва і Галича».

Пов'язано це було в першу чергу з тим, що внаслідок татарської павали стародавня столиця в Галичі втратила своє давнє значення політичного її культурного центру країни. Одночасно й Галицька митрополія, яка серед усіх руських єпархій була найдалі висунена на захід, почала підупадати. Зрештою на Галицьку митрополію не знайшлося жодного кандидата.

У той же час починається пожвавлення місії католицизму. Вже було згадано про наміри короля Казимира. На думку М. Грушевського, Казимир католицькі інтереси культивував «головно в своїх листах до папи, понукаючи його допомоги в заходах коло окупації Русь»¹³. Номінально були поіменовані латинські єпископи для Перемишля, Львова, Холма, Володимира і навіть архієпископ для Галича (1371), однак усі вони залишилися номінальними єпископами, перебували суффраганом в Німеччині, Англії та інших землях. Католицький архієпископ, якому підкорялися Перемишльська, Володимирська, Холмська, Кам'янецька, Серетська та Київська католицькі єпископії, згодом перебрав у русинів кафедральний собор у Галичі. Віруючим-православним довелося будувати новий храм за містом, де була кафедра останнього Галицького митрополита Антонія і проживали члени його ради-крилошани. Польський король Ягайло, який став володарем колишнього Галицько-Волинського князівства, в 1426 році видав привілей про збирання поборів на архієпископію з православних, які проживали в маєтностях католиків¹⁴. Він також дозволив латинському архієпископу карати «схизматиків», що ображають католицьку віру, й заборонив католикам хрестити дітей «в секті схизматиків». На думку Т. Тралідоса, цим король надав йому велику інквізиційну владу¹⁵.

Польська латинська митрополія була створена в Галичині з політичною метою: знищити духовну твердиню українського народу — його Церкву, яка після западу Галицько-Волинської держави була єдиною громадською установою, що об'єднувала українців, і єдиним їх форумом на міжнародній арені. Митрополити і єпископи стали найвищими виразниками волі народу, його культури, традицій. Керівництво в самообороні українського населення перебрало найенергійніше міщанство, організовуючись у братства при церквах. З найстарішого Львівського братства при церкві св. Успення (з 1463 р.) цей рух згодом поширився на Галичину, Волинь і дійшов до Києва. Із Львівського братства вийшли Петро Конашевич-Сагайдачний, Йов Борецький, пізніший Київський митрополит, учені й організатори Богоявленського братства в Києві (1616) Єлисей Плетенецький, Захарія Копистинський, Лаврентій Зизаній, Касія Сакович та інші.

З кінця XIV ст. протягом півтора століття на Галицькій кафедрі не було ні православних митрополитів, ні єпископів. Після Антонія, в 1391, 1393 та 1397 роках Константинопольський патріарх посилав для поладження справ єпархії єпископа Віфлсема Михайла.

Певну спробу віднови ієрархії в Галичині робив у 1457-1458 роках Апостольський Престол, визначивши галицьким єпископом Макарія, серба. Він прибув туди, застав усе пограбоване і сам не залишив сліду в історії.

Московські церковні й політичні діячі робили все, щоб у Галичі або Львові не було навіть єпископа, а лише управитель. Церкву на цих українських землях

підпорядковуюють Київсько-Галицькому митрополиту, який проживав... у Новгородку. Живучи далеко від довіреної йому пастви, литовський митрополит керував Галицькою єпархією через своїх так званих «намісників київських митрополитів».

Майже ціле століття митрополітиччі намісники мали свою резиденцію у Крилосі і лише наприкінці XV століття перенеслися до Святоюрського монастиря у Львові. Спершу намісника іменував митрополит за згодою короля, пізніше він вручав намісникові грамоту і давав йому духовну владу. Митрополітиччі намісниками були переважно ченці, ігумени Крилоського або Святоюрського монастиря. Однак траплялися випадки, коли намісниками ставали люди світські, які здобували цю гідність парівні з іншими цивільними посадами, що їх щедро роздавав польській шляхті король.

Як відзначали дослідники, такі митрополітиччі намісники мало турбувалися про духовні потреби Галицької єпархії. Вони, здебільшого, управляли митрополітиччіми маєтками, збирали податки з віруючих (катедрастик та ін.) та надсилали їх до Київсько-Галицького митрополита, який тільки посив цей титул, а насправді ж був Литовським митрополитом для православних єпархій, що існували в межах польського королівства. Галицькі митрополітиччі намісники не мали жодних єпископських повноважень. Для висвячення священика, вирішення різних духовних справ, розлучень, вінчань, а також, щоб благословити на посвяту церков, українці-галичани (згідно з їхньою скаргою королю) змушені були їздити в Молдавію.

На прохання віруючих східного обряду, а також львівських міщан, князя К. Острозького, у 1521 р. король видав привілеї українському населенню Львова. За цим документом русини-українці звільнялися від присяги (в окремих справах) у костьолі й мали право приписити її у своїй церкві; православні одержали можливість парівні з католиками виступати свідками в суді; православні священики знову здобули право ходити містом до вхорих у церковному вбранні, а на Руській вулиці — і зі свічками; магістрат, призначаючи священиків, мав рахуватися з пропозицією українців і не брати за призначення (рукавичне) більше двох кіп; священики могли йти за труною померлого в церковному вбранні, а Руською вулицею — зі свічками, співом та дзвоном і дзвоном¹⁶.

Першими митрополітиччіми намісниками у Галицькій єпархії був Ігнатій Крехович, який жив у Крилосі. Про нього згадується в грамоті за 1413 рік. Митрополітиччіми намісниками були також Стефан Ходич (1457), Андрій Свистельницький (1475), про діяльність яких розповідає львівський священик Іван Рудович¹⁷.

Як відомо, князь Лев у 1272 році переніс свою столицю з Галича до Львова, і з того часу Львів починає виростати як новий центр на західноукраїнських землях. Вже 1540-1549 роки припадають на період піднесення Львівської православної єпархії. Але задовго до цього між польським архієпископом у Львові Бернардом Вільчеком та львівським старостою Станіславом Ходичем виникла суперечка за право призначення митрополітичного намісника. Староста, отримавши «онскальничество» від короля, передавав монастир Крилос та його маєтності Роману Остаповичу з усіма землями, прибутками й податками, які збиралися щорічно, і навіть із правом духовного суду¹⁸. Однак проти такого рішення виступив Львівський католицький архієпископ Бернард Вільчек. Польський король Сигизмунд I вирішив цю суперечку на користь католицького архієпископа. Сигизмунд I видав новий декрет, за яким православні колишньої Галицької єпархії піддавалися під юрисдикцію львівського католицького архієпископа, щоб полегшити перехід «від схизматицької віри до правдивої католицької релігії» і виправити їхні помилки, повернути в огорожу дійсно Христового стада. Таким чином, львівському католицькому архієпископу підлягали всі християни Галичини.

Згаданий документ короля Сигизмунда I завдав галичанам багато клопотів. Коли 1511 року холмський єпископ за наказом литовського митрополита Йосифа Солтана (1498-1517) бажав провести капітальний огляд парафій Галицької єпархії, польський архієпископ звелів його затримати та закрити у в'язницю в Дунаєві. І лише на домагання віруючих і Литовського митрополита польський король наказав звільнити холмського єпископа з в'язниці та повернути забрані у нього церковні речі.

На думку протоієрея Іларіона Карп'яка, кандидата богослов'я, в той сумний час було декілька митрополітиччіх намісників, їх призначав і львівський староста, і католицький

архієпископ. Вони сиділи у Львові, Галичі, Спятині, Кам'яні-Подільському, Тересовлі, Рогатині і Жидачеві. Православна шляхта і міщани бажали церковної єдності та просили короля призначити їм на Галицьку єпархію одного митрополітичного намісника. З цією вимогою погоджувався і польський архієпископ, щоб утримати під своєю владою управління всією Галицькою православною єпархією.

В 1522 році єдиним митрополітиччим намісником був призначений архімандрит Свято-Юрського монастиря у Львові Ісакій (Яцко) Гдашицький. Від польського короля йому була надана влада паглядати «за попами руського обряду і синагогами» в округах львівському, коломийському, спятинському, кам'янецькому і жидачівському.

Дослідники відзначають, що Гдашицький виявився найбільш діяльним митрополітиччим намісником. Він ревню об'їжджав всі свої округи і заохочував українців твердо триматися своєї віри, почав відновлювати порядок у єпархії. Львівський архієпископ, не задоволений його діяльністю, добився в 1523 році королівського підтвердження на право призначати митрополітиччіх намісників¹⁹, домагався відставки Гдашицького. Проте це не вдалося здійснити відразу. В 1526 році Гдашицький в якості вікарія був визнаний митрополитом Київським²⁰. Однак під тиском архієпископа король Сигизмунд I позбавив Гдашицького гідності митрополітичного намісника (1535). На його місце призначено Яцка Сікору.

Згодом галичани обрали намісником шляхтича Макара Балабана і просили віддати їх під опіку Перемишльського єпископа. Однак митрополит, не затвердивши Балабана, призначив «справцею» о.Гоншевського. Під патиском галицької шляхти східного обряду й народу і, мабуть, внаслідок вилуви королеви Бони король Сигизмунд I 22 жовтня 1539 року видав привілеї про повернення Галицького єпископства з власним ієрархом Макарієм Тучанським. Київський митрополит спочатку спротивився цьому привілеєві Сигизмунда I і не хотів висвячувати Тучанського на львівського чи галицького єпископа. Але на непотушливе настоювання вірних і шляхти він висвятив Макарія, поставивши при цьому тверді умови, щоб не втрачати своїх митрополітиччіх прав, ані також маєтків. Тучанський вважався Галицьким, Львівським і Кам'янець-Подільським єпископом, отже, практично, єдиним владкою Західної України. Йому надавалися права висвяти священиків, посвяти церков, вінчання, розлучення, духовного управління в усій єпархії, володіння Крилосом та Уневським монастирем, збирання податків, здійснення духовного суду²¹.

Висвячення Макарія Тучанського на єпископа відбувалося в кафедральному соборі в Новгородку. Гадають, що це сталося 22 лютого 1540 року, тобто того самого дня, коли Макарієм присягнув, що ні він, ані його наступники не будуть намагатися відповісти колишню Галицьку митрополію. На грамоті, крім підпису Макарія Тучанського, видно підписи усіх тодішніх ієрархів східного обряду, які були під владою митрополита Макарія.

Таким чином, завдяки старанням духовенства, галицької шляхти і міщанства була відновлена давня Галицька єпархія з місцеперебуванням ієрарха у місті Львові при кафедральному соборі св. Юра. Невідкладною справою новообраного єпископа було скликати місцевий архієрейський собор у Львові, який після 135-літньої перерви мав навести лад і порядок у єпархії. Цей собор відбувся у храмі св. Юра 16 листопада 1539 року. Були запрошені Перемишльський єпископ Арсеній та «інші деякі чесні духовні і світські особи». Тоді вирішено було заснувати при львівському єпископі допоміжний орган у управлінні єпархією — крилос.

Акт Львівського собору 1539 року має історичну цінність. З нього довідуємось про права і обов'язки крилошан та їхнє ставлення до єпископа. Собор постановив, що після смерті єпископа саме крилошани мають управляти справами єпархії разом із землянами та міщанами²². Під актом видно підписи восьми крилошан та свято-юрського диякона Захарії. Крилошанами були настоятелі церков: Захарія — від церкви св. Феодора, Захарія Стефан — від церкви св. Миколая, Аптіян — від церкви св. Богоявлення, Яків — від церкви Благовіщення, Григорій — від Воскресенської, Автоном — від церкви св. Спаса, Іоанн — від церкви Покрови Матері Божої, Григорій — від церкви Вознесіння Господнього. З цього переліку видно, що тоді у Львові було вісім крилошанських церков, не рахуючи собору св. Юра. Ці постанови і дії єпископа були

затверджені митрополитом Макарієм лише 10 січня 1549 року. У 1544 р. єпископ Макарій затвердив функцію Свято-Микільського братства у Львові.

Єпископ Макарій Тучапський керував Галицькою єпархією десять років (1539-1549). Цього часу було замало, щоб навести всюди лад і порядок в єпархії, яка 135 років була позбавлена своєї влади. Не дивно, що зустрічалися випадки неслухняності багатьох священників і монахів. Особливо гострою була суперечка єпископа з Унівським монастирем. Ченці поскаржилися цивільним властям, начебто єпископ хоче загарбати їхні маєтки й касу. Справа погратилась навіть до короля.

Польський король як пайвища інстанція в державі видав 30 грудня 1542 р. декрет, за яким мав бути полагоджений спір між єпископом і монастирем. У декреті, написаному латинською мовою, було стверджено, що ченці Унівського монастиря повинні слухати свого владика як законного керівника в духовних справах, а обрані ченцями ігумен чи архімандрит має просити єпископа про затвердження на посту. Що ж до керівництва монастирськими маєтками, король вирішив, щоб єпископ не втручався в маєткові справи, монастирським майном мають порадкувати ченці під проводом свого ігумена, а весь прибуток з монастирських маєтків йтиме цілком до монастирської скарбниці і витратиться тільки на власні потреби.

На підставі документів, зібраних В.І.Ульяновським²³, можна подати такий *хронологічний ряд галицько-львівських намісників та єпископів за 1458-1596 рр.*

Макарій, єпископ. Номінований на єпископа Галицького з ченців монастиря св. Кипріяна (у Константинополі) папою Каллістом III 16 січня 1458 р. В листі до короля Казимира папа рекомендував його як канонічно поставленого єпископа. З невідомих причин Макарій опинився в Угорщині й Трансильванії, востаннє його ім'я згадується від 1470 р.

Андрій Свистельницький, намісник. Згадується як митрополичий намісник у Галичині в 1475 р.

Іоасаф, намісник. Архімандрит львівського монастиря св. Юра у Львові, згадується водночас і як митрополичий намісник. Помер у 1493 р.

Афанасій, намісник. Архімандрит монастиря св. Юра у Львові. Вважають, що став намісником у 1493 р. й був ним до смерті (1509).

Філарет, візитатор. Філарет був єпископом холмським. Після смерті Афанасія Львівський католицький архієпископ Бернард Вільчек добився королівського привілею на те, щоб особисто призначати митрополичих намісників. А єпископ холмський Філарет домогся права управління Галицькою єпархією як візитатор. Згадується в листі короля від 1511 р. у зв'язку з суперечкою з Бернардом Вільчеком.

Василь Плетенецький, намісник. Згадується як намісник галицький у листах короля Сигизмунда до архієпископа Бернарда Вільчека за 1514-1515 рр. Вважається, що був намісником з 1511 р. і помер у 1522 р.

Ісакій (Яцко) Гдашицький, намісник, номінований королівським листом від 21 квітня 1522 р. У вересні 1522 р. отримав королівський привілей про підпорядкування йому православних Львова, Галича, Коломиї, Кам'яця, Снятина, Жидачева. 19 листопада 1522 р. Гдашицький був призначений королем на архімандрита св. Юра у Львові. 9 лютого 1526 р. його визнав як намісника галицького Київський митрополит Іосиф. Виконував обов'язки намісника до 1534 року, коли був усунутий з цієї посади.

Іоакимф (Яцко) Сікора, намісник. Поставлений і затверджений королем з подання католицького архієпископа в 1534 р. В листі короля від 5 серпня 1535 р. до єпископа Перемишльського Лаврентія йдеться про боротьбу за намісництво між Сікорою та Макарієм Тучапським. Сікора утримував цю посаду, мабуть, до 1537 р., бо король 7 березня того року в листі до архієпископа Львівського називає намісником Тучапського.

Іосиф, намісник. На прохання Київського митрополита 9 квітня 1535 р. король помінував Іосифа галицьким намісником.

Якинт Клишко, намісник. Вважають, що він був поставлений намісником того ж 1535 р., як і Іосиф (після нього, чи до нього), на противагу Сікорі. З 1537 р. Якинт — архімандрит св. Юра. Припускають, що в 1539 р. він був відставлений митрополитом у зв'язку з підтримкою Макарія Тучапського.

Макарії Тучапський, намісник, єпископ. 1 серпня 1535 р. затверджений на посаді архімандрита св. Юра. 5 серпня 1535 р. король у листі до єпископа Перемишльського Лаврентія писав про боротьбу між Тучапським та Сікорою за намісництво. Ця боротьба закінчилася призначенням Тучапського Галицьким єпископом (затверджений королем). 22 лютого 1540 р. на соборі в Новгородку (за участю митрополита Макарія, єпископів Полоцького Семена, Вітебського і Мстиславського Антонія, Володимирського і Берестейського Геннадія, Луцького і Острозького Арсенія, Турівського і Пінського Вассіана, Перемишльського і Самбірського Арсенія, Холмського й Белзького Івана) Макарій Тучапський був висвячений на вікарного єпископа Галицького. 31 березня 1540 р. король затвердив його в цьому сані з визначенням Львова місцем резиденції. Перебував на єпископії до своєї смерті в 1548 р. (за іншими даними — 1549 р.).

Арсеній Балабан, єпископ. 13 грудня 1548 р. в королівському листі Балабан визнаний пастушиком Макарія Тучапського. 24 квітня 1549 р. вийшов королівський привілей про призначення Балабана Львівським єпископом. Але в листі короля від 22 червня 1549 р. це призначення скасовувалося. 27 серпня 1549 р. король помінував єпископа Перемишльського Антонія Радилівського намісником у Львові на противагу Балабану. Вже 11 травня 1551 р., однак, Арсенію Балабану надано Свято-Онуфріївський монастир. У вересні 1555 р. той був обдарований новим «хлібом духовним». 27 січня 1566 р. король підтвердив договір Марка (Арсенія) Балабана з сином Григорієм про передавання йому своїх повноважень. Однак Арсеній фактично управляв єпископією до своєї смерті (травень-червень 1569 р.).

Іоан (Іван) Лонатко-Осталовський, єпископ. 16 червня 1569 р. за поданням Львівського католицького архієпископа Станіслава Шломовського король помінував Івана Лонатку на Львівського єпископа; незважаючи на те, що раніше затвердив успадкування влади єпископа Арсенія його сином Григорієм Балабаном (про це йшлося в королівському листі від 20 листопада 1576 р.).

Гедеон (Григорій) Балабан, єпископ. Ще за життя батька Григорія добився королівського підтвердження (від 27 січня 1566 р.) на управління єпископією у зв'язку зі старістю Арсенія. 6 серпня 1569 р. король видав лист з приводу претензії на єпископію й тоді ж звернувся до митрополита Іони щодо протиставлення Григорія Балабана та Іони Лонатки-Осталовського (Івана Лонатки). Григорій (в чернетці Гедеон) із титулом єпископа оселився в Крилосі (чи Галичі) й лише після смерті Іони Лонатки-Осталовського захопив єпископську резиденцію у Львові. Найнаступнішим періодом його єпископської діяльності стали 1580-1600-ті рр.: боротьба з братством, конфлікт із Константинопольським патріархом Ієремією, заходи щодо унії та повернення в табір православних перед Берестейським собором, участь у православному соборі 1596 р. та подальшій міжконфесійній боротьбі. Помер Гедеон Балабан 10 лютого 1607 р.

Близько 150 років управляли Галицькою дієцезією намісники київського митрополита. Більшість з них, як свідчать архівні джерела, були переважно ченцями, а також періодично і світськими людьми, мали місце свого перебування в Крилоському, а пізніше у Свято-Юрському монастирі у Львові. Тоді перейшли великі багатства української церкви в руки світських людей або римо-католиків.

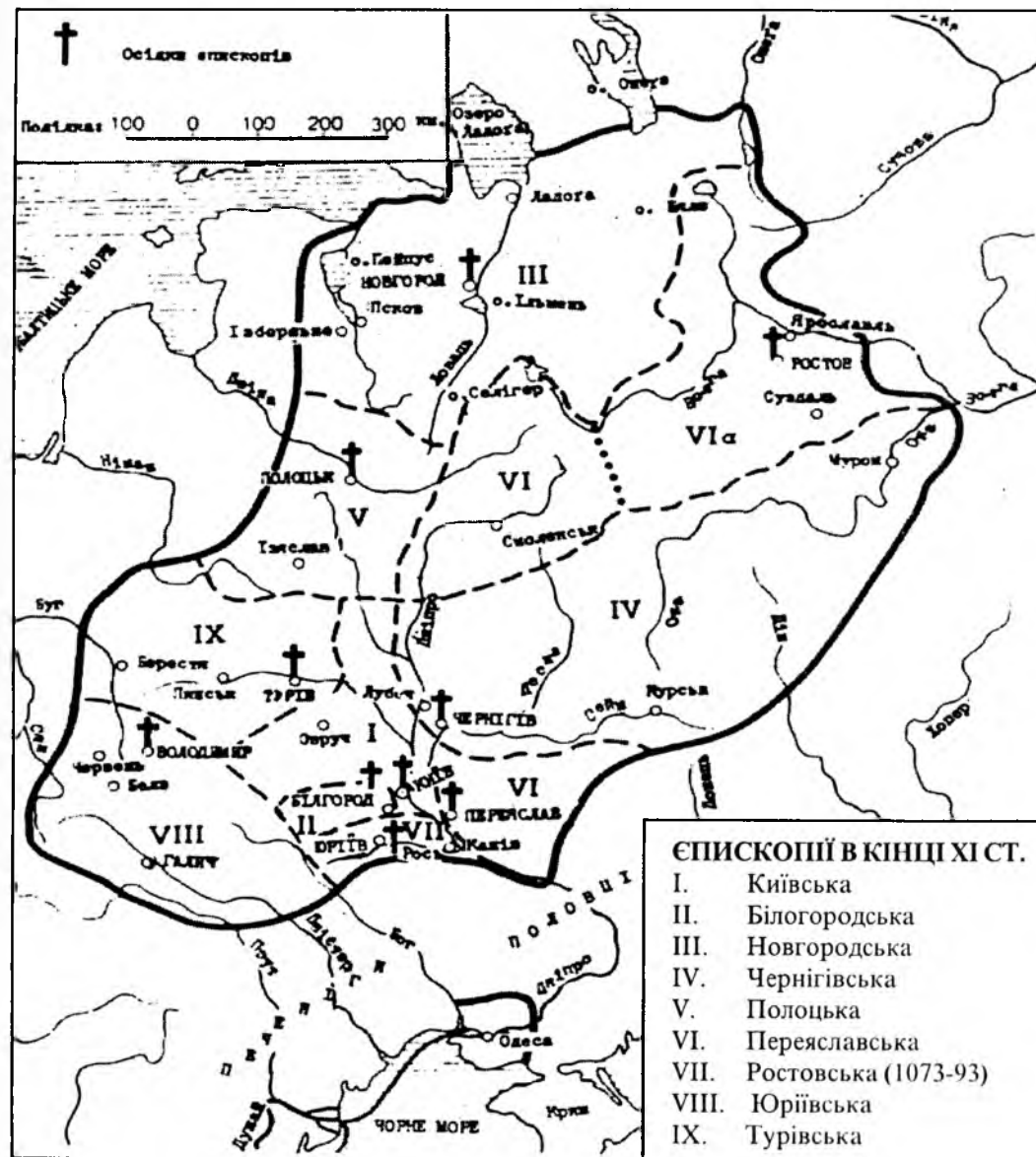
Духовенство, не маючи довгий час своїх високодуховних, талановитих владик, стало на рівні з підданим простим народом. Подібний був стан перемишльських єпископів, які втратили соборну церкву в Перемишлі та перенеслися на деякий час до Спаса і Самбора, одержавши звідси назву єпископів самбірських. «При такому паденні руської Церкви, - справедливо відзначалося у книжці «Історія християнсько-католицької церкви», - переходили многі, особливо дворяни, на католицтво і латинський обряд»²⁴.

У перші роки після прийняття Берестейської унії митрополити уніатські називалися Київськими і Галицькими, знаходились у Вільні, тоді як Київ зайняли православні митрополити. Пізніше вони переїжджали у міста, в яких були попередньо єпископами (у Володимирі або Львові). Так, Лев Кишка (1714-1728) мешкав у Володимирі, Атаназій Шенгицький (1729-1746) - у Львові, Флоріан Гребницький (1748-1778) - у Володимирі і Лев Шенгицький (1748-1779) - у Львові. «З сего виходили різні невігоди і безпорядки, - відзначав о. Олександр Стефанович, тодішній професор жіночої учительської семінарії

у Львові, - але старання митрополитів, щоби їм призначено постійну резиденцію, були безуспішні»²⁵.

У 1808 р. папа Пій VII відновив давню Галицьку митрополію з центром у Львові. Першим митрополитом став Антоній Ангелович.

1. Коваль І. Відкриття галицької археології // Тижневик Галичини. - 1997. - 4 грудня.
2. Ярема. Моравська місія і християнство Південно-Західної Русі // Православний вісник. - 1998. - Ч.8. - С.23.
3. Полное собрание русских летописей. - Т.2. - М., 1962. - Вып.2. - С.485.
4. Павлов А.С. О начале Галицкой и Литовской митрополии и о первых тамошних митрополитах по византийским документальным источникам XIV в. // Русское обозрение. - 1894. - №5; Тихомиров Н.Д. Галицкая митрополия. - СПб, 1895; Stasiw M. Metropolia Halicensis - Romae, 1960. - S.163.
5. Мудрий Софрон. Нарис історії Церкви на Україні. - Рим, 1990. - С.51.
6. Ортинський І. Таємниця України // Визвольний шлях. - 1998. - Ч.10. - С.1182.
7. Панас К. Історія української церкви. - Львів, 1992. - С.40.
8. Стахів М. Христова церква в Україні (988 - 1596). - Стенфорд, 1985. - С. 193.
9. Грушевський М.С. Історія України-Руси. - Львів, 1905. - Т.3. - С.391.
10. Там само.
11. Там само. - С.393.
12. Великий А. З літопису християнської України. - Рим-Львів, 1999. - Кн.2. - С.260-261.
13. Грушевський М.С. Історія України-Руси. - Львів, 1905. - Т.5. - С.422.
14. Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego wernardyńskiego we Lwowie. - Т.3. - №100. - S.195.
15. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древних актов. - К., 1850. - Т.Х. - Ч.1. - С.22.
16. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией (далее - АЗР). - СПб, 1846. - Т.1. - №41. - С.263.
17. Рудович І. Історія Галицько-Львівської Єпархії. - Жовква, 1902. - С.26.
18. АЗР. - Т.2. - №185, 193.
19. Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського. Відділ рукописів (Інститут рукопису), ф. 18, спр.3.
20. Див.: АЗР. - Т.2. - №141.
21. Великий А. З літопису християнської України. - Рим, 1969. - Кн.3. - С.180-188.
22. Архив Юго-Западной России. - Т.Х. - №12. - С.22.
23. Ульяновський В. Історія церкви і релігійної думки в Україні. - К., 1993. - Кн.1. - С.88-90.
24. Стефанович О. Історія християнсько-католицької церкви. - Львів, 1903. - С. 102.
25. Там само. - С.171-172.

Єпископії часу Володимира Великого до кінця XI століття.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА /СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ/

Проблема соціальної структури суспільства — одна з центральних у соціології. Не випадково в багатьох виданих на Заході наукових працях і навчальних посібниках соціологія визначається як наука про соціальну структуру суспільства, а її аналізу відводиться значне місце в західній і вітчизняній соціологічній літературі.

Актуальність запропонованої теми визначається, на наш погляд, рядом позицій: по-перше, тим, що без глибокого розуміння суті та тенденцій розвитку соціальної структури не можна ефективно управляти справами суспільства, здійснювати економічну, соціальну, культурну політику, яка за своєю суттю є діяльністю по регулюванню відносин між окремими елементами соціальної структури. По-друге, для наукового керівництва процесами трансформації суспільства /а саме ці процеси відбуваються нині в українському суспільстві/ треба чітко знати, які класи, верстви, групи виграють або програють від тих чи інших реформ. Для цього необхідно мати адекватну уяву про соціальну структуру суспільства, тенденції її розвитку. По-третє, традиційні уявлення про соціальну структуру нашого суспільства у минулому виявилися неспроможними ні в теоретичному, ні в практичному відношенні, що зумовило кардинальні зміни в підході до аналізу процесів, які відбуваються у цій сфері в наш час. І, нарешті, актуальність проблеми становлення і тенденцій розвитку соціальної структури українського суспільства зумовлена також і тим, що від типу соціальної структури залежить динаміка суспільства в цілому. Адже відомо, що тип соціальної структури колишнього СРСР 30-50-х років визначив такі деформації суспільства, як культ особи, монополізм влади, відчуженість людини від власності, політичного життя тощо. Тому тип соціальної структури, що складається сьогодні в Україні, має визначити подальший хід розвитку українського суспільства, стати головним регулятором його соціальної динаміки.

Соціальна структура суспільства — це упорядковані в одне ціле окремі частини суспільства, це побудова, а точніше, внутрішня основа соціальної організації. Будь-яке суспільство постає не як щось однорідне і монолітне, а як внутрішньо розчленоване на різні соціальні групи. Соціальна структура суспільства, яка складається з класів, соціальних верств, груп, національних спільнот, є складним і багатогранним явищем суспільного життя і відповідно вимагає глибоких, науково обґрунтованих методологічних підходів щодо її вивчення і соціологічного аналізу.

Аналіз соціальної структури суспільства в сучасній соціології здійснюється через характеристику перш за все соціальної нерівності, яка виявляє співвідношення становища окремих особистостей і соціальних груп. Структура нерівності відображає суспільну диспозицію, в якій різні суб'єкти займають певне /по відношенню до інших суб'єктів/ становище. Соціальна нерівність у суспільстві частіше всього розуміється як стратифікація. Термін «соціальна стратифікація» ввів у науковий обіг П. Сорокін, російський, а потім видатний американський соціолог. Стратифікація відображає процеси розвитку соціальної нерівності і розподіл суспільних груп у ієрархічно упорядкованому ранзі і має понятійний аналог — розшарування населення, яке розрізняється між собою за певними критеріями /власність, влада, престиж тощо/. Відомий західний соціолог Е. Гідденс визначає соціальну стратифікацію як «структуровані нерівності між різними групами людей»¹, кожна з яких відрізняється обсягом і характером соціальних привілеїв.

Класики соціології /О. Конт, Г. Спенсер, М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс/ обґрунтували фундаментальність і непорушність принципу соціальної нерівності і її високої функціональної значимості для організації суспільства. Видозмінюються конкретні форми нерівності, а сам принцип проявляється завжди. «І якщо на якусь мить деякі форми стратифікації руйнуються, то вони виникають знову в старому

або модифікованому вигляді...»², — стверджував П.Сорокін. Обґрунтовуючи теорію соціальної стратифікації, М. Вебер вважав, що процес соціального розшарування і зайняття більш вигірних позицій у суспільстві організований досить складно. Основою стратифікаційної структури завжди є природна та соціальна нерівність людей, яка, як підкреслював М. Вебер, визначається рівнем відношення до власності, політичної влади та соціальною престижністю в конкретному суспільстві.

Проблемам аналізу соціальної структури значну увагу приділяла й українська соціологічна думка. У зв'язку з цим необхідно відзначити дослідження засновника вітчизняної соціологічної науки М. Шаповала. У його праці «Загальна соціологія» були всебічно розкриті соціальні основи формування українського суспільства початку ХХ ст., його структури та основні параметри соціальних спільностей³.

Аналіз формування нової соціальної структури сучасного українського суспільства, складних процесів її становлення навряд чи може бути ефективним у всьому обсязі, якщо не врахувати зміст, характер і тип соціальної структури радянського суспільства, яке формувалось протягом тривалого часу.

Відомо, що типи соціальних структур визначаються характером суспільно-економічної системи. Будівництво в Радянському Союзі соціалізму і зв'язані з цим суттєві деформування соціально-економічних і політичних відносин, зумовлені існуванням тоталітарного режиму, в значній мірі деформували і соціальну структуру радянського суспільства. Модель соціально-економічного і культурного розвитку, заснована на авторитарному централізмі й державній власності, сформувала соціальну структуру радянського суспільства, що характеризувалась сукупністю ознак, які не дозволили їй динамічно розвиватись. Відзначимо найбільш важливі з них: підпорядкованість соціальної структури адміністративно-політичному регулюванню при посиленні репресивної домінанти в окремі періоди і в конкретних умовах; зрівняльна оплата праці, заснована на дистрибутивному типі господарських відносин; недостатня соціальна мобільність; неадекватна шкала цінностей і заохочень, на якій найбільш значимими були ознаки лояльності /походження, партійність/, але недооцінювались ініціатива, підприємливість, сумлінна праця. Соціальна структура радянського суспільства зберігала риси, характерні для традиційної структури. Величезна влада та основні привілеї сконцентрувались виключно в руках вузького кола осіб і визначались місцем у бюрократичній ієрархії⁴.

Всі ці процеси призвели до того, що соціальна структура радянського типу в 70-80-х роках в основному вичерпала свої потенційні можливості для ефективного розвитку суспільства: ціною втрати величезних людських, матеріальних, природних ресурсів вона здатна була вирішити ряд пріоритетних завдань ранньої індустріального типу, але виявилась принципово неспроможною до саморозвитку, забезпечення необхідної динаміки суспільства, до входження в розвинуте індустріальне і постіндустріальне суспільство. Зрозуміло, що докорінне реформування соціальної структури сучасного українського суспільства ускладнюється необхідністю подолання недоліків і деформацій, що нагромаджувались у ній десятиліттями.

Якісно новий етап становлення і формування соціальної структури, стратифікаційних процесів починається в 90-х роках, коли Україна як самостійна держава після розпаду СРСР вступила в стадію пошуку нових форм соціальної організації і ціннісних орієнтацій життєдіяльності. Кардинально змінились політичні пріоритети, економічна і соціальна політика, сутність культурних, духовних цінностей. Суспільство почало складний перехід від тоталітаризму до демократії і класифікується сучасною соціогуманітарною наукою як транзитивне, перехідне.

Необхідно підкреслити, що вивчення соціальної структури транзитивного, перехідного суспільства в сучасній Україні, яка характеризується нестабільними інституційними і структурними процесами, є складним, оскільки «об'єкт» наукового дослідження знаходиться у вкрай невизначеному, амбівалентному стані. Складність цього об'єкту обумовлена, по-перше, тим, що замість стійкої системи соціальних позицій необхідно проаналізувати стислий у часі і динамічний за масштабами процес соціального переструктурування українського суспільства. По-друге, специфічність

об'єкту дослідження визначається тим, що в першу чергу розглядається структурування українського метасоціуму, яке здійснюється в особливо нестабільний, перехідний період, характерний рецидивами та екстремальними станами, докорінною зміною структуроформуючих параметрів.

Політичні й економічні реформи в Україні призвели до виникнення в суспільстві тих соціальних структурних елементів, яких не було в недалекому минулому. Зусиллями владних соціальних сил в економічному базисі здійснюються глибокі зміни, які неминуче ведуть до формування таких соціальних спільностей, які виступають носіями ринкових відносин. Йде процес відтворення якісно нової соціальної структури, яка несе відбиток виробничих, а значить, політичних, економічних, соціальних відносин. Дослідження соціальної структури сучасної України вимагає перш за все зосередитись на вивченні її основних елементів, економічному змісті соціального розшарування, символічному оформленні поляризації суспільства. Саме ці чинники вирішальним чином впливають на процес переформування українського соціального простору.

Серед стратифікаційних основ сучасного суспільства, які домінують у більшості теоретичних моделей, важливим чинником виступає власність. За роки незалежності в Україні на інституційно-законодавчій основі почав формуватись могутній недержавний сектор з різними типами власності і суб'єктами економічної діяльності. Поступово розширюється чисельність зайнятих у сфері посередницької діяльності, обслуговування, фінансово-банківських операцій. У країні починають формуватись групи, зв'язані з ринковими відносинами: працівники маркетингової служби, реклами, менеджери акціонованих і приватних підприємств, спеціалісти в галузі оцінки нерухомості і цінних паперів.

З нових соціальних груп, що виникли в наш час, слід відзначити категорії кооператорів, фермерів. Але перш за все необхідно виділити підприємців, зайнятих у сфері промислового, більше фінансового і посередницького бізнесу, а також власників спільних підприємств. Ці соціальні групи нині активно діють в Україні. Джерелом нової верстви підприємців, або бізнес-верстви, була перш за все номенклатура, яка почала переходити з управлінського апарату в бізнес, спираючись на матеріальну базу партії, держави, сформовані господарські зв'язки та колишні привілеї. Джерелом бізнес-верстви є також суб'єкти тіньової економіки, дрібні бізнесмени, посередники, інтелігенція, особливо технічна, що перейшла у сферу комерції.

Разом з тим процес формування бізнес-верстви має значну специфіку. Поки що дослідники не дійшли єдиної думки відносно розуміння суті, структури і статусу цієї верстви в нашому суспільстві — надто розмиті і невизначені ще функції та якості тих суб'єктів економічної активності, яких можна було б зарахувати до неї. Вчені погоджуються лише з двома найбільш очевидними характеристиками, на основі яких доцільно віднести того або іншого працівника до цієї верстви: діяльність у господарській сфері з метою отримання прибутку; економічна свобода або наявність прав і обов'язків, зв'язаних із самостійним прийняттям рішень та особистою відповідальністю за результати господарювання.

На основі вказаних ознак можна виділити декілька підгруп працівників, які складають бізнес-верству сучасної України: менеджери-співвласники — це господарські керівники дрібних і середніх акціонованих підприємств; наймані менеджери, тобто господарські керівники, які управляють державними, рідше приватними, підприємствами або фірмами; підприємці — власники переважно дрібних підприємств і фірм; бізнесмени-менеджери — це наймані директори дрібних і середніх підприємств переважно акціонерного і приватного секторів, які поєднують управлінську роботу з веденням власного бізнесу; напівпідприємці — до них відносяться некерівні працівники в основному акціонерного і приватного секторів економіки, які поєднують роботу за наймом з різними видами підприємництва, включаючи індивідуальну трудову діяльність.

Таким чином, вказана бізнес-верства залишається досить різномірною, і,

очевидно, про її внутрішню єдність ще говорити рано. Крім того, її формування супроводжується цілим рядом явищ, які можна оцінити не тільки як несприятливі з точки зору традиційних соціальних зв'язків, базових культурних цінностей, але і як кримінальні.

Разом з тим бізнес-верства в сучасному українському суспільстві стає більш численною. Це зумовлено роздержавленням власності та її приватизацією, розвитком нових форм господарської і підприємницької діяльності. Все це об'єктивно призвело до виділення бізнес-верстви на фоні інших соціальних груп. Зростає її соціальна зрілість, про що свідчить виникнення політичних організацій, які виражають інтереси підприємців, та активна участь у виборчих кампаніях. У значній мірі через діяльність представників цієї верстви здійснюється відпрацювання нових організаційних форм праці і перерозподіл матеріально-фінансових ресурсів суспільства. У рамках економічної активності бізнес-верстви розвиваються більш самостійні й ініціативні трудові процеси, народжуються нові форми володіння і розподілу фінансовими, матеріальними і кадровими ресурсами. Підприємці відіграють значну роль і в процесі структурних змін зайнятості, тобто в переході працівників перш за все з тих галузей і виробництв, які є неефективними з точки зору задоволення споживчих запитів, у нові, що тісно зв'язані з ринковими відносинами.

Аналіз економічних процесів дає підстави стверджувати, що більшість представників дрібного, середнього та крупного бізнесу в сучасній Україні зайняті в торгівлі та торгово-посередницькій сфері. Це зумовлює їх відповідні ціннісні орієнтації. Справа в тому, що специфіка торгово-посередницького капіталу полягає у прагненні покласти в основу своєї діяльності ірраціональну наживу. Тому у даної впливової частини нової еліти формуються такі ціннісні установки, які суперечать раціональній трудовій етиці: прагнення до швидкого збагачення, егоцентризм, досягнення відповідного соціального статусу будь-якими засобами. Подібні ціннісні орієнтації сприяють корупції, зростанню злочинності в суспільстві, соціальної поляризації, викликають негативне ставлення до бізнес-верстви з боку значної частини населення.

Суспільні процеси, які відбуваються під впливом радикальних соціальних перетворень, дають підстави стверджувати, що в сучасному українському суспільстві відбувається поглиблення соціального розшарування. Розшаруванню соціальних сил суспільства сприяє розшарування груп за доходами і способом життя. Соціологічні дослідження в Україні виявляють збагачення найбільш забезпечених, падіння життєвого рівня більшості населення в 90-х роках. За історично короткий проміжок часу в суспільстві різко поляризувались багаті і бідні соціальні верстви. В Україні в 1997 р. близько 37 відсотків домашніх господарств /39 відсотків населення в цілому/ слід було б зарахувати до бідних, з них 12 відсотків — до дуже бідних⁵. Цифри вражаючі, однак і вони далеко не повністю відображають реальну картину. Справа в тому, що в соціальних процесах простежується тенденція високої ймовірності для значної кількості населення потрапити офіційно до розряду бідних чи випасти з нього. Це також свідчить про бідність країни та її громадян.

Соціальна поляризація українського суспільства має різні сторони і знаходить свій прояв у наступних характеристиках. Так, у структурі споживання населення витрати на харчування в середньому становлять 52 відсотки, причому у 60 відсотків населення — 60 відсотків, у 30 — перевищують 50 відсотків. А відомо, що витрати на харчування більшої частини доходу є однією з визначальних ознак бідності. Мало того, згідно з даними опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи» та Інститутом соціології НАН України 1997 р., 71 відсоток жителів України не мають можливості харчуватися за власним смаком, 59 відсотків — повноцінно проводити відпустку, 70 відсотків відчувають брак необхідної медичної допомоги⁶. Таким чином, поширеним є і відчуття бідності, недоступності елементарних речей, які люди звикли сприймати як нормальні й природні.

Масового характеру набрало й вилучення людей з економічного життя. В Україні /за даними обстеження домашніх господарств у 1996 р. / 34 відсотки

населення поєднувало кілька видів господарської діяльності, працюючи з метою одержання доходу 60 годин на тиждень /ще 28 відсотків – 59 годин, а 6 відсотків – 64 години/, а майже 2/5 населення були зайняті лише 29 годин на тиждень⁷. Це підтверджує думку про те, що нетривала і неефективна праця є однією з характеристик економіки бідності сучасного українського суспільства.

Соціальні процеси в Україні у сучасних умовах виражаються і в становленні нової соціальної верстви, яку прийнято називати середнім класом. Середній клас – це перш за все високопродуктивний і висококваліфікований, ініціативний працівник, це завжди інноваційний тип особистості. Представники інноваційного соціального типу особистості знаходяться в найбільш кваліфікованих верствах робітників, селян, інтелігенції. В українському суспільстві середні верстви тільки формуються і з'явилися у зв'язку з розвитком різних форм власності. Вони поповнюються за рахунок кооператорів, орендарів, фермерів, дрібних підприємців, управлінського персоналу банків, приватних, кооперативних та спільних підприємств. Оскільки більшість з них ще не зміцнили як слід свого становища, їх виникнення не сприяє розвитку стабільності суспільства⁸.

Складні процеси перерозподілу власності, структурних переміщень працівників, економічна криза уповільнюють створення якісно нової, численної середньої верстви. Спостерігається відтік середніх верств з тих сфер діяльності, які суспільству необхідні, але не спроможні забезпечити швидкий ефект після переструктурування. Наприклад, за останні роки значно скоротилась чисельність інтелігенції у сфері наукової праці. При цьому перехід найбільш кваліфікованих спеціалістів до комерційних структур часто супроводжується таким негативним процесом, як зниження кваліфікаційного статусу і втрата професійної майстерності за рахунок підвищення рівня доходів і соціального статусу. Аналогічні процеси спостерігаються в деяких високотехнологічних і наукоємких виробництвах; великі кадрові втрати несуть конверсійні підприємства військово-промислового комплексу. Отже, інтелігенція, яка в розвинутих країнах Заходу складає значну частину середнього класу, не в змозі сприяти сталості суспільства і реально виявилась відкинутою до нижчого класу.

Таким чином, ті верстви, які в нових умовах могли б виступити ядром формування середнього класу, розмиваються, їх представники переходять або в бідні верстви, або в структурні утворення з іншим статусним рівнем: і в тому, і в іншому випадку вони втрачають свою активну роль. Цим значною мірою можна пояснити, що в Україні в сучасних умовах середні верстви є нечисленною групою й охоплюють лише до 9 відсотків населення⁹. Все це уповільнює технічну модернізацію, політичну демократизацію українського суспільства, не сприяє стабільності соціальної системи, не забезпечує її динамізму.

Особливість і відмінність стратифікації українського суспільства полягає і в тому, що соціальні позиції індивідів, груп, верств закріплюються переважно не відчуженими формами функціонально-рольових відносин, а міжперсональними зв'язками: протекція, родинні відносини, корпоративність. Формування елітних верств саме в такий спосіб – спосіб відродження архаїчних солідарностей на основі корпоративності – веде до соціального просування їх окремих представників, які виступають не тільки потенційними лобістами або джерелом підтримки, але і символом досягнення. Просування таких людей в еліти – корпоративне завдання всієї конкретної елітної спільності. Це негативно впливає на механізми маргіналізації, заміщення і в кінцевому рахунку невисоку соціальну якість нових верств та соціальних груп в Україні, перш за все елітних.

Демонтаж соціальної структури радянського типу, її інститутів знаходить емпіричний прояв у маргіналізації суспільства – не в його «усередненні», а у виникненні проміжкових верств на краю більш контрастних і поляризованих. Маргіналізація відбувається під впливом соціальних і технологічних зрушень і тісно зв'язана з розхитуванням і кардинальними змінами нормативно-ціннісних систем. Аналіз соціального досвіду засвідчує, що найбільш дестабілізуючим фактором для

стратифікаційних процесів українського суспільства є розростання чисельності маргінальних верств: безробітних, люмпенів, осіб без місця проживання, учасників злочинних угруповань. Руйнування звичних норм організації праці, побуту, а також культурних норм і цінностей обумовлює появу великої кількості людей, які втрачали минулий соціальний статус і як наслідок – моральні принципи поведінки.

Динаміка соціальних процесів свідчить, що основні тенденції перетворень соціальної структури українського суспільства характеризуються посиленням позицій ринкової економіки, зростанням числа зайнятих у приватному секторі і бізнес-діяльності, поглибленням соціальної диференціації та соціальної поляризації, появою принципово нових соціальних груп, вимиванням середніх прошарків, зростанням соціальної напруженості.

Український соціум, таким чином, безсумнівно, є диференційованим, гетерогенним, а його структуру визначає взаємодія двох тенденцій – тенденція до поглиблення нерівності, диференціації соціокультурних утворень і водночас тенденція до соціальної гомогенізації, спрощення соціальної ідентифікації особистості. Різноманітність форм власності, динаміка розподільчих відносин визначають процес диференціації, тобто розшарування соціальної структури суспільства. Що стосується другої тенденції, то тут слід відзначити таке. В останні роки в нашій країні спостерігається небажане зростання реальної соціальної однорідності: невиплати винагороди за працю фактично означають непідтвердження державою /основним інститутом суспільства/ професійних і кваліфікаційних відмінностей, тобто зрівнювання всіх у тій економічній ситуації, що склалася. Правила і зразки взаємодії або частково деінституціалізовані, або не повністю інституціалізовані. Наслідком явного домінування процесів деінституціалізації стали незворотне знецінювання раніше інтерналізованих зразків і стандартів поведінки /габітусів/, які забезпечували індивідам і групам соціальну компетентність та ефективну соціальну діяльність. У цих умовах соціальну перевагу одержали ті індивіди і групи, які на початку суспільних трансформацій не володіли усталеними габітусами /насамперед молодь/, а також ті, чий габітус виявився вкрай інструментальними за нових умов. Решта ж опинилась у стані проблематизованих габітусів, не підтверджених перш за все державою.

Найважливіший наслідок першої тенденції – формування нових соціальних груп, активізація процесів соціальної мобільності населення, становлення у підсумку нового типу соціальної структури українського суспільства. Найважливіший наслідок другої тенденції – зростаюча деструктуризація та дестратифікація значної частки економічно активної частини населення, пов'язаної з державною власністю. У цих людей зростає занепокоєність, відчуття соціальної деградації, втрата соціальної самоідентифікації. Це впливає на соціальне почуття даної категорії населення, яка включає робітничий клас, селянство, інтелігенцію. Відбувається люмпенізація, маргіналізація цих соціальних груп з усіма впливаючими звідси економічними, політичними та моральними наслідками.

На наш погляд, негативні явища і тенденції становлення і розвитку нової соціальної структури українського суспільства зумовлені комплексом причин. По-перше, незавершеністю економічних і політичних реформ, помилками в процесі їх проведення, а також економічною кризою, яка призвела до того, що найрізноманітніші за своїм матеріальним становищем та соціальною незахищеністю верстви перемістились до нижчого класу. По-друге, аналіз соціальних і політичних процесів свідчить, що українське суспільство після тривалої історичної перерви намагається позбутися домінування перерозподільчого типу господарювання. Але така спроба на практиці набрала поспішній, недостатньо розроблений у технологічному і правовому плані характер, що, очевидно, й обумовило серйозну деформацію стратифікаційних процесів. По-третє, необхідно мати на увазі наступну визначальну обставину. Суспільний лад сучасної України як перехідного суспільства характеризується становленням економічного панування торгово-фінансового капіталу й авантюристичних форм капіталістичної діяльності. Торговий і торгово-посередницький капітал захоплює пануючі економічні позиції, підпорядковує своїм

інтересам всі інші форми капіталу, зокрема і промисловий, виробничий, а ірраціональну наживу ставить в основу політики й ідеології. Результат діяльності торгово-посередницького капіталу в Україні, яка підпорядковувала інтересам власної наживи значну частину економічного життя, виявляється в упадку промисловості, науково-технічного потенціалу, невинувато швидкому зростанні невеликої за чисельністю найбагатшої верстви — нової еліти суспільства і масовому зубожінню більшості населення країни.

Узагальнення результатів соціологічного дослідження деяких аспектів процесу становлення соціальної структури сучасного українського суспільства дозволяє характеризувати її як соціальну революцію в соціологічному розумінні, яка змінює становище соціальних верств, породжує інтенсивні процеси стратифікації, формує соціальну диспозицію на нових критеріальних основах. По суті, виникає нова соціальна структура України, яка зумовлена радикальними перетвореннями у всіх сферах суспільного життя.

Вивчення процесів стратифікації в українському суспільстві показує, що формування новітніх соціальних утворень має специфічний характер внаслідок особливої міцності корпоративних зв'язків, пріоритетних позицій, які зайняв в економіці країни торгово-посередницький капітал, допущених помилок у процесі здійснення реформ. Як результат — недостатня кількість нових соціальних груп і верств, посилення соціальної диференціації і поляризації суспільства, високі темпи його маргіналізації, недовіра до влади, демократичних перетворень.

Аналіз соціальних процесів у сучасному українському суспільстві свідчить, що нові соціальні групи, які нині розвиваються, додають суспільству динамізму, хоч напрямки їх соціальної активності часто розходяться з інтересами інших соціальних груп. Доцільність збагачення соціальної структури суспільства за рахунок появи таких соціальних груп, як підприємці, фермери, кооператори, сумнівів не викликає. Але необхідно збагатити й активізувати діяльність давно існуючих соціальних груп, перш за все робітників, селян та інтелігенції. Сьогодні це є фундаментальною соціально-економічною проблемою розвитку України, вирішенню якої будуть сприяти подолання економічної кризи, розвиток вітчизняного виробництва, активна соціальна політика держави, спрямована на оптимізацію соціальної структури і соціальної динаміки в суспільстві і наукове управління цими процесами.

І, нарешті, соціологічний аналіз негативних тенденцій у становленні нової соціальної структури змушує визнати, що в умовах стихійного розвитку ринкових відносин неможливо за короткий час безболісно перевести вітчизняну економічну практику і процеси стратифікації з кризового стану в стабільний, сприятливий і що роль перерозподільчих механізмів, а також значення сильної центральної влади не втрачають поки що свого значення.

1. Гидденс Б. Социология: Учебник 90-х годов /Реферированное издание/. — М., 1991. — С. 41
2. Сорокин П. Социальная стратификация и мобильность // Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992. — С. 306.
3. Див.: Шаповал М. Загальна соціологія. — К., 1996.
4. Див.: Восленский М. Номенклатура. — М., 1991.
5. Макеєв С. Процеси соціальної структуризації в сучасній Україні // Політична думка. — 1998. № 2. — С. 84 — 85.
6. Там само. — С. 84.
7. Там само.
8. Міщенко М. Підприємець сьогодні: штрихи до соціально-психологічного портрету // Філософська і соціологічна думка. — 1993. — № 6. — С. 61-69.
9. Социология. Наука об обществе: Учебное пособие / Под редакцией проф. В.П. Андрущенко проф. Н. И. Горлача. — Харьков, 1996. — С. 291.

ЄВГЕН МАЛАНЮК І ГАЛИЧИНА

Природніше було б ставити питання «Євген Маланюк та Україна» або ж «Євген Маланюк і європейська культура». Та звужуємо його, сказати б, до регіонального масштабу принаймі тому, що упродовж багатьох століть нас, українців, історія ділила на «східняків» і «західняків». На жаль, і сьогодні ця традиція залишається чинною. Фактів безліч, але зійшлося на один. 25 квітня 1997 р. вчорашній спікер Верховної Ради Іван Плюц в інтерв'ю львівській газеті «Високий Замок» сказав: «Батько в 1947 році, коли в нас був голод, поїхав до Західної України і привіз звідти два клумки борони. З цього борони та гнилої картоплі робили затирку. Так виживали. І тоді між собою говорили: «Ось західняки мають що їсти, а ми голодуємо». Тобто штучно створювалась неприязнь до західних областей. Пізніше мені не доводилось бути в Галичині, спілкуватися з галичанами. Перебуваючи на високих партійних щаблях влади, знав, що основне завдання - це перевиховати західний регіон у дусі української соціалістичної радянської системи. Навіть коли уже почалися демократичні віяння, ще ставився до західняків дещо вороже, як до таких, що хочуть нас розколоти, розвалити. І коли вже у парламенті, де було створено демократичну Народну Раду, я вперше побачив вияв безмежної любові до України, мої погляди почали змінюватися в бік націоналізму».

Українська еміграція усіх своїх «скликаць» також автономізувалась не тільки на «петлорівців» і більшовицьких підсланих, «западених» і «не западених», «бандерівців» і «мельниківців», русинів чистої масті і русинів-українців, не тільки кралялась конфесійно, але, крім своїх спільних великих емігрантських турбот, вміла між собою сваритись і на багатьох дрібніших підставах, а то й дрібничкових.

До речі, досить перерхитати листування О.Теліги, Д.Донцова, Н.Львицької-Холодної, А.Крижанівського і самого Є.Маланюка, щоб перекопатись, що Маланюк як постать, як людина, як характер особливий - нерідко сам був причиною подібних міжособиць. То наша еміграційна культурна еліта ділилась на «вишніченківців», хвильовістів», «маланюківців» і також навпаки, а ще на інші половинки і менше. Словом, піде і піколи не були ми «всі в один гуж».

Отже, не з бажань панегіричних, а з мотивів укладання «западєсько-східняцького миру» Є.Маланюк пише: «Не треба бути фаховим істориком, щоб зважувати і оцінювати ще й ще раз значення Львова й Галичини в цілості історичного й культурного процесу нашого народу й Батьківщини. Вистачить лише пригадати нашу Козацьку (ніби таку дуже «наддніпрянську», бо то й Січ, і Січ, і Чорне море) Добу і усвідомити собі місце народження всіх тих Ставровських, Галатовських, Плетенських, Беринд і інших аж на тім, що ту добу очолив, - Петро Конашевич-Сагайдачний. Та ж кожен історик знає, що Козацька Доба - така багата і така чудесна (бо то було майже чудо нашої історії) - в дійсності не спала на нашу землю, як deus ex machina, а таки мала перед собою довгий «інкубаційний період». Лабораторією Козацької Доби була західна половина нашої всукраїнської «єліпси»: грунт Галицько-Волинської Держави, Острів і Львів, а Галичина - найголовніше, бо то вона видала галерею фундаторів нашого Борока. А не забуваймо, що й старий Хмель вчився в Галичині...

Коли це вже зважимо, зрозуміємо, що наша «східньо-західність», наша геокультурна «єліпсовидність» - це не причина до нарікань, лише виняткове наше геокультурне і геополітичне щастя: обидві половини нашої соборної «єліпси» із своїми двома окремими вогнищами не лише себе - впродовж довгих віків - взаємно доповнювали, а й взаємно виручали. (В десять років по «нет, не було і не буде» - в Галичині постас р.1873 Наукове Товариство ім.Шевченка)»¹.

А далі Євген Маланюк констатує: перше національне військо нашої сучасності виникло таки в Галичині. Саме в Галичині - хай це собі запам'ятають ті, що все нарікають на «галичан» і дивляться на історію «з курячої перспективи»².

Чим був Львів і Галичина в особистому житті Євгена Маланюка? «Галичина і Львів в особистім житті «старого» емігранта, - відповідає письменник, - зокрема такого, що порівняно довгий час емігрантствував у Варшаві. Коли вже занадто «припікало», бралось потяг і - протягом ночі - на ранок уже чоловік сидів за свіжою кавою у «Віденській», куди на год. 9-10 починав сходитися «пресовий Львів»... Ет, що там згадувати. То була така еміграція, що, властиво, мала до розпорядження західню половину Батьківщини.

...У вечорі йшлося на Високий замок і, коли запалювали на Підзамчю вогні, враження було достеменно таке, як у Києві, дивлячись з Володимирової Гірки на вечірній Поділ.

А Стрийський парк! А комплекс будинків НТШ! А Музей! А над тим усім - величний і древній Юр, що панував над містом і містові патронував»³.

Не хочемо, щоб ці рядки, повторю за Маланюком, у когось викликали враження «чогось у роді «Похвали» чи «Апології альбо оборони», або навіть одвертості: що маеш - тим і чванішся...

То краще говорити фактами. Засновники роду Маланюків правдоподібно прийшли із Покуття. Дід, за свідченням Маланюка, мав виразу поставу гупула. Вже цього досить, аби говорити про пієтет на адресу галичан. Це - по-перше. А по-друге, Маланюкові як енциклопедистові неважко було зрозуміти, що Львів протягом століть стояв на західноукраїнському рубежі як нездоланна фортеця національного духу, як храм нашої культури. Якщо двадцяте століття (йдеться про радянські часи) цей храм півечило, вижирало із нього душу, то Маланюк залишався одним із найбільших його охоронців і рятівників. У Львові засяяли високим світлом слова дві його книги: «Земна Мадонна» (1934) та «Перстень Полікрата» (1939). Воно пекло, вогненними променями просвічувало нашу рабськість, холоуїство, малоросство, самозраду, лицемірність, закукурічене упертюханство, проявляло всі наші історичні болячки.

У Львові за книгу «Земна Мадонна» авторів присуджували літературну нагороду Товариства письменників і журналістів. У граді Данила Галицького Є. Маланюк у 1925-1926 рр. надрукував своє знамените «Послання», що здійняло прорадянський брутальний гвалт. Ортодоксальна Стенова Еллада пішла на нього війною. На передній фронт зголосились добровольці, але їй було мобілізовано петлюрівця Сосюру проти петлюрівця Маланюка. Війна точилась майже сімдесят літ - до дев'яностих років, до часу проголошення української державності. Аж тоді протималанюківська армія ганебно впала. Правда, В. Сосюра, за свідченням Миколи Неврлого, ще в 60-тих роках підняв білий прапор і добровільно здався у полон Маланюкового слова, назвавши його «Варязьку баладу» твором геніальним.

Народжений не коритись, вишколений українською і світовою класикою, загартований у боях УНР, збагачений досвідом українських генералів Євгена Мешковського, Василя Тютюнника, Володимира Сінклера, Євген Маланюк переміг.

«Літературно-науковий вісник», який із 1922 р. у Львові редагував Д. Донцов (з 1933 р. цей журнал виходив під назвою «Вісник»), для Маланюка був не тільки виданням, у якому він друкував свої твори, але й виданням, що на всіх інших вчорашніх учасників національно-визвольних змагань мало світоглядний вплив. Для більшості з них, які вижили, романтика української державності зникла, як «роса на сонці». Їх хвилювало, що чекали «брегідки», брутальні польські «нацифікації», московські сценарії фарисейської «українізації», НЕПів та енкаведівського пекла.

Ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов знав інший шлях. Отже, тому для Маланюка і таких же приречених на вигнання чи на тюрми по обидва боки Збручу «ЛНВ» став порятунком. Відомо, що «ЛНВ» відроджується у Львові з великою хвилею східноукраїнської політичної еміграції в Галичину. У цей час журнал був найбільш авторитетною трибуною. І тут заслуга не тільки Дмитра Донцова як редактора. Євген Маланюк, Улас Самчук, Леонід Мосендз, Михайло Мухин, О. Ольжич - Кандиби, Юрій Клен не лише знаходились під впливом «шефа», але й по-своєму впливали на

характер видання і творили його обличчя. Вони не раз самі ставали винуватцями серйозних «конфліктів», полемік і своїми виступами спричиняли «опозицію» журналові, скажімо, в таких іменах, як В'ячеслав Липинський, Андрій Крижанівський, Олександр Кошиць і часто Юрій Липа, який із журналом «сходився» і розходився.

Наприклад, Володимир Дорошенко, реагуючи на статтю Євгена Маланюка «Петербург як літературна тема», опубліковану в «ЛНВ», у листі до її автора 13 вересня 1931 р. пише: «...Ви караєте Драгоманова і Грушевського, а російських письменників періците, по чім здря. Я рішучо не можу з цим згодитися. Послухати Донцова ..., то гірших злочинців як Драгоманов і Грушевський світ не бачив. Вони спричинили всього лиха в повітряному паному рухові. Чому вони не були самостійниками, а федералістами і пр., чому загалом не були тими, чим є др. Дбицов та інж. Маланюк... А чому ви не вважаєте на час і обставини? Трудно, щоб Драгоманів був Донцовим, але чи був би Українцем хто з Вас, панове, якби в нас перед вами не було Драгоманова і Грушевського?»⁴.

Невдовзі, буквально таки цього місяця - 19 вересня, Євген Маланюк отримує листа від Дмитра Донцова, в якому писалося: «Дорошенко обурюється, що я «періциу» Драгоманова і Грушевського і т.п., чому дивуємося, що вони тоді не були самостійниками. Я кілька разів писав і доводив у статтях, що навіть в часи Драгоманова, а тим більше Грушевського, вже дехто додумався до націоналізму...

...Питається (йдеться про В. Дорошенка - Т.С.) чи ми були б Українцями без Драгоманова і Грушевського? Що до мене, то не тільки «був-би», а таки в дійсності став без них. Українця з мене зробили Гоголь, Шевченко, Куліш і Стороженко, яких я знаю з того часу, як навчився читати... З Грушевським я завжди полемізував. Драгоманова завжди не терпів»⁵.

Як бачимо, Маланюк ознайомив Донцова із Дорошенковим листом, який Донцова дуже зачепив. У відповіді Маланюкові Донцов більше сподівається, ніж коментує Дорошенкового листа: «Звідки він знає, під чім впливом був Донцов?.. Відколи почав писати в Київському Слові, повів кампанію проти лібералізму російського, проти російських впливів, за що мене тоді Садовський, Єфремов та інші уважали за вар'ята. Родився я в Таврії, і де провів перші 17 літ життя, в країні, яку можна назвати нашою Америкою, етнографічною мішаниною з Українців, Поляків, Жидів, Болгарів, Німців, Греків, Турків і росіян. Звідки російські впливи?»⁶.

Ці два листи пояснюють багато чого із світогляду Маланюка, Донцова та Дорошенка. Вони мають ще багато дуже суттєвих площин для іншого тлумачення. У даному випадку наголошуємо про «контакт» Є. Маланюка з Галичиною через його стосунки із львівською періодикою та безпосередні стосунки з конкретними людьми, які жили і діяли в Галичині. Здається, не було б перебільшенням, якщо б період варшавського чи празького Маланюкового життя водночас назвати періодом його життя в Галичині. Для цього досить факту, що Маланюк як публіцист в основному формувався у галицькій періодиці. Тут він мав вдячних своїх читачів, однопумців, принципових, але доброзичливих опонентів і, на жаль, мав лютих своїх ворогів. Львівська політична і мистецька атмосфера по-своєму впливала на нього, а він впливав на неї, навіть її «корегував».

У 1958 р., коли еміграційна Україна відзначала 75-ліття Дмитра Донцова, а радянська Україна фабрикувала проти нього памфлети та пасквільні брошури і несобачно з-під свого пильного зору випустила «нових хоробрих» - себто шістдесятників Липу Костенко, Івана Дзюбу, Василя Симоненка, Аллу Горську, Івана Світличного і «несть» їм іншим числа, Є. Маланюк згадував: «Ми розв'язували загадки, ряд загадок, що їх поставила перед нами сама історія... Аж ось несподівано опиняється серед нас року 1922 перше число відновленого «Літературно-наукового вісника». Ім'я редактора - «Д-р Д. Донцов» - ми вже чули. Але від того першого числа ЛНВ - вже дихнуло на нас першим передчуттям можливої віднові. Це вже було щось якби прорив облоги... Жили ми потім вже очікуванням свіжого числа цього журналу, в якому зустріли і Юрія Липу, як брата»...⁷.

Ідеологія дощовського ЛНВ була Маланюкові близькою. Вона формувала не тільки його, але й його покоління, а вже у «вісниківській» період, тобто від 1933 р. до

1939 р., це покоління сформує «Вісниківську квалдригу» з іменами Є.Маланюка, Л.Мосендза, Олени Теліги, О.Ольжича. Юрій Дараган, Олекса Стефанович, Юрій Липа, Оксана Лятуринська, Н.Ливицька - Холодна, Богдан Кравців також тут охоче друкувались. Безперечно, їх поетичний доробок як в ідейному, так і мистецько-естетичному сенсі став високим досягненням всукраїнської художньої думки.

Поезію цієї групи слід сприймати як своєрідне протиставлення міпорній галицькій поезії авторів вчорашнього стрілецького чину, тобто поезії, що проливалася сльози над могилами усусувів. Це, наприклад, твори О.Берези, М.Матієва - Мельника, О.Бабія, Р.Гута - Кульчицького, Т.Курніти та багатьох інших. Але насамперед вона протистояла літературі пролетарського гарту, що розпускала метастази по обидва боки Збруча. У Галичині її дії пронагували журнали «Наша правда», «Нова культура», «Культура», «Вікна», тижневик «Світло».

У цей час Є.Маланюк повідомляє Н.Ливицьку-Холодну: «Донцов давно не пише. Маю враження, що йому забороняють наші західні брати друкувати речі, підписані зненавидженим моїм ім'ям. Російська влада скоро видаватиме у Львові «незалежний журнал» - ... «Червоний плях» для бідних... «Діло» давно вже обернулося на простісінький офіціоз совєтського консула у Львові»⁸.

Олександр Гаврилюк, що давав літературну поживу для видань «совєтського офіціозу», як відомо, написав поему «Львів», яку через багато літ після її виходу С.Трофимук протрактує як «своєрідну відповідь революційного письменника на наклепницьке «Послання» речника фашизму Є.Маланюка»⁹. Якщо такою була відповідь, то вона справді гідна соцреалізмівських догм «об'єктивного змалювання дійсності».

*І тільки сірий Юр звисока
шпигує єзуйтським оком
у школі, у «просвіті» - скрізь,*

Щоб ворог тьми де не проліз, - писав О.Гаврилюк.

Є.Маланюк бачив Львів по-різному. Для вірша «Собор» він за мотто обирає слова Митрополита Андрія Шенгицького: «Вірности аж до краю дав нам примір святий Юрій Побідоносець».

*...Над тишею склепінь,
Де вічність Божа тайно спіє,
Росте нестримно брат Софії.
Він стереже нагорний храм,
Ковчег невпинної обнови,
Твердиню вірности вікам,
Твердиню вірности до крові.*

Що ж, інші отці роз'єднаних конфесій можуть взяти в поета і цей урок. До речі, грохи згодом Михайло Орест, проживаючи у Львові, напише йому свої присвяти-«Львову» та «До Львова». Образ Святоюрського храму (у вірші «До Львова») в орестівському тлумаченні дуже співзвучний Маланюковому трактуванню цього образу:

О Юріє, святине непохитна!

Над містом величаво височій

І клич людей могутньо і привітно

Туди - під хрест неподоланий свій.

Народ, який призначення духове

В віках суворих ще не довершив,

Благослови на подвиг повнокровний

І на прийяття небувалих див.

А, наприклад, ліричний герой Юрія Липи у вірші «Львів» чує голос, який котиться луною із Святоюрської гори: «Збудую тут твердиню в вічній гарті, Як камінь гордошів, як камінь, що на варгі».

У цьому контексті можна згадати присвяти Львову Богдана Кравціва, Богдана

Нижанківського, Вадима Лесича, Богдана-Ігоря Антонича та інших авторів. Зокрема, антоничівське сприйняття львівському храму: «Дзвонить піч на площі Юра Хрест негаче клич могутній».

Поети з-під прапора пролетарської літератури солідаризувалися з О.Гаврилюком і в дусі більшовицької пропаганди верстали свої твори.

Схоже, що Є.Маланюк знав усю тогочасну галицьку літературну продукцію. Олена Теліга у листі до Н.Ливицької-Холодної від 26 червня 1932 року повідомляє: «Мосендз по-старому пише метрові листи, але надзвичайно цікаві, що розбурхують мене завжди на пару діїв. В останньому писав, що Маланюк у львівському журналі для молоді «Вогні» написав відозву до молоді..., щоб не писала вірні. Леопід обурюється, а я з ним. Чи можна звернутися до молоді з гаслом: не співайте, не танцюйте, не грайте! Звичайно - ні! Так само не педагогічно кричати їм - не пишніть вірнів! Безперечно, сотні з них пишуть чорт знає що, але на ці сотні з якогось одного виробиться, можливо, справжній поет, а як ніхто не буде писати, то ні з кого нічого не вийде. Дивуюся я часто Маланюкові: розумна людина, а часом щось таке встругне, що аж волосся на голові дибом встає»¹⁰.

Насправді ж Маланюк ставив вимогу до молоді - творчу, національно спрямовуючу, жадаючи від неї професійності. Автори пластового журналу «Вогні» (1931 - 1938), на його переконання, «не творять поезії». Де наші Едісони, Марконіси, Пікарди, Амудсени, Нурміси? - в розніччя ставив питання «залізних імператор строф». Він навіть до молодого тоді Б.І.Антонича, автора на той час опублікованої збірки «Привітання життя», підійшов з максималістською принциповістю. До речі, згодом Маланюк його оцінить як талановитого поета.

Згадаймо, у 1964 р. Є.Маланюк уже в Америці звернеться з листом до молодих. Та це буде децю інша розмова, хоч також вимоглива, але доброзичлива - розмова «метра», помірковані поради вчителя, оперті на великий досвід. «Кожне мистецтво (у властивім, отже, високім значенні цього слова), - каже Є.Маланюк, - є річ небезпечна. Бо у митця воно - через покликання - сполучується з долею і часом Долею його стає, зі всіма трагічними чи лише трагедійними перспективами... Поезія і справжня література виключає яку-будь «продукцію» чи мануфактуру, бо обертається тоді в халтуру і - одночасно - убиває поета.

Тут чую чиюсь молодечно-схвильовану (або й жовчно-старечу) репліку:

- Ага! То Ви проти праці («над собою», аякоже). Ви лише за патхнення і т.п.

- Ні, любий земляче. Я прожив і пережив надто багато, щоб залишатися безжурним «примітивішником» (вираз В.Лівицького, скерований, на жаль, чи не на мою адресу, тоді хоч і спізненого, але політично наївного студента). Тим-то й трудна поезія, що вона є саме труд. Навіть не праця (тільки), а й труд і трудівництво, дуже близьке до подвигу її до подвижництва. Бо, дійсно, лише муза могла перефразувати відомі євангельські слова: Хто хоче йти за Мною, хай залишить усе. Тут справді, як співається в Літургії: «Отложим всякое попечение». Бо без такого тотального скунчення всього свого єства - немає акту зродження, яким є справжня творчість і з'явлення всякого твору в якій-небудь галузі творчості»¹¹.

Але це знову ж таки тема для окремої розмови. Тема, в якій би розглядалися питання про творчі контакти Маланюка із молоддю в МУРівський період, у час формування письменницької організації «Слово», а відтак виокремлення з нього модерної «Нью-Йорської групи».

Без з'ясування взаємостосунків Є.Маланюка з Галичиною, з її літературно-мистецьким середовищем, політично-ідеологічним світом не матимемо повного портрета письменника. Завтрашні дослідники його творчості, напевне, з'ясують багато досі не знааних фактів. А зараз факт такий. До автора цих рядків поетеса Наталя Ливицька-Холодна написала: «Галичина була певним нашим звільненням і порятунком. Без неї багато б загубилось, хоч і немало пропало у ній. Це добре зрозумів Маланюк, але не раз умів парікати. Все залежало від настрою. Від його стану. Але у Львові він мав багатьох однодумців і симпатиків до себе»¹².

Щодо одиодумців і симпатиків, пошлемось і на інші свідчення. Михайло Острроверха, себто той, що 1923 р. в Каліні під іменем Михайло Осика разом з Є.Маланюком та Михайлом Селегієм видали «Альманах трьох» під назвою «Озимина», у спогаді «Аполлонівська братія у Львові» згадує: «...немає митця, музики, літератора, критика, правдивого поборника мистецтва, які жили на українських землях у польській займанщині, або перебували у Західній Європі, відвідували Львів...»

Діти пайвеличавішої музи збирались у хаті М.Терлецького... Сходились там митці, що жили - постійно чи тимчасово - у Львові: Олекса Новаківський, Остап Людкевич, Петро Холодний-батько, Роман Купчинський, Льоно Лепкий, Михайло Осінчук, Павло Ковжу, Іван Іванець, Микола Бутович, Михайло Драган, Нестор Нижанівський, Володимир Ласовський, Ярослав Музика, Василь Сафронів, Григорій Лужницький, Ростислав Єндик, Федь Триндик, Роман Голяш, Михайло Рудницький, Михайло Острроверха і приятель митців Базьо Веселовський. Бували ще такі наші світочі, як Богдан Лепкий, Федір Ємець, Василь Крижанівський, Роберт Лісовський, Володимир Січинський, Василь Масютич, Улас Самчук...»¹³.

Та бачимо - імені Маланюка тут не згадано. Як і не йшлося про ще багатьох інших осіб. Але всі названі були і друзями, і соратниками, і прихильниками таланту письменника. До того ж Улас Самчук про не лише у своїх спогадах. А Едвард Козак - ЕКО - у груновому шаржі (сорок чотири портрети - шаржі) вміщує шарж і на Євгена Маланюка. Шаржі на Є.Маланюка написали також М.Бутович і С.Гординський, а через багато літ, уже в еміграції, інший видатний галичанин Богдан Кравців, вивчаючи творчість Є.Маланюка, не без підстав дійде висновку: «Маланюк матиме місце в історії української поезії не лише як «залізних імператор строф», автор «Стилета і стилоса», «Землі й заліза», «Влади», але й як піжний лірик, автор елегантної «Пронці», задивлений у молодість «Останньої весни» і зрілого поліття «Сершня»...»

Для утвердження і популяризації власного образу як поета апокаліптичних візій і залізних слова, полум'яного пророка, а то й полководця - вождя у великій мірі спричинився й сам Маланюк. Візію своєї ж постаті, вилятої паче з бронзи, на високому понадчасовому н'едесталі він дав у вірші збірки «Земля й залізо» («Напружений, незламно-гордий Залізних імператор строф»)»¹⁴.

На окрему розмову заслуговує тема Іван Франко та Євген Маланюк. Їй я присвятив розвідку «Як у нації вождя нема. Тоді вожді її поети...».

1. Маланюк Є. Львів і Галичина // Маланюк Є. Книга спостережень. - Торонто, 1966. - Т. II. - С. 365.
2. Там само.
3. Там само. - С. 364.
4. Українські проблеми. - 1997. - №1. - С. 146.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само. - С. 374.
8. Маланюк Є. З листа до Н.Лівицької-Холодної від 31 липня 1982 р. // Матеріали до історії літератури і громадської думки. Листування з американських архівів 1857-1933. - Нью-Йорк, 1992. - С. 294.
9. Трофимчук С. Революційна поезія Західної України 1917-1939. - Львів, 1970. - С. 37.
10. Теліга О. З листа до Н.Лівицької-Холодної від 26 червня 1923 року // Матеріали до історії літератури і громадської думки. Листування з американських архівів 1857-1933. - Нью-Йорк, 1992. - С. 569.
11. Маланюк Є. Лист до молодих. - Детройт, 1966. - С. 4.
12. Лівицька-Холодна Н. З листа до автора від 6 травня 1991 року.
13. Острроверха М. Аполлонівська Братія у Львові // Львів: літературно-мистецький збірник. - Філадельфія, 1954. - С. 114.
14. Кравців Б. Лірика Євгена Маланюка // Зібр.твори Б.Кравціва: У 3-х томах. - Нью-Йорк, 1980. - Т. 2. - С. 305.

Володимир Качкан

УКРАЇНСЬКИЙ ДУХ СКРІПЛЮВАЛИ ПОЕТИ! (ТВОРЕЦЬ ШЕДЕВРІВ УСУСУСІВ - ЛЕВ ЛЕПКИЙ)

Певно, багато кому з молодого покоління українців і не снилось, і не гадалось, що, потоплена у морі крові та безпам'ятства нашої не так далекої історії, зоря віри у новітнє воскресіння України як держави і його народу таки зійде понад лугами та байраками, зворами і горами, роздоллями українських степів - і заярє на чисто-синьому зводі неба благословенною провісницею та глашатайкою волі, свободи, честі і совісті нації. А нині з поміччю Творця і Оборонителя нашого ця віра не тільки воскресла; ця віра возносить над сіробуденням наші душі, виповнює думки величною генною пам'яттю про предків і попередників, про їх святий досвід-подвиг...

І тремтке розчулене слово Богдана Лепкого, тепло-осіннього лірика, і метеликового доторку фібрин душі мелодія Левка Лепкого, чаклуна-скрипаля та мрійника-гітариста, - оцей братерський вихлюп-виспів, що зафіксував на віки схлипи української стуртурованої душі, народив для української духовної культури мініатюру-шедевр «Журавлі» (Великий співаник «Червоної Калини». - Львів, 1937). «Журавлі» на правду вознеслися кигиканням над вишиваними долею-недолею виставками українських строїв, що схрестикували усі материки світу синьо-жовтими стягами; опустились китицями червоно-китайкових обрусів похоронних процесій видатних синів і доньок - сурмачів національно-визвольних змагань; зридосумом відправляли шукачів зударів ліпшої долі на дикогруддях чужинецьких земель... І у всі часи над різномовними кордонами «Журавлі» братів Лепких зависали як святий оберіг українця, котрий втратив або й міг у поневірянських вереміях загубити все, окрім найсвятішого: пам'яті, що ти еси українець, що мова твоя родовідна - таки українська!

А скільки цих прекрасних широкоспіваних, колись надто відомих пісень-блискіток із всеукраїнської музично-співочої скарбоньки витворив незвичайний талант Левка Лепкого?! «Гей, видно село...», «Маєва нічка», «Бо війна - війною», «Фіялки сині», «Коби скоріше з гір Карпатів», «Чи пам'ятаєш ти, стара», «В нічку місячну», «Колись, дівчино мила», «Кладочка» - це та безкінечна слянка діамантів-пісень, з якими на вустах виростала, дорослішала, мужніла найкраща і найсвідоміша гілка галицької української молоді, інтелігенції.

Якось так вийшло, що про вихідців культурницької родини Лепких знаємо поки що дуже мало. Практично тільки недавно перо деяких дослідників (М.Ільницького, М.Жулинського, Ф.Погребенника, В.Подуфалого, автора цих рядків) торкнулося більш-менш серйозно і глибоко творчої спадщини найстаршого сина - Богдана з сім'ї священика Сильвестра Лепкого (1846-1901), відомого на Тернопіллі керманіча селянської молоді, організатора читальня, аматорських гуртків, співака й музиканта, керівника церковних хорів, літератора Марка Мурави та Домни Глібовицької (1850-1913), надзвичайно музично обдарованої жінки. Дуже мало, на жаль, знаємо про наймолодшого сина Лепких Левка, та майже нічого про інших дітей, як, скажімо, про педагога Миколу...

Лепкий Лев Сильвестрович (псевдоніми й криптоніми: Оровець, Льоньо, Швунг, Швунг Льоньо, Зиз, Зизик, Леле, Ле-ле, Л.Л.) увійшов у історію української культури як талановитий журналіст, публіцист, редактор, видавець, поет і прозаїк, композитор, просвітницький діяч, один з організаторів Українських Січових Стрільців (УСС), командир їхньої кінноти. Народився 7 грудня 1888 р. у с.Поручин колишнього Бережанського повіту (тепер - с.Бище Бережанського району Тернопільської області). Очевидно, що «найвищими університетами» майбутнього літератора і композитора Левка Лепкого були високоморальні слова й стосунки батьків та атмосфера домашньої злагоди, добропорядності, що витворювала український дух у більшості священничих родин по всій Галичині. Найперше, на

чому варто заакцентувати, - це на розвинутій змалечку зацікавленості хлопчика, гострій творчій уяві, пам'яті та спостережливості, які, власне, згодом, уже в усвідомленій праці стануть тим духовним ферментом, що живитиме різнобічну, різновиявову діяльність Левка Лепкого. Думається, не треба володіти великою фантазією, аби уявити собі сімейне середовище, коли батько писав для "Просвіти" популярні книжечки-"метелики", часто-густо гармонізував народні співанки та складні релігійного змісту твори, награвав на скрипці мелодій, якими блискуче в оточенні гостей, а чи сусідів-парохів виповнювала співом усе помешкання мати. А ще чимало нового привносив з центра Європи брат Богдан, адже у Відні він успішно провадив університетські студії.

З гонами літ Левко залишить неабиякої художньої вартості та документальної точності спогади, з яких, ніби живець води з-під крутокаменя, видобуваються через товщу років такі близькі, такі болісно-разючі, наче на доторк самого серця, слова, рядки, сторінки прожитого-пережитого, проминулого та ніколи не забутого.

На перший погляд, може здатися, що у священничій сім'ї надто догоджали дітям, закидали їх різними забавками, надмірно пестили. Левко згадував, що не знав купованих іграшок, бо на витребеньки батьки не витрачувались - "усе йшло на школу для старших, зокрема, для хлопців. Я знав забавки домашнього промислу, - стверджував, - це: ключки, що ними парубки крутили шнури в кухні, вони були за коників, я ставив їх десь у кутику і вони "паслись"; вирізаний прут з ліщини був за верхівця і я на ньому вганявся за мамою по хаті" (Лепкий Лев. Дещо про молодість Б.Лепкого (уривки зі спогадів) //Америка (Філадельфія). - 1974. - 30 листоп.; Лепкий Лев. На маргінесі "Казки мого життя"// Лепкий Б. Казка мого життя. - Нью-Йорк, 1967. - С.181-220 (це 9-й том "Української бібліотеки" НТШ /Редактор видання д-р В.Стецюк. Перевидано коштом д-ра Романа Смика).

І, звичайно, коли батько, як уже дуже смерклося, при "мільовій" свічці читав дітям Шекспіра чи, як фаховий мистецтвознавець, оцінював виконавця образотворчості, аналізував історичні зарисовки або й викінчені малярські сюжети сина Богдана, чи коли скрипка його душі кликала в обійми наянтарений смичок - і до шибок світлиці злітали пtiці-нотки музики Шуберта чи Венявського, або на сільській толоці висвистували-вигулювали у розпеченому герці коломийки і танцювальні мелодії - тоді і Левко підскакував у душі, підтупцював, налаштував свій музично-співацький лад обдаровання на сприйняття батьківської школи.

Наймолодший із сімох дітей Лепких Левко, доставши добрий заряд домашньої освіти та виховання, успішно закінчує 1907 р. відому гімназію у Бережанах, а відтак його дорога роздвоїться у Львівському університеті - спочатку за сімейною традицією почне студії з теології, а відтак перейде на правничий факультет, але у скорому часі орієнтація зміниться - і Левко Лепкий опануватиме теорію й практику малярства у Краківській академії мистецтв (матеріали до життєпису Л.Лепкого див.: Енциклопедія українознавства: Словникова частина /За ред.проф. В.Кубійовича. Перевидання в Україні. - Львів, 1994. - Т.4. - С.1287; Погребенник Ф.П. Лепкий Левко //УЛЕ: В 5 т. - К.: Українська енциклопедія ім.М.П.Бажана, 1995. - Т.3. - С.163-164 (вчений помилково пише, що Л.Лепкий після Львова навчався у Краківському університеті. Також вкралася неточність щодо часу еміграції - 1944 р. до США. Фактично він 1944 р. виїхав до Відня, а до США аж 1949 р.); Якимович Б.З. Лепкий Сильвестр //Там само. - С.164; Подуфалий Василь. Лев Лепкий (1888-1971) //Сто сорок пісень: Народний співаник /Упорядкував Лев Лепкий. - Тернопіль, 1996 (репринтне видання книги, виданої 1940 р. у Кракові). - С.І-Х; Коритко Роман. Опільське село Черче: Історико-епічний нарис. - Львів: Універсум, 1997. - 240 с., іл., епістолярне зібрання, ксерокопична колекція родинних документів з власного архіву Ульяни Скальської з Івано-Франківська, які їй доставив із США доктор Роман Смик. За надану можливість використання автор складає обом щиру подяку).

Українське Січове Стрілецтво! Феномен, ще й досі глибинно не осмислений військовиками, педагогами-виховниками, культурологами, істориками. Це такий пласт української національної історії, аналога якому годі шукати серед

європейських народів. Перший осередок "Січі", що пустив коріння на західноукраїнських землях як спортивно-культурне товариство, бере початок з прикарпатського Покуття, із Завалля на Снятинщині, де 5 травня 1900 р. відомий у Галичині радикал, посол до галицького сейму та австрійського парламенту адвокат Кирило Трильовський зініціював першу "Січ", підняв високо її стяг, а від нього, мов від пророчої свічі, запалилися товариства по усіх закутках галицької землі (1914 р. їх було уже поза 900).

"Січі" піднімали українську молодь до освіти й просвіти, прищеплювали їй пагони із сортовитих гілок національно свідомої інтелігенції, засівали повсюдно зерна історичної правди - і на радість Україні прозрівали молоді, оздоровлювалися патріотичним духом уже й статечні громадяни.

Велетенська любов до свого народу, вихована й усвідомлена потреба віддати свій мозок, своє слово і чин на вітар вітчизни кликали найсвідоміших, найпередовіших у ряди Січового Стрілецтва, що надихнуло галицьке чоловіцтво стати під кріс у надії і вірі, що завтра-позавтра позивні труби скличуть найвишколеніших у новостворену Українську Галицьку Армію (УГА). Але... Але то буде згодом, а поки що кипить Перша світова війна. Страшна, часто-густо-окривавлена доля українських хлопців, що падатимуть у густу зелену траву на чужих полях, - саме ця доля з вчорашніх безвусих гімназистів та студентів вишколить українських військовиків-професіоналів. Війна розширить їм політичний зір, виважить їхню силу моральної стійкості.

А ще..., ще ця дивовижна у своїй інтелектуальній потузі сила збере воедино, ніби в одне розумове горнило, десятки і сотні найосвіченіших - і з цього горна попливе поміж військовиками, до всього народу навдивовижу сильна, оригінальна у різних відтінках творива культура. Це і поезія, й своєрідний гумор та сатира, і особливого гатунку мала проза, й усний трибунний речитатив, і запальна та жалобна інструментальна музика, і лірично-романсова або ж зажурно-епічна пісня та балада, і оперативний висміювальний рисунок та серйозне, вишколене в традиційному досвіді, малярство... На жаль, ми ще не підступилися до тієї скрині, у яку зловіщий час заховав від материкової України ці духовні скарби - різножанрову та різновидову культуру доби Січового Стрілецтва. А найвища пора гуртом зісунути важезне деко, вийняти зі сховку безцінні надбання, за якими прочитуються новаторські сторінки творчості Дмитра Макогона, Миколи Венгжина (М.Угрин-Безгрішного), Сильвестра Яричевського, Антона Лотоцького, Осипа Шпитка, Павла Розвій-Поля, Олесь Бабія, Романа Купчинського, Василя Бобинського, Миколи Голубця, Юрія Шкрумеляка, Кліма Гутковського, Степана Чарнецького, Михайла Гайворонського, Миколи Матвіїв-Мельника, Михайла Кураха, Сильвестра Калинця, Анатолія та Ярослава Курдидиків, Романа Зубика, Левка Луціва... А серед цього невідцвітного цвіту - і феномен Левка Лепкого, що разом з Омеляном Паславським, Володимиром Бемком та Степаном Глібовицьким зорганізували перші "Січі" на Бережанщині, а в сув'язі з Климом Гутковським, Михайлом Турком, Трифоном Янівим, Пилипом Левицьким та Григорієм Коссаком - "Бориславську Січ".

Перша світова війна не дозволила Л.Лепкому викінчити вищі студії, проте зробила з нього діяльного січовика - після листопадових подій 1918 р. він у ранзі четаря очолив сотню української кінноти. По закінченні польсько-української війни 1918-1920 рр. кавалерист Лепкий повертається з Києва у рідні краї, відбуває польську в'язницю, відтак замешкує у швагра, священника Івана Ліщинського у Бориславі, де також з нього не спускає недремного ока політична поліція. Та невдовзі переїздить до Львова, і тут знову поринає у вир культурно-мистецького та громадсько-політичного життя.

Дуже широкий спектр діяльності Левка Лепкого, що тісно пов'язаний з історією УСС. Так, він разом із Р.Купчинським, М.Голубцем, М.Гайворонським, Ю.Назаруком, Ю.Шкрумеляком, Л.Луцівим, І.Іванцем, М.Венгжиним, В.Бобинським, А.Лотоцьким організують Пресову Кватирку УСС, що стала своєрідним центром літописання історичної слави усусусів.

Кожен свідомий українець, котрий взяв у руки бодай одне число

відновленого 1990 р. у Львові "Літопису Червоної Калини", повинен знати, що саме Левко Лепкий разом з Миколою Голубцем, Романом Купчинським, Михайлом Островерхою, Осипом Навроцьким, Петром Постолюком, Василем Софронівим-Левицьким, іншими колишніми усусусами та вояками УГА відкрили у Львові видавництво "Червона Калина" (1922-1939), де він доклав чимало сил та знань як редактор, член дирекції. Принагідно зауважу, що з приходом 1939 р. на західноукраїнські терени "визволителів", видавництво, як і багато інших духовно-культурних інституцій, занепало. Але документи свідчать, що кращі інтелектуальні сили в далекій еміграції відновили діяльність "Червоної Калини", випускали найпотрібнішу історичну та художню літературу. І у всьому тому потоці, як і тут, у Львові, діяльну участь брав редактор Левко Лепкий, який нерідко ілюстрував окремі видання.

Непересічними є й такі факти: під кінець 1913 р., коли руханково-пожежні товариства перейменовувались на "Товариства Українських Січових Стрільців", виникла потреба однострою військового зразка, бо досі існуючий стрій своїм виглядом борше скидався до театрального, ніж до військового (довгий жупан подібний до покутського сукмана, високий ковпак на голові з червоним пером та шликом). Ці непрості питання обмірковувалися на спеціальних нарадах січових та сокільських товариств. Один з документів підтверджує, що на такому зборі були присутні: від січово-стрілецької організації - секретар "Січового Союзу", редактор Дмитро Катамай, студент-технік Степан Индишевський, студент університету, емігрант зі Східної України Королів-молодший. Від "Сокільських стрільців" вносив пропозиції голова "Сокола-Батька" професор Іван Боберський. До речі, при усусусах у Тудинці над Стрипою діяла спеціальна малярська майстерня, де працювали Осип Курилас, четар Іван Іванець. Долучив сюди свого хисту і відомий маляр Остап Новаківський. "Соколи" прийняли запропоновану Л.Лепким модель головного убора - це округлена з дащком шапка, подібна до такої, що її носило англійське військо, та до польської легіонової мацеювки.

Зразки однострою січовиків, запропоновані Лепким, виявилися перспективними, вони, по суті, стали реалізовуватися в американській, англійській та інших європейських арміях. Це - оливково-сірий колір верхнього одягу, комір лежачий, по ньому нашиті стоячі впоперек срібні пасочки-зубчатки - для підстаршин, золоті - для старшин. До форми - високі шнуровані черевики з камашами-обмотками, на голові - мазепинка з емблемою галицького лева. Запроектований Левком Лепким стрій був модерний, відповідав усім засадам мілітарії. Найшвидше його мали січовики з Бориславщини та Дрогобиччини. Зазначу, що окремі елементи із проектів Л.Лепкого у 1918 р. було прийнято для однострою усієї УГА. А ще Л.Лепкому належать проекти пам'ятних знаків на могилах січовиків-побратимів, величю пам'ятника стрільцям у Винниках під Львовом.

Січове Стрілецьтво залишило у національній історії глибокий слід і понині дивує вчених - істориків, культурологів своєю появою, змістом. Український художник із США Едвард Козак стверджував, що "усусуси (Українські Січові Стрільці) були якимсь іншим військом, якого не було більше на світі... Військо, попереду якого ішли як генерали-поети" (Козак Е. Генерал-поет // Просвіта. - 1990. - №12. - С.4). А львівський історик, наш сучасник, проникаючи у сутність діяльності УСС як військового, суспільного й культурологічного явища, відзначає, що феноменом їх високої боєздатності і незламної переконаності було передовсім те, що "більшість старшин, багато рядових стрільців мали незакінчену вищу і середню освіту, були абсолювентами українських гімназій. Серед старшинського складу налічувалося чимало осіб із науковим ступенем доктора наук" (Якимович Богдан. Новітні лицарі Вітчизни // Ой у лузі червона калина. - Львів: Світ, 1990. - С.172).

Аби бодай у загальних рисах уявити собі обшири літературно-мистецького життя Левка Лепкого, то слід вести мову про його внесок у поетичне, публіцистичне, прозово-документальне і, зокрема, мемуаристичне, редакторсько-видавниче та композиторсько-виконавче надбання української етнокультури.

Л.Лепкий замолоду прилучився до літературного руху, багато писав віршів,

що утверджували найкращі народнопоетичні традиції. "Тихо... Там чути лет качок", "Весна", "І снилось зночі дівчині", "Понад полем вітер віє", "Ой поїдем, товариші, на ту Україну...", "З-під Києва", "Нехай буде повіки слава" - це прекрасні зразки української лірики. Був членом літературного угруповання "Богема", а у 30-і роки його обрали членом правління Товариства письменників і журналістів імені І.Франка у Львові. Співпрацював у видавництві "Сурма", редагував гумористично-сатиричні журнали "Комар", "Будяк", "Жорна", "Зиз". Цей періодичний орган мав серед читачів неабияку популярність, бо "вдало і правдиво ілюстрував події тодішньої буденщини, вносив розвагу в сірі будні, зганяв з перевтомленого чола харинки смутку навіть в часи тяжкої скрути та тодішніх злиднів. Його влучні карикатури мають пізнавальне значення і не втрачають актуальності в наш час" (Цит. передмова В.Подуфалого. - С.IV).

Кращі твори Л.Лепкий публікував у таких широкознаних газетно-журнального типу періодичних виданнях, як: "Діло", "Шляхи", "Нові Шляхи", "Митуса", "Вісті з Лугу", "Тризуб", "Літопис Червоної Калини", "Краківські Вісті", в календарях та щорічних збірниках "Червоної Калини". До речі, як співробітник "Краківських Вістей" (до адміністрації, крім Л.Лепкого, входили І.Качмар, М.Хом'як, І.Дурбак) Л.Лепкий чимало спричинився, аби саме на їхніх шпальтах публікувалися окремі фрагменти автобіографічних оповідок Б.Лепкого, що згодом склали книгу "Казка мого життя". Молодий брат акцентував 21 вересня 1941 р. у Кракові, що розділ "Бережани" не був задуманий Богданом як цілісний твір. Л.Лепкий замовляв братаві "як фейлетони" принагідно, переважно до свят. "Ці фейлетони, - продовжує Л.Лепкий, - писалися на замовлення редакції часопису, що ішла за голосом читачів, які любили їх читати, а читали тому, бо в умовах сідої дійсності вони занесли рідним підихом землі, кидаючи прозолоть тихого спокою на бурхливі дні війни, на сутінки еміграційного життя". Далі Л.Лепкий зізнається, що нерідко "...намічував момент, який підходив би найкраще під хвилю... Саме з тих розснваних споминів вибиралося один якийсь фрагмент - під хвилю, на фейлетон, якого треба було вже на завтра, на рано..." (Левко Л. Замість закінчення // Лепкий Б. Казка мого дитинства. - С. 179-180).

Кращі поетичні твори Л.Лепкого передруковувалися в різних збірках. Так, до виданої 1922 р. Б.Лепким у Берліні антології "Струни" увійшли поезії "Нічліг", "Полями буря ходить". По приватних збірнях і сьогодні віднаходимо вірші-присвяти, рядки для дітей, що належать Л.Лепкому (так, поетичні рядки "Тобі, мамочко моя", написані у 2-х варіантах: 8.09.1946 р. та 8.09.1947 р., нещодавно передала нам Уляна Скальська).

Стає відомо, що Л.Лепкий писав сценічні картини, невеликі п'єси зі стрілецького життя. Відомо, що 1922 р. у Львові вийшла окремо книжечка "Сон Івасика" (з нотним додатком; музику написав М.Гайворонський). Цікавий фрагмент "Ангел мира" з "Українського вертепу на чужині" опублікував автор у "Християнському Голосі" (Мюнхен, 1946. - С.5-6).

1937 р. у видавництві "Червона Калина" вийшов у світ ілюстрований альбом "Українські Січові Стрільці у 20-ліття виступу (1914-1920)". Текстову частину матеріалів зредагували Л.Лепкий та Б.Гнатевич. Ілюстративну частину заповнили художники О.Сорохтей, І.Іванець, О.Курилас, Ю.Назарук.

Л.Лепкий - один із засновників у Львові першого на західноукраїнських землях літературно-мистецького театру "Скоморохи" та лялькового театру гумору і сатири "Вертеп наших днів". У виданому літературно-мистецькому альманасі "Львів" до 700-ліття заснування міста (Філадельфія; Київ, 1954) Р.Купчинський у статті-спогаді "У вчорашньому Львові" з цього приводу писав: "Вертеп наших днів" постав у 1926 р. Авторами були Галактіон Чіпка (Р.Купчинський. - В.К.) і Ле-Ле (Л.Лепкий. - В.К.), вертепну будку проектував П.Ковжун. Виступали в ньому три царі (В.Вишиваний, П.Скоропадський і Й.Сталін), жид і наші визначні громадяни. Всіх їх вів у Вифлеєм легендарний сотник УСС Іван Цяпка. "Вертеп" мав великий успіх. Ішов він у Львові кілька разів, об'їхав цілу "Галичину" і навіть побував у ЗСА і Канаді. На жаль, автори не додумались видати текст друком...

“Вертеп наших днів” був не тільки дотепним кривим дзеркалом передвоєнної Галичини і нашої загальноукраїнської політики, але й дзеркалом культури тих, що попали у “Вертеп”. Ніхто з них навіть не думав ображатися на авторів. Навпаки, багато людей кривдувало собі, що їх нема у “Вертепі”, видно, що вони замало заслужені” (С.108). До речі, слід додати, що ляльки за ескізами і малюнками Л.Лепкого для “Вертепу...” виготовила його дружина Марія (Міка) Драгомирецька.

Нарешті, ще цікава деталь: композитор, фольклорист і краєзнавець В.Подуфалий у згаданому передньому слові до співанника “Сто сорок пісень” наводить факт, що саме 1995 р. на його прохання для Тернопільського історико-краєзнавчого та музею родини Лепких у с. Жуків на Рогатинщині куратор архіву Лепких, відомий меценат та видавець з Нью-Йорка доктор Роман Смик передав ляльки з “Вертепу наших днів” (С. VIII).

Поетична творчість Л.Лепкого органічно вписувалася у літературний процес умов війни, який, за спостереженням львівського вченого-філолога, професора Тараса Салиги, “...уникав художньо-стильової одноманітності, прагнув відновити своє довоєнне обличчя” (Салига Т. І зорі на небі вмивались сльозами... // Стрілецька голгофа: Спроба антології /Упор., автор вступ. статті і приміток Т.Ю.Салига. - Львів: Каменяр, 1992. - С.16).

Понад півстоліття тому видатний галичанин, неперевершений дослідник давньої української літератури Ярослав Гординський писав, що поезія доби Січового Стрілецтва “почала повертати до старих передвоєнних позицій. Львівські “Шляхи” опинилися в полоні давніх “молодомузівців”, московський “Промінь” пішов під лад “Української Хати” (Гординський Я. Воєнні роки (1914-1920) //Літературна критика підсоветської України. – Львів; Київ, 1939. - С.9).

Цікавий шкід до загальної характеристики всеукраїнського літературно-мистецького процесу після подій 1917 р. подав і Павло Ковжун. “...Головно після заключення миру, - писав він, - вся передвоєнна київська літературна і мистецька молодь почала стягатись до Києва. Одні повертались з фронту, де були агітаторами, українізаторами армії, редакторами газет, лекторами... Час від часу до Києва загощували Ірчан і Кобилянський...” (Ковжун П. Музагет //Назустріч. - 1934. - 1 лют.).

Але не слід також забувати, що “Музагет” (1919) плекали ідеї та мистецько-естетичні засади й принципи “Митуси”, створеної свого часу січовиками Р.Купчинським, Ю.Шкрумеляком, О.Бабієм, М.Голубцем, В.Бобинським та Л.Лепким.

Йдучи за Т.Салигою, можна без перебільшення узагальнити, що в галицькій поезії тієї пори домінувала стрілецька тематика, в якій саме стрілецьтво “уже осягається як пам’ять, як непроминальна минулість, як велична історія з трагічними сюжетами” (цит. передмова до антології. - С.18).

Мовити про Левка Лепкого як творчу особистість високого регістру треба і в контексті музичної культури. Я вже наводив ряд блискучих, неабиякої художньої проби назв віршованих текстів Л.Лепкого, до яких він і склав музичний супровід. Пісні Л.Лепкого дихали ліризмом, традиційною українською розчуленістю; у їх органіці, як у відблиску роси під смальким сонцем, віддзеркалювалася глибока любов до материзни; від них віяло леготом непідробного патріотизму, шляхетності, статечності, жарту, вщипливого гумору. Тому-то й багато з тих піснетворців на вустах численних виконавців отримали різні переінакшення, видозміни, по суті, стали піснями народними, поповнивши золоту скарбницю українського мелосу.

Письменник та історик-краєзнавець, опільнянин Роман Коритко у згаданій книзі про с.Черче пише, що Л.Лепкий, будучи одним із засновників, а з 1931 до 1939 р. адміністративним директором знаменитого курорту-санаторію “Черче”, чимало прислужився до піднесення в селі та й сусідніх місцевостях культурно-просвітницького руху. До цього села приїздили відомі українські діячі, зокрема літератори, художники, педагоги, політики. Тут у різні часи побували Дмитро Левицький і Любомир Макарушка, Остап Луцький і Михайло Волошин, Лев Ганкевич і Дмитро Паліїв, Євген Маланюк та Андрій Чайківський, Тарас Франко і Ярослав Барнич, Євгенія Зарицька і Нестор Нижанківський, Василь Барвінський

і Дмитро Котко, Осип Курилас й Олена Кульчицька... І кожної неділі на сцені імпровізованого театру “Палатка” відбувалися “знамениті черчанські дансинги...”.

“Любили гості живця, - продовжує Р.Коритко, - українську народну пісню, тому місячними вечорами під бренькіт гітари чи мелодійну гру скрипки на березі ставка лунав задушевний спів організованого Левком Лепким хору виліковців. Часто хорові допомагали приїжджі артисти і лікар Роман Осінчук, майстерний гравець на гітарі. Коли ж до імпровізованого хору приєднувалися сільські парубки та дівчата, то пісня звучала на цілу околицю.

Любов до пісні породила в черчанському живці свою пісенну творчість...” (С. 87-88) - своєрідне співоцьке імпровізаторство. Так виникли популярні “Танго Черча”, “Вальс Черча”, фокстрот “Приїдь до Черча, моя кохана”, пісня “Ой поїхав стрілець на страшну війну”, інші твори. Можна тільки здогадуватися і припускати, що авторами їх були Левко Лепкий та Роман Купчинський.

Але найбільшої непроминальної сили, закодованої у національному патріотизмі, заслужила собі стрілецька пісня, творена упродовж численних літ Левком Лепким. Його хорові піснетвори, вояцькі солоспіви золотими знаками навічно позосталися на нотоносці світової слави в українській культурі поряд із шедеврами М.Гайворонського та Р.Купчинського.

Виникає непросте запитання: що таїв у собі невидимий, але збагненний українською душею на всіх широтах цивілізованого світу магнетизм, котрий раптово причаровував і вже ніколи не вивільняв слухача із свого потаємного царства. За цим “що” приховані дух часу, точна історична атрибутика (місця подій, імена героїв, топоніміка), документалізм пори, своєрідна військова щоденниковість, інтимність - і все те скупано у незвичайному трюнку, глибизну якого ще не зміряли ані людське око, ані безкінечна кількість сердечних протуберанців, - це земно-небесна любов!

Про січові пісні маємо милозвучні, глибоко змістовні, нерідко афористичні висловлювання. Ще у 30-х роках європейського кштибу поет Богдан Кравців наголошував, що для багатьох із тогочасного покоління такі пісні є “мелодією молодості, відблиском кривавої заграви, відгомном твердих і залізних, багатих на воєнну романтику днів. Для молодих же, для тих, що родилися щойно, виростили в той час, стрілецька пісня - це казка “вчорашньої легенди”.

І говорити сьогодні про неї - це так, як говорити про щось, із чим ми добре знайомі й рідні, що влилося нам у кров, що є частиною нас самих. Стрілецької пісні не аналізуємо, про неї не думаємо, її тільки співаємо - і в тому вся приваба і чар її. Тому говорити про неї не так легко. Куди вимовніше й безпосередніше промовляє вона сама” (Кравців Б. Стрілецька пісня //Дон Кіхот з Альказарі - Львів, 1938.-С.25).

Наш сучасник, письменник зі Львова Роман Іванчук пише: “Феномен пісні Січового Стрілецтва, яка зринула багатоголосим хором в 1915-1920 роках над світом, що курився тоді згарищем Першої світової війни, можна збагнути лише з погляду національно-визвольних змагань українського народу... Пролетіла стрілецька пісня через усі перепони - страху, голоду, репресій, депортацій, навіть зруйнування стрілецьких могил - і в неушкодженному вигляді передалася нам як пам’ять і стимул до нової боротьби за національне відродження. Кров стрілецьку ніхто не змив і не змиє, нею навіки записалася сторінка нашої історії. Кров стрілецька запеклася стрілецькою піснею в наших серцях” (Іванчук Р. Стрілецька пісня //Ой у лузі червона калина. - Львів: Світ, 1990. - С.5-6).

Із вінка ліричних, героїчно-трагічних, обзових, маршових, побутових і жартівливих пісень, історичних співанок-хронік та ліро-епічних балад окремою нев’янучою пелюстиною вилискує одна з найулюбленіших пісень українців “Журавлі” (поетичний текст Б.Лепкого “Видиш, брате мій...”, музика Л.Лепкого). Пісня воістину народна, вона облетіла у перекладах усі континенти; у музичній культурі вона ще відома у численних обробках найславніших композиторів та диригентів - А.Вахнянина, М.Гайворонського, М.Леонтовича, О.Кошиця, Ф.Колесси,

Я.Ярославленка, Д.Котка, К.Стеценка, Л.Ревуцького, О.Мінківського, А.Авдієвського...

Артист Львівської хорової капели "Трембіта" (1945-1947) Ярослав Михальчишин в одній з публікацій широко розповів, як співочий колектив під кермою диригента О.Сороки розучував "Чуєш, брате мій..." як "народну" пісню, оскільки імен авторів слів та музики називати було заборонено. Та пісня жила, її виконували зведені хори по всій Галичині, а, зокрема, у Львові - хорові колективи "Боян", "Сурма", "Бандурист" (Михальчишин Я. Чуєш, брате мій... //Наше Слово (Варшава). - 1990. - 6 берез.).

Про те, як ця пісня-реквієм підносила дух у соловецьких в'язнів, залишив документальні рядки С.Підгайний у повісті "Недостріляні", що прийшла до читачів 1949 р. у видавництві "Україна". У розділі "Чуєш, брате мій" читаємо: "...ця пісня січових стрільців завсігди зривалася з уст соловецьких українців, коли надходили вістки про смерть когось з наших товаришів, чи про масові розстріли українців Сталіним на волі. Сини найрізноманітніших націй, що перебували разом з українцями на Соловках, знали, що коли ми співаємо "Чуєш, брате мій", значить, ми переживаємо наше національне горе, оспівуємо наші жертви, які складала постійно наша нація за свободу" (Ч.ІІ. - С. 44-45).

Відомий і такий різучо-промовистий факт: коли помер у Москві всесвітньо відомий кінорежисер українець Олександр Довженко (25.11.1956), то після відкриття панахиди літератором К.Симоновим з хорів долинув голос Івана Козловського. Спочатку до неба злетіли звуки трагічного "Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні...", відтак нахлинули стишені крилами українського болю "Чуєш, брате мій, товаришу мій, відлітають сірим шнурком журавлі у вирій. Чути: "Кру! Кру! Кру! В чужині умру..."

Як зазначено у публікації О.Підсухи, "потрібна була неабияка мужність, щоб зважитись на подібний вчинок, який долав, по суті, гори нашарованих за часів культу особи умовностей і засторог. І ще не так багато часу збігло після смерті деспота, ще не один його соратник возсідав у командно-адміністративному кріслі..." (Літ. Україна. - 1990. - 22 берез.)...

Гей, видно село, широке село під горою,
Гей там ідуть наші Січовії стрільці до бою,
Попереду славні старші отамани,
Хто охоту має, най йде з нами!...

Ця пісня, написана Л.Лепким у Тудинці над Стрипою 1915-1916 рр., стала духовним озонням стрілецтва, а відтак і вояків УГА. Вона була улюбленою багатьох мистецьких гуртів, капел, хорів в Англії та Америці, Канаді та Австралії. Музичні обробки відомих композиторів А.Вахнянина, Я.Ярославленка, М.Гайворонського, Ф.Колесси пісенну славу поширювали.

Співано цю пісню і в Україні, тільки без зазначення, кому вона належить, з-під чийого серця виплили слова й мелодія. А ще нечистивці, добре розуміючи силу маршового пафосу твору, незнищенність його ідеї, закладеної талантом творця, - то бодай замінили: "широке село" на "червоне село"!

Старше покоління ще й досі пам'ятає, як найкращі вечори його молодості викупувалися у барвах звуку пісень Левка Лепкого "Казала дівчина", "Несися, мій смутку", "І снилося...", "Кладочка", "Ішов відважний гайовий до лісу темного", "Ой, був то раз веселий час"...

Наголошу, що на слова Л.Лепкого створювали чарівні пісні й інші композитори. Нині, завдячуючи українцям-патріотам, шанувальникам творчості Лепких, до нас повертається ще один діамант з духовного народнопісенного намиста - це уже згадуваний збірник "Сто сорок пісень". З цього приводу Василь Подуфалий розповів таку історію: наприкінці 1995 р. співробітники регіонального центру української книги у Бережанах Надія Волинець, Надія Дирда та Ярослава Мазурак організували зустріч з лауреатами Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені братів Лепких, заснованої журналом "Тернопіль", - з поетом Г.Петруком-Попиком, художником Я.Омеляном, фольклористом і композитором В.Подуфалим.

З'ясувалося в розмові, що в пана Омеляна збереглася ця унікальна реліквія рідної пісенної культури. "На моє прохання, - пише В.Подуфалий, - він радо погодився передати пісенник до музею родини Лепких у Жукові, що на Бережанщині (тут, у Жукові, родина Лепких прожила 10 років, з 1891 по 1901 р.). Зберігала його до 1991 року Ольга Михайлівна Снігуровська з Тернополя, а потім після її смерті збірник став однією з рідкісних книг колекції Люби та Ярослава Омелянів" (Подуфалий В. Штрих до пісенної творчості Левка Лепкого //Русалка Дністрова (Тернопіль). - 1996. - черв.; до пісенної творчості Л.Лепкого деякі знадобили віднаходимо у таких публікаціях: Тис Юрій. Українська вояцька пісня (1914-1949) //Овид (Буенос-Айрес). - 1949. - Ч.2 (вересень). - С.1-2; Подуфалий В. Могутні крила "Журавлів" // Нове життя (Тернопіль). - 1990. - 26 лип.; згадана передмова до збірника. -С. VII-VIII; передмова Т.Салиги до антології "Стрілецька голгофа". - С.10-11; перша сторінка автографа Л.Лепкого "Деякі музичні композиції до слів Богдана Лепкого" //колекція У.Скальської).

Левко Лепкий залишив дослідникам немало сторінок стрілецької слави у прозі. Це нариси та есеї, короткі спогади й ширші мемуарні оповіді, аналітичні статті й гострі фейлетони: "У чотирикутнику смерті (передріздвняні спомини з 1919 р." (Літопис Червоної Каліни. - 1919. - Ч.2. - С.3-4), "Де наші пам'ятки минулого?" (Там само. -1920. -Ч.1. -С.13), "Весною 1920 року", "Святий вечір між стрільцями" (Господарсько-кооперативний часопис. - Львів, 1923. - Ч.1-2 (січень)), "На тлі паназіатського конгресу" (Тризуб. - 1926. - Ч.44. - С.9-11), "Із нашого Поділля" (Вісті з Лугу. - 1927. - 25 черв.), "В річницю смерті полковника Д.Вітовського (ЛЧК. - 1930. - Ч. 7-8. - С.3-4), "Із настроїв з-над Стрипи", "Найпопулярніша в світі коляда" (Християнський голос (Мюнхен). - 1946. - груд.; це ж передруковано: Церковний вісник (США). - 1994. - Ч.1. - С.8-10), "Легенда про заснування Львова", "Дещо про гимни", "Ще про стрілецькі пісні", "В світ за очі", "Дещо про молодість Б.Лепкого (уривки зі спогадів)" (Америка. - 1974. - листоп.-груд.). Це тільки дешиця з того, що розсипалося сторінками газетно-журнальних періодичних видань світу, і що, віриться, невдовзі буде зібрано дбайливими й ошадливими українцями, укладено в антології та складе добротну основу видання творів Л.Лепкого. Для того, щоб читач переконався у тому, що у прозовому доробку Л.Лепкого щасливо поєдналися історизм, документалізм та художність, варто поглянути на твір "Із настроїв з-над Стрипи". Буквально першими реченнями (автор веде розповідь від першої особи) письменник переконує у правильному виборі форми, приковує читача до тексту неординарною спостережливостю, новелістичним ладом манери письма, етнографічно-побутовою деталізацією (печуть бабу-хліб; опис парубоцьких жартів, витівок у передвеликодну ніч; детально точно відтворення порядку утрени у церкві та ін.).

Блискучим зразком української мемуарної літератури є спогади Л.Лепкого про молодість рідного найстаршого брата Богдана. Читаючи їх передусім як прекрасну повістеву прозу, що продовжувала класичні традиції українського красного письменства XIX - першої чверті XX ст., водночас отримуємо колосальний заряд до пізнання справжньої історії минулого, до досягнення непроминальної істини про безстрашність та героїзм наших попередників, про високість і незнищенність ідеалів, які сповідували і були їх носіями кращі сини і доньки України.

У спогадах ніби накладаються одна на одну деталі - факти до всього родоводу Лепких: тут оживають фрагменти притч, легенд, сільські оповідачі-байкарі, рідний батько-музика, художник Івасюк, старший пастух Василь; тут вірні згадки про І.Франка, М.Возняка, про "вуйка, що мав теж письменницький талант, дописував до "Зорі", "Діла" під псевдонімом Михайлович. Був теж виїмковим проповідником".

Десь наближено до документалістики лежить і сфера епістолярної спадщини Л.Лепкого. Його і до нього листи - це, напевно, найменш відома сторінка як його життєпису, так і взагалі духовної культури; ці листи практично збереглися у приватних колекціях і то переважно на руках тих українців, доля яких закинула у далеке закордоння. Якби ми були переконаними патріотами не на мітингових

майданах та сценах читалень "Провіти", а присутньо, у щоденній неусипній праці для України, ми уже б давно видали бодай кілька томів листування тих діячів української національної справи, у яку вони свято вірили, якій віддали себе до останку. І серед таких особистостей було ім'я Левка Лепкого!

У моєму розпорядженні - унікальні матеріали саме з цього розряду. Ось М.Угрин-Безгрішний на бланку Пресової Кватири УСС 12.03.1948 р. надсилає Л.Лепкому свій вірш "Молитва Українських Січових Стрільців на чужині" (1947), написаний до 30-річчя з'яви першого числа "Червоної Калини" (1917-1947). А на місці адреси одержувача слова: "Любчик усіх У.С.С. Льончик Лепкий. Скитальщина". Додамо, що до цих слів лягла музика І.Недільського, і чоловічі хори по всіх усюдах виводили:

Благослови наш довгий шлях
На вільний Київ, Чорне море.
Дозволь розбити Москву на прах,
Хижацьке кодро й світу горе!..

Практично кожен лист - то заповнення малознаних сторінок нашої національної історії, зокрема історії Січового Стрільцтва, його незрівнянної у своїм естетизмі культури.

Перечитуючи названі матеріали, більшість яких достарчено в Україну завдяки титанічній подвижницькій збирацькій, дослідницькій та пропагаторській діяльності доктора Романа Смика, крапля за краплею виповнюємо безкрає море знань про нашу незрівнянну історію, культуру та їх ревних творців і щоденних ратаїв.

Життя Левка Лепкого далеко від рідної України було нелегким, але сповненим могутньої віри і надії на воскресіння рідної держави і нації. Довелося бути замітачем офісів, носильником на "Союзівці", відновлювати видавництво "Червона Калина", редагувати книги, писати до україномовних газет та журналів студії з найрізноманітніших галузей культурного, літературного життя, бути серед чоловічих комбатантської діяльності колишніх січовиків, а відтак ще й серед засновників оселі "Черче" коло Трентона, куди переселився мешкати наприкінці життя. Та неугавне, хоча й довге життя поета-січовика Левка Лепкого обірвалося на 84-му році. Він помер 28 жовтня, у четвер, 1971 р. у шпиталі Трентона, де і похований.

Низько схилили голови ті, із старої стрілецької гвардії, що не вистудили чужинським вітром із власних сердець любов і пам'ять; приземлилися синьо-жовті крила українських стягів - від болю і суму, від непоправної втрати. Американська газета "Свобода" сповіщала у траурній тональності: "Із смертю Левка Лепкого, що його знали і звали у широкому колі його приятелів і знайомих "Льоньом", зійшла з цього світу колоритна постать вояка-кавалериста, композитора і поета, журналіста-редактора, великого патріота-державника, людини глибокої товариської культури і доброго серця" (1971. - № 201).

Ярослава Васишин

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ КАТАРСИСУ І СМЕРТІ В ТВОРЧОСТІ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ Й БОГДАНА ЛЕПКОГО

/до проблеми національної ідентичності/

У 125-у річницю від дня народження Івана Семанюка, що залишив після себе письменницьку спадщину під псевдонімом Марка Черемшини, розглянемо його художнє перо під кутом зору національної ідентичності, яка в літературі галицьких митців прочитується дуже виразно. Візьмемо до уваги дві категорії - катарсису й смерті, що, на наш погляд, ще не достатньо вивчені у його письменницькому доробку дослідниками-літераторами.

Обережно переступаючи високий поріг храму мистецтва, Марко Черемшина (Іван Семанюк) із особливою святістю вів за собою "...золоту" нитку народної розповіді і зав'язав її з найновішими здобутками літературної техніки. Він виткав майстерний, гарячими кольорами килим і зробив те, немов сам не помічаючи своєї небуденної оригінальності¹.

Злам століття вплинув на зміни в мистецтві. Звичайно, це стосувалось і мистецтва слова - літератури й усіх її віх: тематики, проблем, композиційних катаклізмів і засобів їх вираження; а особливо багатого спектру персонажів, що є основою художнього твору, потоку свідомості, який лине на реципієнта. Це був саме той час, коли формувався універсальний естетичний рух європейського модернізму, який охопив і Україну. Марко Черемшина, його сучасники сміливо творили канон українського модерну: у вибуховості кольорів, у їх символізмі, асиметричності словесних малюнків, з особливістю мовного багатства й словесно-синтаксичних конструкцій. Але кожний митець від Бога має право на свою творчість, а значить, впливає на модернізм суб'єктивно. Отже, Марко Черемшина творив свій модерн і вносив корективи до загальноприйнятого Канону.

Попри всі зміни, «... у кожній людині залишається щось настільки своєрідне, власне, те, що, незважаючи на всі зміни, вона таки залишається «собою». Подібно і в народів: поруч зі змінами, які відбуваються впродовж століть, залишається якась постійна «константа»². І саме вона є визначальною для ролі митця в суспільстві й лягає тінню на його художню творчість. Не можна не погодитись із Євгеном Маланюком, що «...занадто складним інструментом є митець, занадто тонкий й не відкриті елементи входять в склад реактиву твору. Процес творчості взагалі - містерія»³. Спостерігаючи за проблемами катарсису й смерті в творах Марка Черемшини, можемо констатувати, що, дійсно, це і є якась незбагненна містерія творення. «Він розповідав про речі, повні жалю для мене, так само спокійно, як жайворонок кидав свою пісню на лани»⁴, - ця авторська відстороненість-присутність дуже характерна для почерку письма Марка Черемшини. Радість буття, жаль і глибинна туга, велике кохання й смертельна ненависть - у таких межових ситуаціях перебувають персонажі письменника⁵. Простежуємо за рядками творів: «Ніби так, гейби банувала, ніби так, як би сердилася на чоловіка, що він ані кришки не банує, ніби добріла на нього, - а на правду радувалася несподіваному щастю»⁶; «Аж жовтий лист з дерев падав, так затряслася гора, коли на своїх плечах все село уздріла» («Село потерпає»)⁷ - високе душевне піднесення-катарсис у жінки-матері, що не усвідомлює морального падіння своїх намірів, батьківської відповідальності, віддаючи доньку-каліку на загибель; а на противагу людині - високе зворушення гори - природи, що здатна відчувати близьку трагедію, тобто чистий анімізм.

Автор вводить читача у світ відчужань і потрясінь легко, невимушено, наче скрипаль обережно торкається струн: від найнижчих і до найвищих звуків у

мелодії. Така граничність у характері українця науково детально розшифровується етнопсихологом Володимиром Янівим: «Постійне напруження межової країни з межовими ситуаціями тривалої непевності на пограниччі між життям та смертю зумовлює своєрідну духову поставу, яка мусить характеризуватися контрастовістю⁹». На межі контрастності подій розстеляється фабульне полотно новел, насичене художніми антитезами, аж до гротеску. У творах змальовуються події на контрастах, постійних загрозах фізичної, моральної, духовної смерті.

Герої Марка Черемшини, перебуваючи у катарсисі, різні у своїй поведінці, але найбільше їх єднає те, що вони досить часто «розкошують у терпінню»¹⁰: «А личко, як біла платинка на мурі від вітру хитається, а дрібні пальчики кошелик тримають і червоніють» («Писанка»)¹¹.

Через усі твори Марка Черемшини проходять групи символів, які можна умовно поділити на дві великі: крил і часу. Саме цими символами-образами, що є надзвичайно різноманітними, рясніє вся творчість новеліста. Особливістю цих символів є те, що деякі з них прочитуються виразно в контексті творів, але основна частина з них (і це властиво всьому мистецькому доробку) з'являються в уяві читача після сприйняття й осмислення тексту твору.

Щоб зрозуміти категорії катарсису, зацентруємо свою увагу на такі деталі: «жовтий лист падав», «високий, гей бузьок, свідок» («Писанки»), «біла хмарка все підіймається вище та вище» («Бо як дим підіймається»), «усмішка підлітала, як біленька пташка» («Зрадник»), «припалювала крильця зірницям» («Грушка»), «трепетався, як павич коло пави» («Парасочка») і т.ін., отже, що автор найрізноманітніше інтерпретує поняття руху, а саме руху в повітрі - польоту. Пильно простежуючи за вимальовуванням цих подій, мимоволі стаємо свідками того, як у нашій уяві з'являється у різних образах символ крил, що дає право переконливо стверджувати: це найбільш часто вживаний символ не тільки для відтворення катарсису - межового стану персонажів, а й у символах життя і смерті (щастя, горя, кохання, ненависті і т. ін.).

Крила (у словнику символів за загальною редакцією проф. О.І.Потапенка) – символ духовності, розуму, багатства думки, еволюційного піднесення, могутності, незалежності, сили, впевненості, а також символізують можливість прогресу в духовній еволюції. Тому надзвичайно цікавим є той факт, що у публіцистичному етюді, відчитаному на літературному вечорі в честь Василя Стефаника «Добрий вечір, пане-брате!», символ крил вжито автором понад тридцять разів: крила пташині – зозулі, жайворонка ластівки; крила метеликів, комах; крила душі, розпуки, хмар; крила білого цвіту; крила білих рукавів, як лебедів. Тільки з даного одиничного твору можна робити висновок про естетичну майстерність письменника у витворі такого яскравого символу крил і живу реальність художнього слова. Воно не було відмежованим у канонах модерності - символізм від реалізму, романтизм від декаденства. А органічно жило у творах, як живий персонаж-символ, тільки завуальований перепетіями подій. І не треба особливо напружувати уяву, щоб він з'явився, заговорив уже не текстом твору, а мовою символу: глибинно-бентежною, але яскравою у своїй художності¹².

Кожна творча натура, особистість з епохи модернізму мала свій письменницький почерк, своє світосприймання, світовідчуття, і тому його поняття модернізму наскрізь суб'єктивне, неординарне, власне індивідуальне, неповторне. Марко Черемшина у силі символізму (а саме символ «крила» тому свідчення) оригінальний і неповторний.

Якщо з цієї точки відліку розглядати й творчість письменника-молодомузівця Богдана Лепкого (із дещо більше літературізованою мовою), то варто зазначити, що вона значно поступається в інтелектуальному символізмі. Хоча присутність його у творах Б.Лепкого є раціонально виважена, а звідси - незаперечна. І сьогодні, на відстані століття, ми з пошаною констатуємо, що обидва майстри пера є неперевершеними маестро в силі слова на сході нової доби української літератури. І для обох письменників не було штучним наслідуванням

«модної течії», а органічне життя на піднесенні творчого пошуку національної самодостатньої літератури.

У малій прозі Б.Лепкого менш словесно вималювана сила ментального катарсису галичанина. Вона дещо розмита, але артистично вишукана, реально правдива і тому досконала. Виписані образи в творах пропонують читачеві спостерігати за тим, як надзвичайно красиво художньо випикується, правдиво демонструється риса українського модернізму, що є визначальною у тому періоді літератури, - інтровертність. Йдучи за традиціями народного мелосу, у малій прозі з народного життя Б.Лепкий використовує безцінне багатство народних звичаїв, традицій, повір'їв. Саме тому анімізм та антропоморфізм у прозі розкривають феноменальну здатність письменника одухотворювати світ, вміння проникати в його сокровенні онтологічні глибини. «Як тобі твердо, моє маленьке, як тобі твердо! Гірка ж твоя доля сирітська, гіренька! Таке маленьке і таке безсильне, мов пташенятко, хто ж тебе обійде? Тверді у людей руки і щирості не мають. Зломлять Тебе, як тую билину крухеньку, бідне моє. А серця їх іще твердіші од рук. Біда тобі...» («Мати»)¹³ - катарсис душі матері-покійниці переданий у глибокому зворушенні, а символ крил - пташенятко-дитя, що тут у творі й житті - слабеньке й тендітне. Хоча сила катарсису у творах Б.Лепкого змальована делікатніше, обережніше, зате символ руху тут присутній і дуже різноманітний: «Аж йому очі світають, аж кулюю зі злості стукає, так хотів народ переконати» («Іван Медвідь»), «І Мотря зникає, наче привид. Настині коновки наповнюються прокльонами, стежка зачинається западати перед нею, довкола неї робиться п'їтьма і нудь, і безвихідне горе» («Кара»)¹⁴. Рух тут потрібен авторові, щоб ввести читача у творчу інтуїцію, втаємничити у трансцендентну сутність буття. І реципієнт стає свідком того, як «Важні не наслідки чину для тілесного «Я» людини, лише велике напруження душі»¹⁵. Катарсис приходить до героїв Б.Лепкого розмірено й у точно визначений час: «До життя треба ідеалів, інакше чоловік худоба» («Перша зірка»)¹⁶, «І жаль і злість нараз охопили його серце, як залізні кліщі» («У глухім куті»), «І нині, як тиждень тому, було йому на серці так тяжко, як би його столітній дуб придавив» («У глухім куті»)¹⁷. Твори Б.Лепкого містять домінуючий символ (дуже різноманітний у вираженні образами) - час і всі складові, що його презентують: всеохоплююча категорія - «життя»; «нині і тиждень тому»; «столітній дуб» і т.д. І саме час у Лепкого-модерніста має владу над серцем. Такий вимір «часо-простору» у письменника буде художньо-естетичну концепцію катарсису людської душі.

Висновком для аналізу «катарсису» в прозі Б.Лепкого через призму руху й часу можуть слугувати слова Д.Донцова: «Плач за тим, що пішло, і плач за тим, що не прийшло, в обох випадках скарга: одинока «сильна» емоція, якою невільниківі дозволено реагувати на удари долі»¹⁸.

Аналізуючи художньо-естетичну концепцію катарсису й смерті в прозі Марка Черемшини й Богдана Лепкого, можемо зауважити, що у каноні європейського модернізму вони витримані. І всі три категорії психічних якостей – «волі, розуму, почувань»¹⁹ – є причиною константи напруги й естетики в гармонії. Гармонію життя і його рівновагу створює категорія неминучості – смерть. Саме вона у новелах Марка Черемшини супроводжується такими морально-етичними категоріями, як смуток, туск, жура, безвихідь. Тут необхідно акцентувати нашу увагу на проблеми межовості-граничності у новелах письменника: між добром і злом, війною й миром, порядністю й злочинністю. «Все це впливає з межовості ситуацій на «грані двох світів», - але (одночасно) і «грані» між життям та смертю, між буттям та небуттям»²⁰: «Ватра в печі літала по хаті, як мотиль білий. Здибаючись із смертю над головами бадіків, здригалася і ховалася у бабиних голубих очах, як у теплих глибоких» («Село вигібає»)²¹; І смерть перелітала чорними крильми з деді на синове лице» (там же); «Посилають гори запашний вітерець, аби наслухав душі у газдів, аби смерть зв'яз» («Аби їм путь пропала»)²² і т. ін. Вивчаючи символи, що виражають категорію смерті, впізнаємо виразний, уже нам відомий символ крил: «мотиль білий», «смерть перелітала чорними крильми», «крилаті темні тіні», «вітерець смерть зв'яз».

Як бачимо, літературна творчість Марка Черемшини не виникла як імітація штучного, сліпого наслідування модного (модерного) на той час руху за особливий стиль писання - художнього слова в Європі. Кожний його твір - це єдність цілісної органіки знань: мистецтва слова, національного менталітету, філософії прогресивної окцидентальної мислі.

Особливо варто зацентувати увагу на присутність словесної бінарності - у змалюванні подій, локальних словесних малюнків, і, звичайно, все це через використання багатства художнього слова, нескінченної фантазії письменника. Саме завдяки умілому використанню лексичного багатства гуцульської лексики, особливостей синтаксичних конструкцій речень, автор демонструє читачеві глибинну мудрість гуцульської філософії, у бінарних висловах своїх персонажів: «Уберу ті, як паву, як голубку пишну, як леваду в маю. Посаджу тебе на кованім возі поруч себе, як свою весну, як свою буйність, як свою пам'ятку» («За мачуху молоденьку»)²³; «Отік би тот чорний ворон на людську працю насівся, отік би він тій пригоді радувався» («Село потерпає»)²⁴; «Біленька зізда на небі закрутилася, та й поточилася, та й упала на дорогу і в порохах згасла» («Верховина»)²⁵; «Бджілки цвітами ридають, й смерть з ліса проганяють» («Після бою»)²⁶. Вивчаючи тексти творів, зіставляючи їх та порівнюючи із народним мелосом, можемо констатувати той факт, що в творчості Марка Черемшини відбувається канонізування бінарності - повторів-паралелізмів: від «поганого» до «доброго»; від «високого» до «низького». Підсумовуючи вивчене, робимо висновок, що твори письменника-покутянина і їх художньо-словниково багатство є автентичними до рідного гуцульського краю, а особливо органічний розвиток дії-події через катарсис, туск і смерть. І чи вже так суттєво сьогодні зазначати, що ж було первинним для автора - художника-митця: наслідок-висновок чи навпаки.

Марко Черемшина у середовищі «покутської трійці» є взірцем для ілюстрації канонів модерну, тому що він найкраще презентував естетику бінарних (паралельних) висловів у потоці свідомості, які, власне, й характеризують модерн цього періоду літератури. Бо сфера діяльності модернізму - нація, але не тільки в онтологічній та морально-етичній площинах, а й у філософській та естетичній.

Підводячи підсумок розглянутої проблеми у творчості Марка Черемшини та Богдана Лепкого, можемо зазначити, що автори через національну рису ментальності - почуттєвість - демонструють духовий, автентичний егоцентризм²⁷ - у душу й долю.

«Мистецька творчість (а особливо словесна - Я.В.) - нещадна й мстива. Вона викриває в творі національність творця, вона зраджує в нім найглибше - расу. А викриває і зраджує так, що зримими стають усі пороки, всі язви і всі гріхи митця перед родом і народом, перед справжньою, а не паперовою батьківщиною тіла й духа»²⁸. Духове «я» Марка Черемшини й Богдана Лепкого перед родом і народом яскраво демонструє національну ідентичність у літературі - найбагатшого і неперевершеного мистецтва слова.

Простежуючи за художньо-естетичною концепцією катарсису і смерті у творах модерної прози, ми дійшли висновку: первні української літератури (від краси слова - до живої правди слова, до високих духовних якостей) дають право ідентифікувати свою національну ідентичність у європейський канон модерну. «Бо Європа залишається для нас не менше, як сенсом і змістом культурного ества України»²⁹.

1. Зеров М. Твори.- К., 1990.- Т.2.- С.435.
2. Гундорова Т. Європейський модернізм чи європейські модернізми?// Слово і час.- 1993.- №1.- С.55.
3. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології.- Мюнхен, 1993.- С.3.
4. Маланюк Є. Поезії.- Львів, 1992.- С.3.
5. Зеров М. Назв. праця.- С.426.
6. Там само.- С.434.
7. Черемшина М. Твори.- Ужгород, 1979.- С.81.

8. Там само.- С.90.
9. Янів В. Назв. праця.- С.227.
10. Донцов Д. Дві літератури нашої доби.- Торонто, 1958.- С.66.
11. Словник символів.- К., 1997.- С.75.
12. Черемшина М. Твори.- К., 1978.- С.265-271.
13. Лепкий Б. Твори.- К., 1991.- С.379.
14. Там само.- С.444.
15. Донцов Д. Назв. праця.- С.181.
16. Лепкий Б. Назв. праця.- С.358.
17. Там само.- С.395.
18. Донцов Д. Назв. праця.- С.61.
19. Янів В. Назв. праця.- С.208.
20. Черемшина М. Назв. праця.- С.128.
21. Там само.- С.135.
22. Там само.- С.25.
23. Черемшина М. Назв. праця.- С.161.
24. Там само.
25. Там само.
26. Там само.- С.121.
27. Янів В. Назв. праця.- С.184.
28. Маланюк Є. Книга спостережень.- Торонто, 1966.- С.29.
29. Квіт С. Українська естетика «європеїзації»// Слово і час.- 1995.- №2.- С.36.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ ЩУРАТА У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Василь Щурат - не епізодичне ім'я в українській літературі, а постать першорядна - талановитий поет, перекладач, літературознавець, учений, публіцист, історик літератури і фольклорист. Творчість письменника протягом десятиліть багата в чому визначала рівень української літератури на західноукраїнських землях, поряд із доробком І. Франка, В. Стефаника, О. Кобилянської, О. Маковоя, М. Навічка та ін. Його не спіткала доля таких діячів на полі духовного відродження України, як М. Грушевський, В. Винниченко, К. Студинський, Б. Ленків, чиї імена були свідомо спашлюжені й викреслені тоталітарним режимом з історії української духовної культури.

Видання наукових праць і художніх творів В. Щурата дають одиобок і певне уявлення про напрям і масштаби його творчої натури, до того ж подаються у тенденційному й суб'єктивному вигляді. Багатоградна творча спадщина дошкі ще не вся впорядкована й видана.

Він ще в студентські роки / початок 90-х років XIX ст. / опинився в епіцентрі тодішнього літературного, наукового та громадського руху, дуже рано заявив про себе як талановитий поет, науковець, громадський діяч. Вже перні постигні та наукові спроби В. Щурата привернули увагу І. Франка, який став першим їх рецензентом. Останній вводить молодого поета в коло своїх наукових інтересів, залучав до співпраці у власних періодичних виданнях, доручав йому конкретну і відповідальну роботу з рецензування іноземних видань, збирання і опрацювання фольклорних матеріалів, перекладання творів іноземної літератури. І. Франко познайомив В. Щурата з цілою плеядою світочів європейської філологічної науки, зокрема славістики, з редакторами ряду іноземних часописів / Ягичем, Іречком, Ціммерманом та ін. /.

Постичне слово В. Щурата постіжно йшло у парі з серйозною перекладацькою працею над творами з багатьох літератур: англійської, французької, німецької, білоруської, російської, польської, чеської, словацької, болгарської, голландської, данської, угорської, румунської, італійської / твори В. Гюго, А. Ламартіна, А. Мюссе, А. де Вінї, П. Беранже, Т. Готьє, Т. де Банвіля, Ш. П. Бодлера, Л. де Ліля, Сюлії Прюдона, Ф. Конне, Ж.М. де Ередіа, Ж. Рішпена, Е. Гарокура, П. Верлена, С. Малларме, Г. де Реньє, Г. Гейне, Й.-В. Гете, Е. Гофмана, Д. Кардуччі, Р. Баумаха, П. Каспровича, М. Кононіцької, Ю. Словацького, К. Тетмайєра, Г. Буїна, О. Пушкіна, М. Лермонтова, Ф. Тютчева, М. Емінеску, Ш. Петефі та ін. /.

Першими друкованими творами В. Щурата були переклади повелі О. Мірбо «Щастя на зустрічу» в «Зорі» 1889 року, ч. 20, 15 / 27 / жовтня. Тоді ж з'явився в окремому виданні переклад «Тангейзера» Г. Гейне. У 1891 р. виходить переклад повісті І. Крашевського «Улія» та легенди Г. Флобера про Юліана Милосердного. З тих пір протягом усього життя Щурат наполегливо й плідно працює в галузі художнього перекладу, постіжно виступаючи на сторінках галицької преси.

На початку 1890-х років видавець Кирило Студинський задумав видати антологію європейської поезії в Галичині, а тому звернувся до Василя Щурата як до найбільш кваліфікованого на той час знавця європейських літератур. Останній радо зустрів цю пропозицію і прислав цілу збірку виправлених давніх і ще більше нових перекладів. Антологія була розрахована на два томи. До першого тому мали увійти переклади західноєвропейських авторів, до другого - слов'янських. Через складні видавничі та фінансові обставини було видано тільки першу частину першого тому з перекладами з романських літератур: французької, італійської та румунської. Друком вона вийшла в 1903 році у Львові під назвою «Поезія XIX віку», до неї увійшли поезії В. Гюго, А. Мюссе, А. Ламартіна, А. де Вінї, Т. Готьє, П. Беранже, Т. де Банвіля, Ш.П. Бодлера, Л. де Ліля, Ф. Конне, Сюлії Прюдона, Ж. Рішпена, Ж.М. де Ередіа, П. Верлена, С. Малларме, Е. Гарокура, Г. де Реньє та ін.

В. Щурат перекладав не тільки тому, що творчість даного поета чи письменника його

зворушила, захопила, а й для того, щоб познайомити українського читача зі зразками поезії різних народів, шкіль та стилів. При виборі матеріалу для перекладу він керувався власними уподобаннями, думками, настроєм. У листі до К. Студинського від 11.03.1902 р. В. Щурат писав: «... Я навіть у перекладах хочу бути собою, хочу дати йому / тобто читачеві / передовсім себе, зі своїми настроями і поетичними уподобаннями ...»¹.

На початку своєї літературної діяльності він перекладав усе, що йому під руки потрапляло й відповідало його зацікавленням, і тільки пізніше відбирав і систематизував свої переклади. Такий метод роботи відбився на характері творчої спадщини В. Щурата. У ній є твори на сьогодні маловідомих авторів, а твори багатьох класиків світової поезії відсутні. З російських поетів найбільше перекладено з Майкова, з німецьких - імпресіоністів Лілієнкрона, Гельма, сьогодні майже забутих. З польської, крім М. Кононіцької, твори відомого поета модерністського напрямку Тетмайєра. В. Щурата вабила модерністська поезія медитаційного, релігійного характеру.

Слід зазначити, що українське перекладознавство досягло значних успіхів наприкінці XIX - початку XX ст. І. Франко надавав великого значення перекладній літературі. «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, - писав він у статті «Дієцтво про штуку перекладання», - для кожного народу являється важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях у різних часах причинялися до ширення просвіти та підіймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства»². Видатний письменник підкреслював, що передача чужомовної художньої творчості різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, буде золотий міст розуміння між різними народами, різними поколіннями.

Але як довести художній твір до читача, не зім'явши його тонкого плетива, і взагалі, чи можна передати першотвір іншою мовою, зберігши при цьому всі його ідейно-містецькі вартості? Без відтворення відповідних нафосу, інтонації, емоційного темпоритму, образної тканини твору, якщо не на свфонічному, то бодай на лексичному та стилістичному рівнях, - не може бути й мови про художню адекватність перекладу оригіналові.

В. Щурат з успіхом користувався у своїх віршах найрізноманітнішими засобами постичної форми, домігся значної мелодійності вірша і високого загального рівня містецької культури своїх постичних творів, його літературна діяльність у свій час прищеплювала українській поезії світові досягнення нової віршової техніки. В. Щурат краще перекладав поезії з слов'янських літератур, з румунської, німецької, ніж з французької, відмінної від української змістом, стилем і постичною технікою. Справа тут не тільки в особливостях творчої манери перекладача, а й у характері української постичної мови того часу. Перекладачам XIX ст. рідко вдавалося знайти в ній засоби для адекватного відтворення інтелектуальної, скромної в користуванні епітетами, далекої від народних джерел, сновисної ремінісценції з античної культури, французької поезії минулого століття.

Усвідомлюючи велику роль французької мови у світовій культурі, В. Щурат підготував та видав перший в Україні підручник французької мови, що вийшов друком у 1903 році в Жовкві, а наступні дві частини - відповідно в 1904 та 1905 роках.

У своїй перекладацькій діяльності він надавав перевагу творам поетів-символістів з групи «Нарна», які виступили проти zaangażованості літератури, захищаючи гасло «мистецтво для мистецтва». Відзначимо, що модернізм не має конкретної дати виникнення. Його провісниками були Шарль Бодлер, Поль Верлен, Стефан Малларме, Артюр Рембо. Саме в їхній творчості виникла вперше зовсім нова структура образу, що визначила своєрідність всього символістського руху, який поширився в європейській / і не тільки європейській / літературі на межі XIX - XX ст. Історію символізму треба починати з 1857 року, тобто з виходу в світ «Квітів зла» Ш. Бодлера. Однією з орієнтовних дат / якщо говорити про модернізм в літературі / може виступити 1874 рік, коли Поль Верлен опублікував свій вірш «Постичне мистецтво» - перший в історії маніфест модерністської програми зі сгислю «сформульованою вимогою «Музики передовсім».

Як натури споглядальні поривалися у минуле, а натури активні - у чужоземне, так несміливі й пізні поети-символісти шукали захисту од «всесвітнього неладу» в глибинах

власної душі. Самотність - найкраща вірада для такого серця, а меланхолія - його невідступний сторож. Поль Верлен та його послідовники привнесли не тільки розуміння «справжньої» поезії як «неясної», «невизначеної», але й значні зрушення у формальній та формотворчій царині / експерименти з фонікою, відмова від рими, перехід до *vers libre* /. Отже, у символістських формах можуть бути втілені різні за своїми настроями мотиви - і твердість духу, і спостережлива споглядальність, і відчай та розгубленість, проте спільними для них усіх є худосте постулювання тасмичності світу, до якої можна наблизитись тільки інтуїтивно.

Наприкінці 90-х років XIX ст. перші вірці символістської прози та поезії з'являються в Західній Україні. Віденський імпресіонізм, російський і французький символізм, неоромантизм скандинавських літератур здебільшого перекладалися через українську національну традицію. Модернізм формувався у своїх найхарактерніших виявах не на рівні загальної стильової манери або «школи», а через творчу самобутність та еволюцію окремих митців.

Як уже відзначається, неоромантичні, модерністські віяння мали певний вплив і на творчість В. Щурата, і на його перекладацьку діяльність. Він був одним з перших перекладачів поезії Ш. Бодлера, віршів «Силі» і «Скука».

Розглядаючи ритмічну будову віршів Бодлера, необхідно брати до уваги одну обставину, пов'язану з певними особливостями французької мови. Аналізуючи метричну організацію багатьох місць, переконаємось у можливості по-різному їх інтерпретувати. Така варіативність пояснюється тим, що у французькій мові деякі голосні звуки в деяких словах вимовляються факультативно, чи утворюють теж факультативне синерезу з наступним словом / нерідко - однокладовим /. Бодлер навмисне використовує багато «некільких» рим, що, наче в ритмі ритуального танцю, заворожуючи читача, концентрують його увагу на певних збігах символів, асоціації: *rhimeux - vieux, fanceu - balcon* і ін. (у вірші «Силі» / «Splice»/). Щурат відтворив поетичну красу цих віршів належними лексичними, граматичними засобами.

Послідовниками Шарля Бодлера на рубежі 1870-х рр. були Стефан Малларме, Поль Верлен, Артур Рембо, творчість яких знаменувала завершення формування символізму її водночас його найвищій злет³.

В. Щурат переклав один вірш П. Верлена «Неалом» релігійного змісту: «Тепер лиш про Пречисту думаю її говорю: Ти мудрости прироче, джерело любови, світло путеводне, Франції покрове, яку держиш у честі і кріпши у горю»⁴. Християнський світогляд з'єднав поет нерозривно зі своїми чисто особистими відчуттями її з життям власного народу. Він проєнтує у Пречистій діви Марії захисту і допомоги на важких життєвих дорогах. Щуратові «Свагільські образки» нагадують дещо цикл Верлена «Liturgia intimes», в них поет пробував перемогти свої розпукливі настрої, шукав спокою і розради в смутку.

В. Щурат переклав дві пісні П. Бераже анакреонтичного характеру: «На підданні» та «Ворожба карт». Ці твори з раннього доробку французького автора сповнені світлом, радістю і нестримними веселощами. Поет осівує утіхи кохання і товарицьке застіддя, зачарованість фривольним і гострим жартом, дотеном, красою молодості. Ліричний герой - рум'яний веселун, здоровий тілом і духом, гуляка і гострослов, який проповідує насолодження земними радощами і усвідомлює швидкоплинність життя. Подібний випадковий добір творів для перекладу В. Щуратом не міг дати читачам правильного уявлення про творчу спадщину французького співця революції, його політичні сатири.

П'ять із шести відібраних для перекладу поезії із доробку В. Гюго - твори з релігійним забарвленням. У короткій довідці про нього Щурат пише: «Поверхневий обсерватор, слабкий психолог, на все вражливий, змішаний в переконаннях, недорівняний артист у формі вистову часто аж надто бомбастичного - от В. Гюго, що всіма тими прикметами ілюструє пересічну Францію XIX в. Лежить в тих прикметах вся сила і популярність поета, але і его неміч»⁵.

Слід зазначити, що Щурат у перекладах прагнув до адекватності в передачі змісту вірша засобами української мови, його переклади відповідали тогочасним мовно-літературним вимогам. У перекладених віршах «Христос у Вітанії», «Розмова з пуждарем», «Вечором», «Вибір», «Дитино. Будь я цар...» з ранніх збірок В. Гюго подекуди виявилися його ліберально-філантропічні ілюзії. Так, у вірші «Розмова з пуждарем» поет показав, як під впливом милосердя священника злидар повірив в існування бога.

Сюди Прюдом зачаровує своєю природною меланхолією, вільною від будь-якого песимізму. Цим і захопився Василь Щурат, перекладаючи його вірші «Сон», «Гніздо», «Вазон» та «Ідеал».

Прюдом не лише глибоко відчуває, але вмів аналізувати свої почуття. У вірші «Гніздо» почуття радості, коли мале хлоп'я подало постові гніздечко, вишло за рамки самотності. Але її почуття самоти поет розуміє всесторонньо. Як самотність зрадженого кохання, так само зрозуміла для нього і самотність дитини, яку віддали до школи між чужих людей, самотність молодого чоловіка, що не знайшов ще свого кохання, самотність бездітного батька, самотність незаміжньої жінки, більше самотньої, ніж вдови, самотність поета серед патовну. Навіть остання самотність смерті серед страшної тиші померлих. А яким променем сонця у кожній самоті є у Прюдома свідомість потреби любові, злагоди.

«Царем сонетів» назвав Поль Верлен Жозе Марію де Ередіа. В. Щурат переклав два його сонети «Антоній і Клеопатра» та «Новий світ». Ередіа, розуміючи, що слабким місцем французької поезії є невизначеність рифм, як наслідок особливостей системи наголосів, прагнув до їх збагачення. З цією метою він практикує співзвуччя не тільки кінцевих голосних, але й голосних другого складу від кінця рядка / а деколи і приголосних, які відкривають цей другий склад /. Сонетові Ередіа притаманна живописна образність, втілена в структурну форму. Перекладач зберіг цю особливість французького поета у своїй інтерпретації, майстерно передаючи властиве оригіналу багатство алітерацій. /Алітерація приголосних с, ш, р, і, повторення голосних а, о, е, и створює звукові образи, котрі, в свою чергу, утворюють єдине гармонійне звукове полотно /.

Видатні поети не завжди стають універсальними перекладачами. Вони, як правило, прекрасно перекладають твори, що відповідають їхній творчій манері, а інші вносять інколи надто багато свого. Це стосується її перекладів В. Щурата. Оригінальна поезія В. Щурата, як майже вся українська поезія XIX ст., стилістично досить близька до народної і, можливо, тому перекладач вдало відтворив характерні риси румунської поезії, що, подібно до української, формувалася в XIX ст. на народних зразках. В «Поезії XIX віку» вміщено переклад вірша Теодора Щербанеску «Поцілуй».

Одну з перших стежок, якими йшов Шандор Петефі - великий угорський поет - до українського читача, проклав В. Щурат. Дванадцять віршів цього поета він переклав з 10 по 30 вересня 1895 р. в с. Кобиловолки, про що свідчить примітка до публікації цієї добірки у львівській газеті «Діло» від 11/23/ жовтня 1895 р. Добірка мала назву «Нові співні на старі мотиви. За мадярським поетом Ал. Петефім, написав В. Щурат»⁶, причому деяким з віршів перекладач дав назви, відмінні від назв оригіналу. Зокрема, у вірші «Критикам» Шандора Петефі звучить виклик нападникам на справжню поезію, стверджується природність і романтична незалежність авторської й людської особистості: «Бо свобідно з колочками Вірїє я - природи цвіт»⁷.

Щурату належить переклад поеми «Кавегаза» Яноша Араня - найбільшого епіка угорської класичної літератури. До антології світової поезії були підготовлені переклади віршів угорських поетів Фрідеана Керені, Яноша Ердії і Шандора Вагота.

Слід зазначити, що численні поетичні переклади В. Щурата друкувалися в газеті «Діло». Окремою книжкою виїшли в Черемшлі 1901 р. перекладені ним «Вибрані оди Горація». Тут же було зроблено переклад повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», що виїшов у Львові 1901 р. з післямовою перекладача про твори цього письменника на українські теми, та переклад повісті болгарського письменника І. Базова «Під ярмом» /1901/.

Перекладена 1906 р. В. Щуратом «Грюновальдська пісня» / *Bogurodzica dziewicza* / як пам'ятка західно-руської літератури XIV ст. привернула увагу оригінальним підходом і повизною висновків. Вчений доводив, що ця пісня, яку співало польське військо, не є твором суто польським, позбавленим впливів церковнослов'янщини, як це стверджував польський учений О. Брюкнер, а корениться в церковно-слов'янській, власне, в білоруській традиції, і що польське військо перейняло її від білоруських та західноруських полків під час Грюновальдської битви 1410 р. Аргументи вченого були настільки вагомими, що розгорілася наукова дискусія, в якій взяли участь Іларіон Сисніцький, Іван Франко, славісти Юхим Карський та Вартолав Ягич. Польські вчені з обуренням зустріли твердження В. Щурата, але в 30-х роках змушені були визнати його справедливості.

До шедеврів перекладацької роботи В. Щурата слушно відносять його інтерпретацію давньофранцузького епосу «Пісня про Роланда». Своєю художністю, образністю цей переклад справляє глибоке естетичне враження. Мова його невимушена, близька до розмовної, тече

легко, поетично, переливається усіма барвами, на які багата українська мова. Разом з тим своїм змістом переклад Щурата близький, майже адекватний, його французькому оригіналу. У своїх викладах української літератури учитель академічної гімназії у Львові Володимир Коцовський звертав увагу на схожість «Пісні про Роланда» з нашим «Словом про похід Ігоря Святославича». Переклад старофранцузького епосу вперше був надрукований в 1894 р. у львівському журналі «Життя і слово», редагованому І. Франком. Окремим видавчим переклад вийшов у двох редакціях: 1895 і 1918 рр. Переклад зроблено на основі Оксфордського рукопису, знайденого в Англії в другій половині XII ст. Тому дуже важливим був вибір мовного варіанту перекладу, а також доцестими межі архаїзації. Західноукраїнські регіоналізми, що зустрічаються в епосі, з точки зору сучасної нормативної мови можуть сприйматися як архаїзми.

Слід врахувати, що ця епічна поема створювалася для речитативного розенізування, про що свідчить її структура /ділення на деси/. Відтворення стилістичних особливостей значно підвищує художній рівень перекладу. Проведений аналіз свідчить про досить високу верифікаційну культуру перекладу - особливо якщо врахувати, що в українській літературі, і взагалі у слов'янській, він був першим.

Загалом «Пісня про Роланда» відзначається композиційною завершеністю, стрункістю і лаконізмом. Головні персонажі окреслені чітко. Монолітність і благородна простота стилю, урочисто піднесений тон відповідають високому патріотичному твору. Глибокий аналіз проблем перекладу «Пісні про Роланда» дав у своєму дисертаційному дослідженні Ю.О. Домбровський.

Одним з найкращих в українській літературі є переспів В. Щурата видатної пам'ятки Київської Русі «Слова про похід Ігоря Святославича». Вперше він був надрукований у львівській газеті «Світ» у 1907 р. і того ж року вийшов окремим видавчим під назвою: «Пісня про похід Ігоря Святославича. Поема XII в.». Інтерпретатор надав нам поєм би відмолоділу, близьку нашому розумінню і відчуттям староруську поєму. Достоїнствами переспіву є легкість, мелодійність віршів, художня простота, вірність духові оригіналу.

Головна риса поетичної та наукової діяльності Василя Щурата - постійне прагнення дати щось нове, оригінальне, досі небувале. Перекладна література спрягла піднесенню української поезії до рівня світової культури, досконале знання іноземних мов та відчуття ритмомелодійних нюансів лірики перекладаваних поєм було запорукою того, що краєц його переклади відразу ставали популярними далеко за межами Галичини. Деякі з них не втратили свого значення й досі.

На жаль, поетична та перекладознавча спадщина Щурата і по сьогоднішній день залишається або в поживквих стосах газет та журналів «Діло», «Зоря», «Буковина», «Життя і слово», «Світ» та інших, або в рукописному відділі фонду ЛІБ ім. В. Стефаника.

1. Щурат В. Поезія XIX віка. Ч.1. – Вип. 1. – Львів, 1903. – С. 4.
2. Франко І.Я. Зібрання творів: В 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С.181.
3. Наливайко Д. Французький символізм як зміна метамови європейської поезії // Слово і час. – 1998. – № 7. – С. 25.
4. Щурат В. Поезія XIX віка... – С. 56.
5. Там само. – С. 13.
6. Діло. – 1895. – № 228.
7. Там само.

Іван Дробот

Українські політичні партії Галичини в міжвоєнний період (1920-1939 рр.): загальний огляд

В історії українсько-польських взаємин спостерігалися періоди довгого протистояння або ж добросусідських відносин. Складним для обох народів був міжвоєнний період.

Включивши західноукраїнські землі до складу своєї держави, поляки приступили до їх колонізації та асиміляції національних меншин, в першу чергу українського населення. Проігнорували зобов'язання згідно з Паризькою мирною конференцією 1919 р. щодо надання українському населенню Східної Галичини таких же прав, які мали поляки, та забезпечення йому культурної автономії, польський уряд скасував Галицький крайовий сейм (30 січня 1920 р.). Його функції почали виконувати урядові комісари. Не передбачала права на територіальну автономію українських земель і Конституція Польщі, прийнята в 1921 р.¹ За ініціативою польського уряду 15 березня 1923 р. у Парижі Рада послів держав Антанти прийняла рішення про передачу західноукраїнських земель Польщі.

Українська парламентська репрезентація в польському сеймі 24 березня 1923 р. виступила із заявою з приводу визнання анексії частини української території. У заяві зазначалося, що в часи, коли пригноблені народи утворюють національні держави, українські землі опинилися відірваними зовнішніми силами від рідного етнічного коріння. Українське населення, що проживає на цих землях, наголошувалося у заяві, ніколи не відмовлялося від своїх прав на самовизначення і прагнення "до єдності зі всіма етнічними українськими землями, в тому числі Буковиною і Закарпатською Україною, а також і од своєї національної єдності зі всім українським народом. На протязі всього свого історичного шляху український народ з переможною силою прагнув до цілковитого об'єднання всіх етнічних українських земель в Єдину Українську державу"². Представники українських партій – депутати польського сейму, від імені яких була видана заява, наголошували, що український народ протестує проти насильницького розшматування українських земель, не визнає східних кордонів Польщі. Вирішення українського питання Верховною Радою Антанти на користь інших держав створює дестабілізацію миру в Східній Європі. Боротьба українського народу на припиниться доти, доки він не побудує незалежну, Соборну державу. На знак протесту проти анексії українських земель 18 березня 1923 р. у Львові відбувся 20-тисячний мітинг, учасники якого поклялися боротися проти поневолення, бо українці краю прагнуть "злучитися з цілим великим українським народом в одній незалежній, Соборній державі"³.

З рішучим протестом проти рішення Верховної Ради Антанти про передачу Східної Галичини Польщі виступила Українська радикальна партія (УРП). На з'їзді партії, що відбувся на початку квітня 1923 р., було прийнято резолюцію, в якій наголошувалося, що український народ не погодиться з окупацією західноукраїнських земель, бо повне соціальне визволення неможливе "без здобуття національної самостійності, яка виявляється в можливості, даній робітничим масам кожної української етнографічної території, самим свobodно рішати про свою долю"⁴.

У політичній платформі УРП відкидала орієнтацію на Польщу чи УРСР, закликала вести політику, спираючись на власні сили. На з'їзді було наголошено, що радикали є партією працюючих мас, які стоять на соціалістичних позиціях, і намагаються здійснити їх в "українській незалежній державі з республіканським устроєм і владою всіх працюючих, домагатимуться соціалізації всіх засобів виробництва".

На з'їзді обговорювалося питання про консолідацію політичних партій соціалістичного спрямування, які прагнули до повної державної самостійності українського народу в боротьбі з національним, соціальним і культурним поневоленням. УРП заявляла, що всіма засобами підтримуватиме боротьбу народних мас доти, доки на всіх українських землях не буде збудована незалежна українська держава, в якій

при владі буде працюючий народ. УРП рішуче засудила дії польського уряду, який за допомогою репресій, тюрем, контрибуцій насаджував свою владу на українських територіях, цим самим викликаючи протистояння населення. Провідники закликали членів партії включатися в розбудову всіх сфер життя, брати активну участь в освітньо-культурній роботі з метою формування національної свідомості українського народу. "Великим своїм завданням уважала УРП в змаганні до соборності об'єднати увесь український національний рух у Західній Україні"⁵, - писав один з провідників цієї партії І.Макух.

Лідери УРП налагодили співпрацю з волинськими соціалістами-революціонерами. В 1924 р. радикали і Українська партія соціалістів-революціонерів утворили спільне "Політичне бюро" з метою вироблення єдиної політичної платформи. Її лютому 1926 р. відбувся з'їзд, на якому ці партії об'єдналися, утворивши Українську соціалістично-радикальну партію (УСРП). На з'їзді була прийнята програма, в якій стверджувалося, що "український працюючий народ змагає до самостійності і соборності"⁶.

Необхідно наголосити, що одним із факторів, який негативно впливав на формування єдиної політики різних партій, було радянське фільство. Після поразки української національної революції частина західноукраїнського суспільства схилилася до возз'єднання з УРСР, так і до українських націонал-комуністів, які домагалися певної незалежності від центру, перш за все у вирішенні господарсько-фінансових питань та культурно-освітнього будівництва.

Вплив і певний авторитет Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) в суспільстві віддзеркалював ставлення західноукраїнського населення до процесів, що відбувалися в радянській Україні. Пізніше, з наростанням тоталітарних антиукраїнських тенденцій, зокрема масових репресій проти інтелігенції, насильницької колективізації, голодомору 1932-1933 рр., змінилося ставлення населення західноукраїнських земель до комуністів та ідеї об'єднання з УРСР⁷.

Крім КПЗУ, на прорадянські позиції переходили й інші партії, зокрема Українська соціал-демократична (УСДП), котра намагалася поєднати національну ідею з марксизмом. Ще в 1920 р. спостерігався відхід цієї партії від українського національного табору. На з'їзді, який відбувся 18 березня 1923 р., було прийнято "Декларація в справах Східної Галичини". Засудивши анексію Східної Галичини Польщею, УСДП наголошувала, що українські робітничі і селянські маси будуть боротися за повне визволення з імперіалістичного ярма. Але до цієї мети "український пролетаріат піде шляхом спільної класової боротьби з пролетаріатом цілого світу". Далі в декларації заявлялось, що український пролетаріат "почуває себе в цілковитій єдності з пролетаріатом Соціалістичної Радянської Республіки України та Союзу Радянських Республік". Прокомуністична УСДП була заборонена польською владою в січні 1924 р., і лише з грудня 1928 р. вона відновила свою діяльність на старих, соціал-демократичних позиціях, але критично ставилася до більшовицького режиму на Україні.

З часом, серед провідників багатьох політичних партій спостерігалось прагнення до узгодження дій та об'єднання зусиль у боротьбі проти польської колонізації українських земель. 6 липня 1924 р. відбулася нарада представників Української народно-трудової (УНТП), Українського соціалістичного об'єднання "Селянський Союз", Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Української радикальної партії (УРП), Української партії національної роботи (УПНР), Української християнсько-народної партії (УХНП). Було прийнято заяву "Про політичне становище краю". Від імені українського народу західноукраїнських земель, насильно приєднаних до Польщі, в заяві наголошувалося, що "український народ непохитно отстає своє природне право до незалежного державного життя, освячене кров'ю в останній збройній боротьбі за своє національне визволення"⁸.

В заяві йшлося про те, що вирішити українське питання в польській державі можна лише на основі міжнародного права на самовизначення шляхом вільного референдуму. Представники українських партій висловлювали протест проти спроб польського уряду розв'язати українську проблему як внутрішнє питання польської держави. Це було порушенням не лише прав українського народу, але і недодержанням тих міжнародних

зобов'язань, які Польща брала на себе стосовно національних меншин.

Нарада та заява представників західноукраїнських політичних партій свідчили про розуміння ними шкоди розходжень та розколів перед лицем небезпеки, що загрожувала існуванню української нації. Важливим було те, що кожна партія підтримувала і виступала за головну ідейну засаду, якою було здобуття соборної незалежної суверенної української держави.

Незважаючи на протидію партій радянське фільство, в таборі національно-демократичного спрямування продовжувались пошуки консолідаційної платформи. Протягом першої половини 1925 р. між керівниками Української партії національної роботи, групою автономістів і незалежною групою Української народно-трудової партії та представниками від політичних формувань західно-північних земель (Волинь, Холмщина, Полісся) ішли домовленості про співпрацю. Була створена узгоджувальна комісія, яка виробила спільну платформу.

11 липня 1925 р. відбувся установчий з'їзд, на якому організовано нову політичну партію – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Головою партії обрано Д.Левицького. В політичній програмі, прийнятій на з'їзді, зазначалося, що УНДО "стоїть на становищі національної єдності всього українського народу та змагає до здобуття Соборної Незалежної Української Держави на всіх українських землях"¹⁰.

Нова партія виступала за те, щоб об'єднати зусилля політичних чинників і населення Східної Галичини, Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя і єдиним фронтом виступити проти колонізації краю. Для національного визволення будуть застосовуватись всі доцільні засоби боротьби проти окупанта. В платформі висувалася пропозиція про необхідність створення за кордоном повноважного представництва, яке в тісному зв'язку з краєм боронило б інтереси західноукраїнського населення на міжнародній арені.

В практичній діяльності партія брала на себе обов'язок активно працювати в усіх сферах життя, щоб виховувати політично свідомих та економічно забезпечених громадян. Лише за таких умов можна здійснити найвищий ідеал нації, тобто побудову соборної незалежної української держави.

На з'їзді було прийнято відозву до населення Західної України, яка в більш широкому плані характеризувала напрямки діяльності УНДО. "В боротьбі за найвище право нації УНДО спиратиметься на все свідоме громадянство Західної України, і, виходячи з принципу національної єдності, – на всьому українському народі"¹¹. Партія закликала всіх українців краю об'єднатися в боротьбі за право українського народу жити незалежним державним життям.

В складі УНДО було багато відомих представників західноукраїнської інтелігенції, зокрема політиків, літераторів, вчителів, діячів кооперації, священників, адвокатів. Партія користувалась підтримкою населення, про що свідчили вибори до польського Сейму та віча, що пройшли в населених пунктах краю. Партія своїми політичними заходами намагалася відстоювати загальнонаціональні інтереси. Посилився її вплив на діяльність громадських культурно-освітніх і економічних організацій та товариств¹². Новоутворена партія представляла доволі широкий спектр поглядів: у ній попервах об'єдналися й ліберали, і прибічники соціального радикалізму, й речники демократичного націоналізму. "УНДО, як і його попередниця – націонал-демократична партія – претендувало на роль загальнонаціонального представника"¹³, – зазначає відомий дослідник М.Швагуляк.

Освітні, культурні, господарські, фінансові організації і структури, що знаходились під впливом УНДО, розгорнули значну видавничу діяльність. Під їх орудою виходили ряд друкованих органів, зокрема щоденна газета "Діло", тижневик "Свобода", "Господарсько-кооперативний часопис", "Кооперативна республіка"¹⁴ та ін. Своєю діяльністю УНДО впливало на поглиблення самосвідомості народу, його прагнення відстояти свої права, вибороти можливість для розвитку і реалізувати прагнення українців до волі і незалежності.

Націонал-демократи, що входили до складу УНДО, рішуче виступали за утворення на західноукраїнських землях спільного національного фронту шляхом об'єднання всіх українських партій. Зокрема, це прагнення яскраво виявилось в постановках ЦК партії, прийнятих на засіданні 13 травня 1926 р. В одній з постанов було охарактеризовано

політичне становище західноукраїнських земель, наголошувалося, що польська політика у відношенні до українського народу здійснюється з метою повного його винищення, пригнічення просвітнього, кооперативного, національно-політичного руху. Польський уряд не дотримується міжнародних зобов'язань, Конституції і законів, які зберігали деякі можливості для розвитку національних меншин у польській державі. Українці позбавлені будь-яких прав. Тому лише безкомпромісна боротьба, в якій візьмуть участь найширші верстви української спільноти, зупинить польський наступ і українське населення досягне своїх кінцевих цілей. УНДО закликала всі політичні партії до утворення єдиного фронту з метою організації національно-визвольної боротьби.

В постановках ЦК УНДО була дана характеристика західноукраїнських політичних партій та сформульовано його ставлення до них. КПЗУ, радикал-соціалісти, угодовці, москвофіли своєю діяльністю завдавали чимало шкоди загальноукраїнській, національній справі. Тому керівництво партії закликала український народ до рішучого і безоглядного їх поборювання¹⁵.

Критикуючи згадані вище партії, які з класових позицій намагалися вирішити українське питання в Польщі, лідери УНДО розуміли, що в боротьбі проти антиукраїнської діяльності польських властей необхідно об'єднатися. Лише за такої умови можна досягти успіхів у справі національного визволення, побудови соборної української держави.

Важливим етапом у боротьбі національно-демократичних сил було опрацювання програми УНДО на перспективу його діяльності. Остаточний варіант програми було прийнято на II з'їзді УНДО 19-20 листопада 1926 р. В документі наголошувалося, що метою партії є здобуття соборної незалежної демократичної української держави, і тому вона бореться за політичне самовизначення українського народу на всіх його етнографічних землях¹⁶.

Партія закликала українців не визнавати міжнародні акти і угоди, нав'язані їм країнами Антанти, що призвели до насильницького поділу української території між сусідніми державами. Вона відстоювала принцип політичного самовизначення українського населення в Західній Україні, домагалася конституційно-парламентського устрою держави, загального, рівного, пропорційного виборчого права для українців.

В економічній сфері УНДО виступало за передачу землі без викупу безземельним і малоземельним селянам, за перехід великих промислових підприємств у власність держави, участь робітників у розподілі доходів, поширення кооперативного руху, розвиток дрібного промислу, ремесел, торгівлі, соціальний захист робітників і селян. У сфері культури в програмі висувались вимоги про єдину трудову українську школу, безплатну вищу освіту, дошкільне виховання, релігійну рівноправність, надання державної допомоги молоді¹⁷.

Важливою віхою в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель були вибори до Сейму і Сенату в березні 1928 р. Вони розглядалися як своєрідний референдум, що мав спростувати або підтвердити правомірність Польщі володіти українськими територіями.

Участь у виборах брали всі західноукраїнські політичні партії, фракції і угруповання. Переслідуючи одну й ту ж мету – боротьбу за суверенітет українських земель в польській державі, національне і соціальне визволення, здобуття соборної української держави, українським політикам не вдалося створити єдиного виборчого блоку.

Однак, не дивлячись на розпорошення сил, а також фальсифікації в ході виборів, поліцейські репресії, вибори до парламенту в березні 1928 р. дали непогані результати. До Сейму було обрано 46, а до Сенату 11 українських депутатів. Це був значний успіх української спільноти, якщо зважати на те, що "коли розпочалася передвиборна кампанія, на Західній Україні запанував такий терор, що йому міг би позаздрити навіть колишній царський уряд"¹⁸.

Підсумки виборів яскраво засвідчили негативне ставлення більшості населення західноукраїнських земель до польської влади, його прагнення до самостійного життя. Однак, політичні протиріччя в національно-демократичному таборі негативно вплинули на більш вагомні наслідки виборів. На Волині вибори виявили тенденцію до зменшення впливу опозиційних партій на польський уряд, зростання угодовських настроїв. Вони

засвідчили значну колонізацію західноукраїнських земель, що знаходились за лінією Керзона – Лемківщина, Посяння, Холмщина, Підляшшя¹⁹.

Після виборів українським депутатам в польському парламенті необхідно було об'єднати зусилля з метою відстоювання інтересів українського народу.

Завдяки погодженості дій між українськими депутатами від УНДО В.Забликевич став віце-маршалом Сейму, М.Галушинський зайняв таку ж посаду в Сенаті. Один з провідників УСРП Д.Ладика був обраний секретарем Сейму. Багато українських депутатів увійшли до складу парламентських комісій²⁰.

Позицію українських політичних партій, представлених у парламенті, висловив у своєму виступі 29 березня 1929 р. голова УНДО Д.Левицький. Він заявив, що найвищим, святим і непорушним ідеалом українців є незалежна суверенна і соборна українська національна держава на всій українській території. Закликав не визнавати міжнародних угод, які заперечували право українського народу на самовизначення, незалежне існування у власній державі.

Діяльність Українського національно-демократичного об'єднання як найвпливовішої політичної партії була визначена на третьому з'їзді в грудні 1928 р. В резолюціях наголошувалося, що наступ польського уряду на українство посилюється, знищується економічна, культурно-освітня, політична сфера народу. З огляду на політичну ситуацію з'їзд закликав національно-державницькі сили до подолання протиріч між політичними угрупованнями, до погодження дій на всіх напрямках національного життя. Керівники УНДО пропонували представникам від українських партій у польському Сеймі створити українське парламентське представництво для спільних зусиль в обороні прав українського народу²¹.

У своїх виступах та запитах до парламенту українські депутати виступали проти польської колоніальної політики, закликали боротися за національні права народу. Представник у сеймі від УСРП, він же голова клубу цієї партії – Д.Ладика, виступаючи на засіданні Сейму 30 березня 1930 р., заявив, що його партія боротиметься проти будь-якого польського уряду, доки не будуть визнані права українського народу на самовизначення, а, отже, побудову незалежної української держави.

Однак, незважаючи на протести і вимоги українських депутатів у Сеймі та Сенаті, їм не вдалося добитися будь-яких серйозних змін у законодавстві на користь українського населення в усіх сферах життя. За цих умов на першому конгресі українських націоналістів, який відбувся 28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні, створено Організацію українських націоналістів (ОУН). Вона розглядала себе не як партію, а як ідеологічно-політичний рух тоталітарного характеру, поклавши в основу визвольної концепції програму «перманентної революції». Націоналістичний рух з кінця 1920-х років зростає у значну політичну силу в Галичині, особливо серед молоді, підривав впливи традиційних демократичних партій²².

На початку 1930-х років у Польщі спостерігалася тенденція до авторитаризму, обмеження діяльності демократичної опозиції. У ході боротьби з противниками режиму маршал Ю.Пілсудський достроково у серпні 1930 р. розпустив Сейм і Сенат. Почалися репресії проти політичних противників. Зазнавали переслідувань лідери українських політичних партій. Тридцять українських депутатів та багато партійних функціонерів було кинуте до в'язниць. Нищилась національна культура, освіта, церква. Антиукраїнська політика польських властей викликала опір серед частини населення, поширилися антидержавні виступи²³.

У відповідь власті розгорнули погроми мирного населення в селах Галичини, так звану "паціфікацію" (утихомиріння). Українські партії, зокрема, УНДО, УСРП, УСДП 25 вересня 1930 р. виступили із заявою, в якій засудили каральні заходи уряду, але в той же час протестували проти застосування властями колективної відповідальності невинного населення. Керівники політичних партій закликали всіх українських громадян зберігати спокій, не піддаватися зневірі, об'єднуватися в боротьбі за свої національні та соціальні права.

Проти "паціфікації" виступили всі українські політичні партії, організації і рухи. Газети рясніли матеріалами, що засуджували дії польської влади, закликали до консолідації українських політичних чинників. Зокрема, газета "Нова зоря", орган Української католицької народної партії, у статті "До польського громадянства"

наголошувала, що репресіями проти українського населення польські власті нічого не досягнуть, лише роздратують українців і викличуть супротивні дії української молоді. Газета домогалася припинення "реваншів" та "пацифікації" в ім'я добросусідських стосунків польського і українського народів²⁴.

В умовах надзвичайного стану частина керівництва УНДО та Української парламентської репрезентації в польському Сеймі виступили за зміну політичної тактики, оскільки, на їх думку, польсько-український конфлікт веде у безвихідь. Була висунута ідея територіальної автономії для українських земель у польській державі. Ця пропозиція викликала гостру боротьбу всередині партії, що закінчилась виходом з УНДО лідера націоналістів Д.Палієва. Його прихильники в листопаді 1933 р. утворили нову партію "Фронт національної єдності" (ФНС). Провідною ідеєю програмових засад цієї партії був "творчий націоналізм", вона засуджувала силові методи боротьби ОУН, рішуче виступала проти співпраці з польським урядом²⁵.

Ідею національно-територіальної автономії для українських земель у складі Польщі висунула також Українська католицька народна партія (УКНП, 1930 р.). В 1932 р. вона була перейменована на Українську народну об'єднану (УНО). Партія вимагала утворення для цих земель окремого уряду і крайового сейму, який би творив законодавчі акти, а на всіх адміністративних посадах працювали українці. Територіальне самоврядування буде гарантією захисту прав українського населення²⁶. Разом з тим лідери партії закликали греко-католицьке духовенство і мирян лояльно ставитись до польського уряду, незважаючи на національне і соціальне гноблення. Така постановка питання викликала незадоволення більшості духовенства і населення²⁷.

Важливим етапом у боротьбі за соборну Україну в політичній думці на західноукраїнських землях була ідея скликання Всеукраїнського національного конгресу (ВНК) з представників усіх українських земель, що знаходились під окупацією сусідніх держав, а також за участю української еміграції. Цю ідею висунула українська політична еміграція в Чехословаччині. Її підтримали більшість українських політичних партій в Західній Україні і за кордоном. Влітку 1934 р. у Львові було утворено Тимчасовий ініціативний комітет, до якого увійшли: представник від УНДО Д.Левицький, від УСРП – М.Стахів, від УНО – О.Назарук. На Комітет покладалося завдання виробити проект платформи ВНК, який було узгоджено після довгих дискусій і обговорень. Згідно нього участь у конгресі мали право брати ті політичні партії та організації, які зобов'язувалися боротися за відновлення соборної самостійної української держави, визнавали право українського народу самому вибирати державний устрій. Кожна партія повинна узгоджувати свою політику з іншими партіями – членами Конгресу.

На ці умови не пристали ОУН, ФНС та організації гетьманців, очолювана П.Скоропадським. Всі інші партії заявили про свою згоду брати участь в процесі організації ВНК. 24-28 грудня 1934 р. у Львові була скликана нарада за участю представників УСРП, УНДО, УСДП, УНО, УПСР, УСДРП. Учасники наради затвердили згадану платформу, створили Підготовчий комітет для проведення конгресу. Як згадував лідер УСРП І.Макух, нарада була "врочистою маніфестацією українських поборницьких сил на демократичній платформі"²⁸. Представники всіх політичних партій продемонстрували прагнення українського народу боротися проти окупації рідної землі.

Однак, ідея організації Всеукраїнського національного конгресу не була втілена в життя. Як уже зазначалося, в ході дискусії про необхідність скликання такого важливого консолідуючого всеукраїнського форуму виникли колізії. Проти нього виступили лідери націоналістичних сил, які вважали, що скликання конгресу може зашкодити визвольному процесу. Не підтримали цю ідею монархісти. Важливою перешкодою була й позиція частини керівництва УНДО, яке, як уже зазначалось, було схильне до компромісу з польським урядом, розпочало в 1935 р. політику «нормалізації»²⁹.

Отже, всі спроби українських політичних чинників прихилити польські правлячі кола до позитивного вирішення українського питання у міжвоєнний період не мали успіху. З цього випливає логічний висновок про те, що українці та інші національні меншини, що проживали в польській державі, вважалися другорядними націями, які не мали права стати на один рівень з громадянами Польщі. З іншого боку, ігнорування українським

питанням польськими урядовими колами призводило до усвідомлення українською спільнотою необхідності рішучої боротьби за свої національні та соціальні права.

1. Турченко Ф.Г. Новітня історія України (1917-1945 рр.). – К., 1994. – С.257.
2. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917-1939: 36. документів та матеріалів. – К., 1979. – С.95.
3. Цит. за: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993. – С.166.
4. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали: В 3-х т. – Мюнхен, 1983. – Т.2. – С.56.
5. Макух І. На народній службі. – Дітройт, 1958. – С.318.
6. Там само. – С.340.
7. Зайцев О.Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі. (1922-1939 рр.) // Укр. іст. журн.– 1993. – №1. – С.75.
8. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928-1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1995. – С. 3, 18.
9. Заява українських партій Західної України "Про політичне становище краю" // Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925-1928). – Львів, 1995. – С.48.
10. Там само. – С. 25, 49.
11. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т.2. – С.114.
12. Мокрий В. Сьогодні, вчора, завтра поляків та українців // Україна і Польща: Між минулим і майбутнім. – Львів, 1991. – С.173.
13. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919-1939 рр.) // Сучасність.– 1994. – № 2. – С.79.
14. Рожик М. З історії діяльності українських партій і організацій в 20-30 роках ХХ ст. на Західній Україні // Республіканець. – 1994. – №3-4. – С.75.
15. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання. – С.63.
16. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т.2. – С.172.
17. Там само. – С.174.
18. Бендзя П. Деякі підсумки соймових виборів на західноукраїнських землях // Західна Україна. – 1928. – №2-3. – С.10.
19. Зайцев О.Ю. Парламентська діяльність політичних партій Західної України. Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1994. – С.93.
20. Українська Загальна Енциклопедія – Львів, Станіслав, Коломия, 1933. – Т.3. – С.670.
21. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т.2. – С.316.
22. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто, 1970. – С.99, 100.
23. Макух І. На народній службі. – С.399.
24. Тудор С. Блазні на пожарищі // Західна Україна. – 1930. – № 11-12. – С.90.
25. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – С.187.
26. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т.2. – С.350.
27. Кугутяк М.В. Національно-політичний рух у Галичині в 1890-1939 роках. – Дис. ... докт. іст. наук. – К., 1996. – С.304.
28. Макух І. На народній службі. – С.444, 447.
29. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. – С.81.

Богдан Ступарик, Ірина Воробець

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

В сучасних умовах, коли суспільні переми призвели до появи таких незвичайних для нашого суспільства явищ, як безробіття, потреба переми професії, необхідність умінь для орієнтації в ринкових умовах і для створення власної справи, в органах державного управління, в наукових колах, на побутовому рівні часто виникає питання: Що потрібно зробити, щоб з найменшими матеріальними, психічними і моральними затратами успішно вирішити нові для людини завдання?

Звичайно, простої відповіді на це запитання нема. І, як завжди, щоб знайти її, не можна обійтись без погляду в минуле для в'яснення того, як поступало людство в подібних ситуаціях, що виникали в його історії. А ситуації такого роду завжди були супутними при суспільних переминах.

Історія вчить, що в часи суспільних трансформацій і промислово-економічних переми одним з найбільш ефективних засобів виходу суспільства з кризових ситуацій виступала освіта дорослих. Тому, на нашу думку, в сучасних умовах варто посилити вивчення історії становлення і розвитку теорії та практики освіти дорослих (андрагогіки) в Україні і за рубежом, щоб мати можливість у повній мірі творчо скористатися із здобутків наших попередників.

Принагідно зауважимо, що ідея освіти дорослих зустрічається уже в Сократа та діячів епохи Відродження. Однак науково ідея ціложиттєвого навчання і виховання людини оформилась лише в XVI-XVII століттях у працях Томаса Мора, Томазо Кампанелли, Яна Коменського, Герарда Вінстанлея, Антоні Кондорсе та ін. Ця ідея визнавалася як необхідна передумова поступу і розвитку людства.

Динамічний розвиток інституцій для освіти й виховання дорослих розпочався на переломі XVIII і XIX ст. у зв'язку із швидкими суспільно-господарськими переминами, які ставили нові освітні вимоги до підготовки робітників, що обслуговували тогочасне виробництво. Найшвидше до реалізації нових освітніх вимог приступили в Англії, де в кінці XVIII ст. почали організовувати для робітників виступи та бесіди на фахові і суспільно-політичні теми. З цією метою створювались різні дискусійні клуби, освітні товариства, недільні та мандрівні школи. Започаткувався також самоосвітній рух.

Одним з перших спроби практичної організації освіти дорослих здійснив Роберт Оуен, який організовував для робітників дискусійні клуби, читальні, світлиці, лекції і сам брав активну участь у цій роботі.

Перша школа для дорослих створена у 1798 році в Ноттінгемі. Вона стала взірцем для численних шкіл такого типу, які виникли в першій половині XIX ст. і з 1812 року розповсюдились по всій Англії. У 1823 році в Англії засновано першу школу механіків, за взірцем якої до середини XIX ст. в державі вже діяло 700 таких шкіл, що охоплювали навчанням понад 120 тисяч робітників. Така форма навчання швидко здобула популярність і поширилася по країнах Європи, де, як і в Англії, створювались товариства, що мали на меті поширення загальноосвітніх, політичних, технічних і фахових знань серед робітників.

Другою країною, що теж мала величезний вплив на розвиток практики освіти дорослих, була Данія, яка, на відміну від Англії, була державою сільськогосподарською, ґідною на природні копалини. У першій половині XIX ст. вона переживала глибоку суспільно-господарську кризу, наслідком якої були суспільні й устроєві переми, що сприяли започаткуванню селянського руху, спрямованого до політичної і культурної емансипації. Ті зміни припали на період Романтизму – ідеології національних рухів, яка в датських умовах проголошувала гасла основоування культури на сімейних коренях і повернення до давньої скандинавської традиції в сфері духовної і матеріальної культури, виховання і т.п. Народ і його культура трактувались як найважливіші чинники відновлення Данії. В тих умовах створився сприятливий клімат для освітньої діяльності серед селянства. З метою задоволення освітніх потреб цього суспільного класу створюється

концепція інтернатних закладів для дорослих, які отримали назву "народні університети". Творцем цієї концепції був видатний письменник, політик і протестантський теолог Миколай Грундтвіг (1783-1872), палкий ідеолог емансипації датських селян як суспільної сили національного відродження. Ця концепція була реалізована у 1844 р. в Реддінгу, де створено перший народний університет¹.

У другій половині XIX ст. інтернатні навчальні заклади поширились по всій Скандинавії і стали зразком для європейських країн. Вони започаткували процес підготовки селян на широкій основі до життя і праці, в якому велика увага зверталася на розвиток почуттів та волі.

Таким чином, англійські і датські зразки зробили величезний вплив на розвиток едукації дорослих у Європі незалежно від того, що розвиток напрямів і форм освіти дорослих у кожній державі йшов іншими шляхами. Як результат розвитку освіти дорослих, в європейських країнах була створена мережа шкіл і культурно-освітніх інституцій, призначених головним чином для молоді в позашкільному віці і для дорослих.

Розпочався процес розвитку освіти дорослих і на українських землях. Вивченню історії становлення і розвитку освіти дорослих в підросійській і Радянській Україні присвячені дослідження Л.Вовк, М.Грищенко, Є.Дніпрова, Г.Карпова, Г.Шевчука та ін. Їх результати і висновки є корисними для становлення сучасної системи освіти дорослих. На жаль, з ідеологічних причин зовсім не вивчалися досвід і педагогічні знахідки в сфері освіти дорослих у Галичині, де було внесено вагомий вклад в теорію і практику андрагогіки.

Дослідники відзначають, що в результаті деякого "потепління" в Росії в кінці 50-х років XIX ст. українська інтелігенція голосніше заговорила про волю. Тоді свідоме українське громадянство кинулося закладати недільні школи. Першу таку школу на Україні було відкрито в Києві 11 жовтня 1859 року. В наступному році недільних шкіл уже було 68, а в 1862 – 111. До викладання в них залучали студентів та представників української інтелігенції. В одній з таких шкіл працював Михайло Драгоманов.

Недільні школи прирівнювались до початкових навчальних закладів загального типу, і їх завдання полягало в поширенні початкових знань та утвердженні в народі релігійних та моральних понять. У недільних школах вчилися учні однієї статі, а навчання в них, як і в церковно-парафіяльних школах, мало б церковно-православний характер².

У цей час по Україні розходяться дешеві книжечки для народу, звані "метеликами". Інтелігенти йшли в народ уже з книжками в торбині на плечах. Продажа книжок закладається по найглухіших селах. За вісім місяців було продано 2195 таких книжечок. Селянство оподатковує себе з власної ініціативи на недільні школи. Цікава, наприклад, ухвала одного селянського сходу про те, що хто купує відро горілки, складає 20 коп. на школу; або в іншому селі накладають селяни на себе примусовий податок від кожної справи, що проходить у волосній управі. Ширенню тих шкіл сприяло ще й те, що київський генерал-губернатор розіслав у край 10 тисяч примірників книжечок, а київський митрополит Арсеній наклав обов'язок на священників закладати при кожній церкві школу³.

З часом програми навчання в недільних школах змінювались, і в 70-90-х роках головна увага в них (хоча за обсягом і змістом вони поступалися програмам 1859-1862 років) приділялась Закону Божому, вводилося читання по світських і церковних книгах, письмо, чотири дії арифметики. Дозволялося також вивчати співи, технічне креслення, лічбу, крій та шиття, але вчителів для їх викладання не було. За рік учні відвідували школу 25-35 разів, що було замало для засвоєння елементарної грамоти⁴.

У зв'язку з поширенням шкіл виникла гостра потреба букварів та підручників. Тоді П.Куліш написав "Граматку", що стала для Шевченка "ясним променем світла в загальній темряві". У Полтаві Стронін видав свій буквар. У вересні 1860 р. Т. Шевченко складає план видання дешевого підручника для українців. У листопаді того ж року він віддає готовий рукопис до петербурзької цензури. Видавши буквар за свої кошти, поет порозсилав по 1000 примірників Чалому до Києва, Ткаченкові до Полтави, Тризні до Чернігова і весь прибуток із розпродажу призначав на недільні школи⁵. Український буквар для недільних шкіл також підготував Олександр Потебня, але він побачив світ тільки в 1899 р. як додаток до журналу "Київська старовина".

Однією з форм освіти дорослих на Україні стали народні читання (читання

літературних творів широкій громаді), які почали проводитися на початку 60-х років (вперше в Полтаві з 1 жовтня 1861 р.) у ряді міст, в тому числі Києві, Харкові, російською мовою. З утворенням земств народні читання стали проводити і в селах. Дослідники стверджують, що термін «народні читання» ввів у науковий обіг Б.Грінченко, який у серії статей дав найважливіші вказівки щодо їх проведення.

У Галичині після включення її до складу Австрії ідеї освіти дорослих та клич Грундтвіга «освіта творить єдність в народі» сприйняли до дії греко-католицькі священники, які в Перемишлі заснували «Товариство галицьких греко-католицьких священників», організатора якого о.Івана Могильницького справедливо називають «першим передвісником пізніших просвітніх робітників». Товариство поставило собі за мету «ширити науку не тільки між духовенством, але й між селянами, що вміли читати», та «хотіло видавати такі книжки, щоби навіть простий народ міг користуватися ними». Тому статут товариства вимагав книжок, написаних «простою мовою, уживаною по селах і в найпростішому стилі»⁶. Стараннями товариства видано для українських шкіл перший в Галичині «Буквар», потім «Катехизм», «Біблію», «Історію церкви», «Повинності підданих» та ін. Товариство мало в програмі видавати книжечки з народного господарства, гігієни і т.п.

Ідея освіти дорослих була провідною і в діяльності «Руської Трійці», провідник якої Маркіян Шашкевич підготував народну читанку українською мовою.

На першому місці справа народної освіти стояла на проведеному в жовтні 1848 року «Соборі Руських Вчених», учасники якого були одностайними щодо того, що лише через освіту український народ у конституційній державі зможе користатися з своїх горожанських прав, а освіту можна досягнути і через школу і самоосвіту. Учасник «Собору» Микола Синовідський запропонував створювати в краї для культурно-освітньої праці читальні. І вже у 1848 р. перша читальня була заснована в Коломиї, а в 1850 р. – в духовній семінарії у Львові. Поступово читальні поширилися по всій Галичині.

На зразок інших слов'янських народів «Собор» постановив організувати перше українське науково-освітнє товариство «Галицько-Руська Матиця», а для її осідку вирішено побудувати у м. Львові «Народний Дім». Але суспільно-політичні перемини ускладнили умови праці новоствореного товариства, і воно не змогло реалізувати свої статутні завдання. У складних обставинах частина української інтелігенції відійшла від української самостійницької ідеї і стала орієнтуватися на Росію. Та були й тоді відважні й розумні люди, що вірили в невмирущу силу нашого народу і продовжували проголошену в 1848 р. національно-самостійницьку лінію. До них прилучилися молоде покоління інтелігенції та студенти Львівського університету.

В таких складних умовах у січні 1868 р. о. Степан Качала виступив з ініціативою заснування товариства, яке мало б мету: «Спомагати народню просвіту в напрямках моральним, матеріальним і політичним через видавання практичних книжок, брошур і т.д. в тій мові, якою народ говорить». Установчі збори товариства, які зібрали 64 львівських членів-засновників і одного представника з провінції, відбулися 8 грудня 1868 року. Необхідно зазначити, що з перших днів своєї діяльності товариство стояло на позиції «всеукраїнства», тобто не замикалося в рамках Галичини, передбачало залучення членів «на всіх частях нашої України». Ідею і програму праці нового товариства на майбутнє найбільш повно розкрив у своєму виступі студент Андрій Січинський, який сказав: «Кожний народ, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільності, народні маси піднести до тої ступені просвіти, щоби ця народня маса почула себе членом народнього організму, відчула своє горожанське й національне достоїнство й узнала потребу існування нації як окремішньої народньої індивідуальності; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього»⁷.

Перший статут товариства, поставивши мету «пізнання і просвіту народу» при допомозі «збирання й видавання всіх плодів усної народньої словесности, як пісень, казок, приповідок, історичних переказів і загалом усього, що може причинитися до пізнання народу і його історії» та «видавати популярні письма в усіх галузях науки, відповідних поняттям народу й його потребам», дає підстави стверджувати, що товариство було науково-освітнім, чим обмежувало членство простого народу. Це призвело до змін статуту в майбутньому (всього було п'ять статутів) і перемини його спрямованості.

Уже другий статут, усунувши наукову діяльність (її передано новоствореному товариству ім. Шевченка), надав праці товариства чисто освітнього характеру.

Кардинальні перемини в діяльності товариства відбулися в результаті змін у статуті, внесених у 1891 році. Основою його розвитку й праці за четвертим статутом стають самостійні і самоуправні «читальні Просвіти». Відповідно до статуту «читальня Просвіти» може бути «не лише читальнею, що має право вести курси неграмотних, відбувати відчити, вечерниці й давати театральні представлення, але може мати і свою крамницю, і позичкову касу, і касу ощадности, може творити рільничо-господарські спілки, спілки промислові та утримувати збіжжіві шпихлірі». Осягненню тої мети, поставленої новим статутом, мали допомагати філії, стараючись про заснування нових «читалень Просвіти» і ведучи над ними нагляд.

Як бачимо, зміст діяльності товариства значно розширено, він увібрав у себе і економічну працю. Стараннями товариства було проведено перший Всеукраїнський просвітньо-економічний конгрес, відкрито фахові школи, проводилась велика робота щодо організації господарських, економічних, торговельних курсів і т.п. Для здійснення цієї роботи була створена господарсько-промислова комісія. Завдяки цій зміні статуту «Просвіта», як вказують автори історії товариства, «виросла на найважливіше краєве товариство, яке обняло своєю діяльністю всі ділянки культурного й економічного життя українського населення в Галичині». Варто зазначити, що в цей час діяльність товариства вийшла далеко за межі Галичини, в т.ч. організації «Просвіти» активно працювали на Великій Україні.

Однак бурхливі суспільно-політичні перемини, що відбувалися на початку ХХ ст., поставили нові вимоги до змісту діяльності товариства, і тому в 1912 році Загальний Збір прийняв новий статут, в якому мета товариства визначена як «просвіта і піднесення культури та добробуту українського народу у всіх його верствах і напрямках життя», тобто зміст праці розширено, передбачивши культурну працю «в усіх напрямках життя». Досягненню цієї мети мали сприяти: «1) ведення народнього театру й кінотеатру; 2) улаштування народніх свят, з'їздів та прогульок для пізнання краю та народу; 3) заснування та удержування книгозбірень, народніх музеїв, публичних читалень, випозичалень книжок; 4) заснування й ведення книгарень, друкарень, переплетень та інших підприємств; 5) улаштування та ведення шкіл: народніх, середніх і вищих, господарських, промислових, торговельних; 6) ведення ріжних курсів, зразкових господарств, садів і т.ін.»⁸.

У роки Першої світової війни «Просвіта» зазнала великих втрат: розгромлено культурно-освітні інституції, знищено бібліотеки, репресовано активних діячів товариства тощо.

В умовах міжвоєнної доби на Великій Україні «Просвіта» була зовсім ліквідована. Тут у 1921 р. було створено Всеукраїнську надзвичайну комісію для боротьби з неписьменністю, яка співпрацювала з комсомолом, профспілками, товариством «Геть неписьменність!». Для роботи з неписьменними створювалися букварі, методичні рекомендації, видавалася література (Наприклад, Я.Чепіга видав у 1933 р. «Буквар для шкіл грамоти», а через рік – рекомендації до нього).

У цей період переслідування всього українського і нищення українського шкільництва польською владою галицька «Просвіта» змінила зміст просвітницької праці та її мету. Діяльність товариства знову звужена тільки до «несення освіти й ширення культури» та обмежена до території чотирьох воєводств.

«У виїмкових відносинах, серед яких доводиться жити нашому народові, - писав тодішній голова товариства М.Галушинський, - має освіта дорослих ще особливі завдання. Вона має вязати всі порозділювані частини народу в одно **духове ціле, себто дбати про вироблення сильного почуття національної єдності. Вона має дбати про взаємний обмін культурного доробку та його впливу на душу поодиноких частин. Вона має хоронити перед зниклом національного почування в народі серед чужого моря і переважаючого впливу чужої культури. Одним словом: вона має стати охоронним засобом у щоденній розвоєвій праці й у щоденній боротьбі за існування національного організму».**

Вся культурно-освітня діяльність серед населення краю зосереджувалася в читальнях, які активно відроджувалися після їх знищення в роки Першої світової війни.

Аналізуючи діяльність товариства, М.Галущинський головними напрямками діяльності читалень визначив заснування бібліотек і утримання читальних залів, організацію викладів (лекцій – авт.), самоосвітніх курсів, драматичних гуртків, будівництва власних будинків тощо. Щодо роботи Головного Виділу, то, за словами М.Галущинського, він намагався використовувати різноманітні форми: від поборювання неграмотності до порад в аматорській справі, до влаштування освітніх і практичних курсів, від поширення думки голосного читання, поваги до друкованого слова аж до широкої видавничої діяльності. Крім цього, зверталася увага на підготовку фахівців для освітньої справи, створювалися “мандрівні бібліотеки”, зразкова читальня і т.п. Водночас у роботі поряд із традиційними формами появилися нові: деякі філії утримували на свої кошти гімназію чи гімназійні курси, курси вищої освіти, курси “прилегентів”, сирітський притулок тощо⁹.

Принципове значення для визначення мети, змісту і форм освіти дорослих мала стаття М.Галущинського “На переломі”, в якій він наголосив: “Ще до недавня загально думали всі, що найважливішим завданням освіти дорослих, а далі освітніх товариств, котрі ведуть освіту дорослих, є – подавати знання усім тим, котрі його потребують. Тому відповідальні установи робили все, що в їх силі, щоби знання наблизити до всіх шарів громадянства, а особливо тої його частини, котра – на їх думку – не мала доступу до знання. З цього змагання створилися і повставали всі дотеперішні форми роботи.

На місце того нова ідея освітньої роботи не ставить знання, але ставить освіту себе, свого пізнання і формування себе самого, пізнання і винахід власних духових сил, означення себе і свого відношення до оточуючого світу близького і дальшого. Тому не йде тут про суму знань та про спроможність пізнання. Не ходить тут про роботу освітнього працівника над певними групами “неосвічених” людей, але про роботу кожної одиниці над собою, над власною освітою.

І тому сьогодні освіта дорослих є освітою, котра обов’язує всякого, освіченого і неосвіченого. Тих перших – себто освічених – більше, ніж других. Тому-то також товариства, які існують, не мають бути розсадниками та поставцями освіти, а тільки вони є установами, котрі гуртують в собі усіх тих, що насправду хочуть збірними силами улепшувати собі добуття цих шляхів, якими доходить до пізнання”¹⁰.

Отже, головним завданням товариства визначалася не освіта дорослих, а допомога їм в організації самоосвіти, яка виходила в нових умовах на перший план. Це вимагало розбудови діяльності товариства на наукових основах і насамперед залучення до неї висококваліфікованих освітніх робітників “для проводу в освітній роботі одиниці і гуртів над собою”.

Аналіз публікацій 20-30-х років ХХ ст. показує, що проблема мети, змісту і форм освіти дорослих і, зокрема, самоосвіти знайшла в цей час постійне відображення на сторінках просвітянських видань. Їй присвячені праці С.Сірополка, С.Шаха, Д.Коренця, С.Магальяса та ін. Видано ряд букварів для неписьменних і методичних порадників до них, проводилося навчання освітніх працівників, ця проблема обговорювалася на вічах, зборах, з’їздах і конференціях тощо.

Особливо важливо відзначити появу праць М.Галущинського “Народня освіта і виховання народу” (Львів, 1920) та “Позашкільна освіта” (Львів, 1927), які стали першими українськими підручниками з педагогіки дорослих. В підручниках показано еволюцію мети освіти дорослих від “потреби допомоги й добродійности” на початку її зародження, “усунення нерівності під освітнім оглядом” в час Великої французької революції, “улепшення осягнення сили, себто дати доступ до знання, бо “знання то сила» в ХІХ – поч. ХХ ст., до того, “щоби привести кожну живу одиницю людства до повного довіря у власні духові сили, до повної можливості налагодження міжлюдських і міжнаціональних відносин силою освіти й виховання..., творити спільноти відповідальних одиниць на тлі самовиховних змагань”, розкрито історію становлення освіти дорослих в світі, зміст, методи і форми освітньої праці.

Оцінюючи діяльність М.Галущинського в сфері освіти дорослих, відомий український педагог І.Ющишин писав: “На цій ділянці суспільної праці він започаткував у нашому національному рухові нову епоху національної культури – української андрагогії!”

Михайло Галущинський своєю організаторською працею, пропагандою, своїми

писаннями й науковими студіями вибився в нас на становище *першого ученого українського андрагога!* Він положив край дилетанству на полі освіти дорослих поколінь. Від нього почавши, мусить кожний керівник і робітник у ділянці освітньої праці серед широких народніх мас озброюватися не тільки народовецьким романтизмом і культурницьким ентузіазмом, але й спеціальним, так мовити б, “професійним” знанням *народнього освітника*”¹¹.

Як свідчить вищенаведене, українська андрагогіка розвивалася в контексті світової теорії і практики освіти дорослих, використовувала різноманітні форми і методи просвітницької праці серед дорослих. Її розвиток диктувався тогочасними суспільними і економічними переминами, які були різними на різних частинах українських земель у зв’язку із входженням до складу різних держав. В сучасних умовах практично всі напрями, форми і методи освітньої праці, що використовувалися нашими попередниками, на нашу думку, не втратили своєї актуальності і можуть бути творчо використані в просвітницькій діяльності серед дорослих. Зрештою, певна діяльність у сфері освіти дорослих, їх перекваліфікації і адаптації в нових суспільно-господарських умовах в Україні проводиться як державою, так і громадськими організаціями. Це насамперед стосується створення різних курсів, факультетів тощо.

Однак, аналізуючи сучасну андрагогічну теорію і практику, можна з повною відповідальністю стверджувати, що сучасна освіта дорослих значною мірою ігнорує свою історію і свої традиції. Особливо це стосується досвіду роботи народних університетів, які від часу свого виникнення і до сьогодні використовуються в країнах світу як ефективна форма поглиблення і розширення у дорослих загальноосвітніх знань і, що особливо важливо та надто актуально для сучасної України, для виховання на національному ґрунті. Згадаймо і не такі давні для нас часи, коли народні університети використовувалися для виховання дорослих в Радянському Союзі. Безперечно, ми не за повернення тих університетів з їх метою та змістом діяльності. Але, як форма освіти дорослих, при новій меті й змістові вони заслуговують на своє відродження.

Історія народних університетів на українських землях розпочалася на початку ХХ століття. За висновком М.Галущинського, першим, хто теоретично почав займатися справою народних університетів, був Е.Косевич, який опублікував у “Літературно-Науковому Віснику” статтю “Людські університети”, розкривши в ній досвід скандинавських країн. Пізніше це питання піднімав З.Скварко, але тривалий час справа народних університетів не знаходила практичного вирішення. Лише через деякий час з ініціативи “Просвіти” почався поступовий перехід від теорії до практики. Цією справою займався спеціально створене “Товариство Університетських Викладів ім. Петра Могили” з осідком у м. Львові і філіями по всьому краю.

Практичним початком розвитку народних університетів стали створювані по всій Галичині різноманітні курси: торговельні, кооперативні, ветеринарні, які завоювали велику популярність і на практиці переконували в своїй користі у щоденній боротьбі за існування. Завдячуючи їм, ідея народних університетів знаходила все більше прихильників. Подамо деякі відомості про перші університети, або, як їх ще називали, “Курси вищої народньої освіти” в Галичині і на Буковині.

Як стверджує Василь Верниволя, думка організувати такі курси в м. Чернівцях виникла у зв’язку з приїздом до міста Е.М.Бенедіктсена, невтомого їх пропагандиста з Данії. У 1908 р. (?) в місті видана його книжечка українською мовою про такі заклади. Тема народного університету з осені 1909 р. стала постійною на сторінках буковинської преси. Вказувалося, що мета такої вищої освіти - “це не накопичування, хоч би і крок за кроком, систематично всякого знання, а те, щоб на основі пізнання того знання здобути собі світогляд, навчитися думати та здобути пошанівок для людського розуму, який збудує самосвідомість. Датський селянин, що закінчив таку школу, знає, хто він і чого йому хотіти, знає, що понад його Данію для нього немає нічого кращого на світі, навчився себе шанувати й цінити всіх тих, що для нього і для таких, як він, свою працю вкладали”¹².

Організатором курсів був проф. Степан Смаль-Стоцький, під керівництвом якого розроблено навчальний план, створено організаційний комітет, проведено підготовчу

роботу. На курсах могли навчатися всі бажаючі, які мали закінчену народну школу і досягли 18 років. Заняття відбувалися від 15 лютого до кінця березня з 8 до 12 год. зранку і о 3-6 після обіду. Навчання було платним. Учасників перших курсів було 37.

Після урочистого відкриття курсів, промов С.Смаль-Стоцького та найстаршого учня селянина Кривохижі, як згадує учасник, "потім день-у-день виклади. Саля все повна. Увага – незвичайна. Слухачі повлять кожне слово. І не томляться. Бо ж між поважнішими викладами – спів, читання творів українських письменників, гімнастика, розмови про громадські справи, про читальні, кооперативу, про пожежництво, про те, як писати листи, одне слово – практичні вказівки, такі потрібні для життя. А викладів було багато: українська історія, українська мова, українське письмо, всесвітня історія, державний лад колишньої Австро-Угорщини, географія України, загальна географія, наука про людину, матеріальна культура, гігієна, природа, розвиток землі, розвиток світового господарства, історія шкільництва, історія релігій, про найважливіші недуги людини і скоту, а далі – практичні рахунки, книговодство, читальняні бібліотеки й т.д. У викладовій салі – повно приладдя, мап, образів, моделей. Таблиця все зарисована, бо ж усе мусить бути якнайдоступніше, все слухач мусить бачити, все зрозуміти. Коли не розуміє, мусить поспитати. І всі питають. Питання з приводу викладів дуже цікаві, все дуже річеві. А то йдуть і цілі дискусії, так що не раз викладач, який прийшов на найближчу годину, мусить терпляче чекати і слухати.

А в вільні від викладів години – провідини українських установ, музеїв, друкарень, церков, митрополичої палати, броварень, вогневої міської сторожі і взагалі цікавіших уладжень і установ міста. А ввечір дома на подвір'ї – січові вправи, співи, читання, розмови на основі прочитаного та почутого. А по кутках ті, що беруть участь у Шевченковому святі, заздалегідь приготують свої деклямації¹³. Хай вибачить читач за довгу цитату, але вона в повній мірі передає ту атмосферу, в якій працювали курси і розкриває зміст навчання на них.

Про діяльність курсів пішла добра слава, і в наступному році вони носили ім'я С.Смаль-Стоцького, там навчалось 80 буковинців та галичан.

Аналізуючи діяльність української молоді у Львові за 1899 рік, М.Галуцинський серед інших справ називає виступ у справі заснування українського народного університету¹⁴. Однак "Курси вищої освіти" (народний університет) у Львові організовано пізніше. Їх навчальний план дещо відрізнявся від навчального плану чернівецьких курсів. Наприклад, на курсах, що діяли з 20 січня 1913 року, слухачів було 31, а виклади для них поділено на такі групи: українська мова й література, історія, географія й природознавство, правнична група, народне господарство, гігієна, організаційна група, технічна група. Крім цього, у вільні від занять години учасники відвідували українські інституції, львівські музеї й бібліотеки, друкарні, церкви тощо¹⁵.

Важливим у розвитку народних університетів, на нашу думку, було те, що ця ідея не обмежилась містом, і в 1913 р. перший селянський університет організовано за ініціативою рогатинської філії товариства ім. Петра Могили в селі Черче. Університет працював на базі місцевої читальні протягом шести місяців від жовтня 1913 до березня 1914 року. Навчання відбувалося три рази в тиждень (вівторок, четвер і субота) від 5 до 8 год. вечора. Навчатися там міг кожний грамотний у віці 18-45 років, що закінчив народну школу. Кожен мусив взяти зобов'язання, що без поважної причини не пропустить жодної години занять. Треба відзначити, що всі учасники (понад 30) дотримались взятих зобов'язань.

В університеті викладали такі предмети: етика в поєднанні з історією християнської релігії та історією інших релігій; історія України; географія і геологія України; українське письмо; стародавня історія; історія середніх віків і нової доби; політичний і державний устрій Австрії і Росії; правний устрій; суспільні науки; кооперація в злучі з торговельним і векселевим правом; рахунковість з математичними відомостями; природничі науки і біологія; анатомія людини і гігієна; фізика; астрономія; хімія; торговельна географія; геометричні рисунки. Викладачами (по-тодішньому - прилегалентами) були тільки фахівці, в основному викладачі гімназії в м. Рогатині, а також запрошені правники та лікарі.

Для поживлення навчання прилегаленти користувалися всіма приладами з

навчальних кабінетів гімназії, скоптіконом і світляними образами. Щодо природничих предметів, фізики й хімії, то з слухачами проводились практичні вправи на зразок лабораторних робіт. Спосіб навчання всіх предметів був такий, що прелегалент повторював на лекції із слухачами все те, чого навчив на попередньому занятті, і те, чого навчив сьогодні. Кожен предмет закінчувався іспитом.

Складені в березні екзамени були великим святом для всього села і переконали організаторів у необхідності продовжувати розпочату справу. Планувалося в майбутньому організувати навчання в кількох селах. Але війна перешкодила здійсненню цих планів¹⁶.

Вищенаведене засвідчує, що народні університети мали різні навчальні плани, які склалися з урахуванням потреб слухачів даної місцевості і дозволяли використовувати доступні засоби навчання, мали свій окремий режим та тривалість навчання і т.п. Спільним для всіх була практична спрямованість, а головне - спрямованість на національне виховання, формування національної свідомості в слухачів, основою чого було вивчення історії і традицій народу, усвідомлення свого обов'язку перед ним. На нашу думку, така форма роботи і така спрямованість змісту освіти є необхідною сьогодні для виховання національно свідомих громадян незалежної України.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що українська педагогіка має в своїй історії нагромаджені важливі теоретичні надбання і багатий досвід освіти дорослих, які можуть слугувати розвиткові сучасної андрагогіки і при творчому використанні принести велику користь справі національного відродження та економічного становлення України.

1. Wprowadzenie do pedagogiki doroslych. Praca zbiorowa pod red. Tadeusza Wujka. – Warszawa, 1992. – S.18.
2. Мухін М.І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д.Алчевської. – К., 1979. – С.62.
3. Шемлей Й. Недільні школи й Шевченків "Букварь Южно-русский" // Життя і знання. – 1934. – Ч.3. – С.67.
4. Борисенко В.Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60-90-х роках ХІХ ст. – К., 1980. – С.120.
5. Шемлей Й. Назв. праця. – С.67.
6. Історія Товариства "Просвіта" у Львові // Життя і знання. – 1932. – Ч.5, додаток. – С.5.
7. Історія Товариства "Просвіта" у Львові // Там само. – Ч.7, додаток. – С.18.
8. Історія Товариства "Просвіта" у Львові // Там само. – Ч.9, додаток. – С.26.
9. Галуцинський М. Освітня організація "Просвіта" // Друкар. інформаційний календар на 1925 рік. – Львів, 1925. – С.52-56.
10. Галуцинський М. На переломі // Календар Просвіти на рік 1929. – Львів, 1928. – С.3-4.
11. Ющишин І. Михайло Галуцинський – український андрагог // Шлях виховання й навчання. – 1931. – Ч.8. – С.283.
12. Верниволя В. Перший курс вищої народної освіти в Чернівцях (Спогад ізперед 25 років) // Життя і знання. – 1935. – Ч.5. – С.144.
13. Там само. – С.144.
14. Галуцинський М. Українська молодіж в р.1899 // Молода Україна. – 1900. – С.75.
15. Історія Товариства "Просвіта" у Львові // Життя і знання. – 1932. – Ч.15, додаток. – С.82
16. Галуцинський М. Народня освіта і виховання народу. Методи й цілі. – Львів, 1920. – С.31.

Тетяна Завгородня

"ВИХОВНИК НАРОДУ В ШИРОКОМУ РОЗУМІННІ"

(Іван Юцишин про українського вчителя)

Іван Юцишин – видатний галицький педагог, один з організаторів діяльності товариства "Взаємна Поміч Українського Вчительства" (ВПУВ). Він заснував у цьому товаристві друкований педагогічний тримісячник "Шлях виховання й навчання" з додатком "Методика й шкільна практика". І.Юцишин упродовж усього життя надрукував сотні статей на шкільні, виховні та суспільно-освітні теми, з яких, як зазначається в його біографії, "можна зложити кільканадцять поважних томів"¹. Слід зазначити, що друкувався він не тільки на сторінках українських педагогічних і професійних учительських часописів, але й у політичній українській пресі ("Діло", "Свобода", "Вперед" та ін.).

Весь життєвий шлях І.Юцишина, все його свідоме життя було пов'язане з освітою. 27 років він вчителював у Збаразькому повіті Тернопільського воєводства. Пізніше був секретарем Надзірної Ради ВПУВ, редагував педагогічний часопис "Учитель", потім – "Учительське Слово" і т.д. Отже, проблеми українського галицького вчительства постійно були в центрі його уваги і зайняли одне з провідних місць у літературно-публіцистичному доробку педагога.

Іван Юцишин розглядав постать учителя в контексті проблем освіти та школи. Розуміючи, що, опинившись під могутнім і рішучим впливом пануючої Польщі, український народ не мав можливості розв'язати всі виховно-освітні проблеми згідно зі своїми поглядами та національними ідеями, він все ж таки наголошував, що "боротьбу за найкращу народну школу повинен український народ поставити на чолу найважливіших питань своєї національної політики"². Саме вирішення проблем школи й вчительства, за його переконанням, було "вступом і ключем до розв'язки всіх найвищих проблем національного життя"³.

Велике значення приділяв І.Юцишин постаті самого вчителя: "...Духовну вартість школи рішає не найкращий будинок, вблаглива обстановка, педагогічне приладдя (і вони конче потрібні!), або найрозумніше зложені теоретичні системи й програма, але все-таки ж и в и й, т в о р ч и й учитель!"⁴. Це було викликано розумінням, що за умов життя не у власній державі важливим засобом національного виховання, а також знаряддям збереження національної культури є школа з учителем-українцем. До того ж таким, який був би здатний виконати поставлену на школу місію і виховати творчу, дієздатну особистість, яка зможе активно брати участь у створенні та розбудові своєї власної держави. "Школа ця, – писав він, – повинна стати не тільки розсадником самої елементарної освіти, але й живою душею, в якій виховуватимуться тверді суспільні характери, індивідуальності з понятою волею, самостійні творці життєвих громадянських вальорів <цінностей>"⁵.

"Нова школа", за переконанням видатного галицького педагога, "повинна стати серцем, якого артерії розноситимуть оживляючі й будуючі елементи по всьому організму народу. Життя творить сліпо таку школу. Але її предствник і учитель повинен наповнити її формою і змістом"⁶.

Який же зміст вкладав І.Юцишин у поняття "нова школа"? На його думку, для будівництва такої школи необхідні: демократизація шкільництва, створення єдиної творчої школи, введення розподілу молоді за її талантами і забезпечення вчительства вищою освітою.

Проте він акцентував, що здійснення перших трьох умов можливе тільки тоді, коли буде підготовлено відповідну кількість учительства з високою кваліфікацією. Це переконання сформулося у педагога під впливом знайомства з досвідом організації підготовки вчителів у країнах Заходу та на Наддніпрянській Україні⁷.

У багатьох державах Європи на початку ХХ ст. пройшло реформування шкільництва і народної освіти, але побилось це залежно від суспільно-політичних умов та потреб конкретних народів. Наприклад, окремі держави (Франція, Англія, Бельгія) опрацювали нове законодавство про шкільництво і народну освіту. Інші (Німеччина, Австрія, Італія) свої освітньо-виховні установи (школи) намагалися пристосувати до нових умов життя. Ті держави, які після Першої світової війни одержали незалежність (Польща, Чехословаччина, Балтійські республіки), організували школи й освітньо-виховну систему відповідно до потреб і настроїв своїх народів.

Проте попри всі розбіжності у законодавствах стосовно організації шкільництва згаданих держав, у кожній з них стояло питання підготовки вчителів, яке остаточно повинно було вирішуватися тільки через вищу загальну і фахову освіту. Це положення знайшло відображення і в проекті про устрій шкільництва в Польщі (артикул 25), де вказувалося, що "освіта кандидатів на вчителів народних шкіл відбувається: а) в педагогічних інститутах, щонайменше однорічних, на котрі приймається учеників, що мають свідоцтва зрілості в обсягу програм п'ятилітньої загальноосвітньої школи, або мають підготовку, визнану Міністерством освіти за рівновартну до цієї мети; б) в установах, що виховують кандидатів на вчителів фізичного виховання та артистичних і технічних предметів". І, як доповнення до цього, в статті 28 сказано: "Доки способи освіти, вказані в 25 статті, не забезпечать народному шкільництву достаточного числа вчителів, кандидати на вчителі народних шкіл будуть учитися в учительських семінаріях"⁸.

З приводу запропонованого проекту І.Юцишин на сторінках часопису "Шлях виховання й навчання" розгорнув дискусію. Він відстоював думку про те, що народний учитель мусить отримати вищу академічну професійну освіту на рівні з учителями середньої і фахової школи. Ще у 1928 р. він виступав за негайне закриття учительських семінарій. За його переконанням, тільки якщо кандидати на вчителів народних шкіл будуть вчитися у вищих педагогічних інститутах, отримуючи при цьому спеціалізацію як вихователів, так і фахових викладачів, саме тоді буде створено суцільний тип учителя-вихователя, ліквідовано штучний поділ між ними.

Переїнявши цю ідею і стверджуючи, що тільки така підготовка дає можливість учителеві "найти належний йому щабель на соціальній драбині і пошану, достойну народного виховника й освітника"⁹, він визначив зміст загальної і фахової освіти українського народного вчительства. На його думку, учитель повинен здобувати загальну освіту, як і пропонував проект Міністерства, у початковій семирічній народній школі і в п'ятирічній середній загальноосвітній. Але на питання про завершення фахової педагогічної освіти у галицького педагога були суттєво інші погляди. Міністерський проект передбачав, щоб учительський кандидат свою фахову педагогічну освіту завершував в одно- або дворічному педагогічному інституті, а Юцишин уявляв собі педагогічний інститут тільки чотирирічним. У таких інститутах мають бути створені різні педагогічні лабораторії, в яких могли б проводитися педагогічні експерименти під керівництвом спеціалістів для поглиблення психолого-педагогічної підготовки кандидатів.

І.Ющишин також вважав, що для організації практики і проведення пробних лекцій (уроків) при інститутах мали б бути засновані спеціальні школи вправ. В іншому варіанті інститути повинні були мати право обирати для педагогічної практики школи різного типу, що розташовані навкруги.

Свідectво про закінчення Вищого педагогічного інституту мало бути рівнозначне кваліфікаційним свідectвам (тобто замінювало б складання окремих кваліфікаційних іспитів на основі отриманого свідectва про закінчення учительської семінарії), що надавали вчителю право роботи в школах відповідного типу. І.Ющишин, виступаючи проти "банальних і шаблонних" кваліфікаційних іспитів, відстоював думку про періодичне підвищення кваліфікації через кожні 5 років при Вищому педагогічному інституті, щоб "освіжити своє знання й поповнити новими здобутками педагогічних наук".

Як бачимо, галицький педагог запропонував систему підготовки висококваліфікованих вчителів народних і середніх шкіл, деякі положення якої цікаві і сьогодні. Однак він розглянув не тільки організаційно-структурну сторону справи, але й змістовну. І.Ющишин запропонував програму навчання в інституті, яка передбачала всебічну педагогічну освіту, без якої, на його думку, "не можна ніколи стати творчим виховником і вчителем, хіба ремісником або катом. П е д а г о г і я є молодю онукою гарної бабусі – філософії. Не можна мати знайомства з онукою, не познайомившись вперед із бабусяю. Ф і л ь о с о ф і я, отже, мусить увійти органічно в програму студії народного вчителя. Але філософію не може кандидат студіювати, не пізнавши вперед історії к у л ь т у р н о г о р о з в и т к у найбільш освічених народів. Ключем для цього пізнання може бути тільки знання мов і літератур тих народів"¹⁰.

І.Ющишин запропонував, щоб кожний кандидат вивчав також одну або дві сучасні іноземні мови, географію, астрономію з метеорологією, зоологію, ботаніку, хімію, фізику, анатомію з фізіологією і гігієною, математику, історію, соціологію, суспільну і політичну економіку, а також здобувати політичну підготовку. Крім того, вчитель повинен одержати фахову освіту з якоїсь ділянки мистецтва: музики і співу, малярства тощо.

Можливо, не всі конкретні пропозиції І.Ющишина були на той час реальними. Але безперечно, що його програма носила цілісний характер. У ній різнобічно були представлені предмети психолого-педагогічного циклу, в основу яких було покладено загальну і педагогічну філософію, предмети фізіолого-біологічного та соціологічного змісту, проблеми школознавства. Цільне місце займали там питання організації позашкільної освіти та дошкільного виховання, а також вивчення міжнародного професійного учительського руху, діяльності міжнародних установ виховання. Передбачалось також ознайомлення з педагогічною літературою та періодичною пресою різних країн.

Програма, запропонована І.Ющишином, враховувала соціально-політичне замовлення суспільства не тільки на вчителя-виховника молодого покоління, але й організатора суспільної, позашкільної роботи, активного учасника боротьби з неписьменністю. Деякі розділи, теми з цієї програми підготовки вчителів доцільно було б передбачити і в сучасних планах підготовки майбутніх вчителів.

Великого значення відомий педагог надавав висвітленню в пресі проблем українського шкільництва й учительства. Тому він постійно робив огляди педагогічної преси: "Учительська преса на вартості учительських прав", "Українське учительство в дзеркалі нашої преси" та ін.¹¹ Для нього це було справою принципового значення, бо преса є, як він писав, "співчинником та співучасником виховно-освітньої праці".

Розглядаючи проблеми організації українського шкільництва на теренах Галичини, І.Ющишин не менше уваги приділяв узагальненню і висвітленню досвіду

шкільництва в інших країнах. Як сказано було в біографії видатного педагога, "у своїх працях він використовує найновішу педагогічну наукову літературу (польську, чеську, російську, сербську й німецьку) та старається перещіплювати нові культурні течії на ґрунт практичної національної праці в ділянці виховання й шкільництва"¹².

Значне місце в педагогічній діяльності І.Ющишина займало згуртування українських вчителів Галичини в професійну учительську організацію. З цією метою він постійно вивчав і впроваджував досвід закордонних учительських організацій¹³. У доповіді про професійну організацію українського вчителства 8 липня 1923 р. І.Ющишин підкреслював, що для збереження і розвитку нації потрібно об'єднати всі живі сили для творчої праці на користь відродження. Він не мав сумніву, що "професійні організації – це готові центри скупчення національних сил; особливо важливим центром треба вважати учительські професійні організації, де згуртовані найбільш свідомі й карні громадянські елементи"¹⁴.

Як секретар Надзірної Ради "Взаємної Помочі Українського Вчителства" І.Ющишин брав активну участь у розв'язанні питання учителів-заточників (таким, що працювали за межами рідних українських повітів). Він разом з головою організації Іваном Струтинським та послом Сейму Дмитром Великановичем у лютому 1929 р. був у складі делегації в Міністерстві освіти. Делегація зустрілася з віце-прем'єром В.Червінським і начальником відділу народного шкільництва В.Райтерсом. На зустрічі обговорювалися професійні справи українського народного вчителства: становище заточників на корінних польських етнічних територіях, безробіття кандидатів учительського звання, необхідність позашкільної освітньої праці вчителя. Разом з І.Струтинським, І.Ющишин виступив зі статтею, в якій підтримав ідею про скликання з'їзду українців-заточників. Але, підтримавши саму ідею з'їзду, І.Ющишин підкреслював, що одним з найбільш дієвих засобів згуртування всіх українських вчителів (аби запобігти "великій втраті") є вступ учителів-заточників до впливової професійної організації "Взаємна Поміч Українського Вчителства"¹⁵.

Ще до Першої світової війни для національно свідомої частини українського суспільства не було сумнівів щодо тієї відповідальної місії, яка припадала на долю українського вчителства в Галичині. Але тепер, у нових історичних умовах, необхідно було підняти громадську активність учителів на ще більш високий щабель. Саме тому в рефераті "Освітні завдання українського народного вчителства", який І.Ющишин виголосив на загальних зборах товариства ВПУВ у 1926 р., він розглядав школу не тільки як першу і важливу ланку у всій системі виховання й освіти, але й як запоруку національного відродження всього українського народу. Зрозуміло, що найактивнішу позицію при цьому має зайняти вчитель.

Свою благородну місію вчитель має виконувати свідомо, розуміючи своє соціальне становище, свої обов'язки і завдання у людському колективі. А для цього він мусить з'ясувати свою соціально-культурну роль у суспільстві і "шляхом самоосвіти... повинен... озброїти свій інтелект педагогічно-філософськими дисциплінами, що допоможуть йому орієнтуватися в явищах нинішнього матеріального й духовного поступу". У зв'язку з цим І.Ющишин формулює освітні завдання, що стоять перед товариством ВПУВ: самоосвіта вчителства (професійна і загальноосвітня), професійна праця в школі (піднесення української школи з упадку в галузі навчання та національного виховання), позашкільна освітня праця (читальні "Просвіти", освітні курси, кооперація, фізичне виховання, опіка над малолітніми дітьми та ін.), педагогічний музей, педагогічне видавництво¹⁶.

У статті "Наш старий обов'язок" І.Ющишин звертається до вчителів із закликом, щоб вони не поривали "живих зв'язків зо своїм докільлям, щоб пам'ятали про культурні потреби свого народу та служили їм у школі й поза школою своєю педагогічно-виховною справою"¹⁷.

Важливим осередком суспільної праці вчительства відомий педагог вважав ліквідацію неписьменності. І.Юцишин поділяв неписьменних на три групи: "1) таких, що не вміють зовсім ні читати, ні писати та не мають ніякої початкової освіти; 2) таких, що вміють ледве писати й читати, але так само і не мають ніякого початкового знання й освіти; 3) таких, що вміють читати тільки по-польськи, проте не знають українського письма та мають дуже малесеньке знання, слабу початкову освіту". За спостереженнями І.Юцишина, ця остання група постійно з року в рік збільшується за рахунок українських дітей, бо в багатьох народних і середніх школах не вивчалась українська мова. За його даними, у Польщі, де за статистикою 1931 р. жило близько 6 млн. українців, було майже 2 млн. неписьменних. І.Юцишин використав таблицю, з якої можна було побачити кількість неписьменних українців в окремих воеводствах Львівського шкільного округу:

Воеводство	Українців			
	всього	понад 10 років	з них неписьменних	%
Львівське	1310000	970000	306000	31,5
Тернопільське	872000	659000	213000	32,0
Станіславське	1080000	798000	319000	40,0
Разом	3062000	2427000	838000	34,5

Такі цифри не могли не викликати тривогу. Тому ліквідація неписьменності, яку І.Юцишин називав "великою національною справою", повинна була стати прямим обов'язком усіх учителів, а особливо вчителів старшого покоління, які вже не працювали, але мали великий педагогічний досвід і знання¹⁸.

Ще однією функцією вчительства Іван Юцишин вважав позашкільну роботу. "Школа належить саме до тих типових громадянських сучасних установ «духового виробництва», – писав він, – що своєю працею мусить найтісніше зв'язувати з життям, спиратися на нього"¹⁹.

Найближчим оточенням школи є батьки школярів, тому саме з цим контингентом школа повинна в першу чергу встановити контакт. На думку педагога, найефективніше зв'язок із сім'єю здійснюється через організацію конференцій вчителів і батьків, а також організацію батьківських гуртків. За рекомендаціями І.Юцишина, періодичні конференції вчителів і батьків мусять бути оновленими і повинні виконувати декілька функцій: теоретично-пропагандистську, навчально-виховну та інформаційну. Кожна конференція має складатися з двох частин: реферативно-пропагандистської та індивідуально-інформаційної²⁰.

Метою батьківських гуртків повинна була стати позашкільна опіка над молоддю та допомога у її фізичному, моральному та громадянському вихованні, координація зусиль школи та сім'ї, боротьба з негативним впливом на дітей оточуючого середовища.

Як бачимо, для розв'язання такого важливого завдання, яке історично було покладене на українського вчителя, І.Юцишин, враховуючи досвід інших країн, наполягав на необхідності зміни всієї системи підготовки майбутніх учителів і розробив проект програми навчання у Вищому педагогічному інституті. Але у своїй багатогранній діяльності він не обмежився лише цим питанням, яке само по собі, звичайно, було дуже важливим. І.Юцишин постійно наголошував, що для виконання тієї соціально-культурної ролі, яку вчитель мав відігравати в історичній перспективі, останній мав постійно займатися самоосвітою. А допомогу в організації такої

самоосвіти надаватимуть учителям різні професійні педагогічні товариства.

І.Юцишин розглядав народне вчительство як окремий суспільний прошарок, який в міжвоєнну добу, в період створення нової школи, її соціалізації і розширення виховного впливу повинен був стати вихователем у широкому розумінні слова, свідомим учасником суспільного життя, просвітницької діяльності. Тому він вважав, що для виконання своїх професійних, суспільних, позашкільних обов'язків учитель повинен мати високу кваліфікацію, вищу фахово-наукову і психолого-педагогічну освіту. Це повинна бути високоінтелігентна, з належним соціальним статусом особистість, яка розуміє проблеми сьогодення і перспективи життя свого народу, своєї нації. Тільки такий учитель, стверджував І.Юцишин, стає "б о е в и м к у л ь т у р н и м г а с л о м н а р о д і в з а в т р і ш н ь о г о д н я"²¹.

1.Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ), ф.328, оп.1, спр.104, арк.89.

2.Юцишин І. Новий український народній учитель // Шлях виховання й навчання (далі – ШВН). – 1928. – ч.7-9. – С.13.

3.Там само. – С.14.

4.Там само. – С.13.

5.Там само.

6.Загальний збір товариства ВПУВ у Львові 9.07.1927 р. // Учителське Слово (далі – УС). – 1926. – ч.8-9. – С.14.

7.Юцишин І. До питання про нову освіту народнього вчительства // ШВН. – 1928. – ч.3. – С.7-9.

8.Там само. – С.9-10.

9.Юцишин І. Новий український народній учитель // ШВН. – 1928. – ч.5. – С.11.

10.Там само. – ч.3. – С.15.

11.УС. – 1937. – ч.8. – С.216-219; 1939. – ч.12. – С.161-163.

12.ЦДІАЛ, ф.328, оп.1, спр.104, арк.89.

13.І.Юцишин. Закордонні учительські організації // УС. – 1930. – ч.18-19. – С.326-327.

14.Анкета // УС. – 1923. – ч.7-8. – С.126.

15.Струтинський І. Юцишин І. Назрела справа // УС. – 1929. – ч.4. – С.2.

16.Загальний збір товариства ВПУВ у Львові 9.07.1926 р. // УС. – 1926. – ч.8-9. – С.15-17.

17.Юцишин І. Наш старий обов'язок // УС. – 1939. – ч.9. – С.99.

18.Юцишин І. До праці! (Даймо освіту й знання народowi) // УС. – 1938. – ч.16. – С.324-326.

19.Юцишин І. Одна з ділянок позашкільної праці вчительства // УС. – 1934. – ч.3. – С.65.

20.Юцишин І. Два чинники суспільного виховання // УС. – 1939. – ч.13. – С.107-108.

21.Юцишин І. Новий український народній учитель // ШВН. – 1928. – ч.4. – С.13.

Дмитро Степовик

ВАСИЛЬ СТЕФУРАК — МАЙСТЕР ВІДНОВЛЕНОЇ ІКОНОТВОРЧОСТІ

Ікономаляр молодшого покоління Василь Стефурак своїм походженням не має нічого спільного з Центральною Україною, з Наддніпряниною, з Київщиною. Він, так би мовити, «кость від кості» галичанин, родом з села Фитьків Надвірнянського району Івано-Франківської області. Там він і мешкає. Його покликання до божественного мистецтва Церкви сталося, очевидно, спонтанно, без особливих зусиль з його боку. Але відбулося це у знаменні роки підготовки до великого ювілею — тисячоліття хрещення Київської Русі-України, тобто напередодні 1988 року. На прикладі Василя Стефурака ще раз переконаємося у незбагненності Божого промыслу: Він знає, коли, кого, в якому місці і до якого служіння покликати Свою людину. Вже понад десять років ця молода людина творить ікони — переважно для свого прикарпатського регіону, але ікони дивують своєю красою, мистецькою досконалістю і, що найголовніше, — канонічною адекватністю, причому не тільки християнське простолуддя, але й професійних знавців іконології й іконографії.

Я використовую слово «покликання» стосовно Василя Стефурака не випадково. Бо коли подивитися на його «курукулюм віта» (тобто основні віхи його короткої біографії), то він ніби й не готувався стати ікономаляром і ніхто сторонній не готував його до цього побожного заняття. Фитьківська восьмирічна школа, Надвірнянська художня школа, Львівський будівельний технікум, кілька невдалих спроб поступити до Київського художнього інституту (нині Українська Академія архітектури й образотворчого мистецтва), нарешті, початок навчання у Львівському інституті прикладного і декоративного мистецтва, який, до речі, Василеві довелося покинути через півтора року після вступу. Ззовні нічого особливого: звичайне, життєве плетиво юнака за умов радянської дійсності, де більше невдач, ніж поодиноких і дуже незначних успіхів. І все ж, і все ж... Перст Божий у якийсь момент життя торкнувся його серця, спрямував його свідомість, дав силу його руці і пензлеві, збудив гени талановитості.

Знайшовся один чоловік, Володимир Борисюк, який звернув увагу Василя на феномен українських ікон XVII-XVIII століть з умовною назвою «козацькі Покрови». Жодна ікономалярська школа світу не знала ні в ці століття, ні раніше, ні пізніше такої інтерпретації теми Покрови пресвятої Богородиці. Цей варіант Покрови виробила виключно українська школа ікони. Справа в тому, що українська людність ще в Середньовіччі (десь до XV століття) обрала преславу Матір Господа як покровительку нашої скривдженої чужинцями (і своїми яничарами) України. І ось у гетьмансько-козацькі часи ця тема покровительства небесної Диви проникає в ікономалярство, схвалюється найвищими авторитетами Української Церкви (включно з митрополитами) і в такий спосіб набуває статусу канонічної ікони. Якщо коротко, то мова йде про сюжети, де пресвята Богородиця вкриває своїм могутнім захисним омофором конкретних людей з їхніми виразними портретними рисами: гетьманів, полковників, кошових, міських і сільських посадників, простих посполитих людей.

Ця призабута традиція (адже козацькі Покрови зникли з горизонту українського церковного мистецтва ще у XVIII столітті) так захопила Василя Стефурака, що він береться на свій страх і ризик за створення власної ікони-картини, стилістично близької до давніх козацьких Покров. Велика за розмірами ікона-картина забрала у Василя багато сил, психічної і розумової енергії. Можна сказати — вимучила його. Але нею він склав екзамен перед Богом та Україною, пройшов перевірку на витривалість. Під величною натхненною постаттю Марії, під її омофором, символом чистоти і цнотливості, Василь розгорнув цілу історію України в портретах найвидатніших особистостей: від князівської доби до подвижників духовності й боротьби за незалежність в наші дні. Ікона-картина Стефурака «Покрова Цариці України» стала мовби увертюрою до його подальшої іконотворчості. Вона викликала неоднозначні відгуки в церковному середовищі (надто незвичним було введення в ікону реальних особистостей, неканонізованих Церквою як святих), проте і прихильники, й критики цього твору захоплювалися силою майстерності та витонченістю малярства автора.

Бо не лише тема зближувала мистця з київською школою минулих віків. Що більше, це стиль. Око глядача, що звикло бачити в церквах різні варіації (переважно еклектичні), давнього візантійського стилю, раптом натрапило на щось нове: академічний рисунок, виважені пропорції, дзвінка чистота колориту, благородство лінії. Жодних умовностей, деформацій, зворотних перспектив! То, може, це й не ікона, а «подражаніє» мистецтву латинської Церкви? Ні, тут (особливо в трактуванні постаті Богородиці Покрови) наявні всі основні формальні ознаки саме східнохристиянської, православної ікони! Автор добре обізнаний із символікою іконних кольорів, з площинністю, з роллю пробілів, із золотом системою св. Діонісія Ареопагіта Нового.

Очевидно, Василь тоді ще не знав теорії і всіх тонкощів іконології, учення святих східних отців про богословсько-літургичне значення ікони. Думається, що інтуїція, внутрішня духовна спонука говорили йому, що і як творити. Звичайно, він уже багато знав про національну традицію ікони, але його внутрішнє єство підказувало йому, що прямого наслідування в жодній творчості, в тому числі в іконотворчості, бути не повинно: він творив власне мистецтво, канонічні й естетичні основи якого виявлялися в нього через складний процес духовного пізнання.

Наприкінці 80-х і початку 90-х років в Україні, як і в усій Центрально-Східній Європі, відбувалися епохальні зміни. Імперія СРСР рухнула, прийшла свобода. На вітцівській землі повернулася Українська Греко-Католицька Церква. У Києві 5-6 червня 1990 року на історичному православному соборі відновлена автокефалія з патріаршим управлінням, обрано першого в історії українського православного патріарха. Суперечностей ще повно, але тьма розвіюється, і попереду з'явилося світло. Коли тривала боротьба за недоруйновані комуно-большевицями храми, розумні українські голови прийняли рішення будувати нові, щоб кожна конфесія мала своє. Та обмаль архітекторів, ще менше кваліфікованих ікономалярів (бо що то за храм без іконостасу?). Запит на церковне будівництво і церковне малярство зростає, хоч люд бідний, а держава, за атеїстичною інерцією, все ще сахається всього релігійного, послаючись на нею виторнений закон про «отделеніє». До замовників на храми й ікони (а це незаможні громади і не надто освічені в питаннях церковної архітектури і малярства парохі) «прилипають» халтурники, які обіцяють золоті гори, але на умовах передоплати, «зеленими».

До Василя Стефурака в каламутній воді початкових років незалежності України надходять одна за одною пропозиції на ікони від місцевих (переважно сільських) церков. Як легко було молодій людині піддатися спокусі: робити швидко, але абияк, бо заплатять все одно! Але якась внутрішня сила стримала його від шляху халтури. Він працює на совість, набуває досвіду, вчиться самотужки, більше вивчає методіку творчості старих українських ікономалярів, ніж заглядає в альбоми з репродукціями грецьких, слов'яно-балканських чи московських ікон. Важливим уроком для Василя була його праця разом з реставраторами у фитьківській церкві св.Параскеви. Як відомо, для своїх треба працювати особливо старанно, щоб не задіяло старе прикре правило: нема пророка на своїй батьківщині. Коли церква в рідному селі була відновлена, він створив для неї дев'ять творів: ікон і сюжетних композицій неіконного характеру, але на євангельські сюжети.

Мистець швидко став популярним у своєму прикарпатському краї. Після Фитькова надходять прохання від церковних громад у селах Стримба, Маркова, Сморна. Далі у нього просять ікон церкви з Тернопільщини, Львівщини. Працюючи наполегливо, витрачаючи скромні заробітки на найкращі фарби, позолоту, дерево й полотно, Василь Стефурак постійно підвищує майстерність і для найменшої сільської церкви малює так само старанно, наче для великого кафедрального собору. Нарешті тут його ікони впадають в око єпископові Івано-Франківському Софрону Мудрому. Типовий «римшук», майже все свідоме життя якого пройшло на Заході, владика Софрон був призначений як єпископ-помічник ординарного єпископа цього краю Софрона Дмитерка. Його енергійна вдача, прекрасна богословська підготовка (доктор канонічного права, професор) доповнювалася витонченим естетичним чуттям щодо церковного мистецтва. На Стефурака звернув увагу єпископ Іриней Білик. Для людей з добрим знанням і чуттям прекрасного довго роздивлятися вартісний твір не треба. І єпископ Софрон Мудрий, призначений ректором Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, одразу замовив у нього іконостас для інститутської каплиці на четвертому поверсі інституту. Каплиця являла собою простору залу для зібрань колишнього Івано-Франківського сільськогосподарського технікуму, в якому тепер розташований Духовний Інститут. Зала не мала вигляду церкви (звичайний прямокутник), і Василь, який

мав уже деяку практику роботи у пристосованих храмах, одразу зорієнтувався, як можна надати конференційній залі вигляду і подоби храму: потрібен невисокий іконостас з великими іконами, а також виразним різьбленням основи іконостасу і значної щодо розмірів запрестольної ікони.

Владика Софрон Мудрий, будучи ще ректором Української колегії св.Йосафата в Римі, мав там у каплиці чудову ікону пензля великого майстра ікон Святослава Гординського (1906-1993) «Христос на троні з предстоячими св.Володимиром Великим і св.Йосафатом». Він багато років правив Божественну Літургію під цією іконою, і тепер хотів мати її копію в івано-франківській інститутській каплиці. Благословінням і коштами владики Софрона Мудрого (Мудрого не лише за прізвиськом, але й за своєю людською і пастирською суттю) В. Стефурак опинився в Римі. Вічне місто справило на нього незабутнє враження: він випивав очима красу його архітектури і мистецтва, побував у численних святинях, молився, щоб якнайкраще скопіювати в Колегії св.Йосафата знамениту ікону пензля Святослава Гординського.

Милувався він мозаїчним малярством Є.Гординського в українському соборі св.Софії в Римі, при вулиці Боцчєя, іконостасом у цьому соборі великого майстра пензля Ювеналія Мокрицького, але особливо довго стояв і молився перед іконою Вишгородської ікони Божої Матері, створеної 1969 р. видатною українською майстрицею з Філадельфії Христиною Дохват.

Рим переконав Василя Стефурака у правильності обраного ним стильового ключа при змалюванні святих. На прикладі трьох визначних майстрів ікон з української діаспори (С. Гординського, Ю. Мокрицького, Х. Дохват) він побачив, що орієнтація на національну ікономалярську традицію, особливо на київську, дає широкий діапазон для творчості, допомагає шукати оптимальних моделей з'єднання національного із світовим. Світові зразки ікон дала Візантія, а національне в нашій іконі складалося від XI століття і досягло вершинних здобутків у києво-галицько-волинському малярстві XVI, XVII, XVIII століть. У Римі і після повернення з Рима на Івано-Франківщину Василь вже не навпацки, не інтуїтивно, а цілком свідомо почав ставитися до з'єднання стилів візантинізму і ренесансу. Він побачив в оригіналі ікони, де наші майстри з діаспори синтезували візантинізм і ренесанс, кожен по-своєму. Маючи неабиякий досвід, він уже бачив свою нішу в цьому багатому на мистецькі відкриття поєднанні.

Великий експеримент стильового синтезу в іконі не був новим явищем. Його проводили з великим успіхом наші майстри XVI, XVII, XVIII століть — Федір Сенькович, Микола Петрахович, Іван Руткович, Йов Кондзелевич (усі з Галичини та Волині), а в Наддніпрянській Україні — плеяда ікономалярів Києво-Печерської іконної майстерні, які створили чудові візантійсько-ренесансні та візантійсько-барокові іконостаси в Києві, Великих Сорочинцях, Переяславі, Березній, Конотопі, Глухові, Миргороді. Хоч Україна була поділена, в церковному мистецтві спостерігалася велика стильова суголосність між українським Сходом і Заходом. Мистці, які часом ніколи один одного не бачили, творили ікони по суті в одному стильовому ключі. Це свідчило, по-перше, про велику духовну єдність Української Церкви у розірваній на шматки країні, а, по-друге, про консолідуєчу культурну роль великого Києва для всієї України і для всіх українців, де б вони не жили.

Усвідомлює чи не усвідомлює це Василь Стефурак, але він сьогодні є репрезентантом на галицьких землях києвоцентризму в мистецтві ікони. Він глибоко відображає філософію саме духовної української ікони: з прекрасними ликами святих, якими вони й повинні бути як небожителі, з точним дотриманням канонічних вимог до ікони (анфасне зображення святого, обов'язковість золотого німба, наявність яскравих кольорів з точним символічним значенням кожного з них, площинність, загальна світлоносність ікон) і з ретельним дотриманням естетики малярства (єдність духовної насолоди з аскетизмом сприйняття, християнський гуманізм, етика цнотливості, колористична барвистість, ритміка, гармонія, декор).

Хоч джерела іконотворчості Стефурака очевидні, є в них щось таке, чого не було і нема ні в кого з попередніх мистців, які працювали на такому ж самому візантійсько-ренесансному стильовому пограниччі, що й він. Буваючи в Івано-Франківську, я намагався вичленити притаманне особисто Василю Стефуракові в його ікономалярстві. Я не знайшов жодного відхилення від учення святих східних отців щодо ікон (Діонісія Ареопагіта Нового, Івана Дамаскіна, Теодора Студита, Григорія Палами, ну, і звичайно, побожних учасників Сьомого Вселенського Собору 787 року). В його іконах є не тільки міцне богословське й естетичне підґрунтя, але й філософське: вони належною мірою трансцендентальні, метафізичні, ідеальні, онтологічні, антропологічні, креаціоналістичні і містичні. На цих

філософських засадах склалася класична ікона у Візантії після іконоборства, тобто після 843 року. З усього ж видно, що наш молодий майстер осягнув цю премудрість, якщо не теоретично, на рівні іконології, то як практик малярства, іконограф. Особливістю його манери є вираження фізичної вроди святих (насамперед Господа нашого Ісуса Христа), тенденція психологізму в трактуванні їх образів і еманція великої любові, що, ніби промінням, зіграє кожного, хто споглядає його ікони.

Зупинімося на кожній з цих трьох рис особистої манери Василя Стефурака в рамках визначеного візантійсько-ренесансного стильового синтезу.

Найбільш неоднозначні оцінки отримує сяюча фізична краса святих на іконах пензля В. Стефурака. Ця тілесна врода святих сприймається віруючими по-різному: від захоплюючих відгуків до абсолютного несприйняття. Я належу до перших. І не тому, що керуюся особистим смаком типу «подобається - не подобається», а як фахівець, що працює в цій галузі і спирається на нагромаджений Церквою за дві тисячі років досвід. Так, в історії трактування зовнішності Ісуса Христа справді довго існувала точка зору, що Господь не мав надто привабливої зовнішності. Прихильники цього погляду вказували на пророцтво Ісаї щодо приниженого, рабського стану майбутнього Спасителя в час приходу Його на землю. Але богослови встановили, що якщо Ісаїне свідчення і торкається Спасителя, то тільки у Його страстях.

Набагато популярнішим був погляд на зовнішність Господа, який випливає з пророчого твердження псалмів, що Він буде прекраснішим за синів людських. І хоч у Євангеліях нема ні слова про красу Господа, але з багатьох супутних моментів можна підсумувати, що він таки і духовно, і зовні був прекраснішим за всіх людей. Цієї точки зору трималися блаженні Єроним і Августин. Втіленням краси Господа є всі ікони Василя Стефурака на Господські сюжети, а особливо на іконі «Моління» в каплиці сестер-василіянок в Івано-Франківську. Красу Ісусові, тілесну красу, дала Його мати — Богородиця Марія, тому на всіх канонічних підставах пресвята Діва на богородичних іконах Стефурака виглядає прекрасною, чистою, непорочною, рисами обличчя схожою на свого Божественного Сина.

Психологічне трактування особи більше характерне для портретів, ніж для ікон. Психологізм у малярстві передбачає передачу через зовнішність настрою, переживань людини. Він високо цінується у портретному мистецтві. Святі ж на іконах повинні перебувати у блаженному спокої, без земних пристрастей і хвилювань. Звідси походить давній іконний метод ератизму, непорушного ератичного стану святого. На жаль, у класичній православній іконі Візантії і Московщини ератизм часто доходив до крайнощів, виражався у дерев'яних позах і позбавлених життєвої жвавості ликах. Святі отці-іконолози ніде й ніколи не вчили про таке розуміння ератизму. Навпаки, прямиий погляд святого з ікони передбачає живий і життєдайний діалог молитов між святим і реціпієнтом (віруючою людиною, яка стоїть і молиться перед іконою). Тому якась доля психологізму повинна обов'язково бути в іконі. Знаючи про це, відчуваючи це, Василь Стефурак ретельно дотримується приписів ератизму, але водночас трактує святих як живих, добрих, люблячих осіб, наділених позитивними переживаннями (архангели Михаїл і Гавриїл, апостол Тадей, численні святі мученицького, воїнського і святительського чинів).

Еманція любові в іконах Стефурака є наслідком духовної і тілесної досконалості та психологізації святих. Еманція — це щось більше за звичайну дію на глядача краси мистецького твору. Це постійне випромінювання, витікання божественності й духовності. Ікони — наче потоки світла, які несуть особливого роду інформацію, формуючи не так розум, як дух. Ікони воїнського циклу еманують героїзм у захисті Христової віри, тоді як ікони про страшний суд остерігають від гріха, але переважна більшість ікон еманує любов і благодать. Якраз остання риса — еманція любові — найхарактерніша для ікон Василя Стефурака. Не виключено, що в особі цього ще молодого майстра Україна та її ікономалярство визначаться на початку XXI століття як цікава й оригінальна школа світового мистецтва ікони.

Богдан Кіндратюк

ЛІТОПИСНІ ЗГАДКИ ПРО МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Створення умов для розвою етносів, рафінація їхніх культур – гарантія збагачення можливостей людства. Заразом опертям тріади “етногенез–самоорганізація–державотворення” є вивчення та знання історії своєї культури, зокрема музичної.

На сьогодні уже систематизовано унікальну та своєрідну монументальну кам'яну архітектуру стародавнього Галича, його декоративну скульптуру, фресковий живопис, іконопис, книжкову мініатюру, твори прикладного і ювелірного мистецтва тощо. На основі зібраних та охарактеризованих знахідок кількох поколінь дослідників галицької історії та культури обгрунтовано особливе місце в українській духовності мистецтва Галича і Галицько-Волинської держави загалом¹. Водночас ще недостатньо висвітлено розвиток музичної культури на теренах нашого краю в XII-XIV ст.

Однак лише зі сторінок Галицько-Волинського літопису можна скласти неабияке уявлення про музику в ареалі нашого краю, значну роль мистецтва звуків у житті людей того часу.

Історичні умови розвитку культури в Галицько-Волинській державі. У цілому місце Галицько-Волинської Русі в історії української культури значною мірою визначається особливостями соціально-економічного і політичного розвитку цих земель ще з часу об'єднання тут слов'янських племен (VI–VII ст.). А завдяки своєму географічному розміщенню Галицько-Волинські землі споконвіків були містком, по якому переходило багато всяких народів і племен; тут зустрічалися різні етноси, їхні культури. Це спричиняло нові культурні взаємовпливи і набутки.

Після виділення з Київської Русі ряду князівств, починається новий політичний і культурний розвиток України. А вже однією з найперших причин, що зумовили у свій час зміну устрою Київської держави, сьогодні називають подальший етнічний розвиток земель, процес розвою та формування окремішності народностей у різних частинах Русі-України. На її заході сформувалася “нова міцна українська держава – Галицько-Волинська”².

Значення цього регіону в історії нашої держави в тому, що “традиції київського боярства, ерархії, княжих династій на українським ґрунті продовжуються на Волині, ще більше – в Галичині, яка на два століття, від другої половини XII в. (часів Ярослава), стає найбільш багатою і блискучою частиною України”³. Навіть після татаро-монгольської навали “вся північно-західна Україна в XIII-XIV вв., не вважаючи на періоди замішань і війн, загалом узявши, жила життям навіть більш урівноваженим і спокійним, ніж Подніпров'я XI-XII вв.”⁴ Усе це теж створювало умови для розвою мистецтва.

Вагомою запорукою розвитку української музики на теренах Галицько-Волинської Русі, на нашу думку, було й те, що після татаро-монгольської навали, коли “Київ ... падає разом з усією Наддніпрянщиною, ... слідом за славою й могутністю його покидають вищі верстви громадянства – духівники, купці, промисловці й письменники. Одні з них емігрують до північного Суздаля, інші переносяться на захід, де на порозі XIII в. починає формуватися й могутні Галицько-Волинська держава. Їй-то і вдалося ще на протяз цілого століття продовжити великодержавні інспірації Києва та стати захистом для культурної творчості, для якої на Подніпров'ї було чимраз менше місця”⁵. Більше того, створивши умови для розвою народностей у Південно-Західній Русі та ставши на певний час політичним і культурним центром тяжиння, Галицько-Волинська держава навіть переживала розквіт міської культури⁶.

Ще одним аргументом на користь того, що цей період був важливим етапом в етногенезі національної музики, вважаємо об'єднання згаданою державою лише етнографічних українських земель. А вже “завдяки тому тут сильніше зазначилися прикмети української культури, що стало основою національної окремішності.

Близьке сусідство із Заходом принесло українському народові нові культурні впливи і надбання”⁷. Важливим доказом етногенезу української музики в цей період може бути чітка відмінність мови та колориту Галицько-Волинського літопису від літописів суздальських. На останнє вказують І. Крип'якевич, А. Генсьорський та інші.

Обрядовий фольклор. Викладаючи наріжні поняття української культури князівських часів, історики зазначають, що за основу вона “мала місцеві, народні елементи. Вони виявлялись у багатому побуті і словесності, у віруваннях і народній філософії, у різних ділянках мистецтва”⁸. Красномовним свідченням активного функціонування в часи згаданої держави різних жанрів календарно-обрядового фольклору (колядок і щедрівок, гаївок, веснянок, купальських, обжинкових і весільних пісень, похоронних голосінь тощо) є те, що фрагменти народнопоетичної творчості ввійшли в Галицько-Волинський літопис як перекази, прислів'я та приказки, голосіння на похоронах, уривки пісень, окремі поетичні фрази тощо⁹.

Характеристику усної народної творчості як основу музичної культури всякого суспільства зазвичай розпочинають із *колядок*. У згаданому літописі відсутні конкретні свідчення про їхнє виконання. Однак у цьому унікальному творі давньої української літератури й історіографії згадуються та частково переказані окремі величальні піснеспіви – “слави”. А саме з ними, на думку науковців, мають спільні риси обрядово-величальні колядки¹⁰.

Для кращого уявлення про ще одну складову музичної культури – *плачі-голосіння* та заразом місце *літургії* в її системі, звернемося до фрагменту літопису, в якому описано похорон князя Володимира Васильовича: “... як одспівали заутреню, прийшла княгиня його..., і сестра... З плачем великим прийшли вони, ... і попи всього города, співавши над ним узвичаєні (обычнѣа.- Б. К.) співи, провели його з благохвальними піснями і [з] кадилами... І плакали по ньому володимирці... Княгиня ж його безперестану плакала, стоячи перед гробом, ... так голосячи [і] примовляючи...”¹¹

Коментуючи зазначене місце, дослідники зауважують, що “в цьому випадку оповідається про обичний похоронний спів. У Літописі підкреслюється, що на похороні князя співали всі священники спів **обичний**. Та подія відбулась в XIII сторіччі. У той час офіційний знаменний (треба кулізм'яний. - Б.К.) спів був уже записаний в ... книгах і зовсім упорядкований. Отже, як видно, поряд із ним далі уживався найстарший спів – обичний, навіть і під час похорону князя. Це є свідоцтво про тривалість традицій і також про існування двох співів: офіційного – знаменного і народного, старшого – обичного”¹².

Героїчний епос. Оскільки в тексті нашої пам'ятки “дуже часто стрічаємо місця незвичайно поетичні та лаконічні, немов останки давніх пісень”¹³, то відзначимо, що творцями і виконавцями епосу були народні співці. Фольклористи зазвичай пов'язують появу нових творів зі зміною громадського устрою, суспільних відносин, важливими історичними подіями тощо. Здійснюючи вплив на життя народу, повертаючи до себе загальну увагу, вони будять різні верстви до художньої творчості. Так, наслідком успішних степових походів руських князів (поч. XI ст.) є відгомін у Галицько-Волинському літописі половецької пісні про євшан-зілля: “По смерті ж Володимировій остався у Сирчана один лиш музика (гудець.- Б. К.) Ор, і послав він його в Обези, кажучи: “... вернися, брате, піди в землю свою”.- Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькі...”¹⁴.

Скоморохи. Особливе місце в музичному житті людей часів Галицько-Волинської держави займали скоморохи – середньовічні мандрівні музиканти (співаки, гравці на гудку, гусях та інших музичних інструментах), танцюристи, актори-комедіанти. Про осілий спосіб життя народних музик свідчать топонімічні назви від основи “скоморох”. До тих найменувань населених пунктів, що збереглися і згадуються в “Історії української музики”¹⁵, додамо ще назви сіл в Галицькому районі Івано-Франківської області – Старі і Нові Скоморохи. Про те, що село, де зараз знаходяться Старі Скоморохи, було ще за часів Галицько-Волинської держави, говорять українські грамоти початку XIV століття. В одній із них засвідчується укладення угоди між волинським князем Дмитрієм і польським королем (датується початком жовтня 1366 р.) про розмежування їхніх володінь: “...о(т) маркова става по львовськую дорогу къ скоморохомъ, а о(т) пѣсчана броду”...¹⁶.

З метою показу можливого репертуару скоморохів та роблячи спробу змалювати музичну культуру Галицько-Волинської Русі як один з етапів тисячолітньої етнокультурної селекції в послідовній спадкоємності поколінь українців, обіпремося на думку Ф. Колесси. Так, з приводу того, що виконувалося народними музикантами, він, виражаючи думки багатьох дослідників еволюції музики в далеку добу, писав: "Репертуар княжих і дружинних співців, здається, вже досить рано почав переходити в руки мандрівних скоморохів, подібно, як воно сталося пізніше з козацькими думами, що їх від козаків перейняли мандрівні кобзарі-бандуристи, а то й навіть жебруці співці духовних пісень - лірники. Наслідниками давніх скоморохів на українських землях стають професійні музики новішого типу, що, змінивши стародавні гуслі та свирілі на скрипку, цимбали й дзвінковий бубон (решето) у т. зв. "троїстій музиці", грають на весіллях та інших сільських забавах. Скоморохів живо нагадують гуртки українських колядників та білоруських волочечників, що приходять, подекуди й із музикою, щоб "хату звеселити"¹⁷.

Духовно-християнська галузь музичної культури. Християнська література. Знаємо, що прийняття християнства сприяло розвитку давньоукраїнської культури, зокрема музичної. Цьому допомагало також швидке поширення богослужбової літератури, необхідної для церковних відправ.

У Галицько-Волинському літописі - у Похвалі Володимирі Васильковичу - серед переліку його добрих справ відзначається переписування ним згаданої літератури: "...Євангеліє, списавши, він окував сріблом і дав Святій Богородиці, і Апостола списав апракос... У монастир у свій... він дав Євангеліє апракос, і Апостола, сам списавши, тут ж положив, і Соборник великий отця свого... і Молитовника дав. В єпископію перемишльську він дав Євангеліє апракос, ... яке сам був списав. А до Чернігова послав він у єпископію Євангеліє апракос, золотом розписане... Євангеліє він списав апракос, окував його все золотом... Апостола апракос, Пролог списав він [на] дванадцять місяців... і Мінеї [на] дванадцять [місяців] списав, і Тріоді, і Октай, і Єрмолой; списав він також і Службник [церкві] святого Георгія і молитви вечірні і заутрені списав, окрім Молитовника"¹⁸.

Аналізуючи протиставлення літописцем виразів "списа" (тобто замовив) і "сам списа", учені припускають, "що князь-книжник особисто брав участь у переписуванні книг. Серед названих у літописі є не лише молитовники і літургійні тексти (Євангеліє-апракос, Апостол, Службник, Тріоді, Октоїх, Паремія, 12 Міней, Ірмологон), а й такі, що призначалися для читання - Пролог дванадцяти місяців, "Соборник" і "Соборник великий"¹⁹. Як бачимо, книги поділяють на такі, що призначалися для літургії (тобто допускаємо, вони могли мати нотні знаки, які теж міг переписувати Володимир Василькович), і ті, що служили просто для читання.

Описуючи генезу української гімнографії та її місце в системі духовних цінностей Київської держави, Ю. Ясиновський зазначає: "Перекладна гімнографія зосереджується в богослужбових *нотованих книгах* (виділено нами.- Б. К.) - Мінеях, Тріодях, Октоїху, Стихирарі, Ірмолозі, Кондакарі та ін."²⁰ Сам термін "гімнографія" пояснюється як "одноголосний церковний спів"²¹. Щоб краще ж уявити тодішні нотні знаки, додамо - лише "починаючи з XVI ст., запис здійснювався п'ятилінійною системою нотопису, що прийшов на зміну давньої безлінійної (кулізм'яної)"²².

З "Історії української музики" Л. Корній черпаємо ще конкретнішу інформацію щодо нашого припущення: "З XI-XIII ст. збереглося близько 50 рукописів, які мають нотографічні (треба нотні.- Б. К.) знаки. Серед них є апракосні Євангелії, Кондакарі (збірники... співів), Октоїх (цикли співів відповідно до 8 гласів), Стихирарі Мінейні (збірники стихир, розташованих у порядку місяців і днів), Стихирар пісний і цвітний (збірник стихир, що виконувалися протягом Великого посту і на Великдень), Псалтир, Мінея Службова, Мінея Святкова, Тріодь цвітна, Тріодь пісна і цвітна (збірник співів, які виконувалися протягом Великого посту і на Великдень, та ін.). У цих збірках, крім перекладної візантійської церковної гімнографії, уже має місце й руська..."²³. З подальшої характеристики Володимира Васильковича як книжника і філософа теж може впливати висновок про князя як *списувача нотованої богослужбової літератури*.

Церковний спів. Характеризуючи богослужбову музику, П. Маценко пише: "Церковний спів в основі одноголосий. У бігу сторіч його основна мелодія, як і в народній пісні, почала в гуртовому співі збагачуватися, обростати другим і третім голосами, і так він став багатоголосим"²⁴. За однією з версій, початок його широкого побутування відносять до пізніших часів, а саме - XVI ст.

І хоч цього ще не було в XII-XIV ст., водночас саме тоді відбувалося нагромадження передумов для еволюції одноголосого церковного співу в багатоголосий, т. зв. *партесний*. Запорукою його майбутнього розвою стало й те, що правителі Галицько-Волинської держави допомагали зміцненню церкви, *будували для неї нові храми, монастирі*. У похвалах князям обов'язково згадується як про особливу їхню заслугу в галузі культури - будівництво чи відновлення храмових споруд. Не випадково лише в Галичі, який займав площу понад 100 квадратних кілометрів, функціонувало близько 40 церков²⁵, було багато монастирів. Саме тут переписувалися книги з богослужбовими текстами, діяли професійні хори.

У середині XIII ст. виникає Львів як укріплене місто. Уже в XIV ст. в останній столиці Галицько-Волинської держави "налічувалося більше 10 православних церков, три вірменських, два католицьких костьоли"²⁶. Така кількість сакральних споруд свідчить про те, що це місто, як і Холм та інші города Галицько-Волинської землі, уже тоді було різнонаціональним. Адже до новоствореного Данилом Холма "став він прикликати приходні - німців і русів, іноплеменників і ляхів. Ішли вони день у день. І юнаки, і майстри всякі утікали [сюди] од татар, - сідельники, і лучники, і сагайдачники, і ковалі заліза, і міді, і срібла. І настало поживалення, і наповнили вони дворами навколо города поле і села"²⁷. Тому вважаємо, що *до музичного мистецтва Галицько-Волинської держави входили складовими музичні культури різних етносів, котрі тут проживали*. Переважно саме в церковних спорудах відбувалися *богослужіння* як система культових дій, як комплекс сакральних містерій - «синтез літературно-поетичної, драматургічної, музично-пісенної творчості в сукупності із живописно-архітектурним оточенням, що мало смисл передусім як елемент культу"²⁸. Тобто музика здавна була важливою складовою церковного обряду, зокрема *літургії*. Хоч самого її опису в Галицько-Волинському літописі не знаходимо, але про пишність Богослужіння дізнаємося із розповіді очевидця ще в "Повісті врем'яних літ": "І пішов з ними (київськими послами.- Б. К.) й цесар у церкву [святої Софії], і поставили їх на почесному місці, показуючи красу церковну, і співи, і службу архієрейську, і дяконів, що стояли попереду, [і] розказуючи їм про службу Богові своєму. Вони ж, зачудуванні бувши і здивувавшись, похвалили службу їхню"²⁹.

Наразі в літописі не раз описуються важливі життєві ситуації, які, на нашу думку, не могли обходитися без Богослужіння та сакральної музики як її складової. Так, це могло бути в тій ситуації, коли князь Данило молився про щасливе завершення своєї ризикованої місії до хана Батия³⁰. З літописів дізнаємося також про коронацію Данила Галицького, що як урочиста подія не могла обійтися без літургії³¹. (Правда, щодо самої урочистості, як знаємо, існують різні точки зору. Обгрунтовуючи свій погляд щодо святковості, В. Полек нагадує думки австрійських істориків (Якоба Гоппе, Йоганна Енгеля) про причини коронування Данила, які були невідомі українським дослідникам із цієї проблеми. Наприклад, у першого прямо написано "під час коронаційного торжества"³².) На останніх сторінках Галицько-Волинського літопису є ще ситуація, у котрій споминається про Службу Божу. Так, коли князь Мстислав спорудив "гробницю кам'яну над гробом баби своєї [Анни, жони] Романової, ... і освятив її..., і службу в ній одправив"³³.

Викликає інтерес опис еволюції сакральної музики вірменських поселень, яких немало було в Галицько-Волинській державі. Для цього звернемося до аналізу публікацій польського мистецтвознавця Збігнева Костюва, зробленого Ю. Ясиновським. Водночас результати досліджень цих учених допомагають краще показати стан української церковної музики в той час. Так, цікавою є інформація про музичні інструменти, які використовувалися в ході літургії, та значення терміну "клірос": "У Кам'янці-Подільському під час служби у вірменській катедрі хор розташовувався на підвищенні біля вівтаря, себто на крилосі (кліросі), як це було прийнято в давній православній церкві, зокрема й українській. 1666 р. тут уперше в

практиці вірменського церковного співу запроваджено музичні інструменти як супровід співу – малий органчик і “музика”, тобто інструментальна капела³⁴. Із цього робимо висновок про те, що в часи Галицько-Волинської держави в тутешній вірменській церкві їх ще не було і сакральні співи виконувалися *a cappella*.

Дбали ж про дотримання встановленого порядку церковних співів та збереження їхньої чистоти священники, диякони і дяки. Їх називали *кпірос* (*кпирос*) або *крилос*. “Згодом крилосом називано місце (лавку) – (у церкві.- Б. К.), в якому співали дяки”³⁵. Кпірошанами, кпіром звали сукупність церковнослужителів, духовенства, зокрема обслугу одного храму: настоятеля, священників, диякона, паламара, псаломщика, читця тощо. Тобто доходимо висновку, що як дотримання канонів церковного співу, так і мистецтво дзвоніння потребувало спеціально освічених служителів, а значить, - їхньої *музично-професійної підготовки*. Хори “в церкві розмішувались на протилежних кпіросах, співали кожен свою пісню”, ніби перегукуючись³⁶. Водночас зазначене, на нашу думку, може посприяти уточненню важливості ролі талановитого співака типу Митуси в літургії. Конкретно про одного з дяків розповідається в літописі під 1219 р. Тут редактор зводу подає цікаву подробицю: “Тоді ж Василь, дяк, за прозвищем Молза, застрілений був під городом, і [Боярина] Михалка Скулу вбили, догнавши на [ріці] Щирці. І голову йому вони одрубали...”³⁷ Отже, подана деталь трагічної події свідчить не лише про те, що дяки брали участь у боях (імовірно, для налагодження духовного співу вояків - зміцнення їхньої сміливості), а й значимість церковнослужителів у житті. Адже літописець спочатку згадав про смерть Василя Молзи, а потім уже боярина. Свідченням останнього є згадка в літописі під 1242 р. ще про одного дяка: “Славетного співака Митусу, який колись із гордості не схотів служити князю Данилові, розшарпаного, яко в’язня, привели. Сиріч, як ото сказав творець притч [Соломон]: “Гордість дому твоейого сокру-шиться...”³⁸.

Підсумовуючи результати наукових розвідок, присвячених історичній постаті співака Митуси, резюмуємо, що дослідниками історичних хронік досі точно не встановлено, хто він був – церковний співак (дяк) із неабиякими музичними здібностями, чи легендарний славетний співець типу літописного Бояна, чи одне і друге. Думається, що різні точки зору, версії науковців, прозаїків, поетів, живописців на постать Митуси, приписування йому володіння різними музичними інструментами, характеристика його образу, місця в тодішньому суспільно-політичному житті визначається, до певної міри, часом написання того чи того твору; інколи авторів роз’єднує художня естетика (романтизм, критичний реалізм тощо), їхнє розуміння місії митця в суспільстві, ролі в ній церкви та ін.³⁹. Відзначимо лише заплутаність цієї проблеми та, часом, дуже сміливі гіпотези, суб’єктивні однозначні висновки з приводу лише літописного натяку. Оскільки конкретно в редакції зводу нічого не сказано, ми зупинимося на інформації, поданій Л. Махновцем у примітці перекладу Літопису Руського - Митуса був церковний співак. Адже в історичній пам’ятці йдеться про катедру, а не про двір князя чи боярина.

Дзвонарське мистецтво. У Галицько-Волинському літописі (близько 1237 р.) згадується про те, як після зведення Данилом у Холмі церкви святого Іоанна Златоустого спочатку для неї одні “... дзвони ... приніс із Києва, [а] інші тут вилив”⁴⁰. Про церковні дзвони ще споминається в історичній хроніці. Так, у згадуваній уже Похвалі Володимирі Васильковичу читаємо: “Вилив він також і дзвони дивного звуку. Таких ото не було в усій землі”⁴¹. Як бачимо, хронікер тонко підмітив підвищену характеристичність, індивідуальність тембру цього древнього музичного інструмента.

Отже, неабияке місце в музичній культурі Галицько-Волинської держави займало *церковне дзвоніння*. За його допомогою не лише закликали прихожан на Службу, а воно використовувалося в найурочистіших її місцях; церковні дзвони сповіщали людей про різні стихійні та суспільні біди, з їхньою допомогою били на сполох чи народне віче, вони звучали на похоронах.

Ще одним свідченням високого технічного та художнього рівня ливарської справи в Галицько-Волинській державі є дзвін, вилитий українським майстром

Яковом Скорою в 1341 р. Він зберігся дотепер на дзвіниці львівської церкви Святого Юра. (Згаданий дзвін висить разом із ще більшим – у 1,5–2 рази – і чотирма маленькими (останні п’ять вилито значно пізніше). Паламар церкви із сумом сказав автору, що “зараз просто так дзвонить, а колись знали мелодії”...)

Розвиток книжності та освіти. Про неабиякий розвиток писемності, грамотності на теренах нашого краю переконливо свідчить цитована вже характеристика князя Володимира Васильковича. Звернемося ще до праць дослідника розвитку освіти в Галицькій Русі – С. Бабишина. Так, аналіз нашого літопису, в якому міститься цілий комплекс знань – важливих відомостей з філософії, літератури, астрономії, географії, етики, всесвітньої історії, музики тощо, дав підставу щойно згаданому досліднику історії національної педагогіки вважати, “що в XII-XIII ст. в Галичі працювала вища школа, в якій готували кадри князівської адміністрації та вищого духовництва”⁴².

Ми сьогодні ще точно не знаємо, якою була *система музичного навчання* в Галицько-Волинській державі. Але якщо брати до уваги успіхи в поширенні книжності та грамотності в Україні-Русі ще наприкінці X – в XI ст., які пояснюються, зокрема доступністю і зрозумілістю найширшим верствам населення церковно(старо)слов’янської мови, то можемо припускати певну музичну поінформованість читачів Старого і Нового завіту. Адже з його сторінок можна довідатись не лише про те, як співати чи які пісні виконувати, а й на яких інструментах грали, з чого вони були зроблені та як звучали ці “*музичні знаряддя Давида*” тощо.

Оскільки в літописі згадуються дяки, то зробимо спробу показати роль цієї посади в *освіті*, зокрема *музичній*. Адже вони в давні часи, водночас із виконанням своїх церковних обов’язків, “учили дітей грамоти і співу (дяковчителі)”⁴³. Так, характеризуючи культуру Київської Русі, І. Крип’якевич зауважує, що школи існували також “при єпископських катедрах, більших церквах, монастирях; учителями були священники і дяки”⁴⁴. Більше того, підкреслюючи нині важливу роль церкви в освіті та культурі, відзначають, що саме при монастирях і церквах були скрипторії-бібліотеки. Якщо ж за підручники тоді правила богослужбові книги, найчастіше псалтир, а церковний спів був обов’язковим предметом освіти, то можемо припустити, що учні не лише співали на слух – за вчителем-дяком, а й знайомилися з тогочасними нотними знаками і вчилися з їхньою допомогою відтворювати необхідні в богослужбовій музиці співи. Адже дяки як керівники церковних хорів мусили дбати про його якісне поповнення новими півчима. Самі ж “дяки вишколювалися в дяківських школах”⁴⁵. Отже, можна припустити, що в Галицько-Волинській Русі була *спеціальна музична освіта*, яка сприяла підготовці професійних співаків, керівників церковних хорів.

Військова музика. Особливе місце музичне мистецтво займало в княжих дружинах. Зазвичай християнські вояки, ідучи в бій, співали “Киріє елейсон!” (у перекладі з грецького – “Господи, помилуй!”). Вагому роль музика відігравала при управлінні бойовими діями дружинників. Підтвердження цього знаходимо ще в Київському літописі. Так, описуючи боротьбу Ізяслава Мстиславича з Юрієм Володимировичем, літописець (5.05. 1151 року) відзначає: “...коли зорі почали займатися, спершу у війську у Юрія [ударили] в бубни і в труби затрубили, і полки стали готуватися. Так само у Вячеслава, і в Ізяслава, і в Ростислава почали бити в бубни і в труби трубити, а полки стали готуватися”⁴⁶. Таким чином, літописні факти дають добру підставу музикологам твердити про таку *традиційну форму професіоналізму в громадянсько-державній сфері, як військова музика*.

Виділяють ще один тип тогочасного узвичаєного музичного професіоналізму – *церемоніальну музику*. Трубний “салют” грали ще в Київській державі в різних урочистих випадках – при зустрічі послів, укладанні миру, поверненні військ із походу і т.п.⁴⁷. Цікаво, що на мініатюрах Радзивіллівського літопису часто бачимо зображення музик із різними інструментами: прямими і зігнутими сурмами, мисливськими сигнальними рогами тощо. Так, прадавній художник намалював сцену прийому юним Ярославом посла - боярина Петра Бориславовича. Князь відпускає жестом групу бояр у дорожньому одязі; ліворуч з оголеним мечем стоїть охоронець,

заду – сурмач⁴⁸. (Правда, С. Пушик вважає, що тут зображено трембітаря, котрий “так ... само, як і тепер на Гуцульщині, оповіщає людей про смерть князя Володимира Володаревича”. Такі ж ритуальні сурми-трембіти були, мабуть, як припускає далі автор, по всіх городах і селах Галицької Русі та сумно тужили за померлими і загиблими (Пушик С. Криваве весілля на Каялі / Слов'янська міфологія і “Слово о полку Ігоревім” / Есе // Дараби пливуть у легенду: Повість, есе, оповіді.- К., 1990.- С.188). Однак, пам'ятаючи про примітку до згаданої ілюстрації Б. Рибаква щодо парадного вбрання молодого князя Ярослава, то в ній, на наш погляд, ідеться і про церемоніальність прийому. А приваблива версія С. Пушика про трембітаря, як видається, вимагає глибшого дослідження.)

Музичний інструментарій. Окрім згаданих музичних інструментів, котрі побутували в Галицько-Волинських землях, назвемо призначення ще одного. Так, у Похвалі Володимирі Васильковичу, згадавши про спорудження у Володимирі (Волинському) ще його прадідом Мстиславом Ізяславичем церкви Успіння Богородиці, де поховали самого Володимира Васильковича, редактор підсилює його значення словами: “... і де також мужнє твоє тіло лежить, ждучи *труби архангелової*” (виділено нами. - Б. К.)⁴⁹. На прикладі розвитку таких музичних інструментів, як лютня та гуслі, які використовувалися в Галицько-Волинській державі, можна показати, що той час – один з етапів їхньої еволюції. Так, на одній із фресок Софії Київської (XI ст.) – “Скоморохи” – у музичному ансамблі з одинадцяти іноземців-лицедіїв дев'ять – з інструментами: орган, флейта, тарілки, труби, щипкова ліра (тип арфи), дзвони, парні барабанчики та лютня. Остання складається з певної форми резонатора, грифу і струн. У монографії Г. Хоткевича “Музичні інструменти українського народу” доводиться, що прообразом української бандури був інструмент типу лютні. Музиколог дослідив, що цей триструнний інструмент запозичений слов'янами зі вселюдської матеріально-духовної коліски. З часом, удосконалюючись, він став називатися кобзою – здавна розповсюдженим у багатьох народів найменуванням. Пізніше, з поліпшенням її музичних можливостей, виникла бандура⁵⁰. Поширеними в ті часи на теренах нашого краю були і гуслі. В “Енциклопедії українознавства” зазначається: “Первісно це була арфа в лежальній формі, згодом у різних слов'янських народів форма спеціалізувалася... У XIV ст. гуслі-псалтир – це інструмент у формі трапеції із заокругленими кутами”⁵¹. Саме з ним, як доказують, споріднені цимбали. Вони особливо розповсюджені в Беларусі та в Західній Україні.

Пісні-слави. Важливою складовою музичної культури Галицько-Волинської держави були пісні, в яких зазвичай прославляли звитяги народних героїв, князів, перемоги військових дружин тощо. Про це можемо теж судити з літопису: “... І багато християн із полону вони удвох, [Данило й Василько], вибавили, і пісню слави вони співали їм”⁵².

А. Генсьорський показує зацікавлення літописця – редактора історичного зводу 1266 р. – дружинною поезією та користування нею у творі. Серед наведених фрагментів славильних пісень зазначений дослідник звертає увагу на такі: про князя Романа – самодержця усієї Русі; ремінісценції окремих пісень про ятвязького князя Скомонда, зокрема підкреслення під 1248 р. його несамовитості; виконання вояками польської пісні “Керьльшь”, “слави”, яку співали Данилові та Василькові після перемоги над ятвягами; слави під 1217 і 1219 рр.: “Выйде Филя, древле прегордый”...; цей фрагмент, як вважає А. Генсьорський, узятю з якоїсь пісні про Філю та його боротьбу з Мстиславом; пісня, якою, за словами Длугоша, славили Мстислава його воїни після остаточної перемоги в Галичі над Коломаном і Філею⁵³. Саме пісні-слави як особливий вид звеличувального співу “мали вирішальний вплив у засвоєнні Київською державою візантійської гімнографії в її місцевих національних формах, оскільки тут було чимало спільного як в образно-тематичному, так і в музично-виразовому планах”⁵⁴. Аргументом на користь етнічних особливостей звеличувального співу є тісний зв'язок згаданих пісень з язичницькими обрядами, магічними діями, колядками, билинним епосом тощо.

Музика також була важливою складовою князівсько-дружинних **учт** - урочистих обідів, сніданків або вечерь. Вони влаштовувалися на честь кого-небудь

або відзначення якоїсь події тощо. На сторінках літопису часто згадується про подібні багатолюдні банкету: “А якось, коли він (Данило - Б. К.) на пиру веселився...”⁵⁵. Також у примітці до перекладу Галицько-Волинського літопису читаємо покликання на В. Татищева, котрий на основі старовинних джерел так зображав Романа Мстиславича: “... багато веселився з вельможами, але п'яним ніколи не був”⁵⁶. Про учти згадується в “Хроніці з літописців стародавніх”: “... князи пинські Феодоръ, Диомид и Юрій, веселячися, приїхали к Василку з питиєм, допомагаючи єму веселя з звитязства”⁵⁷.

Підтвердженням невіддільності музики від учт можуть бути міркування М. Грушевського: “Як з одного боку музика і сьпів, так з другого боку п'яченне було невідмінним атрибутом сьвята, забави, товариського зібрання”. Далі історик цитує церковне правило м. Іоана, котрий рекомендував духовним особам покидати обіди і пири з моменту, коли починається “іграніє, плесаніє і гуденіє”, і взагалі “цуратися “начинанія і игранія і бесовского п'їнія і блудного глумленія” пирів”⁵⁸. Думається, що в процесі їхнього проведення не лише виконувалися пісні-слави, твори героїчного епосу тощо, а й для підсилення веселощів запрошувалися професійні артисти - скоморохи.

Таким чином, підсумовуючи в цілому наші студії, відзначимо, що навіть із лаконічних описів тогочасних історичних подій можна почерпнути багато інформації про визначну роль музики в житті людей Галицько-Волинських земель та неабиякий, як на той час, рівень розвитку цього жанру мистецтва на теренах нашого краю. Передовсім цьому сприяв їхній соціально-економічний розвиток, що створило умови для продовження та розквіту духовних традицій Київської Русі. Зв'язок із народно-національними коренями фольклорних жанрів, зокрема базування музичної культури на місцевій передхристиянській синкретичній обрядовості, взаємозбагачення мистецтва різних етносів тощо стало надійним підґрунтям подальшого розвою української музики, її етногенезу. Традиційні форми професіоналізму (церковна, військова та церемоніальна музика, пісенна епіка, розважально-побутові жанри тощо), професійне навчання та писемна фіксація (нотопис) сакральних співів були передумовою подальшого інтегрування давньоукраїнської музичної культури цього регіону у світовий художній процес.

¹ Див., наприклад: *Голубець М.* Мистецтво // Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича.- К., 1994.- С. 426-591; *Исаевич Я. Д.* Культура Галицько-Волинської Русі // Вопросы истории.- 1973.- № 1.- С. 92-107; *Фіголь М.* Мистецтво стародавнього Галича.- К., 1997 та ін.

² *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т.- Т. 1.- К., 1992.- С. 192.

³ *Грушевський М. С.* Історія української літератури: У 6 т., 9 кн.- Т. 1.- К., 1993.- С.103.

⁴ Там само.- Т. 2.- С.9.

⁵ *Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича.- К., 1994.- С. 448.*

⁶ *Попович М.* Нарис історії культури України.- К., 1998.- С. 135.

⁷ *Крип'якевич І. П.* Історія України.- Львів, 1990.- С.85.

⁸ Там само.- С. 98.

⁹ Там само.- С. 102.

¹⁰ *Исаевич Я.* Назв. праця.- С.101.

¹¹ *Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Махновця.- К., 1989.- С. 444-445.*

¹² *Маценко П.* Нариси з історії української церковної музики.- Репринт. вид.- К., 1994.- С. 7.

¹³ *Франко І.* Із збірки “Із літ моєї молодості”: Коментарі // Зібрання творів у 50 т.- Т.3: Поезія.- К., 1976.- С. 422.

¹⁴ *Літопис Руський.- С. 368.*

¹⁵ *Корній Л.* Історія української музики. Ч.1.- Київ-Харків-Нью-Йорк, 1996.- С. 55.

¹⁶ *Грамоти XIV ст. / Упорядкув. вступна стаття, коментарі і словники-показники М. Пешак - К., 1974.- С. 38.*

¹⁷ *Колесса Ф.* Українська усна словесність.- Львів, 1938.- С. 7 - 8.

¹⁸ *Літопис Руський.- С. 447-448.*

НАДМОГИЛЬНІ ХРЕСТИ ПРИКАРПАТТЯ (XVIII – перша половина XX ст.)

Народні надмогильні хрести, які займають особливе місце в хресторобній культурі Прикарпаття, належать до одного з найменш досліджених видів художньої творчості регіону. Однією з передумов багатогранного мистецького вирішення символу Божого стало використання народними умільцями різноманітного матеріалу: дерева, каменю та заліза.

Найбільшого поширення набули хрести, виконані з дерева, але через недовговічність цього матеріалу, на жаль, до нас дійшла невелика кількість їх давніх зразків. В основному вони зосереджені на Гуцульщині та Покутті, зокрема в с.Печеніжині Коломийського району Івано-Франківської обл. Там можна побачити розмаїття їх унікальних художніх форм кінця XIX – першої половини XX ст., що є свідченням давніх традицій та осередку їх виготовлення в цьому селі. Одним із печеніжинських майстрів на початку XX ст. був Котів. Численні форми дерев'яних хрестів у 1918 р. подав Г.Колцуняк у книзі «Народні хрести в Коломийщині», багато з яких не збереглося до нашого часу.

Як правило, дерев'яні хрести є простої конструктивної будови. Найпоширенішими на Прикарпатті є чотири-, шести- та восьмиконечні. Народні майстри часто художньо перетворювали форму ramen хреста, а іноді й значно збільшували їх кількість. Всі рамена такого багатокінцевого стовпоподібного хреста, що виготовлявся з однієї суцільної деревини, утворювали своєрідний орнаментальний мотив. Унаслідок цього в ньому часто губився знак самого хреста. Характеризуючи такого типу надгробки, відомий мистецтвознавець Д.Щербаківський відзначав, що «ці хрести несуть зразки чисто народної мистецької творчості»¹. В окремих випадках такий надмогильник набував особливої схожості з якимось фітоморфним зображенням, що, можливо, має певний зв'язок із якимось давнім язичницьким культом, наприклад дерева. Вплив давнього світогляду на творення форми надгробків позначився не тільки в карпатському краї, але із своєрідними особливостями і в інших регіонах України, зокрема на Волині².

Тло дерев'яних хрестів часто прикрашалось декоративним різьбленням. На нього наносилися зображення різноманітних хрестів, розеток, а також орнаментів із «зубчиків», «жолобоків» та інших елементів. Такі пишно оздоблені надмогильники першої половини XX ст. знаходяться на цвинтарях в м.Коломії, с.Печеніжині Коломийського району та інших.

Незважаючи на те, що найбільш поширеним елементом оздоблення надмогильних хрестів є напис імені покійного, зустрічаються надгробки й без нього, де люди, як зазначає Г.Колцуняк, «... часом лиш по формі чи по різьбі пізнають, де лежить сей або той небіжчик»³.

Окрему групу дерев'яних надгробних хрестів становлять такі, що схожі на поширені в краї придорожні фігури й відрізняються від них в основному тільки меншими розмірами. Такого типу хрест зберігся на цвинтарі в с.Делятині Надвірнянського району.

Крім дерев'яних хрестів, на Прикарпатті були розповсюджені кам'яні, які можна зустріти практично на кожному сільському цвинтарі. Їхня поява на терені регіону, поперше, стала наслідком прагнення людей надовше зберегти пам'ять про померлих, а по-друге, обумовлена багатством Прикарпаття на добре придатний для обробки камінь.

Найдавніші кам'яні хрести, виявлені нами, є в незначній кількості з XVIII – першої половини XIX ст. У той час, очевидно, це був не дуже поширений вид ремесла. Найбільше збереглося кам'яних надгробків з кінця XIX – першої половини XX ст., що було пов'язано із загальним піднесенням каменеобробного ремесла, спричиненого відкриттям в краї ряду каменоломень: в с.Тюдів, с.Брустури Косівського району, с.Верхній Ясенів Верховинського району⁴, м.Городенці, с.Княжолюки Долинського району⁵, с.Ямні Надвірнянського району⁶ та ін. Згідно із твердженням старожилів, високоякісний камінь із краю експортували далеко за межі України, наприклад, з с.Городниці Городенківського району його вивозили до Західної Європи (в м.Венецію) та Росії (в м. Пензу).

До роботи на кар'єрах було залучено багато місцевого населення. Камінь почали широко застосовувати при будівництві доріг, тунелів та мостів. Все це призвело до збільшення кількості майстрів-каменотесів, зокрема, тих, що виготовляли надмогильні

¹⁹ *Исаевич Я.* Назв. праця - С. 97-98.

²⁰ *Ясиновський Ю.* Генеза української гимнографії // Українська музика. Традиції та сучасність: Збірка статей / Ред. кол.: Ю. Булка, Л. Кияновська, Б. Луканюк, Я. Якубяк - Львів, 1993. - С. 4.

²¹ *Ясиновський Ю.* Рогатинщина в церковно-музичній історії XVII-XVIII ст. // Рогатинська земля: історія та сучасність: Матер. першої наук. конфер.(м. Рогатин, 24-25 берез. 1995).- Львів-Рогатин, 1995.- С. 261-262.

²² Там само.- С. 262.

²³ *Корній Л.* Назв. праця.- С. 67.

²⁴ *Маценко П.* Назв. праця - С. 8.

²⁵ *Лукомський Ю.* Архітектурна спадщина Давнього Галича.- Галич, 1991.- С. 3.

²⁶ *Гербільський Г.* Період феодальної роздробленості Русі. Львів – столиця і алицько-Волинського князівства // Історія Львова: Короткий нарис.- Львів, 1956.- С. 11.

²⁷ *Літопис Руський.* - С. 418.

²⁸ *Попович М.* Назв. праця.- С. 91.

²⁹ *Літопис Руський.* - С. 61.

³⁰ Там само - С. 404-405.

³¹ Там само - С. 413.

³² Цит. за: *Полєк В.* Коронація і корона Данила Галицького.- Івано-Франківськ, 1998.- С. 34.

³³ *Літопис Руський.* - С. 452.

³⁴ *Ясиновський Ю.* До історії музики вірмен в Україні в публікаціях Збігнева Костюва // Записки НТШ. Праці Музикознавчої комісії.- Львів, 1993.- С. 509.

³⁵ *Мала Українська Музична Енциклопедія /* Опрацював О. Залеський.- Мюнхен, 1971.- С. 49.

³⁶ *Попович М.* Назв. праця.- С.105.

³⁷ *Літопис Руський.* - С. 375.

³⁸ Там само.- С. 400.

³⁹ Див., наприклад: *Грабовецький В.* Нарис історії Галича. - Галич, 1997.- С. 89-101; *Котляр М.* Історія України в особах: Давньоруська держава - К., 1996.- С. 215-217; *Салига Т.* Співець Митуса... поетичні візії // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матер. міжнар. ювіл. наук. конфер.- Івано-Франківськ-Галич, 1998.- С. 182-189 та ін.

⁴⁰ *Літопис Руський.*- С. 418.

⁴¹ Там само - С. 448.

⁴² *Бабишин С.* Школа та освіта Давньої Русі.- К., 1973.- С. 43.

⁴³ *Мала Українська Музична Енциклопедія.* - С. 39.

⁴⁴ *Крип'якевич І.* Назв. праця.- С. 99.

⁴⁵ *Мала Українська Музична Енциклопедія.* - С. 39.

⁴⁶ *Літопис Руський.* - С. 247.

⁴⁷ *Беляев В.* Музыка // История культуры Древней Руси. Домонгольский период.- М.; Л., 1951.- С. 499.

⁴⁸ *Рыбаков Б.* Миниатюры Радзивилловской летописи и русские лицевые рукописи X-XII вв. // Из истории культуры древней Руси: Исслед. и заметки.- М., 1984.- С. 221.

⁴⁹ *Літопис Руський.* - С. 445.

⁵⁰ Див.: *Супрун Н.* Гнат Хоткевич – музикант.- Рівне, 1997.- С. 70.

⁵¹ *Енциклопедія Українознавства.* Загальна част. / Перевид, в Україні.- К., 1994.- С. 280.

⁵² *Літопис Руський.* - С. 408.

⁵³ *Генсьорський А.* Галицько-Волинський літопис: Процес складання; редакції і редактори.- К., 1958.- С. 76 – 77.

⁵⁴ *Ясиновський Ю.* Генеза української гимнографії.- С. 17.

⁵⁵ *Літопис Руський.*- С. 388.

⁵⁶ Там само.- С. 368.

⁵⁷ *Софонович Ф.* Хроніка з літописців стародавніх.- К., 1992.- С. 157.

⁵⁸ *Грушевський М.* Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн.- Т. 3. / Редкол.: П. Сохань (голова) та ін.- К., 1993.- С.387.

пам'ятники. Одні з найбільших осередків по виготовленню кам'яних хрестів сформувалися в с.Ямна Надвірнянського району, с.Город Косівського району та с.Городниця Городенківського району Івано-Франківської обл. Імена багатьох хресторобів залишилися невідомими, проте деякі з них кінця XIX - першої половини XX ст. нам вдалося з'ясувати: С.Капітанчук, І.Мокренчук, Панич (с.Ямна), С.Гордій, М.Гордій, В.Шведюк (с.Город), В.Живачівський, Р.Кучмей, С.Срайко (с.Городниця).

Усі надмогильники можна поділити на такі, що складаються тільки з форми хреста (висотою до 1,5 м), та ті, що мають хрест і постамент (висотою до 2,5 м). Найдавніші хрести, виготовлені до середини XIX ст., без основи. Їхня форма переважно нагадує форму козацьких хрестів, для яких характерне звуження рамен до середхреста. Крім таких, з цього періоду на Гуцульщині зустрічаються чотирикінцеві хрести (висотою до 0,8 м) простої вирізної форми, а також складені з окремо зроблених частин. Тут очевидне запозичення техніки з'єднання з дерев'яних хрестів.

Із середини XIX ст. в єдності з хрестом з'являється основа, яка має своє архітектурне вирішення, створюючи з формою хреста цілісний образ. Форма хреста (вирізна) й основа виготовлялися в основному окремо, після чого хрест вставлявся в невеликий отвір, видобаний в основі. Такий конструктивний спосіб побудови надгробка характерний і для інших частин західноукраїнського регіону.

Основа для надмогильного хреста спочатку складалася з однієї чи двох частин, а в кінці XIX ст. з'являються основи з більшою кількістю складових. Найбільш уживаним елементом у цих надмогильниках стали карнизи, часом досить складної форми, та інші деталі. Постамент повинен був символізувати голгофську гору, на якій Син Божий власним життям спокутував гріхи людства.

Найпоширенішою формою хреста досліджуваного періоду є чотирикінцева, яка збереглася й залишилася провідною аж до сьогоднішнього дня. Протягом тривалого часу народними умільцями були розроблені найрізноманітніші художні варіанти цієї форми хреста. Окремі з них майстри запозичили один в одного й давали їм назви: «голковий», «ружевий» та ін.

На цвинтарях регіону зустрічаються кам'яні хрести у вигляді дерева з обрубаними гілками. Такі відгалуження можуть бути часом великих розмірів і начебто виростати з підніжжя хреста. На думку сучасного дослідника М.Моздира, вони немов діти, що туляться до батька, можливо, символізуючи родинний стан покійного⁷. Прикладом цього є бойківські кам'яні надгробки у м.Болехові. Характерною особливістю хрестів Покуття стало розширення нижнього кінця хреста до основи.

Надмогильні пам'ятники дуже часто оздоблювалися випуклими й заглибленими рельєфними зображеннями святих, символічними знаками та орнаментами. У більшості випадків використовувалися зображення розп'яття Ісуса, яке розмішувалося на середхресті. Причому майстри застосовували його як східну, так і західну іконографію. Проте, незважаючи на дотримання різьбярими усталених канонів норм, розп'яття надавали значних перетворень. Рельєфні зображення розп'ятого Ісуса характеризуються лаконічністю, часто з одночасною гіперболізацією або закороченням окремих частин людського тіла. Цікаво, що розп'яття Ісуса зустрічаються витягнутих пропорцій, а також приземисті. Народні умільці завжди вносили в нього своє розуміння образу Сина Божого, часто підсилювали найбільш характерні ознаки розп'яття.

Очевидно, під впливом дерев'яних ручних хрестів часом рельєфне зображення Ісуса на Гуцульщині виконувалося на вглибленому тлі, було оздоблене декоративними ритмічними врізами. Співвідношення фігури Ісуса до величини хреста в різних частинах регіону має також свої особливості. Якщо, наприклад, для Бойківщини характерне виконання фігури Ісуса, в основному, великих розмірів, то на Гуцульщині в переважній більшості вона відносно величини хреста значно менша.

У поєднанні з розп'яттям іноді виконувалося зображення різноманітно вирішених «мощей Адама». Їх передавали у вигляді черепа (голови) й костей або ж самого черепа. Фантазія народних умільців створила різні варіанти й самого черепа: від занадто схематизованих, навіть, можна сказати, чисто умовних знаків до таких, у яких вона передається як жива голова людини.

Поширеною композицією оздоблення хреста стало розміщення на його раменах розеток, часто в поєднанні з розп'яттям або зображенням хреста на середхресті. Такі розети, стверджував К.Широцький, є образами небесного раю⁸. Також зустрічаються хрести із

зображенням на середхресті та ременах чаші. Цікавим елементом оздоблення можна вважати знак кола або кількох концентрично вписаних кіл, що, очевидно, символізують сонце, культ якого, як відомо, посідав чільне місце у віруваннях давніх слов'ян.

Використання рослинного орнаменту в оздобленні кам'яних хрестів на Прикарпатті, як і в інших регіонах України, також знайшло широке розповсюдження. К.Широцький зазначав: «Рослина на хресті є знаком вічного життя». Кам'яні хрести першої половини XX ст., пишно оздоблені рослинними мотивами, знаходяться в с.Микуличині Надвірнянського району. Лицеву сторону постаментів та хрестів заповнюють рельєфно виконані різноманітні квіти, стебла, хрести та ін. На одному з хрестів маленьке розп'яття розміщене по центру своєрідного квіткового вінка, а на іншому — на фоні квітів, що розрослися з вазона під розп'яттям по всіх раменах хреста. Декоративно трактуючи рослинні елементи, народний майстер виконує їх в одній площині у випуклому рельєфі. Художнє оздоблення пам'ятників демонструє непересічний талант майстра, його тонке відчуття краси.

Зокрема, в Тисменицькому районі зустрічаються надмогильники, оздоблені дубовим гіллям. Відомо, що використання символу дуба має давні традиції і знайшло широке відображення в національній культурі. Його застосування в меморіальній скульптурі характерне не тільки для Прикарпаття, але й для багатьох інших регіонів України.

В оздобленні постаментів надгробків на Прикарпатті часто використовувалися рельєфні зображення Богородиці, св.Миколая та ін. Особливо широким застосуванням фігурних зображень відзначаються надмогильники Долинського та Калуського районів. Фігури святих на постаментах тут часто виконуються у неглибоких нішах на передній та бічних сторонах. Якщо для Гуцульщини характерне виконання фігур святих у повний ріст, то для цього регіону, як правило, притаманні погрудні зображення. Образ святих передавався з їх канонічними ознаками, наприклад, св. Миколая зображали з благославляючим жестом і книгою в руці. Оригінальністю та високою технікою виконання відзначаються надмогильники із розміщеними на кутах постаменту голівками ангелів.

Для кам'яних хрестів краю характерне також прикрашання їх поліхромією. В окремих випадках вони повністю покривалися одним чи двома кольорами (синім, білим, зеленим), а в інших розмальовувалися білою, коричневою та охристою фарбами тільки елементи декору на тлі надмогильника. Цікавим з огляду на усвідомлення гуцулами своєї національно-державної окремішності за часів панування на цих землях Польщі є віднайдені нами в с.Яблуниця Надвірнянського району кам'яний хрест з дещо затертим рельєфним зображенням тризуба. Підтвердження широкого використання національної символіки в оздобленні надмогильних пам'ятників на Гуцульщині знаходимо в повідомленнях на сторінках тогочасної преси¹⁰.

Характерним для надмогильників є нанесення написів імені покійного, років його життя чи смерті. Серед багатьох різноманітних виділяються написи на хрестах Гуцульщини з особливою деталізацією родинної приналежності покійника. Наприклад: «Тут спочила Мосійчук Параска, жінка Михайла» (поч. XX ст., с.Верхній Ясенів Верховинського району).

Надмогильні хрести Прикарпаття є німими свідками минувшини народу, відображають його неповторну культуру та високу духовність.

1. Щербаківський Д. Українське мистецтво: Буковинські і Галицькі дерев'яні і придорожні хрести, фігури і кашлі. Київ-Прага, 1926. – С.18.

2. Цицаловський О. Волинські надмогильні хрести // Життя і знання. Львів, 1936. Ч.10. С.287.

3. Кошуняк Г. Народні хрести в Коломиїщині. Коломия, 1918. С.3.

4. Горинь Г., Грендин Я., Никорак О. Домашні промисли і ремесла // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С.144.

5. Księga adresowa Polski dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa. Warszawa, 1926/27. S. 1785

6. Державний архів Івано-Франківської області, ф.263, оп.1, стр.347, арк.1.

7. Моздир М. Українська народна меморіальна скульптура. К., 1996. – С.49.

8. Широцький К. Надгробні хрести на Україні // Записки НТШ. Т.82. – Львів, 1908. – С.28.

9. Там само. – С.29.

10. Культурне відродження Гуцульщини // Новий час. – 1930. – Ч.96. – С.3.

Михайло Гнатюк

ШКОЛА ДЕРЕВНОГО ПРОМИСЛУ В КОЛОМІЇ

З кінця XIX століття на території Галичини під владою Австро-Угорщини інтенсивно розвивалися українські традиційні художні промисли – ткацтво, вишивка, гончарство, різьбярство, кошикарство та ін., діяв ряд навчальних інституцій, що вели підготовку фахівців для ремісничих підприємств і приватних майстерень. Серед них особливе місце займають деревообробні фахові школи, утворені місцевими товариствами і спілками, окремими сподвижниками – народними майстрами (будівельниками, столярами, різьбярами). Так, з 1871 року беруть свій початок художньо-промислові школи в Риманові (1871), Львові (1875), Закопаному (1878), Станіславі (1884), Чернівцях (1886), Коломії (1894), Яворові (1896), Вижниці (1905), Ясині (1912), Старому Косові (1920, школа В.Девдюка), які були засновані з метою підмоги рукодільному промислу та професійної підготовки майстрів столярства, токарства і різьби. Названі навчальні заклади ставали основними центрами культури, мистецтва і технології не тільки для відповідних населених пунктів, але й цілих регіонів. Їх внесок у піднесення культури рідного народу сьогодні ще недостатньо досліджений. Яскравим прикладом служить історія Коломийської деревообробної школи, яка й стала предметом дослідження у даній статті.

* * *

Поява фахового шкільництва в Європі пов'язана з розвитком механізованого (машинного) виробництва. У середині XIX ст. письменник і архітектор, піонер англійського дизайну Уільям Морріс запропонував використати «співдружність мистецтв» при створенні вжиткових виробів, наголошуючи при цьому, що речі необхідно робити не тільки функціональними, але і красивими, як творить сама природа. Якщо в Англії, Німеччині на той час вже розділяли поняття «ремесло» і «мистецтво», то в Австрії промислове виробництво підкорило собі мистецтво. Галичина як аграрний промислово відсталий край мала багатий домашній промисел, що зародився і розвивався в глибоких пластах художньо-матеріальної культури народу, а промислу як такого в європейському розумінні не було. Це підтвердили промислові виставки у Львові (1850, 1877), Кракові (1887), на яких була представлена продукція, в основному, чужих товаровиробників². Але на виставках у Відні (1873), Парижі (1878), Коломії (1880) широка громадськість побачила вироби майстрів з простолюду Гуцульщини і Покуття, які часто осідали в столичних салонах, ставали надбанням численних музеїв і власністю високих посадових осіб.

З появою в різьбярстві на Гуцульщині славнозвісного «сточника» Юрія Шкрібляка та його синів Василя, Миколи і Федора (прозваних «токариками») покращилася художня якість виробів, полегшився технологічний процес³. Широке запровадження токарської техніки значно підвищили рівень мистецького ремесла в краї. Якщо раніше гуцульські майстри виконували різьбу на виробах переважно для свого «замилування», то з використанням малої механізації (токарні) своє заняття поставили на промислову основу. Це послужило джерелом заробітку для багатьох родин (і не тільки в різьбярстві). Гучна слава про вироби народного мистецтва (вишивку, кераміку, ткацтво) Гуцульщини і Покуття прокотилася по всій Галичині, а її відлуння почули аж у Кракові, Відні й Парижі, де організовували численні показові виставки виробів «сальонових».

З метою дальшого розвитку традиційних художніх промислів і ремесел було задумано створення промислової школи. Її історія бере свій початок від 17(29) вересня 1886 року, коли в Коломії відбулося віче чисельністю близько 600 осіб з усієї коломийської округи. На зібранні Іларій Гарасимович, випускник філософського факультету Віденського університету, виголосив реферат «Як би розвинути

промисел у нашого народу і як би зробити, щоби з него був найбільший хосен». Промовець закликав зібрання закласти «Першу гуцульську спілку промисловою» із відділами, які сприяли б залученню до них «людей з усіх верств руського народу»⁴. Був створений організаційний комітет майбутньої спілки, що складався з 10 осіб. До комітету, який очолив І.Гарасимович, увійшли патріотично настроєні, переважно місцеві люди, котрі вболівали за розвиток гуцульського промислу. Це адвокат Северин Данилович, о.Микола Лепкий, професор гімназії Теофіл Грушкевич, нафтовидобувний підприємець Володислав Федорович, професор польської гімназії, художник Валеріан Крицінський, різьбяр з Печеніжина Іван Семенюк, поштовий урядовець Юліан Киселівський та інші. Через два роки спілка мала статут, реєстраційний № 5268 як «Товариство з обмеженою порукою»⁵ і ставила перед собою благородну мету: сприяти розбудові й організації виробництва, допомагати народові в розвитку промислу, а пізніше закласти з власних фондів промислову школу⁶. 1 березня 1889 року в залі української читальні в Коломії відбулося засідання керівництва спілки у складі директора Гарасимовича, секретаря Даниловича, касира Корчинського та ін. На засіданні було прийнято 24 повних члени, серед яких значився різьбяр Василь Шкрібляк з Яворова. Тепер спілка налічувала 78 осіб⁷.

Створені спілчанським верстатом меблі в гуцульському стилі привернули загальну увагу вже на Торговельній виставці у Львові (1890) та здобули похвальний диплом на Загальнорільничий сільськогосподарській виставці у тому ж році у Відні під протекторатом імператора Франца Йосифа⁸. Спілка спромоглася видати альбоми із зразками своїх виробів (меблів) і на згаданих виставках отримала багато замовлень. Так, крайовий маршалок Австрії барон Гуденюс закупив значну партію гуцульських і покутських виробів домашнього промислу для інтер'єрів своїх палат, зробив подальші замовлення⁹.

Започаткований «варстат столярський» утримував здібних хлопців з навколишніх сіл, що на «шкрібляківські» мотиви виготовляли вироби сувенірного характеру, внаслідок чого піднявся рівень художньої продукції в регіоні. Про успішні спілчанські справи стало відомо в уряді, і Галицький Крайовий Сейм 1890 р. прийняв ухвалу організувати тут Школу деревного промислу. «Школа-варстат» стала базою для заснування в 1894 р. в Коломії «Державної школи промислу деревного», або, як її ще називали, «Цісарсько-королівської фахової школи заводової»¹⁰.

Першим її директором був призначений архітектор Фредерік Калляй, який здійснював керівництво школою до 1907 р. і водночас викладав «науку архітектурних форм та стилів». На той час в школі існувало чотири відділи: столярський, меблевого столярства, токарський та теслярський у поєднанні з будівельним столярством¹¹. Термін навчання на кожному з відділів – чотири роки. Учні поділялися на звичайних, тобто таких, які проходили навчання теоретичних і практичних дисциплін, передбачених планом, та надзвичайних, що вивчали окремо вибрані ними предмети. Учні, що закінчили 4 курси з добрими показниками, отримували «абсолюторіум», який давав право на самостійну працю за набутим фахом. Випускники відділу теслярства після трирічної практики у ролі будівничого допускалися до складання іспиту на звання майстра теслярства.

Приймали до навчального закладу хлопців з тринадцяти років при наявності свідоцтва про закінчення народної школи з добрими оцінками. Під час запису вступник був зобов'язаний внести 2 крони (фонд убогих учнів школи). Іноземці сплачували 200 крон. При школі існував інтернат для приїжджих учнів. Школа була створена на зразок тодішніх шкіл промислових, у яких українська мова була відсутня в списку предметів¹², хоча посол у Віденському парламенті від Галичини О.Барвінський домагався викладання українською, як це було започатковано в «школі-варстаті». З початком роботи державної школи до Коломії направлено з Закопаного понад десять вчителів, які не могли знати гуцульських народних різьбярських традицій, а більше володіли академічними основами. Ця обставина стала надалі основною причиною відходу школи від традицій місцевого різьбярства.

На 1900/1901 навчальний рік педагогічний колектив школи складала:

Ф.Калляй — директор, викладач архітектурних форм та стилів; Г.Фінгер — викладач геометрії та креслення; А.Голіговський — моделювання, орнаментального та фігуративного малюнку для сницарів; Т.Прокопович — меблевого столярства та загальної технології деревини; Іван Біленький — столярства і токарства; М.Пнатківський — сницарства орнаментального в напрямках домашніх промислів, гуцульського столярства; Б.Дзібішський — теслярства та столярства будівельного; Е.Подгорський — орнаментального та фігурного моделювання, фахового малюнку, анатомічних пояснень для сницарів та орнаментального сницарства; Д.Пелвецький — польської, української та німецької мови, математики. Теоретичну підготовку, окрім названих предметів, складали релігія, промислова кореспонденція, рахунки, бухгалтерія і каліграфія. Із спеціальних предметів вивчалися елементарні малюнки від руки, малюнки за зразками, геометричні малюнки та ін. До практичних предметів зі спеціальностей належали орнаментальне і фігурне різьбярство, меблеве столярство, токарство по дереву і теслярство. У кінці навчання учні виконували випускні роботи в матеріалі, складали екзамен на челядника, потім на майстра, після чого отримували свідоцтво, яке давало право на самостійне ведення ремесла.

Висока якість і розширення асортименту виробів дозволили Коломийській школі виходити за регіональні межі, брати участь у міжнародних виставках. Так, за клопотанням свого часу М.Драгоманова, гуцульське мистецтво (вироби народних майстрів та фахових шкіл) було представлено на Всесвітній виставці в Парижі 1900 р. і високо поціноване громадськістю Галичини¹³. На виставці були дві експозиції з меблями: одна виконана учнями Коломийської деревообробної школи за проектом директора Ф.Калляя в «гуцульсько-пскібіяківському стилі», друга – за проектом Е.Ковача, директора школи в Законаному.

Проте на початку ХХ ст. діяльність школи справедливо піддавалася критиці. Зокрема, стосовно виставки Законанської та Коломийської шкіл, що відкрилась у міському Промисловому музеї Львова (грудень 1909 р.), газета «Діло» писала: «Виставка Коломийської школи показує великий занепад тої школи в порівнянню з колишнім її станом, коли ще в школі вчено по-руськи і управитель школи любив штуку... Оглядаючи виставу, так і гадаєш, що школу сю й зроблено на те, щоби знищити гуцульську штуку, щоби убити душу ученика, відняти у нього той хист, котрим так щедро наділила його природа»¹⁴. Вироби школи характеризували як «паблонні, несмачні, позбавлені стилевості», зрештою, «польсько-гуцульським гібридизмом». Негативна оцінка діяльності школи зустрічається у пресі при описах виставок наступних років. Так, оглянувши виставку домашнього промислу в Коломиї 1912 р., один з відвідувачів констатував: «Хоча сю школу заложено виключно в цілі розвою гуцульського промислу, то з виставлених предметів видно, що ся школа цілковито розминулася зі своєю ціллю»¹⁵.

З самого початку до школи приймали тільки хлопців. Навчання було платне і становило 45 золотих на місяць. Зовсім бідні, але старанні учні отримували звільнення від оплати. При школі було організоване безплатне вечірнє навчання для тих учнів, що працювали і навчалися у приватних майстрів. При школі на господарському розрахунку працювали виробничі майстерні. Навчальні програми склалися таким чином, що кожна навіть перша робота учня мала практичне застосування. При цьому учневі за виконаний виріб платили премію, яку відкладали на опадну книжку до закінчення науки. 90 % учнів школи харчувалися в шкільній їдальні, яка діяла завдяки піклуванню «Українського допомогового комітету», під керівництвом інженера Б. Стисловського.

У результаті реорганізації в 1920-х роках навчальних програм (під владою Польщі) викладання зосередилося в художньо-архітектурному напрямку. Коломийська школа зайняла одне з провідних місць у регіоні з підготовки спеціалістів цього профілю. Поглибленого вивчення набули предмети, яких вимагала будівельна справа: фізика, статика, мірництво, основи будівництва дамб і мостів, конструювання, будівельна технологія. Значно ґрунтовніше почали викладатися

предмети спеціальної підготовки: малюнок, скульптура, перспектива. Учні отримували базову мистецьку підготовку, яка давала можливість продовжувати навчання в престижних академіях Західної Європи.

Щоб краще зрозуміти навчальне і культурно-мистецьке життя в ремісничій школі, скористаємося спогадами її випускників. Так, Володимир Михайлюк з с. Шепори Косівського району (столярний відділ закінчив 1933 р.) пригадує, що педагогічний колектив ставився до учнів лояльно. Незважаючи на більшість викладачів поляків і німців (майстрами працювали українці), майже всі говорили на рідних мовах. Випускник столярного відділу 1939 р. Маркіян Гридчин пригадує, що в школі постійно працювали досвідчені спеціалісти, які на професійному рівні вели основні дисципліни. (Будівельний відділ очолював Василь Дзюбішський, у ньому працював архітектор Іван Пискозуб, інженери Андрій Паук, Гачевський, Жукович, на різьбярському викладали Кондзельський, Палотка, а також директор школи Едвард Підгурський та ін.). Найбільших успіхів школа досягла за час директорства Е.Підгурського.

На перших курсах столярного відділу учні вчилися працювати різними інструментами (стругання, довбання, пиляння, виконання дерев'яних в'язок), поступово ускладнюючи вироби-завдання. До роботи на механічних верстатах вони допускалися тільки на старших курсах і лише під наглядом викладачів. Після другого курсу учнів скеровували на практику до знаних коломийських столярів. При школі існувала духовна оркестра, в якій грали багато учнів школи. Кожний робочий день починався з молитви, а щопендї всі ходили до церкви. На уроках виробничої практики учні залежно від свого профілю виконували різні, інколи приватні замовлення. В 1938-39 роках будівельний відділ виготовляв для міста та округи спортивні човни (каяки), а столярний – на міжнародну виставку в Познань комплект меблів для їдальні, спальний гарнітур, високі подарункові шахи тощо. У 1938 р. при школі діяли столярний, різьбярський і теслярський відділи, на яких навчалось 80 учнів, заняття проводили 16 вчителів¹⁶.

На передньому плані – головний охоронець фондів Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття Л. В. Кречковський. Твори Коломийської школи деревного промислу 1892-1914 рр.

Після 1939 року школа змінила свій профіль, переведена до розряду фабрично-заводських, внаслідок чого принципово були змінені програми навчання, система та устрій. У ній почали вести підготовку робітників з механічної обробки дерева, столярів та опоряджувальників з терміном навчання 1-2 роки¹⁷.

Під час німецької окупації школі повернено її колишній статус, відтворено попередні програми викладання, що орієнтувалися на більш художнє ремесло, а також переведено на фабрично-фахову з повною пазвою «Державна ремісничка школа з українською мовою навчання в Коломиї»¹⁸. Школу відвідав голова Ремісничої Палати Берліну «Гандверкс-майстер» та багато інших відомих осіб. У 1941-42 навчальному році на відділі столярного ремесла записалося 68 хлопців. Фактично навчальної програми не було, учні примусово виготовляли скрині на вози для німецької армії. Кількість учнів у 1942-43 навчальному році становила 480 і всього 34 учителів. З метою врятування української молоді від вивозу до Німеччини та забезпечення власними ремісничими кадрами тоді ж при школі було відкрито ряд нових відділів: будівельний, стельмахарський, бондарський, кравецький, шевський, слюсарський, організовано філії: Технічно-Фахову та Званеву школи, а також Будівельний ліцей у Львові¹⁹.

У 1944 р., коли в Галичині була відновлена радянська влада, школа нараховувала вже 800 учнів та 48 учителів. Крім основного приміщення по вул. Чехова, 20, до неї належали корпуси по вул. Ів.Франка. Викладацький колектив складався з кращих місцевих учителів: директора Миколи Фляка, спецдисципліни вели Михайло Білюс, Федір Попович, Роман Ковблянський, художник Іван Кейван, професори Юліян Ковалів, Омелян Кицакевич, Надія Глібовицька, Дмитро Опришко та ін. Під кінець війни наказом Міністра освіти УРСР від 26 січня 1945 року на базі ремісничої школи був створений Коломийський технікум механічної обробки деревини²⁰, який здійснював підготовку кваліфікованих спеціалістів для деревообробних підприємств.

Однією з найскрапніших особистостей, випускників Коломийської школи, був скульптор і різьбяр в еміграції Михайло Матвійович Черепшшовський (1911-1994 рр.), який пізніше закінчив Краківську академію мистецтв. Йому довелося пройти життєві університети в період навчання і воєнного лихоліття, доки доля не закинула до Америки. За час еміграції в США визначний скульптор створив всесвітньовідомі роботи і композиції, зокрема «Мати Божа рятівниця», «Мати Божа стояча», «Модерна Мадонна», пам'ятники Лесі Українці, Т.Шевченкові, княгині Ользі, героям національно-визвольних змагань, іконостас у церкві Івана Хрестителя поблизу м. Гантер та ін.

Серед випускників школи імена таких відомих митців, як різьбяр Андрій Коверко, польський художник Фелікс Довгань, інженер-архітектор, автор проекту літнього театру в Коломиї Антон Шаерман, а також Нестор Киселевський, Йосип Левицький, Петро Григорійчук, Михайло Курилич, Юрій Черченко та багато інших.

Фонди Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття та приватні збірки нараховують значну кількість творів викладачів, учнів, випускників-майстрів школи. Умовно їх можна поділити на декілька груп.

До першої відносимо роботи учнів різьбярського відділу, що виконувалися в гуцульських (шкрібляківських) традиціях у навчальний час і були заплашовані програмою. Це різьблені шкатулки, тарілки, свічники, сільнички, тютюнярки, пошльнички, канцелярські приладдя, оздоблені здебільшого геометричним орнаментом, «сухою» різьбою, інкрустацією. Ґрунтовно вивчалася прорізна, рельєфна і об'ємна різьба. У музеї зберігається пласт з рельєфною різьбою «Голова хлопця», «Козел», об'ємні роботи «Голова хлопця та дівчини», «Голова Данте», сакральна скульптура (голова скорботного Христа, фігура Христа, постать Марії з немовлям та інші). Названі роботи свідчать про високий рівень викладання скульптури.

Окрему групу становлять макети архітектурних споруд, у т.ч. дерев'яної

Шкрібляк Ф.Ю. Рахва. Суха різьба, інкрустація. с. Яворів, початок ХХ ст.
(Музей Коледжу декоративно-ужиткового мистецтва в м. Косові).

Свічник-трійця. Вирібучня
Коломийської деревообробної школи.
Суха різьба, інкрустація.
Початок ХХ ст.

В.Ю. Шкрібляк. Цукорниця
(інкрустація).

церкви, виготовлений учнями школи (Дутчаком, Кузьмою, Ґарновецьким, Семенюком) на відділі будівництва (теслярства) в 1929 р., відпочинкового будинку у Ворохті, хати і криниці, що були наділені характерними рисами "ґуцульського стилю".

На столярному відділі, згідно з програмою, основне місце займало виготовлення меблів: спальних наборів, шаф, креденсів (буфетів), столів, ліжок, крісел, стільців з використанням народних мотивів вишивок, писанкового орнаменту, здебільшого у смаках "сецесійних".

Протягом півстоліття діяльності школи ідея синтезу професійного і народного мистецтва, на наш погляд, не була реалізована належним чином. Більше того, академічна система професійної підготовки часто вступала в протиріччя з традиційно-народним розвитком ґуцульського промислу і значною мірою ігнорувала його. Діяльність Коломийської і Закопанської шкіл переконливо засвідчує, що нехтування народними традиціями неминує призводити до насаджування чужих смаків і не властивих даному регіону стилістичних впливів, прямо залежить від методів викладання загальнохудожніх предметів.

Разом з тим коломийська школа відіграла значну роль у демонстрації галицького мистецтва і "ґуцульського стилю" на міжнародному рівні, особливо вагою здобутки її в розвитку художнього ремесла в краї. Як зазначив колишній директор школи М.Фляк, вона "відіграла в житті Покуття неабияку роль. Без перебільшення можна сказати, що без згадки про неї не було б повного і вірного образу Покуття першої половини ХХ століття"²¹.

1. Шпара П.Е., Шпара П.П. Техническая эстетика и основы художественного конструирования. - К.: Вища школа, 1989. - С. 20.
2. Czasopismo Towarzystwa Technicznego. - Kraków, 1884. - S. 195-198.
3. Шухевич В. Ґуцульщина. [Репринт. в-ня 1899 р.]. - Верховина, 1997. - С. 320-345.
4. Буковина. - 1886. - Ч. 18. - С. 3.
5. Кречковський Л.В. Школа деревного промислу в Коломиї // Животоки. - Коломия, 1994. - С. 7.
6. Буковина. - 1886. - Ч. 24. - С. 1.
7. O własnych siłach. - 1889. - Ч. 7. - С. 2.
8. Діло. - 1891. - Ч. 177. - С. 1.
9. Там само. - 1894. - Ч. 142. - С. 1.
10. Szkoła zawodowa przemysłu drzewnego w Kolomyi. Schematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkym księstwem Krakowskim. - Lwów, 1902. - S. 678.
11. Szkoła zawodowa przemysłu drzewnego w Kolomyi. Sprawozdanie za rok szkolny 1900/1901// Центральный державный исторический архив Украины у м. Львові, ф.178, оп. 4, спр.36, арк. 56-59.
12. Нова школа промислу деревного в Галичині // Діло. - 1894. - Ч. 140. - С. 1.
13. Czasopismo techniczne. - Lwów, 1899. - S. 45.
14. Діло. - 1910. - Ч. 1. - С.1.
15. Діло. - 1912. - Ч.216. - С.1.
16. Фляк М. Денко про ремісничу школу в Коломиї // Над прутом у лузі. - Торонто, 1982. - С. 336.
17. Коломийський механіко-технологічний коледж. - Коломия, 1994. - С. 3.
18. Фляк М. Назв. праця. - С. 340.
19. Там само. - С. 352.
20. Історична довідка. Програма святкування 100-річчя Коломийського механіко-технологічного коледжу 15 жовтня 1994 року.
21. Фляк М. Назв. праця. - С. 334.

Борис Хруслів

ПОЛІТИКА УНДО НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1938-1939 рр.)

Політичний курс націонал-демократів у 1938-1939 роках зазнав суттєвих змін. Бурхливий перебіг зовнішніх і внутрішніх подій спонукав Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) до поступового відходу від політики "нормалізації", пошуку нових політичних концепцій.

Тривалий процес формування нових політичних орієнтацій у складних історичних умовах супроводжувався протиборством ідей і концепцій. Зокрема, помітний вплив на політику УНДО, як і на розстановку політичних сил у краї в цілому, мав утворений 6 грудня 1937 року у Львові Контактний Комітет (КК), до складу якого увійшли представники Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), Української соціал-демократичної партії (УСДП), Української народної обнови (УНО), Фронту національної єдності (ФНЄ), Союзу Українок, а також ундовської опозиційної групи "Діла". Контактний Комітет розглядався як "зав'язок консолідації" національних сил, координаційний центр боротьби проти польського наступу. Члени Комітету розходились в оцінках політики "нормалізації". Якщо представники соціалістичних організацій виступали проти самих засад угоди УНДО з польським урядом, то члени опозиційної групи "Діла" в УНДО заперечували лише нормалізаційну тактику В.Мудрого (несподіваність, одноосібність, беззастережність), не відкидаючи в принципі ідею нормалізації польсько-українських стосунків. Члени Контактного Комітету сходились на тому, що провід УНДО і його теперішня політика "нормалізації" є головною перешкодою до консолідації сил. У зв'язку з цим певні надії покладались на черговий з'їзд УНДО, на якому опозиція сподівалась усунути групу В.Мудрого від керівництва партією¹.

У з'їзд УНДО мав відбутися наприкінці грудня 1937 року, однак згодом був перенесений на 4-5 січня 1938 року. На з'їзд прибуло 212 делегатів з 59 повітів краю. Основним завданням з'їзду було випрацювання політичної лінії, спрямованої на консолідацію сил в партії і суспільстві, визначення ставлення до політики "нормалізації" в умовах польського наступу на українство.

З політичною доповіддю на з'їзді виступив голова УНДО В.Мудрий. Він охарактеризував становище українського народу в СРСР, Румунії, Чехо-Словаччині й Польщі. Промовець зазначив, що українство, не маючи змоги вести боротьбу на чотири fronti, було змушене "ліквідувати польський фронт і піти на політичний реалізм, так звану загальну нормалізацію"². Голова УНДО вважав за доцільне, замість нереальної, на його думку, в той час ідеї всеукраїнської соборності, висунути гасло територіальної автономії українських земель в складі Польщі, реалізація якого мала стати справою тривалої боротьби і відповідних політичних обставин. В.Мудрий підкреслив, що політика "нормалізації" зустріла нерозуміння і опір у польському суспільстві. "Фактом є, - наголосив він, - що нормалізація викликала серед поляків паніку, вони розпочали мобілізацію своїх сил, яка триває дотепер"³. На завершення голова УНДО заявив про необхідність продовження політики "нормалізації" при одночасному загостренні парламентської тактики Української парламентської репрезентації (УПР) в сеймі і сенаті.

Опозиційна група "Діла" опинилась на з'їзді у складній ситуації. Не маючи значної підтримки у керівництві партії, організованих сил на місцях, опозиція повела себе на з'їзді нерішуче. Її програмові вимоги, висунуті в промові В.Кузьмовича, зводились до двох основних положень – зміни політичної тактики партії в напрямку загострення опозиційного курсу до польської влади, аж до відмови від політики "нормалізації", а також відокремлення УПР від керівництва УНДО. На думку опозиції, це мало призвести до зміни керівництва партії, посилення внутріпартійної і загальнонаціональної консолідації.

Лідер опозиції Д.Левицький у короткому виступі заявив про те, що він, в принципі, визнає потребу "нормалізації", а опозицію в партії розцінює лише як корисну критику, обмін думок. Д.Левицький вимагав загострення політичної тактики УНДО і УПР. Інший

представник опозиції, священник С.Онишкевич висловився за взаємний компроміс і припинення внутріпартійної боротьби⁴.

Більшість делегатів з'їзду сходились на необхідності загострення тактики УНДО і УПР до польських властей, при цьому частина їх виступила за те, щоб офіційно політику "нормалізації" не зривати, оскільки це було б рівноцінно відмові від польсько-українського порозуміння, давало би підставу польській стороні звинуватити українців у самовільному зриві "нормалізації".

Значна увага у виступах делегатів приділялася проблемі консолідації нації як запоруки успішного протиставлення польському наступові. О.Марітчак і О.Луцький висловились за створення Української національної ради, до складу якої мав би увійти весь ЦК УНДО, а також голови всіх громадських, господарських і культурно-освітніх організацій. Вони вважали, що УНДО є настільки впливове, що саме здатне реалізувати ідею консолідації національних сил, не зважаючи на інші політичні партії.

У кінці першого дня з'їзду на пропозицію погоджувальної комісії було прийнято політичні резолюції, які склалися з шести частин. У першій і другій частинах резолюцій вказувалось на важке становище українського народу в СРСР, Румунії та Польщі. Головним ворогом українства, як і всього цивілізованого світу, оголошувався "московський більшовицький імперіалізм". Народний з'їзд стверджував, що "місце українського народу... є по противільшовицькому боці" і що він "веде безпощадну боротьбу з большевизмом і тому й тепер під цим прапором мусять об'єднатися всі його творчі сили"⁵. Ця провідна ідея лягла в основу орієнтації УНДО на "нормалізацію" польсько-українських стосунків.

У третій і четвертій частинах резолюції обґрунтовувались причини "нормалізації", її зміст і негативні наслідки. Народний з'їзд практично констатував провал "нормалізації". "У висліді 2 і піврічної нормалізаційної практики, - зазначалось у резолюції з'їзду, - перед українським народом станула перспектива затрати його племінної єдності і зведення його до ролі меншин на території Східної Галичини"⁶.

У двох останніх частинах політичних резолюцій Народний з'їзд доручив партії організацію "оборонної акції" в напрямку внутріпартійного і загальнонаціонального об'єднання. Досвід "нормалізації" спонукав з'їзд "загострити дотеперішню тактику", що мало скріпити "відпір українського громадянства на зовнішній тиск, облегшити об'єднання його сил"⁷.

Перехід до нової тактики, в принципі, задовільняв обидві групи в УНДО, оскільки вона не відкидала можливості приступити до справжнього польсько-українського порозуміння, крім того, давала змогу вести боротьбу проти наступу польських властей на українство. Загострення тактики дозволяло партії, не розриваючи офіційно відносин з владою, виступити з критикою її політики, в тому числі і стосовно зриву "нормалізації", здійснювати організацію протестаційних і оборонних акцій.

Якщо перша вимога опозиції була врахована з'їздом, то справа відокремлення УПР від керівництва партії була передана на розгляд ЦК. Тим самим сподівання на зміну партійного керівництва не виправдались. Запропонований погоджувальною комісією новий склад ЦК, розширений до 50 членів, був прийнятий одноголосно. До його складу ввійшли також 15 опозиціонерів.

В ході другого дня з'їзду на пропозицію секретаря УНДО Ф.Свістеля були продискутовані і прийняті організаційні резолюції, які передбачали зміну статуту партії, створення Народних повітових комітетів. Завданням останніх було згуртування українства в містах краю, організація протестаційних акцій проти політики польських властей. Делегати з Волині, Полісся, Лемківщини звернули увагу на необхідність активізації організаційно-партійної діяльності в цих регіонах.

5 січня 1938 року відбулося перше засідання новообраного ЦК партії, на якому переважною більшістю голосів головою УНДО обрано В.Мудрого. Лише 7 членів ЦК утрималось від голосування.

В цілому рішення з'їзду мали компромісний половинчастий характер. Він і не підтримав, і не заперечив "нормалізації", наказуючи лише загострити її тактику. Позитивним результатом з'їзду було те, що він створив умови для внутріпартійної консолідації, подолання внутрішнього протиборства, відновлення провідної ролі УНДО в українському суспільстві.

Результати Народного з'їзду викликали глибоке розчарування у членів Контактного Комітету. Голова Союзу Українок М.Рудницька на засіданні Комітету 10 січня 1938 року зазначила: "Всі елементи поза УНДО-м, які бажали ясності ситуації, відріжнення нормалізаторів, - завелися... Мудрого знов вибрали і то комісія, де були опозиціонери... Опозиція не мала ясної цілі. З'їзд не причинився до компромітації, а скріпив позицію Мудрого"⁸. Орган ФНЄ "Українські Вісті" гостро критикував як позицію більшості на з'їзді, так і опозицію. "Громадський Голос" УСРП розцінив перебіг з'їзду як перемогу керівництва партії, але тимчасову і непевну. Орган УНО "Нова Зоря" висловив думку про те, що на з'їзді програло керівництво партії⁹. Перебіг і ухвали з'їзду активно коментувала польська преса.

Члени Контактного Комітету добре усвідомлювали, що без участі націонал-демократів, а також націоналістів, реалізувати ідею консолідації національних сил і на цій основі організувати широку протестаційну акцію буде неможливо. Не полишаючи надій на зміну політичного курсу УНДО, вони продовжували докладати зусиль до згуртування сил, формування нового політичного центру. З весни 1938 року особливої актуальності набрало питання співпраці українських пресових видань. 18 квітня 1938 року члени Комітету зробили спробу згуртувати українські видання у формі пресових конференцій. Тринадцять суспільно-політичних видань, зокрема друковані органи УСРП, УСДП, УНО, УКС, ФНЄ, Союзу Українок і опозиційної групи "Діла" досягли пресового порозуміння. У прийнятій ухвалі зазначалось, що "всі учасники будуть у цій справі проявляти максимум доброї волі, притримуватися лояльної політики, не припиняючи зрештою боротьби за ідеї й ідеали публічного життя"¹⁰. Пресова угода сприймалася членами Комітету як важлива суспільно-політична подія, спрямована на "оздоровлення внутрішнього життя української нації". Газета "Нова Зоря" писала, що заслуга угоди полягає у тому, що "вона починається до порозуміння, а не до роз'єднання внутрі українського народу"¹¹.

Однак пресова угода не принесла очікуваних результатів. Керівництво УНДО вбачало в ній загрозу створення нового загальнонаціонального політичного центру, спрямованого на підірив впливів УНДО. На засіданні УПР було прийнято рішення "ліквідувати за всяку ціну пресове порозуміння, оскільки воно спрямоване безпосередньо проти УНДО"¹². Під тиском УПР на початку травня 1938 року від відійшли католицькі видання. Одночасно польські власті припинили діяльність Союзу Українок, заборонили видання його пресових органів¹³. Таким чином, пресова угода була ліквідована.

Незважаючи на те, що спроби Контактного Комітету створити новий, опозиційний до УНДО політичний центр, виявились невдалими, разом з тим вони спонукали провід партії внести суттєві корективи у політичну тактику. До більш рішучих політичних заходів спонукав керівництво УНДО також ріст опозиційних настроїв у партії, що проявилось в активізації опозиційної групи "Діла".

Загострення політичної тактики УНДО особливо проявилось на засіданні ЦК 7 травня 1938 року. У політичному рефераті В.Мудрий підкреслив, що польський наступ на українське організоване життя посилюється. Від репресій і обмежень польські власті перейшли до ліквідації українських товариств і організацій, дезінтеграції українського народу на територіальні етнографічні групи. Всі зусилля української сторони нормалізувати польсько-українські стосунки не дали результату. Констатуючи провал "нормалізації", голова УНДО в той же час виступив за її продовження¹⁴.

В.Кузьмович та інші члени опозиції вимагали від керівництва партії відмовитись від політики "нормалізації". Однак більшість ЦК висловились проти відкритого розриву польсько-українських стосунків, а також відмовилась приймати у тій справі будь-які резолюції. На знак протесту частина опозиції залишила засідання.

Незважаючи на контроверсійні підходи до "нормалізації", на засіданні ЦК було прийнято важливий документ – "Декларацію у справі положення українського народу в польській державі", яка відображала основні положення резолюції ЦК.

Декларація відзначалась різким тоном і опозиційною спрямованістю. У ній зазначалось, що з вини польської сторони "нормалізація" не принесла позитивних результатів. У другому пункті Декларації розкривались основні напрямки польського наступу на українство, зокрема через ополячення, окатоличення, поділ українського народу

на етнографічні групи, усунення українського селянства від придбання землі, від участі у самоврядуванні, обмеження господарського розвитку (торгівлі, кооперації), заборону діяльності українських установ і організацій (робітниче товариство "Сила", Союз Українок)¹⁵.

Головна політична вимога націонал-демократів зводилась до "визнання українського народу в Польщі окремою національною особливістю – себто підметом державного права". З огляду на те, що всі українські землі в Польщі становлять політичну і господарську цілість і що "національні відносини в краї вимагають окремого упорядкування", Декларація домагалася "введення на всіх тих землях територіальної автономії"¹⁶. При цьому автори Декларації посилались на міжнародні зобов'язання Польщі від 14 березня 1923 року.

Рішучий тон Декларації з вимогою територіальної автономії викликав велике занепокоєння у польських властей. Політична гострота Декларації посилювалась тією обставиною, що за часом вона співпала з виступами судетських німців у Чехо-Словаччині. Вказуючи на цю обставину, варшавська "Gazeta Polska" розцінила Декларацію ЦК УНДО як "фрагмент складної міжнародної ситуації", а також "демонстраційний максималізм українських вимог у Польщі"¹⁷. Львівська газета "Wiek Nowy" заявила, що Декларація "практично зриває з концепцією нормалізації"¹⁸.

Неоднозначною була реакція українських політичних кіл. Газета "Діло" високо оцінила політичне значення травневої Декларації. В.Кузьмович писав, що "вона була тим щасливим політичним потягненням, якого давно не роблено. Вона підвищила тон, зміцнила почуття певності собі, піднесла потенціал боротьби в усім українським суспільстві, яке відчуло, що з моменту оголошення тої декларації період залежності української політики від розмов закінчився, а навіть та політика ввійшла в орбіту теперішніх європейських процесів"¹⁹.

Опозиційна до УНДО преса віднеслась до Декларації з недовірою. Газети "Громадський Голос", "Нова Зоря", "Українські Вісті" закликали провід УНДО приступити до реалізації висунутих вимог²⁰.

Прийняття Декларації позначилось і на становищі в партії. Черговий виступ опозиції на засіданні ЦК 21 травня 1938 року з вимогою відокремлення проводу УНДО від УПР завершився безрезультатно. На більш рішучі дії опозиція не відважувалась з огляду на те, що "негайний розлам всередині УНДО ослабить політичний ефект Декларації 7 травня і загальмує реалізацію тих політичних потягнень"²¹. З цих міркувань група "Діла" тимчасово припинила опозиційну діяльність в партії, а також виступи у пресі проти керівництва УНДО і його політики "нормалізації". На засіданні ЦК 6 серпня 1938 року В.Целевич констатував припинення внутріпартійної боротьби, згладження міжпартійних антагонізмів. Він також вказав на визрівання передумов загальнонаціональної консолідації, важливість якої посилювалась складною міжнародною обстановкою, зокрема подіями в Чехо-Словаччині. ЦК одностайно виступив на підтримку консолідаційної акції, за пропаганду гасла територіальної автономії²².

Однак на перешкоді загальнонаціональній консолідації стали чергові вибори до сейму і сенату, призначені на листопад 1938 року. Питання участі у виборах в котрий раз спричинилось до загострення міжпартійних відносин, посилення внутріпартійної боротьби.

Проблема виборів розглядалась на засіданні ЦК 29 вересня 1938 року. Член ЦК М.Волошин доповів про результати переговорів з головою Ради міністрів Польщі Ф.Славой-Складковським у справі виборів. У результаті було досягнуто домовленості про дотримання умов виборчої угоди 1935 року. Секретар партії Ф.Свістель повідомив про провал переговорів з іншими українськими політичними партіями в справі міжпартійної консолідації. Головною причиною невдачі були різні підходи до виборів.

Після дискусії провід УНДО запропонував резолюцію про участь у виборах. Від опозиції Д.Левицький виступив проти участі у парламентських виборах. Переважною більшістю голосів (40 проти 8) ЦК підтримав пропозицію проводу партії. На цьому ж засіданні було затверджено список кандидатів на послів і сенаторів²³. За участь у виборах висловився також провід УНО. На Волині до виборів приступило Волинське українське об'єднання (ВУО).

Інші українські політичні партії та організації (ФНС, УСРП, УСДП, Дружина княгині Ольги (ДКО)), посилаючись на дискримінаційний виборчий закон, виступили проти участі у виборах. Все це загострило міжпартійні стосунки, унеможливило створення широкого національного фронту. Спроби членів Контактного Комітету згодом створити Всеукраїнську Національну Раду також завершилися безрезультатно.

Політичною платформою УНДО в період передвиборної агітації стали вимоги травневої Декларації ЦК партії, зокрема ідея створення територіальної автономії українських земель у складі Польщі. Проте в ряді повітових організацій (Рава-Руська, Перемишляни, Коломия та інші) спостерігалось протиставлення між прихильниками участі у виборах і тими, що виступали за їх бойкот. Компромісу вдалось досягти за умови, що висунутий партією список кандидатів на послів не буде коректуватись польською владою²⁴.

Напередодні виборів етнополітична обстановка в краї різко загострилась. До цього оспричинився складний перебіг міжнародних подій, зокрема проголошення автономії Закарпаття, намагання Угорщини захопити українські землі і підтримка в цьому польського уряду.

Західноукраїнська громадськість з великою увагою стежила за розвитком подій на Карпатській Україні, всіляко виявляла підтримку процесу суверенізації Закарпаття, розглядаючи його як зав'язок майбутньої української держави. На підтримку Карпатської України 11-12 жовтня 1938 року у Львові, Перемишлі, Станіславі та в інших містах краю відбулися велелюдні демонстрації. Для їх розгону власті кинули численні відділи поліції, а польська молодь вчинила погроми українських господарських і культурно-освітніх установ. Польська преса заговорила про українську загрозу²⁵.

Проте рух на підтримку Карпатської України посилювався. На початку листопада 1938 року у ряді міст відбулись нові маніфестації українців. У відповідь польські власті застосували репресії. Крaсм прокотились чергові погроми українських установ. Поліція доносила у Варшаву, що серед українського населення спостерігається національне піднесення, зростають ворожі до Польщі настрої, почастишали виступи проти польської держави.

У такій політичній обстановці 6 листопада 1938 року відбулися вибори до сейму. Переконливу перемогу здобув проурядовий блок ОЗН. Українці одержали таку ж кількість голосів, як і в 1935 році. На основі угоди з польськими властями від УНДО було обрано 13 послів, від УНО – одного. На Волині від ВУО посольські мандати здобуло п'ять кандидатів. Як і в 1935 році, значна частина виборців участі у виборах не брала²⁶. На виборах у сенат 13 листопада 1938 року УНДО одержало два мандати.

Після виборів у керівництві УНДО і УПР посилюлись критичні настрої стосовно результатів і перспектив "нормалізації". Виступаючи 3 грудня 1938 року з декларацією новообраної УПР на бюджетній сесії сейму, В.Мудрий зазначив, що справа "нормалізації" позбавлена всяких об'єктивних умов реального існування. Доповідач наголосив, що українська проблема в Польщі вимагає свого радикального вирішення, зокрема в формі територіальної автономії, якої українці будуть рішуче домагатись. На знак протесту проти політики Польщі на західноукраїнських землях УПР голосувала проти бюджету на 1939 рік.

Тема територіальної автономії знайшла своє продовження у сеймі 9 грудня 1938 року, коли 15 українських послів з Галичини і Волині подали проект конституційного закону про Галицько-Волинську землю, який передбачав створення територіальної автономії зі своїм урядом, сеймом і військом²⁷. Однак проект закону було відхилено. Попри те виступ УПР в сеймі з вимогою територіальної автономії знайшов широкий відгук у краї і за кордоном.

Загострення політичної тактики керівництва УНДО і УПР, поступовий його відхід від "нормалізації" створювали умови для подолання внутріпартійного конфлікту. До цього спонукав також різкий виступ проводу партії проти опозиції. В новому друкованому органі УНДО "Національна Політика", що замінив колишню "Свободу", 25 грудня 1938 року була опублікована редакційна стаття, яка гостро атакувала опозицію, звинувачуючи її у безпрограмовості, опозиціонізмі та доктринерстві. Газета стверджувала, що в інтересі українського суспільства є негайна ліквідація існуючого стану в партії, у зв'язку з чим пропонувала опозиції вийти з УНДО і приєднатись до однієї з політичних партій²⁸.

Виступ "Національної Політики" проти опозиції став предметом розгляду на

засіданні ЦК УНДО 26 грудня 1938 року. На ґрунті політичних і особистих розбіжностей між проводом партії і опозицією зав'язалась гостра дискусія. В.Кузьмович вимагав відставки керівництва УНДО, відмови від посольських мандатів. Для подолання суперечностей ЦК створив погоджувальну комісію, яка мала своїм завданням підготувати до найближчого засідання ЦК програму порозуміння. Результатом її діяльності було досягнення угоди, яка передбачала: ліквідацію розколу в партії, співпрацю з іншими національними політичними партіями у боротьбі за права українського народу, проведення виборів до органів місцевого самоврядування на основі порозуміння з іншими українськими партіями, переобрання керівних органів УНДО. На засіданні ЦК 4 лютого 1939 року умови порозуміння були одностайно прийняті. В.Кузьмович заявив, що дотеперішня опозиція перестає існувати. Згідно угоди члени опозиційної групи були включені до Президії, Генерального секретаріату і ЦК партії. Факт подолання внутріпартійного конфлікту обидві його сторони сприйняли з великим задоволенням²⁹.

Таким чином, трьохрічний політичний розлам в УНДО було подолано шляхом взаємних компромісів. У значній мірі це стало можливим завдяки ухвалам V з'їзду УНДО про перехід до нової політичної тактики, прийняття травневої Декларації ЦК УНДО, рішучому виступу УПР в сеймі 3 і 9 грудня 1938 року стосовно територіальної автономії, відходу від політики "нормалізації", зближення з іншими українськими політичними партіями.

Подолання кризи в УНДО українські політичні партії розцінили як перемогу опозиції, що відкриває шлях до широкої консолідації національних сил. Підтвердженням правильності такого висновку було засідання ЦК, що відбулося 12 лютого 1939 року, на якому вирішувалось питання міжпартійної консолідації та вступу УНДО до Контактного Комітету. Було вирішено направити до Комітету офіційну делегацію в складі В.Мудрого, Д.Левицького, В.Кузьмовича. 18 лютого засідання Контактного Комітету було уже з участю делегації УНДО³⁰. Все це створювало умови для формування національного фронту, утворення єдиного політичного центру.

Тим часом міжнародне і внутрішньополітичне становище швидко змінювалось. Західноукраїнське суспільство було глибоко вражене трагічною долею Карпатської України, розчароване підступною політикою Німеччини. 20 березня 1939 року керівники УНДО, ФНС, УСРП, УСДП, ДКО у своєму зверненні до українського народу засудили окупацію Карпатської України угорськими військами, висловили протест проти нищення прав українців на самовизначення, закликали об'єднати всі творчі сили для співпраці³¹.

Загроза війни спонукала провід УНДО випрацювати чіткі політичні орієнтири. На засіданні ЦК партії 22 квітня 1939 року В.Мудрий окреслив позицію УНДО з актуальних міжнародних і внутрішньополітичних проблем. Голова партії зазначив, що падіння Карпатської України у значній мірі дезактуалізувало українське питання на міжнародній арені, вказав на те, що українська проблема залишається об'єктом, а не суб'єктом міжнародної політики. У зв'язку з цим В.Мудрий зробив висновок про те, що для українців актуальною є політика, спрямована, в першу чергу, на добро українського народу.

Торкаючись "нормалізації", В.Мудрий ствердив, що трьохрічна боротьба УНДО за полагодження польсько-українських стосунків не дала бажаних результатів. Попри те промовець зазначив, що українська політика в Польщі і надалі буде ґрунтуватись на засадах реалізму, оборони життєвих потреб українського народу. З огляду на можливість німецько-польського конфлікту В.Мудрий наголосив, що "в ту грізну і відповідальну історичну хвилину можемо підкреслити, що свої громадянські обов'язки стосовно держави будемо виконувати, але в той же час вимагаємо від держави не тільки гарантування і практичного впровадження у життя повноти прав, але і заспокоєння збірних національних потреб українського народу в Польщі!"³². Політичні висновки доповіді В.Мудрого лягли в основу прийнятої ЦК резолюції як програмного документу.

Однак вияви політичної лояльності УНДО не справляли враження на польський уряд, який у березні 1939 року прийняв таємну програму "зміцнення польського елементу в Східній Малопольщі". Вона передбачала комплекс воєнних, політичних, економічних, культурно-освітніх і релігійних заходів, спрямованих на денационалізацію українського населення, нищення його господарського і етнокультурного стану посідання. Українські

політичні партії намагались відстоювати права українського народу. 1 березня 1939 року лідери УНДО, УСРП, УСДП, ФНС і ДКО звернулись до польських властей з відозвою припинити колонізацію українських земель, забезпечити українським селянам право на придбання землі при парцеляції поміщицьких маєтків³³.

Зважаючи на гостроту відносин, провід УНДО у квітні-травні 1939 року зробив чергову спробу польсько-українського порозуміння. 25 травня 1939 року В.Мудрий і В.Целевич зустрілись з головою Ради міністрів Польщі Ф.Славой-Складковським. Останній звинуватив українську сторону у зриві "нормалізації", відкинув вимогу про територіальну автономію українських земель у складі Польщі³⁴. Для лідерів УНДО ставало очевидним, що польська сторона не піде на будь-які поступки.

У цих умовах особливої ваги набувала проблема консолідації національних сил, створення єдиного політичного центру. Проте між членами Контактного Комітету не було єдності думок стосовно умов об'єднання, політичної платформи консолідації. Протягом березня-травня 1939 року між УНДО і ФНС йшла газетна полеміка стосовно політичних засад формування національного проводу. УНДО, посилаючись на те, що українці є бездержавною нацією, відстоювало думку, що співпраця українських політичних партій можлива "лише на широких підставах зорганізованої демократії і лише при свободному суперництві ідей та партійно-політичних доктрин"³⁵. При цьому зазначалось, що утворення єдиного політичного проводу можливе лише "органічним шляхом як надбудова існуючої політичної зорганізованості"³⁶.

ФНС, заперечуючи демократичні підходи у формуванні єдиного політичного центру, виступив за злиття всіх українських партій у єдину політичну організацію з єдиним політичним проводом. "Ексклюзивізм чи демократія. Це протиставлення здумане, - писав орган ФНС "Українські Вісті". - Є інше протиставлення: зосередження національних сил чи їх розпорощення. Одна порядкуюча національна ідея, чи десять? Один провід, чи десять? Зосередження, інтегралізація життя, за що бореться ФНС, це не ексклюзивізм, але власне поширення і поглиблення української організованості, схоплення народу в форму"³⁷.

Криза консолідаційних зусиль зумовлювалась також різними підходами у ставленні до ОУН. Керівництво УНДО, УСРП, ДКО, УНО виступали з осудом політики ОУН, зокрема стосовно Карпатської України. Провід ФНС був проти публічних звинувачень ОУН. Тривалі дискусії гальмували процес об'єднання національного табору. Лише під кінець літа 1939 року в середовищі українських політичних кіл активізувались інтеграційні процеси. 26 серпня 1939 року у Львові відбулось засідання Народного Комітету УНДО з участю всіх членів ЦК, голів і секретарів повітових організацій, членів УПР, головних редакторів партійних органів. У прийнятій резолюції вказувалось, що найважливішою вимогою часу є об'єднання українського народу, створення єдиного національного проводу³⁸. Заходи УНДО, спрямовані на невідкладну організацію єдиного політичного центру, знайшли підтримку інших українських політичних партій. 31 серпня 1939 року на засіданні представників УНДО, УСРП, УСДП, УНО і ФНС було вирішено створити Український національний провід, підготовлено його маніфест і установчі документи, які мали бути прийняті на Конгресі українських громадян 4 вересня 1939 року³⁹. Однак подальші консолідаційні заходи були перекреслені початком Другої світової війни.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що в кінці 30-х років західноукраїнська націонал-демократія переживала складну політичну трансформацію, пов'язану з поступовим відходом від попередньої політики "нормалізації" польсько-українських відносин, пошуками нових політичних орієнтацій. Це знайшло своє відображення у загостренні політичної тактики УНДО і УПР, посиленні боротьби за територіальну автономію українських земель у складі Польщі. На цьому ґрунті було подолано внутріпартійну кризу, створювались умови для консолідації національних сил.

³¹ Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (З історії Контактного Комітету. 1937-1939 роки)// Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССХХVIII. Праці історико-філософської секції.-Львів. 1994.-С.214-215.

³² Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). ф.69, оп.1, спр.850, арк.1зв.

- ³ Там само, арк.2.
⁴ Там само, арк.3.
⁵ Там само, ф.2, оп.1, спр.1562, арк.7зв.
⁶ Там само, арк.9.
⁷ Там само.
⁸ Рудницька М. Статті, листи, документи.-Львів, 1998.-С.663.
⁹ А.Ч. З'їзд УНДА. Хто на нім виграв? // Нова Зоря.-1938.-16 січня: І.К. Довкола Народного З'їзду // Діло.-1938.-22 січня.
¹⁰ Елементарна річ. З приводу пресової конференції 18 квітня // Нова Зоря.-1938.-15 травня.
¹¹ Там само.
¹² ДАІФО, ф.68, оп.2, спр.486, арк.28.
¹³ Розв'язання Союзу Українок // Діло.-1938.-7 липня.
¹⁴ ДАІФО, ф.68, оп.2, спр.486, арк.16.
¹⁵ Декларація ЦК УНДО // Діло.-1938.-13 травня.
¹⁶ Там само.
¹⁷ "Gazeta Polska" o deklaracji UNDA // Chwila.-1938.-17 maja.
¹⁸ Po deklaracji UNDA // Wiek Nowy.-1938.-17 maja.
¹⁹ Кузьмович В. Ухвали ЦК УНДО і їх політична інтерпретація // Діло.-1938.-26 травня.
²⁰ Ще про резолюцію ЦК УНДО // Громадський Голос.-1938.-21 травня; В справі автономії для Українців // Нова Зоря.-1938.-16 червня; Слова, які в'яжуть // Українські Вісті.-1938.-20 травня.
²¹ ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.1526, арк.45.
²² Там само, спр.1562, арк.27.
²³ Становище УНДО до виборів // Діло.-1938.-1 жовтня.
²⁴ ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.1526, арк.166.
²⁵ Там само, спр.2036, арк.1-46.
²⁶ Вислід виборів до сейму // Нова Зоря.-1938.-10 листопада.
²⁷ ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.2035, арк.119.
²⁸ Не дискусія, але велика криза // Національна Політика.-1938.-25 грудня.
²⁹ Sprawy narodowościowe.-1939.-N1-2.-S.108.
³⁰ Швагуляк М. Маловідома сторінка... - С.224.
³¹ Українці! // Діло.-1939.-25 березня.
³² Sprawy narodowościowe.-1939.-N1-2.-S.110.
³³ Відозва // Діло.-1939.-7 березня.
³⁴ ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.2038, арк.42-43.
³⁵ Політичний екслюзивізм чи широкі підстави політичної організації? // Діло.-1939.-4 квітня.
³⁶ Там само.
³⁷ За підстави політичного життя // Нова Зоря.-1939.-25 травня.
³⁸ ДАІФО, ф.176, оп.1, спр.24, арк.48.
³⁹ Швагуляк М. Маловідома сторінка... - С.245-246.

Історія Галичини в англomовних виданнях (до 1939 р.)

1. Armstrong Jonn A. Ukrainian Nationalism, 1939-1945. - New York, Columbia University Press, 1955. - 322 p.
2. Bailly R. A. City Fights for Freedom: The Rising of Lwow in 1918-1919. - London, 1956.
3. Bilas L. R. The Intellectual Development of V. Lypyns'kyj: His World View and Political Activity before World War I. // Harvard Ukrainian Studies. - 1985. - Volume IX. - Number 3/4. - P. 263-285.
4. Bohachevsky-Chomiak M. Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884-1939. - Edmonton, 1988. - 395 p.
5. Bohachevsky-Chomiak M. The Ukrainian University in Galicia: A Pervasive Issue. Documents // Harvard Ukrainian Studies. - 1981. - Vol. V. - N 4. - P.498-545.
6. Brock P. Ivan Vahylevych (1811-1866) and the Ukrainian National Identity // Markovits A.S., Sysyn F.E. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. - Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. - P.111-149.
7. Bross J. The Beginnings of the Labor Movement in Galicia // YIVO Annuals of Jewish Social Science, V. - New York, 1950. - P. 55-84.
8. Budurowycz B. Poland and the Ukrainian Problem, 1921-1939 // Canadian Slavonic Papers (Toronto). - 1983. - Vol.XXV. - N4. - P.473-500.
9. Buyniak V. The Galician-Volynian chronicle: A comparative historical study of nominal suffixes containing -k- element in nouns denoting persone. - Winnipeg-Saskatoon: Ukrainian Free Academy of sciences, 1964. - 24 p.
10. Ciuciura T. B. Galicia and Bukovina as Austrian Crown Provinces: Ukrainian Experience in Representative Institutions, 1861-1918 // Studia Ucrainica. - Ottawa, 1984. - Vol. II. - P.175-195.
11. Ciuciura T. B. Provincial Politics in the Habsburg Empire: The Case of Galicia and Bukovina // Nationalities Papers, XII, 2. - North York, 1985. - P.247-273.
12. Ciuciura T. B. Ukrainian Deputies in the Old Austrian Parliament, 1861-1918 // Mitteilungen.-Munich, 1977. - P.38-56.
13. Markovits A.S., Sysyn F.E. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. - Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. - P. 149-178.
14. Felinski M. The Ukrainians in Poland. -London, 1931. - 79 p.
15. Galadza P. Tyt Myshkovsky: The Esteemed Russophile of the Lviv Greco-Catholic Theological Academy // Jornal of Ukrainian Studies. - 1993. - N 1-2. - Summer-Winter. - P.93-115.
16. Galicia // Encyclopedia of Ukraine. Edited by Volodymyr Kubijowyc. - University of Toronto Press. -Toronto-Buffalo-London, 1988. - Vol. II. - P.3-17.
17. Gelber N.M. The National Autonomy of Eastern Galician Jewry in the West Ukrainian Republic, 1918-1919 // Lewin Isaac. A History of Polish Jewry during the Revival of Poland. - New York, 1990. - P.221-326.
18. Hertz F. Nationality in history and politics. A study of the psychology and sociology of national sentiment and charakter. - London, 1944. - 417 p.
19. Himka J-P. Galicia and Bukovina: A Research Handbook about Western Ukraine, Late 19th and 20th Centuries, Historic Sites Service Occasional Paper, N 20. - Edmonton, 1990. - P.198-215.
20. Himka J-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. - Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1988. - 343 p.
21. Himka J-P. Hope in the Tsar: Displaced Naive Monarchism among the Ukrainian Peasants of

- the Habsburg Empire // Russian History, IV. - Tempe, Ariz., 1980. - P.125-128.
22. Himka J-P. Polich and Ukrainian Socialism: Austria, 1867-1890. - The University of Michigan, 1977. - P.496-502.
 23. Himka J-P. Priests and Peasants: The Greek Catholic Pastor and the Ukrainian National Movement in Austria, 1867-1900 // Canadian Slavonic Papers. - 1979. - Vol. XXI. - N 1. - P.1-14.
 24. Himka J-P. Serfdom in Galicia // Journal of Ukrainian Studies. - 1984. - N 2. - P.4-27.
 25. Himka J-P. Sheptyts'kyi and the Ukrainian National Movement before 1914 // Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi / ed. Magocsi P.R. - Edmonton, 1989. - P.29-46.
 26. Himka J-P. Socialism in Galicia: The Emergence of Polich Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860-1890). - Cambridge, Mass., 1983.
 27. Himka J-P. The Background to Emigration: Ukrainians of Galicia and Bukovina, 1848-1914 // A Heritage in Transition / ed. Manoly R. Lupul. - Toronto, 1982. - P.11-31.
 28. Himka J-P. The Greek Catholic Church and National-Building in Galicia, 1772-1918 // Harvard Ukrainian Studies. - 1984. - N 3-4. - P.426-452.
 29. Himka J-P. Voluntary Artisan Associations and the Ukrainian National Movement in Galicia (1870) // Markovits A.S., Sysyn F.E. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. - Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Studies. - 1978. - Vol. II. - N 2. - P.235-250.
 30. Himka J-P. Young Radicals and Independent Statehood: The Idea of a Ukrainian Nation-State, 1890-1895 // Slavic Review. - 1982. - N 2. - P.219-235.
 31. Himka J-P. Western Ukraine in the Interwar Period // Nationalities Papers (New York). - 1994. - N 2. - P.347-364.
 32. Horak S. Belorussian and Ukrainian Peasants in Poland, 1919-1939 // The Peasantry of Eastern Europe / ed. Volgyes I. - New York, 1979. - Vol. I. - P.136-156.
 33. Horak S.M. The Shevchenko Scientific Society, 1873-1973 // East European Quarterly, VII, 3. - Boulder, Colo., 1973. - P.249-264.
 34. Horak S. Poland and Her National Minorities, 1919-1939. - New York, 1961.
 35. Hrabjanka H. The great war of Bohdan Xmel'nic'kyj // Ukrainian Research Institute of Harvard University. - Cambridge, Mass., 1990. - 588 p.
 36. Hryhorijiv N. The War and Ukrainian Democracy. A Compilation of Documents from the Past and Present. - Published by Committee of Canadian Citizens from the Ukraine, in Toronto, Ontario, 1945. - 206 p.
 37. Hryniuk S. A Peasants with Promise: Ukrainians in Southeastern Galicia, 1880-1900. - Edmonton, 1991. - P.223.
 38. Hryniuk S. Polish Lords and Ukrainian Peasants: Conflict, Deference, and Accommodation in Eastern Galicia in the Late Nineteenth Century // Austrian History Yearbook, XXIV. - Minneapolis, 1993. - P.119-132.
 39. Hryniuk S.M. The Peasant and Alcohol in Eastern Galicia in the Late Nineteenth Century: a Note // Journal of Ukrainian Studies. - 1986. - N 1. - P.75-81.
 40. Hryniuk S. Peasant Agriculture in East Galicia in the Late Nineteenth Century // Slavonic and East European Review 63, N 2. - P.228-243.
 41. Hryniuk S. Peasant with promise: Ukrainians in Southeastern Galicia 1880-1900. - Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies press. University of Alberta, 1991. - 299 p.
 42. Hunczak T. Sir Lewis Namier and the Struggle for Eastern Galicia // Harvard Ukrainian Studies. - 1977. - N 2. - P.198-210.
 43. Irredentist and National Questions in Central Europe, 1913-1939: Poland. - Vol. VIII. - Nendel-Lichtenstein, 1973.
 44. Isaievych Ia. Galicia and Problems of National Identity // The Habsburg Legacy: National Identity in Historical Perspective / eds. Ritchie Robertson and Edward Timms. - Tsinburgh, 1994. - P.37-45.

45. Ivan Franko the Post Western Ukraine: Selected Poems. - N V, 1948. - 265 p.
46. Kann R.A. The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848-1918. - New York: Kolombia university press. 1950. - 380 p.
47. Kazymyra B. Achievements of Metropolitan A. Sheptyckyj. - Toronto: Basilian Press, 1958.
48. Kaye V.J. The Kingdom of Galicia and Lodomeria, 1772 // Canadian Slavonic Papers. - 1972. - N 2. - P.453-463.
49. Kosyk W. The Reich and The Ukrainian Question. Dokumenty 1934-1944. - London, 1991. - 175 p.
50. Kozik J.* Ukrainian National Movement in Galicia: 1815-1849. - Edmonton, 1986. - 387 p.
51. Kubijovyc V. Ethnic Groups of the South-Western Ukraine: Halycyna-Galicia I. I. 1939. - Wiesbaden, 1983. - 137 p.
52. Kubijovyc V. Western Ukraine within Poland, 1920-1939: Ethnic Relationships. - Chicago, 1963. - 87 p.
53. Los S. The Ukrainian Question in Poland // Slavonic and East European Review (London). - 1931. - N 27. - P.567-587.
54. Lwiw. A symposium on its 700-th Anniversary. - New York, 1962. - 271 p.
55. Magocsi P.R. A Guide to Newspapers and Periodicals. - Toronto: Chair of Ukrainian Studies University, 1983. - 40 p.
56. Magocsi P.R. A History of Ukraine. - Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 1996. - P.385-461; 512-522; 583-598.
57. Magocsi P.R. Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. - Toronto-Buffalo-London: Canadian Institute of Ukrainian Studies and the Research Institute by University of Toronto Press, 1983.
58. Magocsi P.R. Nationalism and National Bibliography: Ivan E. Levyts'kyi and 19th-Century Galicia // Harvard Library Bulletin, XXVIII, 1. - Cambridge, Mass., 1980. - P.81-109.
59. Magocsi P.R. Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual Framework for Analysing National Ideologies in Late 19th Century Eastern Galicia / American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists / ed. Paul Debreczyn. - Columbus, Ohio, 1983. - Vol. II. - P.305-324.
60. Magocsi P.R. The Kachovs'kyi Society and the National Revival in 19th-Century East Galicia // Harvard Ukrainian Studies. - 1991. - N 1-2. - P.48-87.
61. Magocsi P.R. The Language Question as a Factor in the National Movement in Eastern Galicia // Markovits A.S., Sysyn F.E. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. - Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. - P.220-239.
62. Mahler R. The Economic Background of Jewish Emigration from Galicia to the United States // YIVO Annuals of Jewish Social Science, VIII. - New York, 1952. - P.255-267.
63. Markovits A.S. Introduction: Empire and Province // Markovits A.S., Sysyn F.E. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. - Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. - P.1-23.
64. Markovits A.S., Sysyn F.E. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. - Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. - 325 p.
65. Mendelsohn E. Jewish Assimilation in L'wiv: The Case of Wilhelm Feldman // Markovits A.S., Sysyn F.E. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. - Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. - P.94-111.

* Переклад з польської мови: Kozik J. Ukraiński Ruch Narodowy w Galicji w latach 1830-1848. - Kraków. 1873. - 308 s.

66. Mirchuk I. Ukraine and its People. - Munich: Ukrainian Free University Press, 1949. - 280 p.
67. Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi / ed. Magocsi P.R.. - Edmonton, 1989.
68. Nahajewsky I. History of the modern Ukrainian state 1917-1923. - Munich: Published by Ukrainian Free University and Academy of Arts and Sciences, 1966. - P.115-165; 229-242.
69. Nationality in history and politics. A study of the psychology and sociology of national sentiment and character. - London, 1944. - 417 p.
70. Orzell L. A «Hotly Disputed» Issue: Eastern Galicia at the Paris Peace Conference // Polish Review (New York), XXV. - 1980. - N 1. - P.49-68.
71. Polish atreities in Ukraine // Revyuk (comp. and ed.); United Ukrainian organizations of the United States. - N V, 1931. - 512 p.
72. Radziejowski Ja. The Communist Party of Western Ukraine, 1919-1929. - Edmonton, 1983.
73. Rudnytsky I. L. Essays in Modern History. - Edmonton, 1987. - P. 315-352.
74. Rudnytsky I. L. Yipolit Vladimir Terlecky // Rudnytsky I. L. Essays in Modern History. - Edmonton, 1987. - P.143-172.
75. Rudnytsky I. L. The Ukrainians in Galicia Under Austrian Rule // Markovits A.S., Sysyn F.E. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. - Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. - P. 23-68.
76. Rudolph R.L. The east European Peasant Household and the Beginnings of Industry: East Galicia, 1786-1914 // Ukrainian Economic History: Interpretive Essays / ed. Koropecyij I.S. - Cambridge, Mass., 1991. - P.339-382.
77. Shevelov G. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900-1941) // Harvard Ukrainian Studies. - 1986. - Vol. X. - N 1/2. - P.71-171.
78. Sirka A. The Nationality Question in Austrian Education: The Case of Ukrainians in Galicia, 1867-1914. - Frankfurt an Main, 1979.
79. Solchanyk R. The Foundation of the Communist Movement in Eastern Galicia, 1919-1921 // Slavic Review (Columbus, Ohio). - 1971. - N 4. - P.774-794.
80. Sonevytsky L. C. The Ukrainian Question in R. H. Lord's Writings on the Paris Peace Conference // Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. - 1962-63. - N 1-2. - P.65-84.
81. Stachiw M., Sztendera J. Western Ukraine at the Turning Point of Europe's History, 1918-1923 / ed. Stachiw J. - New York: The Shevchenko Scientific Society, 1969, 1971. - Vol. 1-2.
82. Struk P. A study of Vasyl's Stefanyk: The pain at the heart of existence // With foreword by G. N. Lychyj. - Littleton; Colorado: Ukr. Acad. press, 1973. - 200 p.
83. Subtelny O. The Current State of Ukrainian Historiography // Journal of Ukrainian Studies 18.- 1993. - N 1-2. - Summer-Winter. - P.34-54.
84. The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution. Hunchak Taras, editor. Harvard Ukrainian Research Institute. - Harvard, 1977. - 424 p.
85. Swystun W. Ukraine - the Sorest spor of Europe. -Winnipeg: Ukrainian Information Bureau, 1931. -67 p.
86. Odlozilik O. Congresses of Slavic Youth, 1890-1892 // The Annals of the Ukrainian Academy. - 1958. - Vol. VI. - N 3-4. - P.1327-1357.
87. Ochmanski J. The National Idea in Lithuania from the 16-th to the First Half of the 19-th Century: The Problem of Cultural - Linguistic Pifferentiation // Harvard Ukrainian Studies. - 1986. -Vol. 3/4. - P.301-316.
88. Tkacz V. The Birth of a Director: The Early Development of Les Kurbas and His First Season with the Young Theatre // Journal of Ukrainian Studies, XII. - N 1. - P.22-54.
89. Yaremenko M. Galicia-Halychyna. From Separation to Unitu. -Toronto-New York-Paris, 1967. - 292 p.

90. Velychenko S. National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian and Ukrainian Historical Writing from Earliest Times to 1914. - Edmonton, 1992.
91. Vlasenko-Bojcun A. Onomastic Works. Translated and edited by Anian Bojcun-Savage. - Munich-Denver-Miami Beach, 1984. - 144 p.
92. Western Ukraine. At the Turning Point of Europe's History 1918-1923. - Vol. 1 / By Stachiw M., Sztendera J.; foreword by Smal-Stocky R. - New Jork, 1969. - 323 p.
93. Wrobel P. The Jews of Galicia under Austrian-Polish Rule, 1869-1918 // Austrian History Yearbook, XXV. - Minneapolis, 1994. - P.97-138.
94. Wynar B. S. Ukraine: Bibliographic Guide to English-Language Publications. - Englewood, Colo., 1990.
95. Wynar L., Subtelny O. Habsburgs and Zaporozhian Cossacks. The Diary of Erich Lassota von Steblau 1594. The Ukrainian Historical Association. - Ukrainian Academic Press, 1975. - 144 p.

НАШІ АВТОРИ

БАРАН Євген Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Член Національної спілки письменників України, лауреат премії ім. О. Білецького. Автор книг “Замах на міражі” (1997), “Зойлові трені...” (1998), “Українська історична проза другої половини XIX – початку XX ст. і Орест Левицький” (1999). Наукові зацікавлення: епістолярій українських письменників кінця XIX – початку XX ст.

БОРЧУК Степан Миколайович – кандидат історичних наук, викладач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, дослідник життя і діяльності І. Шараневича.

ВАСИЛИШИН Ярослава Іванівна – філолог, керівник практики Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор поетичної збірки “Гармонія хаосу” (1997). Має понад 30 публікацій у наукових виданнях України і США з проблематики домінанти національного в літературі супротиву (60-80-ті рр. XX ст.).

ВОРОБЕЦЬ Ірина Володимирівна – аспірант кафедри історії педагогіки Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, працює над дисертаційною проблемою з історії освіти дорослих у Галичині.

ГНАТЮК Михайло Васильович – асистент кафедри методики і теорії початкового навчання Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Тематика наукових досліджень: “Архітектура, дизайн і різьбярське мистецтво Галичини в XIX–XX ст.”.

ГРИЦАН Анатолій Васильович – начальник управління культури Івано-Франківської обласної державної адміністрації, заслужений діяч мистецтв України, вивчає проблеми історії культури Прикарпаття, зокрема діяльність товариства “Просвіта” в міжвоєнний період.

ДРОБОТ Іван Іванович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова (м. Київ), дослідник історії політичних партій та рухів західноукраїнського регіону першої половини XX століття.

ЗАВГОРОДНЯ Тетяна Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної і соціальної педагогіки Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор монографій та статей з проблем історії дидактики, національної освіти та виховання: “Дидактична думка в Галичині (1919 – 1939 роки)” (1998), “Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919-1939 роки)” (1999).

КАЧКАН Володимир Атаназійович – прозаїк, поет, фольклорист, історик української літератури, пресолог. Доктор філологічних наук, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри українознавства Івано-Франківської державної медичної академії. Лауреат Республіканської премії в галузі публіцистики (1990) та академічної нагороди ім. Ярослава Мудрого (1995). Автор багатьох книг художньої, документально-художньої прози, поезії, критики, літературознавства, зокрема “Народні пісні в записах Осипа Маковця” (1981), “Роман Федорів” (1983), “Михайло Павлик” (1989), “Ірина Вільде” (1991), “У творчій майстерні визначних етнологів” (1993), “Хай святиться ім'я твоє: У 3-х книгах” (1994, 1996, 1998), “Українське народознавство в іменах: У 2-х ч.” (1994, 1995), “Українська журналістика в іменах: У 2-х ч.” (1995) та ін.

КІНДРАТЮК Богдан Дмитрович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, науковий співробітник НМЦ “Українська етнопедagogіка і народознавство” АПН України і Прикарпатського університету.

КОБУТА Степан Йосипович – співробітник Відділу регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних відносин НАН України та Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Працює над проблемою суспільно-політичних відносин в Україні на сучасному етапі.

КОВАЛЬ Ігор Михайлович – старший викладач кафедри релігієзнавства Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, досліджує проблеми церковної археології України, зокрема княжої Галича.

КУГУТЯК Микола Васильович – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, декан історичного факультету, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Докторська дисертація: “Національно-політичний рух у Галичині в 1890-1939 роках”. Автор книг “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.-1939 р.)” (1993), “Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20-30-х років)” (1994).

КУЗЕНКО Петро Ярославович – науковий співробітник Івано-Франківського художнього музею. Наукове зацікавлення: меморіальна кам'яна пластика Українських Карпат.

ЛАЩИК Надія Михайлівна – аспірант, завідувач відділу обслуговування бібліотеки Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Досліджує спадщину Василя Щурата в контексті розвитку української літератури кінця XIX – поч. XX ст.

ЛЕСЮК Микола Петрович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри слов'янських мов, декан філологічного факультету Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Сфера наукових зацікавлень: історія української літературної мови; мова українських письменників.

ЛЮБІНЕЦЬ Ігор Ярославович – кандидат історичних наук, доцент, декан філософського факультету Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Працює над проблематикою з історії релігії в Україні.

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор Ярославович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор статей з історії національно-політичного руху в Галичині XIX ст. – 1939 р.

САВЧУК Борис Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Досліджує проблеми українських громадських організацій у Галичині останньої третини XIX ст. – 1939 р. Написав і видав ряд монографій: “Жіночтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.)” (1998), “Український Пласт. 1911-1939” (1996), “Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.)” (1999), “Товариство “Рідна школа” (1881-1939 рр.)” (у співавторстві, 1997) та ін.

САЛИГА Тарас Юрійович – доктор філологічних наук, професор, декан філологічного факультету Львівського держуніверситету ім. І. Франка. Літературознавець, критик, дослідник сучасного літературного процесу. Лауреат Республіканської премії у галузі літературно-художньої критики ім. О. Білецького, є автором книг “Право на себе”, “У глибинах гармонії”, “Микола Вінграновський”, “Імператив” та ін., упорядник і автор вступних статей антології “Стрілецька Голгофа”, “Слово Благовісту: українська релігійна поезія”.

СТЕПОВИК Дмитро Власович – доктор філософії, габілітований доктор мистецтвознавства, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, професор Київської духовної академії та Українського вільного університету (м. Мюнхен), завідувач кафедри релігієзнавства Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Дослідник давнього українського релігійного мистецтва та мистецьких зв'язків України із Заходом, а також творчості видатних українських майстрів образотворчого мистецтва. Автор монографій “Українсько-болгарські мистецькі зв'язки” (1975), “Українська графіка XVI-XVIII ст.: еволюція образної системи” (1982), “Леонтії Тарасевич і українське мистецтво барокко” (1986), “Історія української ікони X–XX ст.” (1996) та ін.

СТУПАРІК Богдан Михайлович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, завідувач кафедри історії педагогіки Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор монографій та численних статей з проблем історії педагогіки, національної освіти та виховання: “На шляху до національної школи” (1990), “Національна школа: виток, становлення” (1992), “Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.)” (1994), “Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939 рр.)” (1995, у співавторстві) та ін.

ФЕДОРІВ Тарас Федорович – науковий співробітник музею ім. Степана Бандери у с. Старий Угринів, вивчає історію життя і діяльності С. Бандери.

ФІГЛЕВСЬКИЙ Мечислав Казимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, вивчає проблеми духовної культури України, місце і роль церкви в моральному вихованні.

ХОДАК Віталій Ярославович – аспірант кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, працює над кандидатською дисертацією з історії ОУН у 1929-1939 рр.

ХРУСЛОВ Борис Григорович – старший викладач циклу загальноюридичних дисциплін Прикарпатської філії Національної академії внутрішніх справ України, підполковник міліції. Досліджує історичне минуле націонал-демократії в Західній Україні міжвоєнного періоду.

ШТЕРН Валерій Юхимович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і політології Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, займається дослідженням теорії і практики соціальної структури суспільства, політичної культури сучасної України.

НБ ПНУС

631214

**Запрестольна ікона з церкви Різдва Христового
в м. Івано-Франківську. Автор – Василь Стефурак.**

Підписано до друку 28.12.99 р. Друк офсетний.

Папір офсетний. Формат 70x108 1/16.

Зам. № 2295, тираж 1000.

Віддруковано в Івано-Франківській обласній друкарні
за адресою: м. Івано-Франківськ, вул. Січових стрільців, 78.